

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტი

Georgian National Academy of Sciences
Acad. G. Tsereteli Institute of Oriental Studies

ტიპოლოგიური კიეზანი

VI

TYPOLOGICAL INVESTIGATIONS

თბილისი
2010
Tbilisi

ტიპოლოგიური ძიებანი 1988 წელს დააარსა აკად. გ.წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ტიპოლოგიის განყოფილების გამგემ, გამონიშნულმა მეცნიერმა ვლადიმერ (ლადო) ახვლედიანმა. სამ კრებულში დაიბეჭდა მხოლოდ ტიპოლოგიის განყოფილების თანამშრომელთა წერილები. IV კრებული ბატონი ლადოს გარდაცვალების შემდეგ გამოვიდა. იგი მისი დაბადების 75 წლისთავს მიეუსადაგეთ. მასში სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები მონაწილეობდნენ. ასევე მრავალპროფილიანია V კრებული, რომელიც აკად. თამაზ გამყრელიძის დაბადების 75 წლისთავთან დაკავშირებით გამოიცა. სარედაქციო საბჭოს წევრების გადაწყვეტილებით კრებული მხოლოდ ლინგვისტური ტიპოლოგიის თემატიკით არ იფარგლება.

წინამდებარე კრებული ეძღვნება ტიპოლოგიის განყოფილების უხუცესს თანამშრომლის, ძვირფასი მასწავლებლის, კოლეგის, მეგობრის **მერი დამენიას** ნათელ ხსოვნას.

კრებულს დიდი ამაგი დახლო ვინფრიდ ბოედერმა

The journal *Typological Investigations* was founded by the head of the Typological Section of the G. Tsereteli Oriental Institute, the distinguished linguist Vladimir (Lado) Akhvlediani in 1988. The first three volumes comprised only papers written by members of this section. The 4th volume, which was not published until after Lado Akhvlediani's decease, commemorated the 75th anniversary of his birthday and contained articles by authors working in different fields. Similarly, the 5th number was a multi-faceted volume dedicated to Tamaz Gamkrelidze on the occasion of his 75th birthday.

For the present volume, the editorial board has decided once again not to restrict the range of its themes to typological topics. It is dedicated to the memory of the oldest member of the typological section, our dear teacher, colleague, and friend, **Meri Damenia** (1926 – 2008).

With the assistance of **Winfried Boeder** (University of Oldenburg, Germany)

რედაქტორი – მარია ჯიქია
Editor – **Marika Jikia**

სარედაქციო საბჭო:
რუსუდან ასათიანი
მარინე ივანიშვილი
ლადო ლეკიაშვილი
ირინე მელიქიშვილი
ეთერ სოსელია

Editorial Board:
Rusudan Asatiani
Marine Ivanishvili
Lado Lekiasvili
Irine Melikishvili
Eter Soselia

კომპიუტერული უზრუნველყოფა – თინათინ ბერბერაშვილისა

ISSN 1512-326X

*კრებული ეძღვნება ძვირფასი მასწავლებლის, კო-
ლეგის, მეგობრის მერი დამენიას ნათელ ხსოვნას
These papers are dedicated to the memory of our dear
teacher, colleague and friend Meri Damenia*

მერი დამენია
1926 – 2008

სარჩევი

მერი დამენიას ბახსენება – <i>მარია ჯიქია</i>	9
მერი დამენია – ჩემი უნივერსიტეტელი მებოგარი – <i>თამარ ბეროზაშვილი</i>	14
მერი დამენია – შესანიშნავი ქართველი ენათმეცნიერი – <i>ვინფრიდ ბოედერი</i>	21
თამარ აღფენიძე აკოპალიშსური სურათი ორჰან ფაშაძის „შავი წიგნის“ მიხედვით).....	23
გულბად ამირანაშვილი იაკობ ხუცესის „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“ /ქრონოლოგიური ძიებანი/.....	36
რუსუდან ასათიანი ქართულში ვნებითი გვარის ფორმათა სემანტიკურ- კოგნიტიური ინტერპრეტაცია: ენიანი ვნებითის ერთი თავისებურება.....	51
თელნა აფსაზავა პოლიტიკური თურქოზმის წანამკვრები.....	61
თამარ ბეროზაშვილი პოლისემიური სიტყვა <i>კირი</i> ილიომატურ გამოთქმევაში.....	68
ვინფრიდ ბოედერი ზმნური ავთსხაციის ტიპები ქართულში.....	93
ქეთევან გადილია სიტყვაწარმოების ერთი პროდუქტიული მოდელის გაძ- ლიერების შესახებ თანამედროვე ქართულ სასაუბრო ენაში.....	100
რუსუდან გერსამია მორფოლოგიური ტრანსფორმაციისათვის მებრულში.....	101
მანანა გოცირიძე სემანტიკური მოტივაციის ხასიათი თანამედროვე ებრაულ ენაში.....	116
ნუნუ გურგენიძე, მარია ჯიქია თურქული წარმოგავლობის წარმოქმნილი სახელები ქართველურ ანთროპონიმიასში.....	128
ნინო ეჯიბაძე ევროპული ნეოლოგიზმები არაბული ენის ეგვიპტური დიალექტის კაიროს კილოკავში.....	138

მარინე ივანიშვილი მცენარეთა სახელეები ქართველურში: „ბარბი“/„ბაბი“, „ბერქენა“, „ივანი“, „სურო“	155
ლევ კაპანაძე ონტოლოგიური სემანტიკის ლექსიკონი დაბალი სიხშირის ქართული ენისათვის.....	174
ვლადიმერ ლეკიაშვილი ‘ახრის’ და ‘ვიძრის’ მნიშვნელობების შესახებ.....	176
მაია ლომია თანწობიდან ძველწობაზე ბარდამაგალი საფეხურის ტიპოლოგია.....	182
თამარ მახარობლიძე ენობრივი ლობიკა და ასიმეტრიები.....	189
ნათელა ჟვანია ვნეპითი გვარის წარმოება კველი ეთიოპური ენის სამთანხმოვნოან ზმნებში.....	193
Рамазанова Афэг Хуррам кызы «АРЗУ-КАМБЕР» – ЛЮБОВНО-РОМАНИЧЕСКИЙ ДАСТАН ТЮРКСКИХ НАРОДОВ	200
აფაგ ხურამ ყიზი რამაზანოვა თურქული ეთნოსის სასიყვარულო დასტანანი – „არზუ კამბერი“.....	203
ლუიზა რუხაძე რამდენიმე თურქული სიტყვის შესახებ ქართულში.....	204
ნანა საგანელიძე აუსლაშტის თანხმოვნოანტოპოკლემსები თანამედროვე აღმოსავლურ სალიტერატურო სომხურში.....	213
დარეჯან სვანი სირიული ლინგვისტიკა და ბერძნული მემკვიდრეობა.....	247
ეთერ სოსელია ზმნური კონსტრუქციები გენეტივით: სემანტიკური ანალიზი.....	249
Вугар Керимли ВЗАИМООТНОШЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО И ГРУЗИНСКОГО НАРОДОВ В ОБЛАСТИ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА	257
გუგარ ქერიმლი აზერბაიჯანელი და ქართველი ხალხების ურთიერთობა ხალხური შემოქმედების სფეროში.....	261
მერი ჩიქობავა „ქართული ლაჰვარდი“ შუა საუკუნეების სპარსულ ოსხულებაში.....	263

CONTENTS

Marika Jikia: REMEMBERING MERI DAMENIA	9
Tamar Berozashvili: MERI DAMENIA: A FRIEND FROM MY UNIVERSITY YEARS	14
Winfried Boeder: MERI DAMENIA, A REMARKABLE GEORGIAN LINGUIST	21
Tamar Alpenidze APOCALYPTIC DEPICTION IN ORHAN PAMUK’S “ <i>BLACK BOOK</i> ”	34
Gulbad Amiranashvili IAKOB KHUTSESI OF TSURTAVI’S “MARTYRDOM OF SAINT SHUSHANIKI THE QUEEN” (A CHRONOLOGICAL INVESTIGATION)..	49
Rusudan Asatiani A COGNITIVE-SEMANTIC INTERPRETATION OF THE GEORGIAN PASSIVE : PECULIARITIES OF THE <i>E-PASSIVE</i>	60
Teona Apkhazava PRECONDITIONS OF POLITICAL TURKISMS	67
Thamar Berozashvili THE POLYSEMIC WORD <i>P’IRI</i> ‘MOUTH’ IDIOMATIC EXPRESSIONS... ..	82
Winfried Boeder TYPES OF VERBAL AFFIXATION IN GEORGIAN.....	83
Ketevan Gadilia A BRIEF NOTE ON REINFORCEMENT IN ONE DERIVATIONAL MODEL OF CONTEMPORARY COLLOQUIAL GEORGIAN	95
Rusudan Gersamia MORPHOLOGICAL TRANSFORMATION IN MEGRELIAN	114
Manana Gotsiridze ON THE CHARACTER OF SEMANTIC MOTIVATION IN MODERN HEBREW.....	127
Nunu Gurgenidze, Marika Jikia DERIVED NOUNS OF TURKIC ORIGIN IN KARTVELIAN ANTHROPNYMS	136
Nino Ejibadze EUROPEAN NEOLOGISMS IN THE CAIRO SPEECH OF THE EGYPTIAN ARABIC DIALECT	154

Marine Ivanishvili PROTO-KARTVELIAN PLANT NAMES: “ <i>bar3g/bazgi</i> ” (<i>thorny plant</i>), “ <i>berq’ena</i> ” (<i>pear-tree</i>), “ <i>ipani</i> ” (<i>ashe-tree</i>), “ <i>suro</i> ” (<i>ivy</i>).....	160
Oleg Kapanadze AN ONTOLOGICAL SEMANTICS LEXICON FOR THE LOW-DENSITY GEORGIAN LANGUAGE.....	162
Vladimir Lekiasvili ON THE MEANINGS OF ‘AZRI’ AND ‘PIKRI’.....	181
Maia Lomia A TYPOLOGY OF THE TRANSFORMATION FROM COORDINATION TO SUBORDINATION.....	187
Tamar Makharoblidze LINGUISTIC LOGICS AND ASYMMETRIES.....	192
Nathela Jvania PASSIVE VOICE OF TRI-RADICAL VERBS IN THE OLD ETHIOPIC LANGUAGE	198
Afag Khurram kizi Ramazanova "ARZU KAMBER", A LOVE EPIS OF THE TURKIC PEOPLE.....	203
Luiza Rukhadze ON SOME TURKISH BORROWINGS IN THE GEORGIAN	212
Nanuli Saganelidze CONSONANTAL COMPLEXES OF AUSLAUT IN LITERARY EASTERN ARMENIAN	239
Darejan Svani SYRISCHE LINGUISTIK UND GRIECHISCHES ERBE.....	241
Ether Soselia VERBAL CONSTRUCTIONS WITH THE GENITIVE: A SEMANTIC ANALYSIS	256
Vugar Kerimli RELATIONS BETWEEN AZERBAIJANIAN AND GEORGIAN FOLK ART	262
Mery Chikobava “GEORGIAN LAZURITE” IN A MEDIAEVAL PERSIAN TREATISE	267

მერი დამენიას განხილვა

მერი დამენია დაიბადა 1926 წლის 9 ივნისს, ნინო მე-
ლაძისა და თვალსაჩინო საჯარო მოხელის, ერმალო და-
მენიას, ტრადიციულ ოჯახში.

თერთმეტი წლისას ავბედით 1937-ში მამა დაუჭირეს.
მერიმ და მისმა უფროსმა დამ, ლილიმ, სამშობლოს მო-
ღალატის შვილის დამდა კარგა ხანს ატარეს.

დედამ, ქალბატონმა ნინომ, ყველაფრის მიუხედავად
შვილებს უმაღლესი განათლება მიაღებინა: ლილი ექიმი
გახდა, მერიმ კი 1947 წელს დაამთავრა თსუ აღმოსავ-
ლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი სემიტოლოგიის სპეციალო-
ბით.

აკად. შოთა ძიძიგური მათი ნათესავი იყო. მისი გავ-
ლენით-მეთქი, მთლად ასე ვერ ვიტყვი, მაგრამ არაბული-
დან ქართულისა და ზოგადი ენათმეცნიერებისაკენ შე-
მობრუნებაში მისი წვლილიც უნდა იყოს.

1955 წელს მერი დამენიამ დაიცვა საკანდიდატო დი-
სერტაცია თემაზე: ანალოგია როგორც ენის განვითარე-
ბის ფაქტორი.

ქალბატონმა მერიმ დიდის რუდუნებით შეასრულა
საკვალიფიკაციო ნაშრომი, რომელიც ძალიან საინტერე-
სო აღმოჩნდა ანალოგიის, როგორც ბუნებრივი ენის გან-
სავითარებელი ერთ-ერთი ფაქტორის, წარმოჩენის დარგ-
ში. გულდასაწყვეტია, რომ შემდგომ იგი რატომღაც ამ
თემას აღარ დაუბრუნდა.

ამ ნაშრომმა მას მოუპოვა ახლის მეკვლევის სახე-
ლი.

1957-64 წლებში მერი დამენია ხელმძღვანელობს მან-
ქანური თარგმნის განყოფილებას ავტომატიკის, ელექ-
ტრონიკისა და ტელემექანიკის ინსტიტუტში. ეს ახლა არ
არის გასაკვირი, მაგრამ მაშინ ჰუმანიტარული განათლე-

ბის მქონე ადამიანის ტექნიკური განხრით მოღვაწეობა უთუოდ სამოქალაქო სიმამაცის ტოლფასი იყო.

და შეიქმნა ციკლი მანქანური თარგმნის საკითხებთან დაკავშირებული ნაშრომებისა, როგორცაა:

მანქანური თარგმნის საკითხები;

მანქანური თარგმნის ანალიზური სქემების სპეციფიკაციისათვის ქართულში;

მანქანური თარგმნის სინთეზური სქემების მეთოდისათვის;

ომონიმურ ფორმათა გარჩევა მანქანური თარგმნის გზით;

ქართული ზმნის დაბოლოებათა ლექსიკონი მანქანური თარგმნისათვის;

და სხვ. და სხვ.

ეს სტატიები 1960-62 წლებში გამოქვეყნდა ვაშინგტონში. იმ დროს ამ ნაშრომების აქ გამოქვეყნებაც კი ჭირდა, რომ არაფერი ვთქვათ მათ ამერიკაში დაბეჭვდაზე.

კვლევის ორიგინალური რაკურსით გამორჩეულ ნაშრომს თარგმნის სინთეზში ომონიმურ ფორმათა გარჩევის შესახებ დღესაც, 50 წლის შემდეგაც, არ დაუკარგავს აქტუალობა და შეუნელებელი ინტერესით იკითხება.

ვფიქრობ, საქართველოში კომპიუტერული ლინგვისტიკის სპეციალისტებმა უთუოდ უნდა გაითვალისწინონ ეს ნაშრომები და წარმოაჩინონ მერი დამენია – ერთ-ერთი პირველი მოღვაწე ამ დარგში.

1964 წლიდან გარდაცვალებამდე – 2008 წლის 16 აგვისტომდე – ქალბატონი მერი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ტიპოლოგიის განყოფილებაში იყო წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომლის რანგში.

ინსტიტუტში გადმოსვლის შემდეგ მას თავისი კვლევა-ძიების ობიექტი – ქართული ენა – არ გამოუცვლია. სტატიების წყება: ზმნურ აფიქსთა მორფოლოგიური სტრუქტურა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ზმნურ აფიქსთა სტრუქტურის აგების ზოგადი თვალსაზრისი და სხვ. და სხვ. საფუძვლად დაედო მის სადოქტო-

რო დისერტაციას სათაურით: ზმნურ მორფემათა დეფინიციის თეორიული საფუძვლები.

1982 წელს გამომცემლობა „მეცნიერებათა“ გამოსცა მერი დამენიას საექტავო ნაშრომი – ქართული ზმნური მორფემების სტრუქტურული მოდელები.

წიგნი სამი ნაწილისაგან შედგება.

პირველში მორფემებთან დაკავშირებული ზოგადი თეორიული საკითხებია მიმოხილული.

მეორე თავი ეძღვნება გვარისა და ქცევის ურთიერთმიმართებას, კაუზატივის გრამატიკულ კატეგორიასა და მის წარმოებას.

მესამე ნაწილში ლექსიკონის სახითაა სტრუქტურირებული ზმნაში გამოყენებული პრეფიქს-სუფიქსური ინვენტარი.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია წიგნის ის ნაწილი, რომელიც ეძღვნება სართების რანგობრივობას. რანგების გრამატიკა, როგორც წარმომშობი გრამატიკის ვარიანტი, წარმოადგენს წესების სისტემას, რომელიც მორფემულ მიმდევრობათა სტრუქტურებს ექსპლიციტურად აღწერს – აფიქსთა განლაგება ტაბულით გადმოიცემა, სუფიქსური სართები გადაინომრება მარცხნიდან მარჯვნივ, ხოლო პრეფიქსული – მარჯვნიდან მარცხნივ. წარმომშობი გრამატიკების სხვა მოდელებთან განსხვავებით რანგების გრამატიკაში ამოსავალ ელემენტებად განხილულია არა სიტყვები, არამედ – აფიქსები, ხოლო ფრაზებისა და წინადადებების ნაცვლად ვიღებთ სიტყვაფორმებს.

წიგნში ახსნილია აფიქსთა ერთ რანგში გაერთიანების საფუძველი. კრიტერიუმად მართებულადაა მიჩნეული გრამატიკულ მიმართებათა რელაციურობა.

გამოვლენილია მორფემათა კვლევის ახალი მეთოდური წესები, რომელთა გამოყენების შედეგად დადასტურდა ურთიერთმიმართება გვარის ქცევასთან და კაუზატივისა – გვართან.

კვლევის ამ სფეროში ქალბატონი მერი დიდად წარმატებულია და ქართული ზმნის ვერცერთი მკვლევარი მის ნაშრომს გვერდს ვერ აუვლის.

გრამატიკის საკითხებისადმი მიძღვნილი წიგნი შეუწე-
ლებელი ინტერესით იკითხება, ხოლო სწორი ანალიზი
სავსებით სარწმუნოს ხდის ავტორის მიგნებებად კვალი-
ფიცირებულ დებულებებს.

მოკლედ რომ ვთქვათ: წიგნი მიბაძვის დიდ სურვილს
ბადებს.

მრავალფეროვანი იყო მ. დამენიას სამეცნიერო ინტე-
რესები. იგი იკვლევდა ენობრივი მნიშვნელობისა და ში-
ნაარსის რაობის საკითხებს, პირისა და რიცხვის ფორმა-
ლურ ნიშანთა შეთავსებულ მნიშვნელობებს, ნათესაობით
ბრუნვიან სახელთა ზმნასთან შეწყობის შემთხვევებს და
სხვ.

მერი დამენია მასწავლებლობდა 1951 წლიდან.

ენათმეცნიერების შესავალი, ზოგადი ენათმეცნიერე-
ბა, ქართული ენა – აი ის დისციპლინები, რომლებიც მას
მიჰყავდა აღ. პუშკინის სახელობის პედაგოგიურ ინსტი-
ტუტსა თუ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, თბი-
ლისის აზიისა და აფრიკის ინსტიტუტსა თუ უნივერსი-
ტეტ “გეორგიაში“.

ქალბატონი მერი იყო რამდენიმე სპეციალიზებული
საბჭოს წევრი, აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავ-
ლეთმცოდნეობის ინსტიტუტთან არსებული სადისერტა-
ციო საბჭოსი კი – დაარსებიდანვე.

მას ხშირად უწევდა სადოქტორო თუ საკანდიდატო
დისერტაციების ოპონენტობა.

ტიპოლოგიის განყოფილების თანამშრომლებმა ინ-
სტიტუტის დირექციის მხარდაჭერით 2006 წლის 9 ივნისს
ქალბატონ მერის 80 წლის გასრულება აღვუნიშნეთ: მო-
ეწყო კონფერენცია (წინამდებარე კრებულში ამ კონფე-
რენციაზე წაკითხული მოხსენებებიც შევიდა), რის შემდე-
გაც, ჩვეულებისამებრ, დაბადების დღის მისალოცად
სუფრაზე გადავიწვინავდით.

დიდი ძალისხმევა დამჭირდა, “მრგვალი“ თარიღის ამ-
გვარ აღნიშვნაზე რომ დამეყოლიებინა მოკრძალებული
იუბილარი...

რაც უმთავრესია (რეზიუმედ ჩამეთვალოს):

მერი დამენია იყო მუდამ ახლის მაძიებელი, ჭეშმარიტი მეცნიერი, აღლოიანი მკვლევარი, უმწიკვლო კოლეგა, სანიმუშო მეგობარი, გადაყოლილი დედა და ბებია, ერთგული ნათესავი, უზადო დიასახლისი და უშურველი მასპინძელი...

და ყოველივე ამისათვის მას შესწევდა ძალა ქადილისა.

მარია ჯიქია

მერი ღამენია — ჩემი უნივერსიტეტული მეგობარი

მერი გავიცანი 1942 წლის შემოდგომაზე, როდესაც ჩავირიცხე ივ. ჯავახიშვილის (მაშინ ი. ბ. სტალინის) სახელობის თბილისის უნივერსიტეტში ფილოლოგიის ფაკულტეტზე. პირველ კურსზე 150-მდე სტუდენტი ვიყავით, გაგვეყვეს სამ ჯგუფად.

მერი არ იყო ხმაურიანი ქალიშვილი, მაგრამ სემინარებსა და ლექციებზე პასუხის გაცემისა თუ საკითხის დასმის დროს ჩანდა მისი აზროვნების დრმა ანალიზური, კრიტიკული დამოკიდებულება განსახილველი მოვლენისადმი. რა საკითხზეც უნდა ყოფილიყო საუბარი, მერი უბრალოდ არასდროს არ იტყოდა სათქმელს, მისი შავი თვალები ისე დაიძაბებოდნენ, თითქოს ტვინში იცქირებოდნენ. როდესაც რაიმე მნიშვნელოვანის თქმას აპირებდა, თვალები საოცრად უბრწყინავდა, სიტყვებს კბილებში გამოსცრიდა, ამ დროს აჩენდა თავის ჩამძივულ, თოვლივით თეთრ კბილებს. ყოველივე ამის გამო მთელმა კურსმა ძალიან მალე გაიცნო მერი და ყველას გაუჩნდა მისი პატივისცემა.

სიმართლის თქმა უყვარდა მერის, ტაქტიანობისთვისაც კი ოდნავ ვერ გაამრუდებინებდით სათქმელს. ერთმა ჩვენმა ნაცნობმა დაგვაპტიუა სადილად, ჩემი ახალი მოყვანილი რძალი მინდა გაგაცნოთო. ქალი იმდენად უსახური იყო, რომ ჩვენ ვერც ერთს ვერ მოგვიბრუნდა ენა, მოვფერებოდით. მხოლოდ ზეინაბ მოდებამე-გაბაშვილისამ გამოიჩინა თავაზიანობა და პატარძალს რამდენიმე თბილი სიტყვა უთხრა. წამოსვლისას ოჯახის კარს გამოვცდით თუ არა, მერი ეცა ზეინაბს: „როგორ უთხარი ასეთი თბილი სიტყვები, სპილოსფერია და სპილოსავით გრძელი ხორთუმი აქვს!“ (შედარება ზედმიწევნითი იყო). ზეინაბი უხსნიდა, რომ ამას ზრდილობა მოითხოვდა, მე-

რის ამის გაგონებაც არ უნდოდა: „მე იმ ზრდილობას რა ვუთხარი, რომელიც ტყუილებს გადაპარაკებსო“.

საკვირველი იყო, ეს მეგობრების მოყვარული გოგო როგორი უკომპრომისო ხდებოდა საქმის დროს. მერი, ცისია კახიანი და ზეინაბ მოდებამე ერთად მეცადინეობდნენ, ამ დროს გასართობად მოსულ თანატოლებს მერი სახელშიც არ უშვებდა.

პირველი კურსის დასასრულს, საერთო ლექციის შემდეგ აუდიტორიაში შემობრძანდა პროფესორი გიორგი წერეთელი, გაგვესაუბრა, ამ ერთ წელიწადში რა ვისწავლეთ უნივერსიტეტში, ვის რა ინტერესები გაგვიჩნდა. შემდეგ საკმაოდ ვრცლად აგვიხსნა, თუ რას იკვლევს ზოგადი ენათმეცნიერება, ქართველურ, კავკასიურ თუ აღმოსავლურ ენათა სპეციალისტი, არმენოლოგი, ბიზანტიოლოგი. მაშინ ეს ყველაფერი ფილოლოგიის ფაკულტეტზე ისწავლებოდა, მეორე კურსიდან გამოიყოფოდა პატარ-პატარა ჯგუფები სპეციალობების მიხედვით, დანარჩენი ლექციები საერთო ჰქონდათ ლიტერატორებთან. დასასრულს ბატონმა გიორგიმ დასძინა, რომ მეცნიერებისთვის დიდი შრომა და თავდადება საჭირო, ისიც გვითხრა, რომ არაბული ენა ძნელი შესასწავლია.

მეორე კურსის დასაწყისში უკვე განყოფილებების მიხედვით იყო შედგენილი ცხრილი. არაბულ ჯგუფში აღმოვჩნდით ათნი. ეს იყო საერთო აღმოსავლური ენა საენათმეცნიერო სპეციალობებისთვის. იგულისხმებოდა, რომ მერე გავიყოფოდით. არაბულს გვასწავლიდა პროფესორი გიორგი წერეთელი. ბატონი გიორგი შემობრძანდა, ღიმილით გადაგვაგლო თვალი და თითოეულს გვკითხა, რატომ ავირჩიეთ არაბული ენა. ყველამ ვთქვით ჩვენი სათქმელი. მერიმ გაგვაცნო თავისი ინტერესები არაბულის მიმართ, ბოლოს ასე დაამთავრა:

– თქვენ ბრძანეთ, რომ არაბული ძნელი შესასწავლი ენაა, ამან უფრო გამიღვივა ინტერესი.

ბატონმა გიორგიმ ისეთი სიამოვნებით გაიღიმა, რომ თვალები, თხელი ცხვირი და თხელი ბაგეები მთლად დაუვიწროვდა და კმაყოფილებით გვითხრა:

– ვინც ადვილებს ეძებს, იმას გარჯა არ უნდა და გაურჯელად ვერც ადვილს შეისწავლის. ვინც ძნელს

ექებს, ის ამ ძნელს, რა თქმა უნდა, დაძლევეს და ადვილ-საც არ დატოვებს უყურადღებოდ.

დაგვაწყებინა ბატონმა გიორგიმ ასოების წერა. ჩვენთვის სრულიად უცხო იყო მარჯვნიდან მარცხნივ წერის წესი, არაბული ასოების მოხაზულობა და ერთი ასოს რამდენიმე სახეობა იმის მიხედვით, სიტყვის თავშია, შუაში თუ ბოლოში. ორი თვის შემდეგ ბატონმა გიორგიმ დაგვირიგა წიგნები, რომლებიდანაც უნდა დაგვემუშავებინა თითო თავი (10 გვერდამდე) და მეცადინეობაზე მოგვეხსენებინა ჯგუფისთვის. მერის გადასაწერად მისცა თხელი, 8-10 ფურცლიანი, საგანგებოდ მოხატული არაბული წიგნი. ორი კვირის შემდეგ მერიმ მოიტანა ეს წიგნი გადაწერილი, ყდაც კი საგულდაგულოდ გადაეხატა. ბატონ გიორგის რაიმე დაევალებინა და სტუნდენტებს დიდი მონდომებით არ გაეკეთებინათ, ეს ყოველად წარმოუდგენელი იყო. ახალგაზრდებს უყვარდათ თავიანთი მასწავლებელი და პატივს სცემდნენ მას. ბატონმა გიორგიმ გამოართვა მერის რვეული, თავიდან ბოლომდე ყურადღებით გადაათვალიერა და კმაყოფილებით უთხრა:

– ახლა თქვენ შეგიძლიათ წახვიდეთ არაბეთში და მინისტრობაზე იფიქროთ. არაბები დიდ ყურადღებას აქცევენ ნაწერის სილამაზეს, მაღალ თანამდებობაზე ნიშნავენ იმას, ვისაც ლამაზი ხელი აქვს.

სპეციალურ სამეცნიერო განყოფილებებზე შეზღუდვებით იღებდნენ სტუდენტებს, უნდა გამორჩეული ყოფილიყო სწავლით, განათლებით, შრომისმოყვარეობით, პასუხისმგებლობითა და სხვ. ამ რჩეულებში მერი განსაკუთრებული იყო. ერთხელ ცისია კახიანმა ერთზე მითხრა: “იმისი ნიჭი ვინ თქვა? ჩვენში ნიჭიერები იყვნენ ორნი: მერი და ერთი”.

ერთხელ ერთმა ჩვენმა ჯგუფელმა უთხრა მერის:

– შენ და შოთა გაბელაია ჰგავხართ ერთმანეთს.

– გრძელი ცხვირითა და ძველი პალტოთი? – ირონიულად გაიღიმა მერიმ (იგი ენამოსწრებულიც იყო).

– შავი, ღრმა, აზრიანი თვალებით – დაუზუსტა მთქმელმა

– ჭკუით, ჭკუით! – დაუყვირა მეორემ.

შოთა გაბელაია 30 წლისაც არ იქნებოდა, ჩვენს ჯგუფს ფილოსოფიის ისტორიას გვიკითხავდა. კანტის “წმინდა გონების კრიტიკიდან” ადგილებს ვკითხულობდით, ვმსჯელობდით – ბატონმა შოთამ შეგვაყვარა კანტი (და საკუთარი თავი). მთელ კურსთან ერთადაც მოვისმინეთ ფილოსოფიის ისტორია, ბატონმა ლევან გორგილაძემ წაგვიკითხა, მან ჰეგელი შეგვაყვარა (და, რა თქმა უნდა, საკუთარი თავიც).

უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე მერის, 22 წლის ქალიშვილს, იმავე უნივერსიტეტში მიანდეს ქართული ენის ლექციების წაკითხვა.

ვინც არაბულის მეცადინეობით დავიწყეთ, მეორე კურსის ბოლოს გავიყავით: მერი, ცისია კახიანი და ვაჟა გვახარია არაბულს გაჰყვნენ, ლეილა თუშიშვილმა და ნელი კარტოზიამ სპარსული აირჩიეს, დანარჩენმა ხუთმა კავკასიურ ენათა განყოფილებაზე განვაგრძეთ სწავლა. ეს ათი სტუდენტი ძალიან დავახლოვდით, დავმეგობრდით, სულ ერთად ვიყავით: უნივერსიტეტში (რომელიც ძალიან გვიყვარდა), კინოში, თეატრში, ერთმანეთის ოჯახებში, რუსთაველის პროსპექტზე (ზაფხულში სადამოუბოთო რუსთაველი სავსე იყო მოსეირნე ხალხით, აქ ახალგაზრდებთან ერთად ხანშიშესულებიც ბრძანდებოდნენ), საჯარო ბიბლიოთეკაში.

ათკაციან სამ პატარა ჯგუფში ერთი ვაჟი გვყავდა – ვაჟა გვახარია. თუ შუა საუკუნეების რაინდს მრავალ ღირსებათაგან სავალდებულოდ არ ჩაეუთვლით „მძლეოთა მებრძოლთა მძლეობას“, მაშინ ვაჟა ამ თვისების გამოკლებით ნამდვილი რაინდი იყო. თავს გვევლებოდა, საკმარისი იყო, გვეთქვა რამე და ვაჟას უკვე შესრულებული ჰქონდა. მერი ვაჟას ვაჟიკოს ეძახდა. ერთხელ ყველანი ერთად რომ ვიყავით, მერიმ სახელთი გამოსწია ვაჟა და მრავლის მთქმელი გამომეტყველებით ყურში რაღაც ჩასჩურჩულა. ვაჟიკომაც ასეთივე გამომეტყველებით ჩურჩულითვე უპასუხა. ორივეს გულიანი ხარხარი აუტყდა. ჩვენ მიეცვივდით, ბევრს ვეცადეთ, მაგრამ სიტყვა ვერცერთს წამოვაცდინეთ. დღეს აღარც მერია და აღარც ვაჟა, გამოგვაკლდნენ სხვებიც (ღია ლეჟავა, ღია ჭეიშვილი,

ეთერ შარაშენიძე, ნელი კარტოზია), ის ახალგაზრდული საიდუმლო საიდუმლოდ დარჩა.

ბუნება ვის არ უყვარს, ვის არ ატკობს მისი მშვენიერება, მაგრამ მერის რაღაც განსაკუთრებული გრძნობა ჰქონდა, არა თუ ირგვლივ მყოფთ, საკუთარ თავს ვედარ გრძნობდა, ბუნებაში ინთქმებოდა. ერთ ზაფხულს მე და ჩემი და წაღვერს ზემოთ სოფელ მზეთამზიაში ვისვენებდით, მერი თავისი შვილითა და შვილიშვილით კენხობში იყო. მერი გვესტუმრა, გავისეირნეთ „ვაკე ტყეში“, გავცდით ტყეს, გავედით გვირილებით მოდებულ გაშლილ მინდორზე. უცბად მერი გაირინდა, ქვევით მოჩანდა კიმოთესუბნის ეკლესია, ზევით – ატეხილი, წვრილიანი ტყე. მერი თავაწეული და ხელებგაწვდილი დიდხანს იდგა უხმოდ, არც ჩვენ ამოგვიღია ხმა.

მერის მამა 37 წლის რეპრესიებს შეეწირა, დარჩა მეუღლე და ორი პატარა გოგონა. მერის დედა, დეიდა ნინა, ავად გამხდარა და 12 წლის მერის უწევდა მამისთვის მცირე ნობათის მიწოდება, ვიდრე ამის ნებას იძლეოდნენ. სულიერად და მატერიალურად განადგურებული ოჯახი გიორგი ახვლედიანის (ყოფილი პეროვსკაიას) ქუჩის დიდებული ბინიდან გამოუსახლებიათ (რეაბილიტაციის შემდეგ თავისი ბინა დაუბრუნეს, ჩვენ იქ ბევრჯერ მოგვიყვრია თავი) და შეუსახლებიათ ძნელადის ქუჩაზე ორსართულიანი სახლის მეორე სართულზე ერთმანეთში გამავალ ორ პატარა ოთახში, რომლებსაც ხაზგასმით ასე ასხენებდა ხოლმე მერი: наши комнаты, как спичечные коробки. დეიდა ნინას ზედ კიბის ბაქანზე ჰქონდა მოწყობილი „სამზარეულო“, რომელიც ერთი მეტრის სიგრძისა და ნახევარი მეტრის სიგანისა თუ იქნებოდა (ასე მახსოვს), აქ, მაგიდაზე, ედგა დეიდა ნინას ნავთქურა.

დიდი ეკონომიკური გაჭირვებისა და სულიერი ტკივილის მიუხედავად, დეიდა ნინა, მერი და მისი და ლილი (ლილი მერიზე ორი წლით უფროსი იყო) მუდამ სიყვარულითა და ხალისით გვხვდებოდნენ, გულის ღრმა იარა კი დაფარული ჰქონდათ. ამაზე ძალიან ცოტას უკიდურეს შემთხვევაში ლაპარაკობდნენ.

დიდი ხნის წინ ამტკივდა კუჭი. ჩემი მეგობრის, ლამარა ცეცხლადის, დამ, ექიმმა თერაპევტმა ციალა ცეცხლა-

ქემ გამაკეთებინა ანალიზები, დამინიშნა მკურნალობა და დიეტა და ორი წელი არაფერს შეეუწუხებივარ. მოგვიანებით რალაც-რალაც შეცდომები დაეუშვი და ისევ ამტკივდა კუჭი, სპეციალისტებმა აუცილებლად ჩათვალეს ოპერაცია.

– მოდი ლილისთან, გირჩევს რამეს, მითხრა მერიმ თავის დაზე.

მივედი, დამსვეს მაგიდასთან, შემომისხდნენ: მერი, მერის და ლილი, ქირურგი, მერის ქალიშვილი მარინა, ღილი ყურადღებითა და გულისკანკალით მოისმინეს ჩემი ანამნეზი და სამივემ თავი ჩაკიდა. ბოლოს ლილიმ, როგორც სპეციალისტმა, მითხრა, რომ საჭიროა კუჭის ზონდირება და რენტგენოსკოპია. მერი ეცა თავის დას:

– სულ არა გაქვს გული? გინდა მოკლა ქალი?!

ბოლოს ლილის დანიშნული წამლებითა და მერის მიერ ხალხურ მედიცინაში მოძიებული საშუალებებით სრულიად განვიკურნე, დიეტა კი არა, ცხარე-მუავესაც არ ვერიდები.

ძლიერი ქირურგი იყო მერის და – ლილი დამენია. იგი პროფესორ ეგნატე ფიფიასთან და პროფესორ მიხეილ ჩაჩავასთან მუშაობდა. ერთხელ ლილის მორიგეობის დროს საავადმყოფოში მოუყვანიათ მუცლის ძლიერი ტკივილით გოლიათური აგებულების მამაკაცი. ლილის შეუმოწმებია, დაუდგენია მწვავე აპენდიციტი და სასწრაფოდ გაუკეთებია ოპერაცია. მეორე დღეს ლილის მორიგეობის ანგარიში მოუხსენებია პროფესორ მ. ჩაჩავასთვის. კონფერენციაზე პროფესორს ღიმილით უთქვამს ლილისთვის:

– ამ დევივით კაცისთვის ადგილობრივი ანესთეზიით ოპერაციის გაკეთება როგორ გაბედე? ნეკი რომ გაექნია ხომ სარკმლიდან გაგაფრენდაო.

როცა სიბერე შემოგვეპარა, მერი ხშირად მეუბნებოდა:

– მოდი, თამარ, მოდი, ვიდრე ცოცხალი ვარ!

მეც მივდიოდი. მიმიხაროდა მათთან, ისინიც სიხარულით მხვდებოდნენ. ერთხელ ლილიმ მითხრა: ისეთი კმაყოფილი სახით მოდიოდი და ისე მშვიდად ათვალაიერებდი სახლებს, თითქოს ამ ქუჩაზე პირველად იყავი! ლილი თურმე სარკმელთან იდგა და მელოდა. მერის ქალიშვილი მარინა გვიმლიდა სუფრას და დიდხანს, დიდხანს ვსაუბრობდით. ერთ-ერთ მისვლაზე მერის ვთხოვე, მოეტანა რვე-

ული, რაღაც უნდა ჩავიწერო-მეთქი. მერიმ ალბომი მომიტანა ისეთი, ჩვენს მოწაფეობაში რომ გვექონდა, დაბადების დღეს, ახალ წელს ვულოცავდით ერთმანეთს და „გადასაყვანი ყვავილებით“, ლამაზი ლექსებით ვამკობდით. მე რაღაც ასეთი ჩავუწერე: „ჩემო მერი, ჩემო ლამაზო და მშვენიერო, ჩემო ჭკუის კოლოფო, ძალიან გთხოვ, სიკვდილი აღარ ახსენო, ნურც შენ იმწარებ სიცოცხლეს და ნურც შენს შვილსა და შვილიშვილს უმწარებ“. მერიმ დიდი ხალისით დამიღო აღთქმა და ხელიც მომიწერა. შემდეგ მისვლაზე ალბომი მოვთხოვე, გულის კანკალით ველოდი, მთელია ალბომი თუ არა, ფიცის ფურცელი მაინც დახეული მეგულებოდა. მერიმ კმაყოფილი სახით გამომიწოდა. ჩემი ჩანაწერი უვნებელი იყო.

– მერი, ასრულებ ჩემს თხოვნას? – ვკითხე მე.

– სიკვდილს ხმამაღლა აღარ ვახსენებ, მაგრამ გულში ვფიქრობ.

მოვეკედი, ეს რა სატანჯველი გამიჩენია ჩემი მეგობრისთვის.

ოთახში შესვლისთანავე „ვაცხადებდი“: თქვენგან უნდა გავიდე არაუგვიანეს 5,6 ... და ა. შ. საათისა, – იმის მიხედვით, თუ წელიწადის რა დრო იყო, რომ შინ დაბნელებამდე მივსულიყავი. არ ყოფილა შემთხვევა, ჩვენ საუბრით გული გვეჯერებინა, არ ყოფილა შემთხვევა, მე იმათგან დაბნელებამდე წამოვსულიყავი. ავღებოდი თუ არა სუფრიდან, დედა-შვილი მოსწრებაზე იყო, რა გამოეტანებინათ ჩემი შვილიშვილებისთვის. ბევრს ვცდილობდი, მაგრამ უარი არ გამდიოდა.

ასე მირეკავდა მერი, ასე მივდიოდი, მაგრამ როცა აღსასრულის დღე დაუდგა, მის გვერდით არ ვიყავი, მისი გარდაცვალების შესახებ ტელეფონით შემატყობინეს, გასვენებასაც ვერ დავესწარი, სოფელ მხეთამხიაში ვიყავი, წადვერს ზევით, იქიდან ვხედავდით, როგორ იწვოდა ბორჯომ-წადვერის ტყე. დიდი რუსეთი პატარა საქართველოს ეომებოდა, გზები შეკრული იყო.

მერი დამენია — შესანიშნავი ქართველი ენათმეცნიერი

ქალბატონი მერი დამენია იმ პირველ მეცნიერთაგანი იყო, ვინც მე 1974 წელს შორეულ თბილისში გავიცანი და რომლის ხშირად მონახულების უფლებაც მქონდა კეკელიძის ქუჩაზე. ქალბატონი მერი მაშინ ბევრი ცხოვრებისეული პრობლემის მოგვარებაში დამეხმარა. მე შემეძლო ხანგრძლივად მესაუბრა მასთან. აქედან მოყოლებული ჩვენ გვაკავშირებდა გულითადი მეგობრობა, მრავალწლიანი მიმოწერა და ერთობლივი ინტერესი ქართული ენის ხასიათისა და მისი ფორმალური ნიშან-თვისებების მიმართ, რომელთა შესახებაც ჩვენი ურთიერთობის დასაწყისიდანვე ინტენსიური დისკუსია გვქონდა და მეგობრულად ვკამათობდით.

ქალბატონი მერის 80 წლის იუბილესთან დაკავშირებით მე ვწერდი:

მერი დამენია ეკუთვნოდა თავისი თაობის არცთუ მრავალრიცხოვან ლინგვისტებს, რომლებიც გამოყენებითი ენათმეცნიერებიდან ქართული ენის სტრუქტურულ ანალიზამდე მივიდნენ. მანქანურ თარგმანზე მომუშავე სპეციალისტებთან თანამშრომლობამ მას ადრევე დაანახა, რომ ქართული ენის სისტემატური და ფორმალური აღწერა შესაძლებელია მხოლოდ შესაბამის თეორიულ საფუძვლებზე დაყრდნობით. იგი მიჰყვა ამ მიდგომას და თანამიმდევრულად ავითარებდა ამ თვალსაზრისით კვლევას. მისი წიგნი – *ქართული ზმნური მორფემების სტრუქტურული მოდელები* – სახეშეცვლილ თეორიულ კონტექსტებშიც ამოსავალ წერტილად დარჩება ამ ძალზედ კომპლექსური საკითხის კვლევისათვის.

მეცნიერის მნიშვნელობა მარტო იმით როდი განისაზღვრება, რასაც იგი წერს, არამედ იმითაც, თუ რარიგ უწყობს იგი ხელს მეცნიერების განვითარებას. სწორედ

მერი დამენიას სახელთან არის დაკავშირებული იმ ენათმეცნიერთა ნაშრომები, რომლებმაც საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის გიორგი წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ტიპოლოგიის განყოფილებაში მის გვერდით იყვნენ. ყოველივე ამის გათვალისწინებით მას შეეძლო სიამაყით გადაეხედა თავისი ხანგრძლივი სამეცნიერო თუ პედაგოგიური მოღვაწეობისათვის.

მე კი ყოველთვის დიდი მადლიერებით გავიხსენებ ყველაფერ იმას, რაც მერი დამენიამ ჩემთვის გააკეთა.

ვინფრიდ ბოედერი

**აკოკალიფსური სურათი ორჰან ფამუქის
“შავი წიგნის“ მიხედვით**

ორჰან ფამუქს „შავ წიგნში“ გამოყენებული აქვს თ. დოსტოევსკის „ძმები კარამაზოვებიდან“ ერთ-ერთი თავი – „ლეგენდა დიდი ინკვიზიტორის შესახებ“ და მასზე აგებს „შავი წიგნის“ ესქატოლოგიას. ქრისტეს სახე „ლეგენდაში“ დიდი ინკვიზიტორის შესახებ“ იქმნება უფრო არა ამ ლეგენდის მთხრობლის – ივანეს მიერ, არამედ ისე, როგორც დიდი ინკვიზიტორი ხედავს მას. ო. ფამუქთან მესია არ მოდის, არის მხოლოდ მისი მოლოდინი. მესიად შერაცხული ჯელაღი (მისი მესიანიზმი ნაწარმოების ბოლომდე კითხვის ნიშნის ქვეშ რჩება) ნაწარმოების ბოლოს კვდება. „შავ წიგნში“ არ არის განხორციელებული ის იდეა მეორედ მოსვლისა, რომელსაც ვხვდებით ან სახარებაში (რადგან ფაბულა აღებულია ქრისტიანული კულტურის მატარებელი ავტორისაგან), ან ყურანში, ანდა თვითონ ლეგენდაში. სახარებისეული მეორედ მოსვლა კაცობრიობას სხვა განზომილებაში (რომელიც არ არის დაკონკრეტებული) გადასვლას აუწყებს, რომელსაც განსაკუთრებული ადამიანები მიაღწევენ მხოლოდ. სულიერ ცვლილებას წინ უსწრებს ღმერთის სასჯელი და ეს სასჯელი არის მუდმივი სინანული იმის გამო, რომ სულიერი თვალი არ გაახილა, „სასუფეველი არ მიიტაცა“ ადამიანმა. ლეგენდაში ქრისტე მოდის არა როგორც დამსჯელი, არამედ როგორც მამხილებელი. „იგი გამოჩნდა და ყველამ იცნო“ – თ. დოსტოევსკის მიხედვით, ადამიანში ღმერთის ხატება არ წაშლილა ვიზუალურად (Флоровский 1931, 8), მაგრამ კაცობრიობის სული დაცემის დღიდან XX საუკუნემდე უკვე გაორებული კი არა, გაასებებულია და კონრეტუ-

ლად ამ დროს გაუღენთილია სოციალიზმით. თ. დოსტოვესკის ბოროტი სული სწორედ ამ შეგნებით აქვს ნაჩვენები, ბოროტება სოციალისტების პოსტულატებით ღაპარაკობს: „დამაპურე და მხოლოდ მერე მოითხოვე სათნოება“ (Тихомиров 1994, 24). ქრისტე მოდის და კიდევ ერთხელ ამხელს ადამიანს მის უღმერთო არჩევანში – კაცობრიობის სახე და კერპი ხომ დიდი ინკვიზიტორია, რომელიც განიკითხავს გამუდმებით ღმერთს, ასამართლებს მას, საყვედურობს მას ადამიანის მიმართ სიყვარულის გამო. იმ სიყვარულის გამო, რომელმაც უნდა განაღმერთოს დაცემული ადამის სული.

„შავ წიგნში“ კი ეს შეხვედრა სატელეფონო საუბარია გალიფსა და მოქალაქეს შორის. მაგრამ, აღსანიშნავია, რომ გალიფს ამ დროს ჯერ კიდევ არა აქვს გააზრებული ის დიდი როლი ჯელალისა – მხსნელისა. მოქალაქე, ისევე როგორც დიდი ინკვიზიტორი, ადანაშაულებს „მხსნელს“ იმაში, რომ მან მოატყუა ყველა ის ადამიანი, ვისი ცხოვრების არსი იყო თაობიდან თაობას გადაცემული „მისი“ მოლოდინი. ეს კი ის მოლოდინია, რომელიც თურქეთის – სამყაროს – მიწისქვეშეთში ცოცხლობდა მხოლოდ, რუდუნებით, ცოდნით, სიფრთხილით, ძიებით იყო გადაცემული თანამედროვე მესიაც კი თანამედროვე ადამიანისთვის, მატერიალური ადამიანისთვის, რომლის ერთგვარი სახეა მოქალაქე. გალიფი ჯელალის მაგივრად გაუბედავად პასუხობს და მკითხველისთვის გაუგებარია, რაში ადანაშაულებენ „მესიას“, მის პუბლიკაციებში არ იყო ტყუილი. მოქალაქე ითხოვს მასთან შეხვედრას, გალიფიც აბეზარა ადამიანის მოსაშორებლად დაუფიქრებლად უსახელებს მას შეხვედრის ადგილს და ეს ხდება საბედისწერო შემთხვევის მიზეზი – სწორედ ამ ადგილას კლავენ ჯელალს და გალიფის მეუღლეს – რუიას. მესია მკვდარია.

ო. ფამუქს კაცობრიობის არსებობის ყველაზე მნიშვნელოვანი თემატიკა აქვს გამოყენებული. ეს არის ბრძოლა ღვთიურსა და დაცემულს შორის, სწორედ ამაზეა საუბარი, „აქ იბრძვიან ეშმაკი და ღმერთი და ბრძოლის ვე-

ლი – ადამინთა გულებია“, რითაც მწერალი ხსნის საზოგადოების განვითარების გზას.

მწერალი აღწერს ადამიანის ღმერთისაგან განდგომის ძირითად გზებს, ახალ აღთქმაში ქრისტეს ეშმაკის მიერ გამოცდის სამ ხერხს: პური, ძალაუფლება და სამყაროს სრული შემეცნება, რითაც ეშმაკი კაცობრიობის ისტორიაში აცდუნებდა ადამიანებს (Куклеватцкая 1992, 14). მათეს სახარებიდან ეს ნაწევები – ქრისტესა და ეშმაკის დიალოგი საფუძვლად დაედო თ. დოსტოევსკის „ძმები კარამაზოვებიდან“ ერთ-ერთ თავს – დიდი ინკვიზიტორი, რომელიც ორჰან ფამუქმა გამოიყენა „შავი წიგნის“ სიუჟეტში კვანძის გამხსნელ კომპონენტად.

ეს ერთ-ერთი, ეგრეთ წოდებული, სიუჟეტური ფანჯარა ან კრიზისის წერტილია, რომელიც საშუალებას გვაძლევს სოციალურობის ვიწრო, შეზღუდული სამყაროდან კოსმიური სამყაროს დროიდან უსასრულობაში გადავიხედოთ. ჩვეულებრივი განზომილებითი და დროებითი საზღვრები ირევა ნარატივის დროს, იქმნება მსოფლიო ქაოსის შეგრძნება. თითქოს, ერთი მხრივ, მოქმედება ხდება თურქეთში, სტამბოლში, გასული საუკუნის მიჯნაზე, ჩვენს თანამედროვეობაში, მაგრამ, მეორე მხრივ, მარადიულობაში გადადის. მარადიულობა დღევანდელობამდე კაცობრიობის არსებობის ხანას მოიცავს, ადამიდან დღემდე.

მაშ, თანამედროვე ადამიანი ელის მესიას, მსხნელს. მისი მესია კეთილდღეობის მომტანია – „მოვა მესია და პური გაიფლება“. ადამიანს აქვს თავისი სახე – ინკვიზიტორი (თ. დოსტოევსკი) – მოქალაქე (ო. ფამუქი). მათ შორის შეთანხმება-გასაუბრება შედგება. ორივე ნაწარმოებში ადამიანი ადანაშაულებს მესიას. ივანე კარამაზოვის მონათხრობში ქრისტეს და ადამიანის შეხვედრის სურათი მასიური და ძალიან შთამბეჭდავია – მოედანზე დგას ქრისტე, ხალხით გარშემორტყმული, მღუმარე და თავდახრილი. ხალხი მის გარშემო ჩუმდება მხოლოდ მაშინ, როცა მოედანზე გამოდის დიდი ინკვიზიტორი. ამით თ. დოსტოევსკი მიანიშნებს ინკვიზიტორსა და ადამიანს შორის რაღაც უხილავ კავშირზე. ამ ორი ფიგურის გარშემო შემოკრებილი საზოგადოება ერთხელაც არ გამოხატავს

პროტესტს ინკვიზიტორის მიმართ. მისი და ინკვიზიტორის სული არის სრულიად შეკრული და ერთი. „შავ წიგნში“ კი მაჰდისა (მხსნელის) და დადჯალის (ანტიქრისტეს) შეხვედრა სატელეფონო საუბარია. თავის ნაწარმოებში თ. ფამუქმა არ გადმოიტანა მონოლოგი, რასაც, თავის მხრივ, ასევე დიდი დატვირთვა აქვს „ძმებ კარამაზოვებში“. ქრისტეს თ. დოსტოევსკისეულ ვითარებაში არ შეუძლია დიალოგში შევიდეს საზოგადოებასთან. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თ. დოსტოევსკიმ ამ ეპიზოდის აღწერით არა მხოლოდ სრულიად დაცემული ადამიანის სახე გვაჩვენა, არამედ წარმოაჩინა თავი ნაწარმოების ერთ-ერთი მხარე კათოლიციზმის მანკიერი მხარეები. სწორედ ამიტომ არის რწმენადაკარგული ადამიანი დიდი ინკვიზიტორი (Куклеватцкая 1992, 14).

რელიგიური იდეების გაგება მხოლოდ აპოკალიფსურ შეგნებაზეა შესაძლებელი. თ. დოსტოევსკის აპოკალიფსი ქრისტიანული აპოკალიფსია. რელიგია აღწევს ადამიანის სულიერ სიღრმეში და ამით სულიერი სიღრმე უბრუნდება ადამიანს. ქრისტიანული მეტაფიზიკა სწორედ ამ თავში უნდა ვეძიოთ. აღსანიშნავია, რომ ისლამური სამყაროს წარმომადგენელი ორჰან ფამუქი, თავისი პოსტმოდერნისტული, გლობალიზებული აზროვნების მიუხედავად, არ ავითარებს ყურანისეული აპოკალიფსის სიუჟეტს, რომელსაც მართლაც, რთული ესქატოლოგიური შინაარსი აქვს. იგი უკვე 1300 წლის განმავლობაში კულტის ისლამურ ლოგიკაში სავსებით განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს. მუსლიმთა წარმოდგენით, ქვეყნის აღსასრულს წინ უძღვის ანტიქრისტეს გამოჩენა. ის, უზარმაზარ სახედარზე ამხედრებული, მოვა რომელიღაც კუნძულიდან, როდესაც ველური ხალხები – გოგი და მაგოგი – გაარღვევენ მთებში აღმართულ ბარიერს და შემოესევიან წმინდა მიწას. 40 წლის შემდეგ იესო დაამარცხებს ანტიქრისტეს და სალოცავად წავა იერუსალიმში. დედამიწაზე დროებითი სიმშვიდე და ბედნიერება დამყარდება, რასაც მოჰყვება დიდი სამსჯავრო. ამ სურას გამოქვამული ეწოდება. მაგრამ თავისუფლების იდეის ქადაგება არ არის ისლამში, ეს ქრისტიანული სამყაროს ქადაგებაა, ახალი

ადამის არსებობა ქრისტიანული სამყაროს იდეა (Macce 1963, 46). თავისუფლების გზა ქრისტიანული სამყაროს ახალი ადამიანის გზაა. არც ანტიკური სამყარო არ იცნობდა ამ თავისუფლებას.

ო. ფამუქი თ. დოსტოევსკისეულ, ქრისტიანულ ესქატოლოგიას მიმართავს. ვფიქრობთ, ეს არ არის ავტორის მიერ რაიმე მკვეთრი, პრინციპული პოზიციის დაფიქსირება, არამედ ისევ და ისევ მის პოსტმოდერნისტულ სტილში ქმნის თავისებურებას.

ნაწარმოებში გამოყენებულია მსხნელის ქრისტიანული მოტივი, მაგრამ სიუჟეტის განვითარებაც და დასასრულიც სხვანაირია – მესიის რანგში აყვანილი ადამიანები კვდებიან. რა არის ეს? გაშარება? გამოუვალობის, უსასრულობის დადასტურება? გმირები კვდებიან, მათი საქმე გრძელდება. ბოროტებისა და დანაშაულის პრობლემა მასთან უკვდავების იდეასთანაა დაკავშირებული.

ესქატოლოგიურ იდეასთან ერთად მწერალს ქვეტექსტებში წარმოჩენილი აქვს კაცობრიობის სულიერი დაცემის გზა. არა მარტო ხალხი, არამედ ინტელიგენციაც ადვილად იქნა ცდუნებული სამი განსაცდელით და უარყო თავდაპირველი თავისუფლება სულისა. ეს მსოფლიო მოვლენაა.

ნაწარმოებში ბიბლიური ადამიანის ასახვა არის ადამიანის და მისი ცხოვრების გაგების კონცეფცია. ბიბლიაში მოცემული ისტორია ეს ხომ მხოლოდ ერთი შეხვედრის ისტორიაა ღმერთისა და ადამიანისა, მაგრამ იმ შეხვედრისა, რომელიც აგერ უკვე ორი ათასი წელია გრძელდება (Тихомиров 1994, 22).

სულიერი ცდუნებების გზაზე ადამიანის თავისუფლების გამოცდას არ ჩაუვლია ფუჭად. ეს არ იყო სრული წაგება, საბოლოო დაკარგვა, ადამიანის ახალმა სულმა ამ გამოცდის მერე ახალი ეჭვები შეიძინა, შეიცნო ახალი ბოროტება, ბოროტების ქმედების ახალი ჰორიზონტები აღმოაჩინა. ამან ღმერთის შეცნობის ახალი სურვილი, მასთან სხვა განზომილებაში თანაარსებობის სურვილი დაბადა, თუმცა ადამიანმა მაინც არ გამოიყენა ძველი ცონდა შემეცნების შესახებ. მან შეაბიჯა სხვა, უფრო

ზრდასრულ სულიერ ასაკში, მაგრამ ამით ღმერთს არ დაუახლოვდა, არ გახდა უკეთესი. სულიერი განვითარების მის მიერ განვლილმა ისტორიულმა გზამ, რომელიც დიდი ხნის წინ ასცდა ჭეშმარიტებას, დღევანდელ პოსტმოდერნისტულ ჩიხამდე მოიყვანა ადამიანი. ძველი ბოროტება უფრო აშკარა, ცხადი და მარტივი იყო. მან არ იცოდა ის გაორებები, რომელიც თანამედროვე ადამიანისთვის ჩვეულებრივი და რეალურია, მისი სულის მომცველია. დღეს ბოროტება სიკეთის ტყავში ადვილად აცდუნებს ადამიანს.

თანამედროვეობაში ღვთისა და ეშმაკის ხატების გაორება ხდება. მათი განსხვავება თანამედროვე ადამიანისთვის რთულია, ეს საკითხი ადრეც იყო წამოწეული (დ. მერეჟკოვსკი „ტოლსტოი და დოსტოევსკი ქრისტე და ანტიქრისტე“ და სხვ.), ადამიანს დაეკარგა შინაგანი გარჩევის კრიტერიუმი. ბევრია ჩვენს დროში გაორებული მნიშვნელობის მატარებელი, ასეთია თანამედროვე ადამიანის სული, რომელიც დაგვანახა, აღწერა მწერალმა. იგი იკვლევს ასეთი ადამიანის სულს, რომელიც გაუღენთილია აპოკალიფსური ატმოსფეროთი, ასეთივეა თანამედროვე ცხოვრება. იგი ადამიანს ღრმა სულიერი კრიზისის მომენტში აღწერს.

ადამიანი ბედისწერას მიჰყავს ინკვიზიტორამდე ან ქრისტემდე ასე სვამდნენ საკითხს ჯერ კიდევ წინა საუკუნის კრიტიკოსები. ისინი ამბობდნენ, რომ არ არსებობს რაიმე მესამე არჩევანი, რომ მესამე მხოლოდ გარდამავალი პერიოდია. მაგრამ დამკვიდრდა პოსტმოდერნიზმი და გაჩნდა არა მარტო მესამე, არამედ მეხუთეც, მეთხუთმეტეც და ოცდამეხუთეც.

ორჰან ფამუქი თავისი ნაწარმოებით გვიხსნის, რომ ჩვენ ვეკუთვნიით არა მარტო სხვა ისტორიულ, არამედ სხვა სულიერ ეპოქას. ჩვენ უკვე დიდი ხანია შევავიწყეთ იმ ეპოქაში, როდესაც ინტერესები არაფსიქოლოგიური ინტერესებია, ღმერთისა და ეშმაკზე საკითხები კი – ხშირად წამოიჭრება. რა თქმა უნდა, ჩვენი საზოგადოების და რევოლუციის ბედი დამოკიდებულია ამ უკანასკნელი საკითხის გადაწყვეტაზე. აქ ჩვენ საბოლოოდ ჩავეშვებით

აპოკალიფსის ატმოსფეროში. მწერალი თურქი ერის მაგალითზე შლის კაცობრიობის სახეს, მის მომავალს.

თუ ერს არა აქვს საკუთარი ღირსების რწმენა, მას არ ძალუძს იხსნას თავი. მაშინ ეს ერი იქცევა უბრალო ეთნიკურ ერთეულად, უქრება დიადი ერის სახელი. ყველა ის ხალხი, რომელმაც ვერ შეძლო საკუთარი თავის პოვნა, განწირულია მონობისათვის, „ცნობილი ერები განწირულნი იქნებიან სიძულვილისთვის, გაქრობისა და განადგურებისათვის“ (Переврзев 1912, 26). ორჰან ფამუქი გამსჭვალულია აპოკალიფსური განწყობით. „შავ წიგნში“ იგი სხვაგანაც მიუთითებს თურქი ერის მომავალზე, რომელიც მომავალში არ არსებობს (Kara Kitap üzerine yazılar, Güneli Güni 2000, 191). ისტორია მეორდება, ბევრი დიდი ერი და ცივილიზაცია გადაშენდა და იგივე ელის თურქ ერსაც: „ბაბილონის გოდოლი დაეცა არა იმიტომ, რომ მეფე ნიმრუდმა ღმერთი გამოიწვია, არამედ იმიტომ, რომ მთელ ძალას გოდოლის მშენებლობაზე ხარჯავდა მაშინ, როცა ავიწყდებოდა, რომ უნდა დაფიქრებულიყო საწყისებზე, რომელიც მას საკუთარ თავს აპოვებდა. როდესაც მომთაბარე ტომები გადავიდნენ მობინადრე ცხოვრებაზე, ნამდვილი სახელმწიფოს შექმნის სურვილით გამსჭვალულნი, სხვების, უკვე მობინადრეების მიბაძვა დაიწყეს, ჰქონდათ მათთან გაცხოველებული ვაჭრობა და მთლიანად მათი გავლენის ქვეშ მოქცეულნი, გაქრნენ, აღიგავნენ პირისაგან მიწისა“ (Флоровский 1931, 34). მწერალი მიიჩნევს, რომ გარდაუვალია ადამიანის მარცხი.

თურქი ერის ერად ჩამოყალიბებისა და თვითიდენტიფიკაციის პრობლემები რაც მწერალმა მკვეთრი პოზიციით დააფიქსირა, ზემოთაც არაერთხელ ვახსენეთ. თურქეთის ყოფისა და აზროვნების სისტემის ფამუქისეული რადიკალური შეფასება არის ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ ორჰან ფამუქის სახელი თურქ მოსახლეობაში ნეგატიურ რეაქციას იწვევს იმთავითვე.

თ. დოსტოვესკის დიალექტიკა დამყარებულია ღმერთ-ადამიანურზე და ადამიანურ-ღმერთულზე – ქრისტიანულზე და ანტიქრისტიანულზე. ბიბლიური სიუჟეტი ქმნის ნაწარმოების ღრმა, მნიშვნელოვანი ფილოსოფიური სა-

კითხების ორიგინალურ გადაწყვეტას. „ძმებ კარამაზოვებში“ ქრისტეს სახე ნაჩვენებია არა მარტო ავტორის მიერ, არამედ ინკვიზიტორის მიერაც (Переврзев 1912, 59). ხოლო ო. ფამუქთან ამ საკითხის მხოლოდ პოსტმოდერნისტული გადაწყვეტაა. აქ არ არის სიკეთის სახე ნაჩვენები, არ არსებობს ქრისტეს – მხსნელის – სახე. ანტიქრისტე არის მოქალაქე, გალიფი-ჯელაღი – პოსტმოდერნისტული ქრისტე.

თ. დოსტოევსკის გაჰყავს ადამიანი გაორების უფსკრულებს შორის, მაგრამ ეს გაორება არ ღუპავს საბოლოოდ ადამიანს და ღმერთ-ადამიანის იდეიდან აღდგება ადამიანის ხატება. რაც შეეხება „შავ წიგნს“, აქ არ შეიძლება იყოს განდმრთობის იდეა განხორციელებული, ეს სხვა კულტურაა. ო. ფამუქთან გაორება ორი სამყაროს შეუსაბამობის გამოა, თურქეთმა ვერ მოასწრო განვითარება შინაგანად ისე, როგორც ისტორია შეიქმნა თავისთვის, შემოღებულმა რეფორმებმა ვერ აღზარდა საზოგადოების სული, ვერ აიყვანა იმ სიმაღლეებამდე, რომელსაც ქადაგებდა.

გაორების სახეა მიწისქვეშეთი: მანეკენტა სამყარო თურქი ერის მატიანაა. ეს ის რეალობაა, რომელიც ხშირად უამთააღმწერლების, მემატიანეების, ისტორიკოსების, ანალიტიკოსების თვალთახედვის, ჭარბია და ანალიზის მიღმა დგას. აქ ყველას თავისი რეალური სახე აქვს, იგი ზედა სამყაროს ანარეკლია, სადაც მის ნამდვილ, ჭეშმარიტ დატვირთვას იღებს ყოველივე – „ხილული სამყარის მიღმა დამალულია ერთი მარტივი საიდუმლო, რომლის ამოცნობა ადამიანს ათავისუფლებსო“, – ამბობს ორჰან ფამუქი და, რა თქმა უნდა, ისევ და ისევ თავის შეცნობას, ღვთის ხატად გაიგივებას გულისხმობს. ქვესამყაროა ის სული, რომელიც ჯერ კიდევ ცოცხალია (აკი ამბობს კიდევაც გალიფი, აქ ყველა ცოცხალივით გამოიყურებაო), მაგრამ მისით არავინაა დაინტერესებული.

ზოგადად მიღებულია, რომ ღმერთის არსებობა განსაზღვრავს ადამიანის არსებობას. ადამიანი მაშინაა ადამიანი, როცა ის ღვთის ხატებაა, როცა განდმრთობილია, როცა მასში არ ის ღმერთი, თუ არ არის ღმერთი, თუ

ადამიანი თვითონ ღმერთია, მაშინ არ არსებობს ადამიანი, მაშინ კვდება მისი ხატება. ღმერთის მკვლელობა კი ადამიანის მკვლელობაა. და ამ ორი დიდი იდეის საფლავზე აღიმართება მომავალი ადამიანი-ღმერთის, ზეადამიანის, ანტიქრისტეს სახება.

თ. დოსტოევსკისთან რეალურია ადამიანის სულიერი სიღრმის გამოხატულება, ადამიანის სულის ბედისწერა. რეალურია ღმერთისა და ადამიანის მიმართება ერთმანეთთან, ის იდეებიც, რომლითაც ცხოვრობს ადამიანი. ადამიანის სულის ის გაორებები, რომლებიც თ. დოსტოევსკის რომანების ძირითად საკითხს წარმოადგენენ, არ ექვემდებარებიან რეალისტურ განმარტებებს, მსჯელობებს (Переверзев 1912, 64).

მწერალი სიცოცხლეს ადამიანის სულისგან აღიქვამს. ადამიანის სულის საკუთარ ცოდნაზე დაყრდნობით გადმოგვცემს თავის წინასწარმეტყველებებს. თ. დოსტოევსკი ყოველთვის მიუთითებს უსასრულობაზე, ადამიანის ღვთიურობაზე, მისი სულის ღირებულებაზე. ამაზე საერთოდ არ არის საუბარი „შავ წიგნში“. თ. ფამუქი მხოლოდ დაცემულ ადამიანს გვიხატავს, რომლის თავიდან დაბადება არ შედგა და მის მომავალზე პასუხიც არ არის გაცემული.

ორჰან ფამუქს სტამბოლი წარმოდგენილი აქვს აპოკალიფსურ ქალაქად, რომლის მცხოვრებნი მესიას ელიან. მესიას, რომელსაც სახეზე მისი „კაბალისტური“ ვინაობის დამადასტურებელი სიტყვები ექნება გამოსახული. თ. დოსტოევსკი ადამიანის გონებისათვის ქრისტეს მიუწვდომლობის იდეას ქადაგებს, თ. ფამუქი კი იმას, რომ არ არსებობს რაიმე ერთი, რასაც შეგიძლია მიბაძო, გწამდეს, ესწრაფვოდე. ეს იმიტომ, რომ ბიბლია თ. დოსტოევსკის ამოსავალ წერტილად, ორიენტირად ესახებოდა, რაც განსაზღვრავდა მწერლის ზნეობრივ, რელიგიურ პრინციპებს. თ. ფამუქი კი ნამდვილი პოსტმოდერნისტია შეგნებით.

ჭეშმარიტ ტრაგედიას აქვს კათარზისი, განწმენდა და განთავისუფლება. ქრისტიანულ გზაში ფ. დოსტოევსკი უბრუნებს ადამიანს თავის თავის რწმენას თავისივე

სულის სიდრმეში. ადამიანი ხელახლა იბადება, როცა ღმერთის სწამს. ადამიანისადმი რწმენა ქრისტეს რწმენას ნიშნავს, განღმრთობილი ადამიანის რწმენას ნიშნავს. ისლამურ ფოლოსოფიაში კი ეს საკითხი ზოგადად არ დგას.

ზნეობრივად ამაღლებულ ნაწარმოებში „ძმები კარა-მაზოვები“ თ. დოსტოევსკი გვიჩვენებს, თუ როგორ ვითარდება ადამიანის სული თავისუფლებამდე, ბოროტების დამარცხებამდე, ბოროტებისა და სიკეთის შეცნობის გზით, ქრისტიანული გზით. ამ მსოფლმხედველობით, თ. ფამუქთან პოსტმოდერნისტული გადაწყვეტაა. აქ არ არის არც გაზრდა, არც თავიდან დაბადება, არც ინიციაციის გზა, მით უმეტეს ღვთის ხატად გახდომა. საყურადღებოა, რომ ამგვარი დასასრული სულაც არ ნიშნავს მწერლის პესიმიზტურ განწყობილებას. იდეის განუხორციელებლობა მისთვის ჭეშმარიტებაა.

მთლიანობაში ეს „გზავნილი“ – კაცი თავისთავად ვერ იქცევა, თუ სხვად არ გადაიქცა” – ალბათ იმდენად წინააღმდეგობრივია, რომ ახსნა-განმარტებას მოითხოვს და იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ საკუთარი თავის ძიება, ფაქტიურად, ამაოა, ვინაიდან „სუფთა „მე“, გათავისუფლებული ყოველგვარი გარე გავლენისგან, უბრალოდ არ მოიპოვება.

ამგვარად, რომანის ქრონოტოპური სიმბოლიკის განხილვისას, რომელიც გმირების სულიერ მდგომარეობაში გამოიხატება, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ ავტორის ცხოვრებისეული კონცეფციის საფუძველს პოსტმოდერნისტული აზროვნების სამყარო, მისი პოსტმოდერნისტული აღქმა, პოსტმოდერნისტული მიდგომა წარმოადგენს. თ. ფამუქის გმირები, როგორც თანამედროვე აპოკალიფსურ სამყაროში მცხოვრები ადამიანები, მოღვაწეობენ დღევანდელობაში, რომელიც თავის მხრივ რეალობისა და მეტაფიზიკური უსასრულობის, სოციალურისა და ყოფითის, სუბსტანციური საწყისის – ღმერთის და მისი სიმადლიდან დაცემული – ბელზებელის არსებობის ამსახველ სამყაროს წარმოადგენს.

მწერალი მიეკუთვნება კატასტროფული მსოფლმხედველობის ეპოქას, რელიგიურად აპოკალიფსურ ეპოქას. მის მიერ განხილული, წარმოდგენილი მსოფლხედველობა, ზოგადსაკაცობრიოა, მიმართულია მთელი სამყაროს ბედისაკენ. იგი აღწერს ეპოქას, რომელშიც დაიწყო ადამიანის შინაგანი რევოლუცია.

მთელ ამ ლიტერატურულ ხრიკს ერთი მიზანი აქვს: მისი მეშვეობით ორჰან ფამუქი სწავლობს მის მიერ მოწოდებულ დიდ თემებს – მეობა (ვინაობა), საიდუმლო, პროდასავლურობა და პროისლამურობა, თანამედროვეობა – ასახულ თანამედროვე მსოფლიოს ორ ძალაში, რაცაა ადამიანის „მე“ და მასები.

ორჰან ფამუქს კაცობრიობის არსებობის ყველაზე მნიშვნელოვანი თემატიკა აქვს წინ წამოწეული „შავ წიგნში“. ეს არის ბრძოლა ღვთიურსა და დაცემულს შორის, სწორედ ამაზეა საუბარი, ჩვენი აზრით, მთელ წიგნში (ამ საკითხთან მიმართებაში „შავი წიგნის“ სათაურის განხილვა ქვემოთაა მოცემული). „აქ იბრძვიან ეშმაკი და ღმერთი და ბრძოლის ველი ადამიანთა გულებია“, რითაც მწერალი სულ რამდენიმე ადამიანით ხსნის საზოგადოების განვითარების გზას. ამაზე ზემოთ მოყვანილ ქვეთავებში უკვე იყო საუბარი.

მწერლის ბიბლიური მოტივების გამოყენება თ. დოსტოევსკის კრიტიკოსები თვლიან, რომ არ ყოფილა თვითმიზანი, არამედ წარმოადგენდა მთელი სამყაროსა და რუსეთის, როგორც სამყაროს ნაწილის, ტრაგიკული ბედის თაობაზე მსჯელობის ილუსტრაციას. ორჰან ფამუქმაც ზუსტად ასე განაზოგადა თურქეთის ისტორია, მისი ხვედრი და როლი მსოფლიო ისტორიაში.

ის, თუ რატომ გამოიყენა ორჰან ფამუქმა მაინცდამაინც თ. დოსტოევსკი და მისი ნაწარმოები „შავი წიგნის“ გადამწყვეტ ფაბულად, რთულია დამაჯერებლად ისაუბრო, მაგრამ თურქი ელიტის რუსული ლიტერატურისადმი ის დაინტერესება, რომელიც რამდენიმე ათეული წელიწადია შეინიშნება და რაც თარგმანების რიცხვის ზრდაშიც გამოიხატა, ცხადყოფს მწერლის, როგორც თურქულ წიაღში გაზრდილი პიროვნების, დაინტერესებას

რუსული ლიტერატურის კორიფეებით. თურქეთის განათლებული ფენა იცნობს ცნობილ რუს მწერლებს, მით უმეტეს, თ. დოსტოევსკის შემოქმედებას, რომელიც კრიტიკოსების მიერ ამოუწურავად არის მიხნეული, თან აქტუალური და მოდურია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Orhan Pamuk, Kara Kitap, Can yayınları, İstanbul, 1999.
2. Kara Kitap üzerine Yazılar, Can yayınları, İstanbul, 2000.
3. Н. Тихомиров, О “христологии” Достоевского, т. II , Л.-д, 1994.
4. ”Символика хронотопа в романе “Братья Карамазовы”, т. 10, Л.-д, 1992.
5. Ф. Степун, Мирозерцание Достоевского. В кн.: Ф. Степун, Встречи. Мюнхен, 1962.
6. А. Массе, Ислам, Москва, 1963.
7. Г. Флоровский, Религиозные темы Достоевского. В кн. Россия и славянство, 1931.

Tamar Alpenidze

Apocalyptic depiction in Orhan Pamuk’s “Black Book”

Summary

O.Pamuk has applied to F.Dostoevsky’s one of the chapters of “*The Brothers Karamazov* “; “The Legend of the Grand Inquisitor” and has built the eschatology of “Black Book” in it. The image of Christ in “The Legend of The Grand Inquisitor” has not been created by the narrator of the legend – Ivan, but it is created with the way how the grand inquisitor sees it. In Pamuk’s book there is only the expectation of the Messiah.

O.Pamuk has used the most important theme of the universe: the struggle between divine and fallen, “here are struggling Devil and God and the battlefield is – humans’ hearts”, this is how the author describes the ways of society developments.

The author describes main approaches of a human renounce from God, three ways of devil’s testing of Christ in New Testament: bread, power and the whole cognition of the universe, all the ways with which devil was seducing people in the history of humans. The abstract from Matthew Testament – the dialogue between Christ and Devil was the basis of one of the chapters of F.Dostoevsky’s “*The Brothers Karamazov* “ - “The Legend of the Grand Inquisitor”, which O.Pamuk had used for undoing the knot of his “Black Book”.

იაკობ ხუცესის

„ნამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“
/ქრონოლოგიური ძიებანი/

ქრონოლოგიის თვალსაზრისით ჩვენს ყურადღებას იქცევს იაკობ ხუცესის მიერ შექმნილი აგიოგრაფიული ჟანრის ორიგინალური ნაწარმოების „წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“-ს შემდეგი მასალა:

1) „და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქვენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი.“

I. იყო მერვესა წელსა [მრ...] სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსქენ პიტიახში, ძმ არშუშადისი.“

2) „და არს დასაბამი ტანჯვათა მათ წმიდისა შუშანიკისთა თთუესა აპნისისასა, მერვესა თთუსასა და დღესა ოთხშაბათსა.“

3) „და მეორედ გუემაჲ მისი შემდგომად აღვსებისა ზატიკსა, დღესა ორშაბათსა.“

4) „და კუალად ტანჯვაჲ ვარდობისა თთუესა ათცხრაშეტსა.“

5) „და აღსრულებაჲ მისი თთუესა ოკდონბერსა ათჩვდშეტსა, ... და დღე ხუთშაბათი იყო ...“ (იაკობ ხუცესი 1963, 11, 28, 29).

ქართულ ისტორიოგრაფიასა და ლიტერატურათმცოდნეობაში დადგენილია, რომ პიტიახში ვარსქენის მიერ დედოფალ შუშანიკის პირველი გვემის თარიღი „თთუესა აპნისისასა, მერვესა თთუსასა და დღესა ოთხშაბათსა“, ნიშნავს „რვა იანვარს, ოთხშაბათ დღეს.“ ილია აბულაძის, სერგი გორგაძის, სარგის კაკაბაძის, კორნელი კეკელიძის, ივანე ჯავახიშვილის, ლაშა ჯანაშიას და კიდევ სხვა მკვლევართა ასეთი შეხედულება მიღებულია და გაზიარებული ჩვენს მეცნიერებაში. ასევე ცნობილია, რომ სომეხთა მხედართმთავრის ვარდან მამიკონიანის ასულ შუშანიკისა და ქვემო ქართლის პიტიახში ვარსქენ არშუშადის ძის ოჯახურ ტრაგედია მოხდა V ს-ის 60-70-იან წლებში. ამდენად, ამ ორი ათეული წლის ქრონოლოგიურ

ჩარჩოში მოთავსებულია ის წელიც, სადაც 8 იანვარი ოთხშაბათი დღეა. ასეთი წლებია: 469 წელი და 475 წელი. ამრიგად, შუშანიკის წამების პირველ დღედ მიღებულია 469 წლის 8 იანვარი, ოთხშაბათი დღე, ხოლო შუშანიკის გარდაცვალების თარიღად 474 წლის 17 ოქტომბერი, ხუთშაბათი. მოგვიანებით, აღნიშნული თარიღი შესწორებული იქნა 475 წლის 17 ოქტომბერზე, მიუხედავად იმისა, რომ ამ წლის 17 ოქტომბერი არ იყო ხუთშაბათი დღე. ამასთანავე, ამ თარიღებთან მიმართებაში გარკვეულია, თუ როდის მიდის ვარსკენ პიტიახში სპარსთა მეფესთან პატივის მისაღებად და როდის ბრუნდება იგი ცურტავში. მეცნიერთა აზრით, პასუხი „შუშანიკის წამების“ ტექსტშივეა მოცემული: „... იყო მერვესა წელსა [მრ...] სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსკენ პიტიახში...“ ეს წინადადება გაგებულია როგორც, ირანის შაჰინშაჰ პეროზს (ზეობის წლები: 459 წლის მარტი – 484 წლის სექტემბერი), მეფობის მერვე წელს ეახლა ვარსკენი პიტიახშს მორჩილების აღიარებისა და პატივის მისაღებად. 467 წელს ირანში გამგზავრებული და 468 წელს ქვემო ქართლში დაბრუნებული გამაზღვანებული ვარსკენი პიტიახში მოუწოდებს მეუღლეს, დედოფალ შუშანიკს, გაიზიაროს მისი ბედი, – უარყოს ქრისტიანობა და აღიაროს მაზღვანობა. შუშანიკისაგან მტკიცე უარის მიღების შემდეგ ვარსკენი გვემით შეურცხყოფს მეუღლეს, რაც ხდება 469 წლის 8 იანვარს, ოთხშაბათ დღეს.

ჩვენს მეცნიერებაში დამკვიდრებულია მოსაზრების თანახმად „თთუესა აპნისისასა, მერვესა თთუსასა და დღესა ოთხშაბათსა“ გაგებულია ისე, რომ რიცხვითი სახელი „მერვე“ აღნიშნავს აპნისის ანუ იანვრის თვის მერვე რიცხვს. ჩვენ შესაძლებლად მივიჩნევთ შემოვიტანოთ ამ წინადადების გაგების ალტერნატიული ვარიანტი, რაც ცვლის შუშანიკის წამების თარიღს.

ჩვენი აზრით, წინადადებაში „თთუესა აპნისისასა, მერვესა თთუსასა და დღესა ოთხშაბათსა“ შუშანიკის წამების თვე ერთდროულად წარმოდგენილია ორი დასახელებით: „აპნისი“ და „მერვე“. „მერვესა თთუსასა“ აღნიშნავს მთვარის მოძრაობაზე დაფუძნებული კალენდარული სისტემის მიხედვით წარმოდგენილ თვეს, ე. ი. როდესაც ვარსკენმა პირველად გვემა შუშანიკი მოძრავი კალენ-

დრით იყო მერვე თვე, რომელიც შეესაბამებოდა უძრავი ანუ იულიუსის კალენდრით იანვარს. შუშანიკი იგვემა მაშინ, როცა უძრავი წლის იანვარი იყო მოძრავი წლის მერვე თვის თანმხვედური. ამრიგად, „შუშანიკის წამების“ ტექსტში ერთდროულად გამოყენებულია: მთვარის მოძრაობაზე დაფუძნებული წელთაღრიცხვა, რაზეც მიუთითებს „მერვესა თთუსასა“ და უძრავი წელთაღრიცხვა, რაზეც მიუთითებს „თთუსა აპნისისასა“. V ს-ის 60-70-იან წლებში ქართულ მწერლობაში გამოიყენებოდა როგორც რომაული (იულიუსის) წელთაღრიცხვა, ისე მთვარის მოძრაობაზე დაფუძნებული წელთაღრიცხვა. ჩვენი აზრით, როდესაც უძრავ იანვარს შეესაბამა მოძრავი მერვე თვე, ანუ რომელ წელსაც უძრავი (იანვარი) და მოძრავი (მერვე) თვეები ურთიერთშესაბამისობაში აღმოჩნდნენ, სწორედ ის წელი იყო შუშანიკის პირველი გვემის თარიღი.

მოძრავ და უძრავ წელთაღრიცხვათა ურთიერთშესაბამისობაში მოყვანისათვის ჩვენ შევადგინეთ ერთობლივი კალენდარი (იხ. ტაბულა). ასეთ კალენდარულ სისტემაში ვხედავთ, თუ როგორ შეესაბამება მოძრავი წელთაღრიცხვის წელი, თვე და რიცხვი უძრავი წელთაღრიცხვის წელს, თვეს და რიცხვს, იმ კანონის დაცვით, რომ ორივე სისტემისათვის ერთი და იგივეა კვირა-შვიდეულის დღე. V ს-ის 60-70-იან წლებში უძრავი წელთაღრიცხვის პირველი თვე იანვარი – „თთუსა აპნისისასა“ შესაბამისობაში მოდის მოძრავი წელთაღრიცხვის მერვე თვესთან – „მერვესა თთუსასა“, მხოლოდ 463 წელს.

მოძრავი წელთაღრიცხვის მიხედვით ვარსკქენმა შუშანიკი პირველად გვემა ივნისის ციკლის (398 წლის 1 ივნისიდან – 558 წლის 30 ივნისის ჩათვლით), მესამე პერიოდის (462 წ. 13 ივნისიდან – 494 წლის 18 ივნისის ჩათ.), პირველი წლის (462 წლის 13 ივნისიდან – 463 წლის 2 ივნისის ჩათვლით), მერვე თვის (463 წლის 6 იანვრიდან 3 თებერვლის ჩათვლით) ოთხშაბათ დღეს, ე.ი. 463 წლის იანვრის თვის რომელიმე ოთხშაბათ დღეს. ასეთ შემთხვევაში მოძრავი წელთაღრიცხვის გათვალისწინებით ვარსკქენის მიერ შუშანიკის პირველი გვემის თარიღად უნდა იგულისხმებოდეს იანვრის ახალმთვარეობიდან პირველი ოთხშაბათი დღე, რომელიც იულიუსით 463 წლის 9 იანვარზე მოდის.

წინადადებაში „თუესა აპნისისასა, მერვესა თუესასა და დღესა ოთხშაბათსა“, რომ ყოფილიყო ნაგულისხმევი 469 წლის 8 იანვარი, მაშინ წინადადება უნდა ყოფილიყო შედგენილი შემდეგნაირად: „თუესა აპნისისასა, მერვესა და დღესა ოთხშაბათსა“. შესაძარებლად მოგვაქვს მასალა ამავე „შუშანიკის წამების“ ტექსტიდან: „კუალად ტანჯვად ვარდობისა თუესა, ატცხრამეტსა;“ „აღსრულება მისი თუესა ოკდონბერსა, ათხვიდმეტსა.“ შედარებითი მასალა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-დან: „გამოვედით არეთა სომხითისათა თუესა პირველსა, ათხუთმეტსა;“ „იგინი მოიკლნენ მუნ თუესა პირველსა, ოცდაათსა და დღესა პარასკევსა“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ 1979, 332).

„თუესა აპნისისასა, მერვესა თუესასა და დღესა ოთხშაბათსა“ რომ ყოფილიყო შედგენილი ზემოაღნიშნული მაგალითების მსგავსად, ე.ი. „თუესასა“-ს გარეშე, მაშინ მივიღებდით იანვრის თვის მე-8 რიცხვს, ოთხშაბათ დღეს. ზემოაღნიშნულ წინადადებაში, რადგანაც რიცხვითი სახელი „მერვესა“ საზღვრავს „თუესასა“-ს, ასეთ შემთხვევაში „მერვესა თუესასა“-ს აქვს დატვირთვა „მერვე თვეს.“ შუშანიკი პირველად იგვემა იანვრის თვეს (უძრავი კალენდრით), რომელიც იყო მერვე თვის (მოძრავი კალენდრით) თანმხვედრი.

შუშანიკის მეორედ გვემა მოხდა ამავე ზემოთ მოხსენიებული 463 წლის აღდგომის მეორე დღეს: „ვითარ მოიწია აღდგომისა ორშაბათი და მოვიდა პიტიახში ბრძოლისაგან მისგან ჰონთაჲსა“ (იაკობ ხუცესი 1963, 19). საქართველოს საეკლესიო კალენდრის მიხედვით 463 წელს აღდგომა იყო აპრილის თვის მესამე კვირა დღეს ანუ 21 რიცხვში (საქართველოს ეკლესიის კალენდარი 1977, 398). შესაბამისად, აღდგომის ორშაბათი ანუ დიდი ორშაბათი 463 წელს იყო 15 აპრილი, სწორედ ის დღე, როცა დაბრუნდა პიტიახში ცურტავში. შუშანიკი იგვემა „შემდგომად აღვსებისა ზატისა, დღესა ორშაბათსა“ (იაკობ ხუცესი 1963, 28). ვარსკენის მიერ შუშანიკი მეორედ იგვემა სავსე მთვარის (18 აპრილი) შემდგომ პირველ ორშაბათს, ანუ აღდგომის (21 აპრილი) მეორე დღეს – ორშაბათს, ე.ი. 463 წლის 22 აპრილს.

ამ თარიღის მართებულობას გვიდასტურებს V ს-ის ბერძენი ისტორიკოსი პრისკოს პანიტესი. მას აღნიშნუ-

ლი აქვს, რომ 463 წლის მარტის ბოლოს ჰუნთა ტომების (სარაგურები, უროგები, ონოგურები) გაერთიანება ჩრდილოეთ კავკასიიდან მოადგა დარუბანდის გასასვლელს სამხრეთ კავკასიაში შემოსვლის მიზნით. დარუბანდის კარს იცავდა ირანული გარნიზონი, რომელიც შემაგრებული იყო ალბანური, სომხური და ქართული რაზმებით. მათ შორის შესაძლებელია ყოფილიყო ვარსკენ პიტიახშიც თავისი მეომრებით. უშედეგო შეტაკების შემდეგ, წერს პრისკოს პანიტესი, ჰუნთა ტომები გაეცალნენ დარუბანდს. ამით დროებით მოიხსნა მომთაბარეთა სამხრეთ კავკასიაში შემოსვლის საშიშროება. ამ მომენტით უნდა აიხსნას აღდგომისწინა სამარხვო პერიოდში ვარსკენის გამგზავრება დარუბანდს, ანუ ჩორდს, და აღდგომისწინა დღეებშივე მისი დაბრუნება ცურტავში. ამას მოწმობს ისიც, რომ 463 წლის მარტის თვეში ჰუნებთან საბრძოლველად მიმავალ ვარსკენს („მე ბრძოლად წარვალ ჰონთა ზედა“), კარის ხუცესი იაკობი შეევედრა: „ამათ წმიდათა მარხვათა ნურას ეტყვი“ შუშანიკს. (463 წელს აღდგომისწინა მარხვა დაიწყო 4 მარტს, ხოლო ბრწყინვალე აღდგომა იესო ქრისტესი იყო 21 აპრილს).

ცურტავის ეკლესიის მახლობლად მდებარე მცირე სენაკში დაყუდებული შუშანიკი მთელი სიმკაცრით იცავდა აღდგომის წინა წმიდა მარხვას. როგორც აღვნიშნეთ, ცურტავში დაბრუნებული პიტიახში აღდგომის დღის მომდევნო პირველ ორშაბათს, ე.ი. 463 წლის 22 აპრილს, მეორედ გვემს ქრისტესმორწმუნე შუშანიკს.

შუშანიკის „კუალად ტანჯვად ვარდობისა თთუესა ათცხრამეტსა“ მოხდა ვარდობისთვის მთვარის მეცხრამეტე დღეს, რაც იულიუსით უდრის 463 წლის 22 მაისს, ოთხშაბათ დღეს. ამ დღიდან სამი კვირის თავზე, ე.ი. 463 წლის ივნისის პირველ რიცხვებში, ვარსკენმა ციხეში გამოკეტა და სასიკვდილოდ გაწირა სულით შეუდრეკელი შუშანიკი, ხოლო თვით ისევე „კარად ანუ ჩორდ წარემართა“. ამ პერიოდში ჯერ კიდევ არსებობდა ჩრდილოეთ კავკასიაში მომთაბარე ჰუნების სამხრეთ კავკასიაში გადმოსვლის საშიშროება. ამასთანავე, ირანის სახელმწიფო ვალდებული იყო დაეცვა თავისი ჩრდილოეთი საზღვრები. ირანის შაჰინშაჰ პეროზს საიმედოდ გამაგრებული ჰქონდა დარუბან-

დის გასასვლელი და ქართლის მეფის ვახტანგ გორგასლის წყალობით ჩაკეტილი იყო დარიალის ხეობა.

დარუბანდში მყოფმა ვარსკენ პიტიახშმა თავის წადილის მისაღწევად მოციქული მიუგზავნა შუშანიკს ცურტავში. მან ისევ მოუწოდა მეუღლეს ტაძრად მისვლა და მახედეანობის მიღება. ქვემო ქართლის დედოფალმა არა მხოლოდ მოციქული უკუაგდო, არამედ ვარსკენის მიერ მასთან მიგზავნილი ძუძუმტეც უარით გაისტუმრა.

ჭუნებმა მშვენივრად აუღეს ალლო შექმნილ სიტუაციას და ჩრდილოეთ კავკასიიდან სამხრეთ კავკასიაში 466 წლის აპრილის ბოლოს დაემუნენ ივრის ხეობით. ისინი მოედნენ მთელ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიას, თითქმის უბრძოლველად ხელში ჩაიგდეს დიდი ნადავლი და დაუბრკოლებლევ გაბრუნდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში დარუბანდის გზით (ლატიშევი 1890-1906, I, 841-843). ეს ისტორიული ამბები დაკავშირებულია შუშანიკის ციხეში ყოფნის პერიოდთან, რის გამოც შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ შუშანიკის მოწამეობრივი პეროდი V ს-ის 60-იან წლებში თავსდება.

463 წლის ივნისიდან ხელ-ფეხზე ბორკილდადებულმა შუშანიკმა „ექვსი წელი ციხესა მას შინა აღასრულა და წესიერებითა საღმრთოთა ყუაოდა: მარხვითა, მარადის მღჳძარებითა, ზედგომითა, თაყუანისცემითა და კითხვითა წიგნთაჲთა მოუწყინებლად“ და „განითქვა ყოველსა ქართლსა საქმჳ მისი“ (იაკობ ხუცესი 1963, 22). „და ვითარ მეშუდე წელი დადგებოდა, მოიწია წმიდისა და სამგზის სანატრელისა შუშანიკის ზედა წყლულებაჲცა კორცთა მისთა“ (იაკობ ხუცესი 1963, 25).

ციხეში ყოფნის მეშვიდე წლის დასაწყისში შუშანიკი დასნეულდა განუკურნებლად, რასაც აგრეთვე ხელი შეუწყო ცურტავის ბუნებრივმა პირობებმა: მზის მხურვალეობამ, ხორშაკმა ქარმა, მანებელმა წყალმა და ასეთი კლიმატით გამომწვეულმა დაავადებამ საბოლოოდ შეარყია შუშანიკის ჯანმრთელობა. ციხეში ყოფნის მეშვიდე წელი საბედისწერო აღმოჩნდა შუშანიკისთვის. როგორც იაკობ ხუცესი გადმოგვცემს, შუშანიკი აღესრულა „თთუესა ოკლონბერსა ათხვდმეტსა... და დღე ხუთშაბათი იყო...“ (იაკობ ხუცესი 1963, 29).

შუშანიკის გარდაცვალების ზუსტი თარიღის გასარკვევად საჭიროა შუშანიკის ციხეში ყოფნის წლები წარმოდგინოთ როგორც იულიუსის კალენდრით, ასევე მთვარის მოძრაობაზე დაფუძნებული წელთაღრიცხვის მიხედვით.

შუშანიკის ციხეში ყოფნის წლები

მოძრავი წლების რიგი	მთვარის კალენდრით	ციხეში ყოფნის წლები	იულიუსის კალენდრით
(01)	462 VI 13 – 463 VI 02		
(02)	463 VI 03 – 464 V 21	1	463 VI 03 – 463 XII 31
(03)	464 V 22 – 465 V 10	2	464 I 01 – 464 XII 31
(04)	465 V 11 – 466 IV 30	3	465 I 01 – 465 XII 31
(05)	466 V 01 – 467 IV 19	4	466 I 01 – 466 XII 31
(06)	467 IV 20 – 468 IV 07	5	467 I 01 – 467 XII 31
(07)	468 IV 08 – 469 III 28	6	468 I 01 – 468 XII 31
(08)	469 III 29 –	7	469 I 01 –

უძრავი წელი	მოძრავი წელი	მოძრავი წლის თვეები	მოძრავი წლის თვეთა შესაბამისობა უძრავი წლის თვეებთან
469	(08)		
		(01)	29 III – 26 IV
		(02)	27 IV – 26 V
		(03)	27 V – 24 VI
		(04)	25 VI – 24 VII
		(05)	25 VII – 22 VIII
		(06)	23 VIII – 21 IX
		(07)	22 IX – 20 X
		(08)	21 X –

ჩვენი აზრით, შუშანიკი გარდაიცვალა მოძრავი წელთაღრიცხვით ივნისის ციკლის (398 – 558 წწ.), მესამე პერიოდის (462 – 494 წწ.), მერვე წლის (469 წლის 29 მარტიდან – 470წ. 17 მარტის ჩათვლით), მერვე თვის (469 წლის 21 ოქტომბრიდან 19 ნოემბრის ჩათვლით), მე-17 დღეს, ხუთშაბათს, ე.ი. მოძრავი წელთაღრიცხვის მიხედვით შუშანიკის გარდაცვალების თარიღია ოქტომბრის მთვარის მე-17 დღე, რაც იულიუსით უდრის 469 წლის 6 ნოემბერს, ხუთშაბათს დღეს (იხ. ტაბულა).

ჰაგიოგრაფიული თხზულება შუშანიკის მოწამებრივი ცხოვრების შესახებ იაკობ ხუცესის მიერ დაიწერა შუშა-

ნიკის აღსრულებიდან (469 წლის ოქტომბრის მთვარის მე-17 დღე – ხუთშაბათი) იმ უახლოეს წელს, როცა იულიუსით ოქტომბრის თვის მე-17 დღე იყო ხუთშაბათი. ასეთი წყობის წელს წარმოადგენდა 474 წელი. „და დღე ხუთშაბათი იყო, რომელსა განვაწესეთ საჯსენებელი წმიდისა შუშანიკისი“, – აღნიშნა იაკობ ხუცესმა. ამით თვით იაკობ ხუცესმა დააფიქსირა თავის მიერ დაწერილი ჰაგიოგრაფიული თხზულების შექმნის თარიღიც: 474 წლის ოქტომბრის თვე.

როგორც ცნობილია, „წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისა“-ს ტექსტის თავებად დაყოფა ეკუთვნის ძეგლის პირველ გამომცემელ სერგი გორგაძეს (გორგაძე 1917).

„პარხლის მრავალთავის“ კრებულში მოთავსებულ „შუშანიკის წამების“ ხელნაწერზე მუშაობის დროს (იხ. ფოტოპირი) ჩემთვის გაირკვა, რომ ტექსტის საწყისი აბზაცი მთლიანია (იწყება: „და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქუენ“, თავდება: „ნაშობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთად“). ამ გარემოებამ გვაგულისხმებინა, რომ ერთი მთლიანი აბზაცის ორ ნაწილად ანუ ორ წინადადებად გაყოფა, როგორც ეს სერგი გორგაძეს აქვს წარმოდგენილი (პირველი ნაწილი: „და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქუენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი“ და მეორე ნაწილი: „I. იყო მერვესა წელსა მრ... სპარსთა მეფასასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსქენ პიტიახში, ძმ არშუშაძისი“) არავითარ საჭიროებას არ წარმოდგენდა.

პარხლის მრავალთავიდან:

„და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქუენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი იყო მერვესა წელსა მრ... სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარმართა ვარსქენ პიტიახში ძმ არშუშაძისი, რამეთუ პირველ იგიცა იყო ქრისტიანე ნაშობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთად.“

სერგი გორგაძის გამოცემით:

„და აწ დამტკიცებულად გითხრათ თქუენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი.

I. იყო, მერვესა წელსა, მრ... სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსქენ პიტიახში ძმ არშუშაძისი“

სი, რამეთუ პირველ იგიცა იყო ქრისტიანე, ნაშობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთაჲ.“

„შუშანიკის წამების“ ერთი აბზაცის (რომელიც წარმოდგენილია ხელნაწერში) ორ აბზაცად (რაც სერგი გორგაძის გამოცემაშია მოცემული და ასეთნაირად მეორდება „ძველი ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების“ პირველ წიგნში) დაყოფა ტექსტის ერთი მთლიანი აბზაცის მართებულ გაგებას ეწინააღმდეგება.

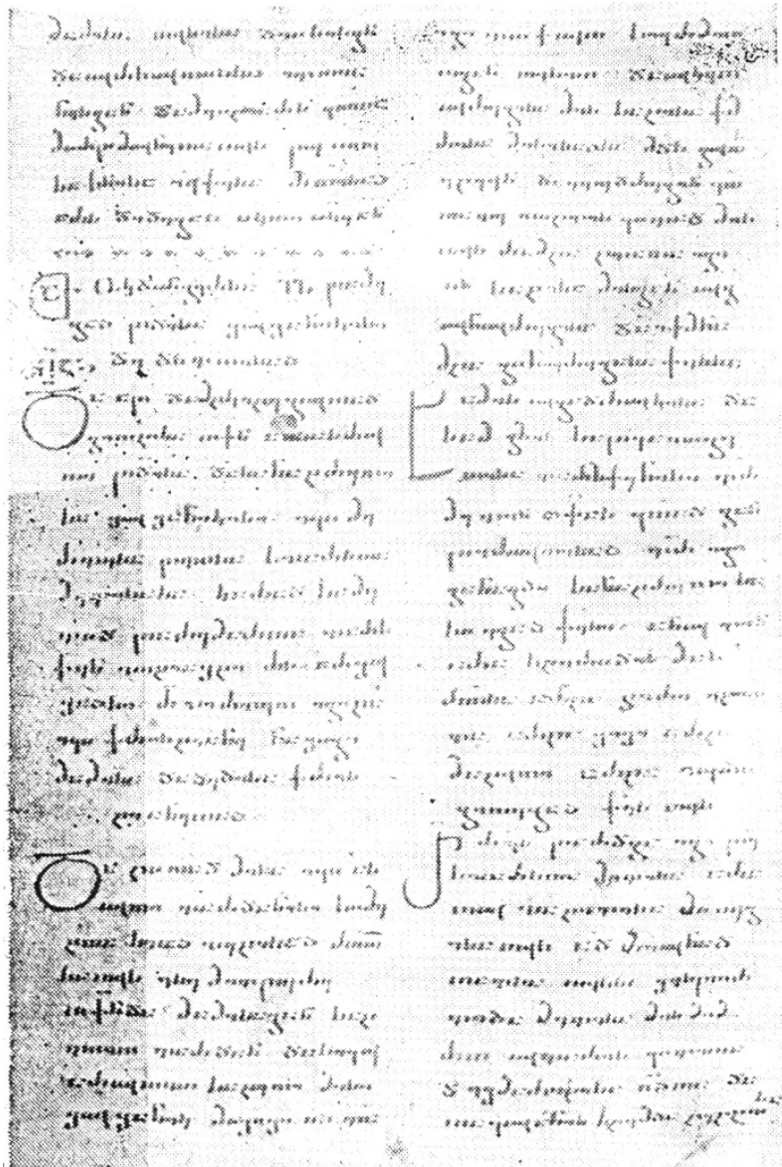
„შუშანიკის წამების“ დედნისეული ტექსტის პირველი აბზაცის მხოლოდ ერთ მთლიანობაში წაკითხვა გვირკვევს, რომ „აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი იყო მერვესა წელსა“, ე.ი. შუშანიკის მოწამობრივი აღსასრული იყო „მერვესა წელსა“, რაც მთვარის მოძრაობაზე დაფუძნებული წელთაღრიცხვით (ანუ მოძრავი კალენდრით) უდრის: ივნისის ციკლის (398–558), მესამე პერიოდის (462–494) მე-8 წელს, რომელიც იულიუსით იწყება 469 წლის 29 მარტს და მოდის 470 წლის 17 მარტის ჩათვლით. როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, შუშანიკი გარდაიცვალა ივნისის ციკლის, მესამე პერიოდის, მერვე წლის, მერვე თვის მე-17 დღე – ხუთშაბათს. მოძრავი კალენდრით აღნიშნული ეს თარიღი, ოქტომბრის მთვარის მე-17 დღე ხუთშაბათი, იაკობ ხუცესის მიერ ნაწარმოების შექმნის წელს, ე.ი. 474 წელს, დაფიქსირდა როგორც ოქტომბრის თვის 17 რიცხვი, ხუთშაბათი დღე.

„შუშანიკის წამების“ ამავე პირველ აბზაცში ჩვენს ყურადღებას იქცევს „მერვესა წელსა“-ს მომდევნოდ და „სპარსთა მეფისასა“-ს წინ არსებული ასოები „მრ...“. კორნელი კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდის (ყოფილი საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმისა) H-1672 (1740წ.) და H-1370 (1871-1882წწ.) ნუსხებში „მერვესა წელსა“-ს მომდევნოდ წერია „მიერ“, ხოლო სხვა ნუსხებში აღნიშნული ზმნისართი დაქარაგმებულად „მრ...“ არის წარმოდგენილი (იაკობ ხუცესი, გვ.11, შწმ., 10). ზმნისართს „მიერ“ აქვს დატვირთვა: „მიერით“, „მიერთგან“, „მას შემდეგ“, „მას შემდეგ, რაც“. ამ მნიშვნელობათა გათვალისწინებით შუშანიკი აღესრულა მერვესა წელსა მას შემდეგ, რაც „სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსქენ პიტიახში“.

და კიდევ ერთი: „შუშანიკის წამების“ ერთ-ერთ ხელნაწერში შუშანიკის გარდაცვალების თარიღად აღნიშნულია „აგვისტოს კმ“ (იაკობ ხუცესი 1963, 11, შნ., 1).

„აგვისტოს კმ“ გასარკვევად ჩვენ მიერ შედგენილ მთვარის კალენდარულ სისტემაში (ტაბულის ეს ნაწილი აქ არ არის წარმოდგენილი) უნდა ვიპოვოთ უცნობი მთვარისწლის ის მერვე (შუშანიკის გარდაცვალების) თვე, რომელიც შეესაბამება უძრავი წელთაღრიცხვის აგვისტოს და ამ თვის ახალმთვარეობიდან მე-17 დღე არის 28 აგვისტო, ხუთშაბათი. ასეთი მთვარის თვე არის ივნისის ციკლის (398-558), მეოთხე პერიოდის (494-526), მე-15 წლის (508 წ. 18 იანვარიდან 509 წ. 9 იანვრის ჩათვლით), მე-8 თვის (508 წ. 12 აგვისტოდან 508 წ. 9 სექტემბრის ჩათვლით) მე-17 დღე, ხუთშაბათი, რომელიც იულიუსით უდრის 508 წლის 28 აგვისტოს, ხუთშაბათ დღეს. ამრიგად, ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული „შუშანიკის წამების“-ის ხელნაწერი, სადაც შუშანიკის აღსასრულის თარიღი წარმოდგენილია როგორც 28 აგვისტო, ხუთშაბათი დღე, მომდინარეობს 508 წელს გადაწერილი ხელნაწერიდან.

დასკვნის სახით აღვნიშნავთ: „და არს დასაბამი ტანჯვათა მათ წმიდისა შუშანიკისთა“ იყო 463 წლის იანვრის ახალმთვარეობიდან პირველ ოთხშაბათ დღეს, რომელიც იულიუსით 9 იანვარზე მოდის. „მეორედ გვემაჲ მისი“ განხორციელდა 463 წლის 22 აპრილს, ორშაბათს, „და კუალად ტანჯვაჲ“-ს ადგილი ჰქონდა ამავე წლის მაისის თვის 22-ს, ოთხშაბათ დღეს. ვარსკქენმა ციხეში გამოამწვევდია შუშანიკი 463 წლის ივნისში, სადაც იგი აღესრულა მოწამეობრივი სიკვდილით, მთვარის წელთაღრიცხვის მიხედვით ივნისის ციკლის (398-558), მესამე პერიოდის (462-494), მე-8 წლის (469 წლის მარტის 29-დან 470 წლის მარტის 17 ჩათვლით), მე-8 თვის (469 წლის 21 ოქტომბრიდან ამავე წლის 19 ნოემბრის ჩათვლით), მე-17 დღე (469 წლის 6 ნოემბერი) ხუთშაბათს. ეს მთვარის-თვისეული თარიღი იაკობ ხუცესმა დააფიქსირა მის მიერ ნაწარმოების შექმნის წელს (ე.ი. 474 წელს), როგორც 17 ოქტომბერი ხუთშაბათი დღე, რომელიც იყო სახსენებელი „წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კოზმან და დამიანწსთა.“

ფრაგმენტი „შუშანიის წამების“ შემცველი პარბლის შრაველთაგის ხელნაწერიდან (A-95, X ს.)

მოდრამ და უძრავ წიგნთაღრიცხვათა სინქრონიზაცია

(1) 462	(2) 463	(3) 464	(4) 465	(5) 466	(6) 467	(7) 468	(8) 469
01 13.6 VI	01 03.0 VI	01 22.5 V	01 11.6 V	01 01.0 V	01 20.4 IV	01 08.8 IV	01 29.1 III
02 13.1 VII	02 02.5 VII	02 20.8 VI	02 10.2 VI	02 30.5 V	02 19.9 V	02 0 8.3 V	02 27.6 IV
03 11.6 VIII	03 01.0 VIII	03 20.3 VII	03 09.7 VII	03 29.1 VI	03 18.5 VI	03 06.9 VI	03 27.1 V
04 10.1 IX	04 30.5 VIII	04 18.8 VIII	04 08.2 VIII	04 28.6 VII	04 18.0 VII	04 06.4 VII	04 25.7 VI
05 09.7 X	05 29.0 IX	05 17.3 IX	05 06.7 IX	05 27.1 VIII	05 16.5 VIII	05 04.9 VIII	05 25.2 VII
06 08.2 XI	06 28.6 X	06 16.8 X	06 06.3 X	06 25.6 IX	06 15.0 IX	06 03.4 IX	06 23.7 VIII
07 07.7 XII	07 27.1 XI	07 15.4 XI	07 04.8 XI	07 25.2 X	07 14.6 X	07 03.0 X	07 22.2 IX
463	08 26.6 XII	08 14.9 XII	08 04.4 XII	08 23.7 XI	08 13.1 XI	08 01.5 XI	08 21.8 X
08 06.3 I	464	465	466	09 23.9 XII	09 12.6 XII	09 01.1 XII	09 20.3 XI
09 04.8 II	09 25.1 I	09 13.5 I	09 02.9 I	467	468	10 30.5 XII	10 19.8 XII
10 06.4 III	10 23.6 II	10 12.0 II	10 01.4 II	10 21.8 I	10 11.2 I	469	470
11 04.9 IV	11 24.2 III	11 13.6 III	11 03.0 III	11 20.3 II	11 9.7 II	11 29.0 I	11 18.4 I
12 04.4 V	12 22.7 IV	12 12.1 IV	12 1.5 IV	12 21.9 III	12 10.3 III	12 27.5 II	12 16.9 II

ტაბულის შედგენილობა

ტაბულის ჰორიზონტალურ ზედა უჯრედებში განთავსებულია მთვარის მოძრაობის საფუძველზე შედგენილი წელთაღრიცხვის: ივნისის ციკლის (398 წ. 1 ივნისიდან 558 წ. 30 ივნისის ჩათვლით), მესამე პერიოდის (462 წ. 13 ივნისიდან 494 წ. 18 ივნისის ჩათვლით) წლები, პირველიდან მერვე წლის ჩათვლით, რომლებიც ჩასმულია ფრჩხილებში, ხოლო მათი შესაბამისი იულიუსის კალენდრის წლები აღნიშნულია მუქი რიცხვებით.

ვერტიკალურ უჯრედებში, მის მარცხენა მხარეს წარმოდგენილია მოძრავი წლის თვეები 1-დან მე-12 თვის ჩათვლით.

ვერტიკალურ უჯრედებში, მის მარჯვენა მხარეს განლაგებულია უძრავი ანუ იულიუსის კალენდარული წლის თვეები, რომლებიც აღნიშნულია რომაული რიცხვებით.

ვერტიკალური უჯრედების შუა ნაწილში მოთავსებულია მოძრავი წელთაღრიცხვის პირველი თვის, მეორე თვის, მესამე თვის და ა.შ., პირველი რიცხვების თანხედრობა იულიუსის წლის თვეების შესაბამის რიცხვებთან. ამ რიცხვების მომდევნოდ, მათგან წერტილით გამოყოფილია ახალი მთვარის გამოჩენის ასტრონომიული დრო, სადაც 24 საათიანი პერიოდი დაყოფილია მეათედებად და ერთი მეათედი შეადგენს ორ საათსა და ორმოც წუთს. მაგ., 462 წლის ივნისში ახალმთვარეობა დაიწყო 13.6, რაც ნიშნავს: 13 ივნისს, 14 საათსა და 40 წუთზე ($0.6 \times 2.4 = 14.40$).

წყაროები

1. იაკობ ხუცესი – იაკობ ხუცესი, წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ, – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V-X ს.ს.), ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი 1963, გვ.11-29.
2. მოქცევაჲ ქართლისაჲ – ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, I, შატბერდის კრებული X საუკუნისა, გამოსაცემად მოამზადეს ბ.გიგინეიშვილმა და ელ.გიუნაშვილმა, თბილისი 1979, გვ. 320-355.
3. სერგი გორგაძე – წამებად შუშანიკისი, ს. გორგაძის გამოცემა, ქუთაისი 1917წ.
4. ლატიშევი I – Латышев В.В., Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. Собрал и издал с русским переводом В.В.Латышев, т. I-II, С.-Пб., 1890-1906.

Gulbad Amiranashvili

**Iakob Khutsesi of Tsurtavi's
“Martyrdom of Saint Shushaniki the Queen”
(a chronological research)**

Summary

The dates of the martyrdom and agonizing death of Queen Shushaniki have since long been determined on the basis of the results of studies of “Martyrdom of Saint Shushaniki the Queen”, a Georgian hagiographic monument from the latter half of the 5th century written by Iakob Khutsesi, a priest at Tsurtavi. Scholars of the past (I. Abuladze, S. Gorgadze, S. Kakabadze, K. Kekelidze, I. Javakhishvili, L. Janashia and others) have revealed that the Pitiakhsh (a warlord of the borderlands in south-eastern Kartli), the Mazdaist (fire-worshipper) Varsken battered his Christian wife Shushaniki for the first time on Wednesday, the 8th of January of the year 469 because she had refused to abjure Christianity and embrace Mazdaism professed in Zoroastrian Iran. The above-mentioned scholars also hold that Shushaniki died on Thursday, the 17th of October of the year 474.

Studying the monument, we arrive at a different understanding of the sentence in the text where Varsken batters his wife Shushaniki. In our view, the sentence: *And the suffering of Saint Shushaniki began in the month of Apnisi, in the eighth month and on Wednesday* contains two parallel references to “*the month of Apnisi*” and to “*the eighth month*”. This is accounted for by the assumption that two different calendars were used: the Julian calendar where *Apnisi* stands for “January” and “the eighth month” of the lunar calendar. This coincidence of the months in these two calendars took place only in the year 463, i.e. precisely in the year when Saint Shushaniki was brutally beaten by her husband (see the Table annexed to the article).

Likewise, the lunar calendar determines the date of the excruciating death of Saint Shushaniki. At the beginning of the hagiographical text under study we read that “*the demise of the saintly and beloved Shushaniki occurred in the eighth year*”, and this date is determined according to the lunar calendar.

Saint Shushaniki expired in the June cycle (years 398-558 of the Julian calendar), in the third period of this cycle (i.e. the years 462-494 of the Julian calendar), in the eighth year of the above-mentioned third period (i.e. in the year that began on the 29th of March of the year 469 and ended on the 17th of March of the year 470) and in the eighth month of the same year (i.e. of the year that began on the 21st of October of the year 469 and ended on the 19th of November of the same year 469), on the 17th day of the October neomenia, or the New Moon, which was a Thursday. So, according to the Julian calendar, the Shushanik died on Thursday, the 6th day of November in the year of 469.

The hagiographer Iakob Khutsesi fixed the above mentioned date of St. Shushaniki's death according to the Julian calendar, as falling on Thursday, the 17th day of October in the year of 474 when he finished working on his scroll.

**ქართულში ვნეჯითი გვარის ფორმათა
სემანტიკურ-კომპონიური ინტერპრეტაცია:
ენიანი ვნეჯითის ერთი თავისებურება**

თეორიულ ენათმეცნიერებაში (კერძოდ, ფუნქციონალურ მიმართებათა გრამატიკის თეორიაში) პასიური კონსტრუქცია სინტაქსურ კატეგორიად მოიაზრება და განიხილება შესაბამისი აქტიური კონსტრუქციის კონვერსიულ ფორმად, სადაც პაციენსი „დაწინაურებულია“ სინტაქსურ მიმართებათა იერარქიულად ორგანიზებულ რიგში ($S > DO > IO$) და ქცეულია სუბიექტად, აგენსი კი „ჩამოქვეითებულია“ და ტრანსფორმირებულია წინდებულიან ფრაზად; ე.ი., ფუნქციონალური თვალსაზრისით, აღარ წარმოადგენს ზმნის პირიანობით განსაზღვრულ ბირთვულ არგუმენტს. ამგვარი დაწინაურება/ჩამოქვეითების მასტიმულირებელია ინფორმაციის სტრუქტურირების განსხვავებული სტრატეგიები: აქტივის შემთხვევაში ინფორმაციის სტრუქტურირებისას დაწინაურებული, მთავარი არგუმენტია აგენსი, პასივის შემთხვევაში კი – პაციენსი. მაგრამ ქართულის სტრუქტურული თავისებურებების გამო: ბრუნვათა განვითარებული სისტემა, სიტყვათა თავისუფალი რიგი, არგუმენტთა ფორმალური მარკირების ორიენტირება სემანტიკურ როლებზე (აგენსი-პაციენსი-ადრესატი) და არა სინტაქსურ ფუნქციებზე ($S > DO > IO$) – პაციენსის დაწინაურებისათვის სხვა, პასივისგან განსხვავებული, მოდელებიც არსებობს და, ამდენად, ქართულში პასიური კონსტრუქცია ყოველთვის არ წარმოადგენს შესაბამისი აქტიური კონსტრუქციის კონვერსიულ ფორმას; ე.ი. ის არ არის მკაცრად სინტაქსური კატეგორია (ასათიანი 2009). ამასთანავე, მარკირების პასივისათვის დამახასიათებელი, ფორმალურად ნათლად გამოყოფილი, მორფოლოგიური მოდელი სხვა კატეგორიების ფორმალუზებისათვისაც გამოიყენება.

საზოგადოდ, ცნობილია, რომ მსოფლიოს მრავალ ენაში პასივის ფორმალური მოდელი ითავსებს ისეთი მიმართებების მარკირებას, როგორცაა რეფლექსური და რეციპროკალური მიმართებები. ზოგიერთ ენაში, მაგალითად, იაპონურში პასივის მოდელი ითავსებს ასევე სპონტანური მოქმედებების, პოტენციალისის, ზრდილობიანი ფორმებისა და მრავლობითი რიცხვის მარკირების ფუნქციასაც. ბუნებრივად გაჩნდა მოთხოვნილება, შემუშავებულიყო თეორიული საფუძვლები ასეთი ფაქტების ასახსნელად. ერთ-ერთი ასეთი თეორიულად ახალი ინტერპრეტაცია ეკუთვნის იაპონელ ენათმეცნიერს მ. შიბატანის (შიბატანი 1985). მას მიაჩნია, რომ აქტივ-პასივის დაპირისპირება არ წარმოადგენს დისკრეტულ, ბინარულ დაპირისპირებას და უფრო მეტად, კონტინუუმის სახე აქვს. ამ კონტინუუმის უკიდურესად პოლარული ერთეულები შეესაბამება პროტოტიპულ აქტივსა და პროტოტიპურ პასივს; მათ შორის მოქცეულია მრავალი „მარგინალური“ შინაარსი, რომელთაც აქტივთან ან პასივთან მხოლოდ ზოგიერთი ნიშანი აერთიანებთ:

პროტოტიპური აქტივი / მედიალური ფორმები / პროტოტიპური პასივი
 <-----/-----/----->

ამ „მარგინალური“ შინაარსების (ვუწოდოთ მათ მედიალური) მარკირებისთვის ენები ირჩევენ განსხვავებულ სტრატეგიებს: ან ქმნიან ახალ, სრულიად განსხვავებულ მოდელებს, ან არსებულ მოდელთან ამ კონკრეტული შინაარსისათვის ყველაზე „შესაფერისად“ მიჩნეული მოდელის მიხედვით აფორმებენ მათ. ასეთ შემთხვევებში, ფორმალური მოდელების ფუნქციონალური ან სემანტიკური ინტერპრეტაცია მხოლოდ სინტაქსური მიმართებების ცვლით გართულებული და, ხშირ შემთხვევაში, შეუძლებელიცაა.

ქართულში აქტივ-პასივის დაპირისპირებას თუ კონტინუუმის სახით წარმოვადგენთ, შესაძლებელი იქნება ამ დაპირისპირების ლინგვისტური სტრუქტურირების პროცესი სემანტიკური და კოგნიტიური ნიშნების საფუძველზე

იერარქიულად ორგანიზებული ფორმალური მარკირების პროცესის სახით წარმოვადგინოთ (ასათიანი 2009):

I საფეხური: პროტოტიპული შინაარსები გამოხატულია ძირითადი მოდელებით, რომელთაგან ფორმალურად მარკირებულია საინფორმაციო სტრუქტურის თვალსაზრისით ფუნქციონალურად დაწინაურებული პაციენტის შემცველი ე.წ. პასიური კონსტრუქცია (resp. აქტიური კონსტრუქციის შესაბამისი სინტაქსურად კონვერსიული პასივი);

II საფეხური: მედიალური (resp. პროტოტიპისგან განსხვავებული) შინაარსების გამოხატვისთვის გამოიყენება ორი განსხვავებული სტრატეგია:

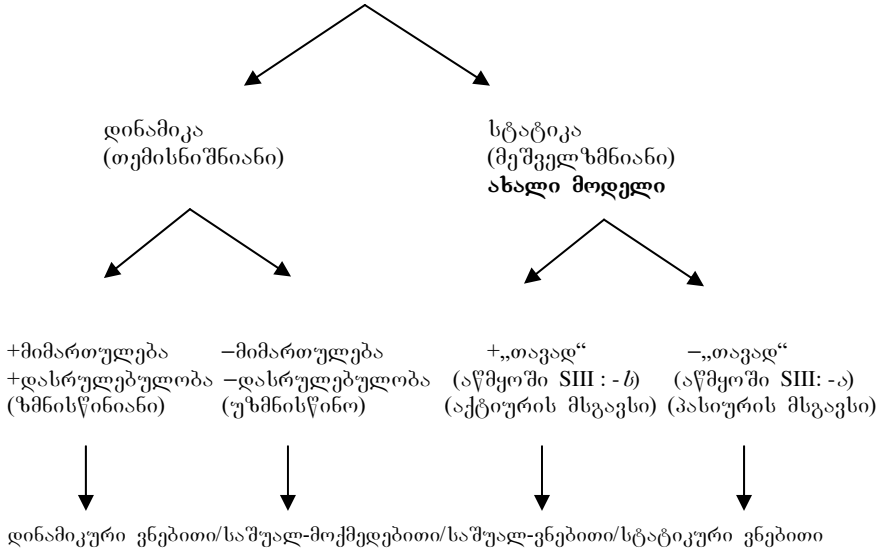
1. ან იქმნება სრულიად ახალი მოდელი (მეშველზმნიანი); ან
2. შეირჩევა ან პროტოტიპული აქტივისთვის, ან პროტოტიპული პასივისთვის დამახასიათებელი მოდელები.

ამ ეტაპზე მოდელთა შერჩევის სტრატეგიას განსაზღვრავს ზოგადი კოგნიტიური წარმოდგენები და კონკრეტული სემანტიკური ნიშნები, სადაც, პირველ რიგში, მოდელების შერჩევას განაპირობებს სემანტიკური ოპოზიცია: „დინამიკა : სტატიკა“, შემდეგ საფეხურზე კი:

1. დინამიკურ შინაარსთა ქვესისტემაში მიმართულებისა და მოქმედების დასრულებულობის განსხვავების შესაძლებლობა; ხოლო

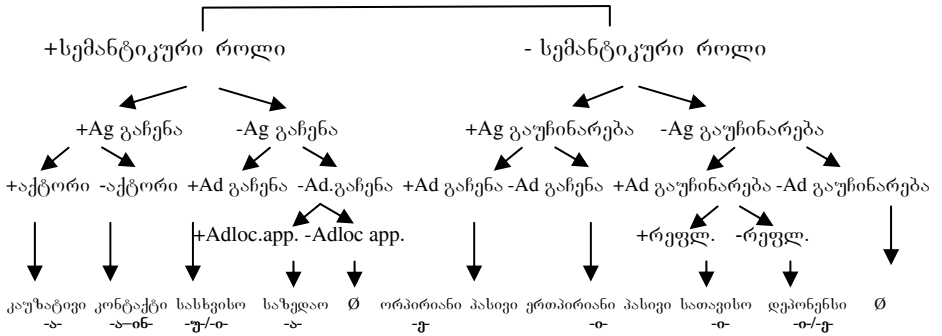
2. სტატიკურ შინაარსთა ქვესისტემაში – ზმნის მთავარი არგუმენტის მიერ მდგომარეობის განაპირობებულობა (ანუ: შეიძლება თუ არა სუბიექტი, საკუთარი თვისებებიდან გამომდინარე, მიჩნეულ იქნეს იმ კონკრეტული მდგომარეობის „გამომწვევად“, რომელშიც ის „თავად“ იმყოფება).

II საფეხურზე მედიალური შინაარსების მარკირების განმსაზღვრელი სემანტიკური ნიშნები და ფორმალური მახასიათებლები შემდეგი სქემის სახით შეიძლება შევაჯამოთ:

ამგვარი თეორიული მიდგომითა და კოგნიტიურ-სემანტიკური ინტერპრეტაციით შესაძლებელია მედიალურ ფორმათა მარკირებასთან დაკავშირებული სპეციფიკური (დესკრიფციულ-ტაქსონომიური მეთოდოლოგიის ფარგლებში ძნელად კვალიფიცირებადი) შემთხვევების ადეკვატური ანალიზი.

პასიურ მოდელში ჩნდება ხმოვანი პრეფიქსები, რომელთა პოლიფუნქციურობის კვალიფიკაციის საკითხი ყოველთვის იწვევდა ქართულ გრამატიკულ ტრადიციაში აზრთა სხვადასხვაობას. მათი ინტერპრეტაცია ზმნური ვალენტობის ცვლილების (resp. ვალენტობის მატება-კლებების, ანუ რომელიმე სემანტიკური როლის გაჩენა-გაუჩინარების) მარკერებად ყველაზე ადეკვატურ მიდგომად შეიძლება ჩაითვალოს (დამენია 1982) და შემდეგი სქემის სახით იქნეს შეჯამებული (ასათიანი 1987, 2001, 2003):

სქემიდან ნათლად ჩანს, რომ პასიურ მოდელში დადასტურებული *o-* და *ჟ-* ხმოვანი პრეფიქსები ვერ მიიჩნევა ცალსახად პასიურ ფორმათა მარკერებად. მაგალითად, *ჟ-* ხმოვანი გვიჩვენებს არა მხოლოდ აგენსის გაუჩინარებას (რაც პასივისათვის ბუნებრივი, ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელი ნიშანია), არამედ ასევე ადრესატული პირის გაჩენას. ამდენად, მედიალური შინაარსების შემთხვევაში ის გამოიყენება ზოგიერთ, ე.წ. საშუალ-მოქმედებით, ზმნასთანაც ვალენტობის ზრდის შემთხვევაში, კერძოდ, როდესაც ზმნის არგუმენტულ სტრუქტურაში შემოდის ადრესატული სულიერი პირი; მაგალითად, *ის თამაშობს : ის მას თამაშებს; ის ცეკვავს : ის მას ეცეკვება; ის ლაპარაკობს : ის მას ელაპარაკება;* და ა.შ. ასეთი ოპოზიციები, როდესაც პირის დამატება იწვევს აქტიური მოდელის პასიურით შეცვლას, კოგნიტიური ინტერპრეტაციის გარეშე ძნელი ასახსნელია.

თუ საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნებს გავანალიზებთ ადრესატული პირის შემოყვანის შედეგად წარმოქმნილი ფორმალური ცვლილებების მიხედვით, შემდეგ ტენდენციებს დავაფიქსირებთ:

1. მხოლოდ გარკვეული სემანტიკის მქონე ზმნები უშვებენ ადრესატული (განსაკუთრებით, სულიერი) პირის გაჩენას; მაგ., *ცხოვრობს, ფიქრობს, აზროვნებს, არსებობს* და მრავალი სხვა, საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნა სემანტიკურად გამორიცხავს მოქმედების ორიენტა-

ციას ადრესატული პირისკენ და, შესაბამისად, სრულიად ბუნებრივად და ლოგიკურად, ამ კონკრეტული ზმნისთვის არც ამ პროცესის შესაბამისი დერივაციული მოდელები არსებობს.

2. თუ საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნათა სუბიექტის მოქმედება შესაძლებელია ორიენტირებულ იქნეს რომელიმე პირისკენ, ეს პირი კი ინტერპრეტირდეს (და ლინგვისტური სტრუქტურებისას ინტერპრეტირდება კიდევც), როგორც სუბიექტის მფლობელი და/ან ამ სუბიექტის მოქმედების „სამიზნე“ ობიექტი; ან პირი, მაშინ ზმნურ ფორმაში, ქართულში არსებული ქცევის გრამატიკული კატეგორიის შესაბამისად, სრულიად კანონზომიერად ჩნდება სასხვისო ქცევის უ-პრეფიქსი; მაგ., *ხელები კანკალებს : ხელები უკანკალებს დედას* (=ხელები დედისაა); *ძაღლი ყეფს : ძაღლი უყეფს პატრონს* (=ძაღლი პატრონს ეკუთვნის), მაგრამ: *ძაღლი უყეფს გამვლელს* (=ძაღლი შეიძლება არ ეკუთვნოდეს გამვლელს, მაგრამ ძაღლის ყეფა მიმართულია გამვლელისაკენ და ამ მოქმედების სამიზნე პირიც სწორედ რომ გამვლელია); *ქალი მღერის : ქალი უმღერის შეილს* (=შვილი ქალისაა), მაგრამ: *ქალი უმღერის ყველას* (= ბუნებრივია, ყველა არ შეიძლება ეკუთვნოდეს ქალს, მაგრამ ქალის სიმღერა მიმართულია ყველასაკენ); და ა.შ.: *მასწავლებელი ყვირის : მასწავლებელი უყვირის ბავშვს; გოგო იცინის : გოგო უციინის ბიჭს; ბიჭი ტირის : ბიჭი უტირის დედას*; და სხვა.

3. თუ გაჩენილი ადრესატული პირი სულიერია და მისი მოქმედებაში ჩართულობა ბუნებრივი და/ან სუბიექტისათვის ზოგადად მისაღებია, ადრესატული პირის მატებასთან ერთად ამ ჩართულობის გამოსახატავად ენა ირჩევს *ეხმონვიან* პასიურ მოდელს, რამდენადაც პასივის, როგორც გარდაუვალი ზმნის, მოდელი ყველაზე უკეთ გამოხატავს ატელიკურ, სუბიექტის სივრცეშივე მიმდინარე სტატიკურ ან დინამიკურ და მიმართულებების მქონე პროცესებს; მაგალითად, *ის ფიცულობს : ის ეფიცება მას; ის ჯიუტობს : ის მას ეჯიუტება; ის ლაპარაკობს : ის მას ელაპარაკება* და სხვა. საზოგადოდ, სამეტყველო აქტის ამსახველი საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნები ძირითა-

დად ამ მოდელს იყენებენ: *ის ამბობს : ის მას ეუბნება; ის საუბრობს : ის მას ესაუბრება; ის ტიტინებს : ის მას ვტიტინებს;* და მრავალი სხვა. (თუმცა: *ის ყვება : ის მას უყვება* – ეს „გამონაკლისიც“ კოგნიტიური პროცესებით შეიძლება აიხსნას: „მოყოლა, თხრობა“ უფრო მონოლოგურ სიტუაციას ასახავს, სადაც ადრესატის ჩართულობა მიუღებელი თუ არა, სასურველი არ არის და საუბრის ადრესატი განიხილება მხოლოდ მოქმედების სამიზნე პირად და არა თანამოსაუბრედ (იხ. 2-ინტერპრეტაცია). იმ შემთხვევაში, თუ გაჩენილი ადრესატული პირის ჩართულობა აუცილებელია მოქმედების განსახორციელებლად, კვლავ **ქმნენიანი** პასიური მოდელი შეირჩევა, რომელსაც, ასეთ შემთხვევაში, რეციპროკალური მოქმედების მარკირებაც ეკისრება; მაგ., *ის თამაშობს : ის მას ეთამაშება, ის ცეკვავს : ის მას ეცეკვება* და სხვ. (ამ მოქმედებების განხორციელება შეუძლებელი იქნება, თუ ადრესატი არ აჰყვა სუბიექტს და არ ჩაერთო მოქმედებაში).

ამგვარად, საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნებთან ადრესატული პირის გაჩენის ორი მოდელი დადასტურდა, რომლებიც შემდეგი ტრანსფორმაციული წესების სახით შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ:

I. {Ag.Nom/Erg, V.active model} + Ad → {Ag.Nom/Erg., Ad.Dat, u-V.active model}

II. {Ag.Nom/Erg, V.active model} + Ad → {Ag.Nom/Erg, Ad.Dat, e-V.passive. dynamic model}

ამ მოდელების შერჩევას განაპირობებს კონტექსტური შეზღუდვების განმსაზღვრელი სემანტიკურ-კოგნიტიური ნიშნები:

I-მოდელი შეირჩევა, თუ ადრესატული პირი კუთვნილებით-დანაშნულებით ურთიერთობებს ამყარებს აგენსთან და მისი მოქმედებაში ჩართულობა/ჩაურთველობა (ან ამის შესაძლებლობა) სემანტიკურად (უფრო ზუსტად, კოგნიტიურად) მარკირებული არაა; ხოლო

II-მოდელი შეირჩევა, თუ სემანტიკურად (resp. კოგნიტიურად) ხაზგასმულია ადრესატული პირის მოქმედებაში ჩართულობა (res. რეციპროკალურობა), ან მისი ჩართულობის შესაძლებლობა/დასაშვებობა.

II-მოდელი, ორი სულიერი არგუმენტი და სპეციფიკური, მოქმედებაში ორივე არგუმენტის თანაჩართულობის შინაარსით განსაკუთრებით ხელსაყრელ პირობებს ქმნის ამ ფორმათა ინვერსიული ინტერპრეტაციისათვის და, შედეგად, წარმოიქმნება კიდევ ე.წ. გუნების ვნებითობა: *მას ეცეკვება, მას ეთამაშება* და სხვა. ამ ინვერსიული მოდელის გამოყენების არე ფართოვდება და ანალოგიით 2-ინტერპრეტაციის საშუალებით მოქმედებით ზმნებსაც მოიცავს – ჩნდება შესაბამისი, ე.წ. ინვერსიული ფორმები: *მას ემღერება, მას ეყვირება, მას ეციინება, მას ეტირება* და სხვა მრავალი, რომელთაც, II-მოდელის ზმნათაგან განსხვავებით, **ენმოენიანი** ფორმებისათვის არაინვერსიული ინტერპრეტაცია არც აქვთ. ფაქტიურად, ამ მოდელის განზოგადება და გაფართოება სინქრონიულად ცოცხალი დინამიკური პროცესია – სულ უფრო და უფრო მეტი ზმნა ჩნდება ამ ფორმით ნებისმიერი განმცდელი სუბიექტისათვის (resp. ექსპერიენცერისათვის) დამახასიათებელი, მისი სულიერი თუ ფიზიკური მდგომარეობის ამსახველი აფექტური შინაარსების გამოსახატავად: *ეძინება, ეხიზმრება, ენატრება, ერიდება, ეხიზდება, ეკვლევიანება* და მრავალი სხვა.

ამგვარად, აქტივ-პასივის დაპირისპირების კონტინუუმის სახით წარმოდგენა და ფორმალური მოდელების შერჩევის განმსაზღვრელი ფაქტორების ახსნა ლინგვისტური სტრუქტურირების დინამიკური, იერარქიულად ორგანიზებული კოგნიტიური პროცესებით ეფექტურად ასახავს აქტიურ-პასიურ ფორმალურ მოდელთა დაპირისპირებას. ასეთი მიდგომით კიდევ ერთხელ დასტურდება ის ფაქტი, რომ ქართულში აქტივ-პასივის დაპირისპირების განმსაზღვრელი არის არა ინფორმაციის სტრუქტურირებასთან დაკავშირებული სინტაქსური ფაქტორები, არამედ კომპლექსური სემანტიკური ნიშნები, რომლებიც ასახავენ ამ შინაარსთა ლინგვისტური სტრუქტურირებისას მოქმედ სპეციფიკურ კოგნიტიურ პროცესებსა და სტრატეგიებს. ვფიქრობთ, ამგვარი მიდგომა უფრო ფართო პერსპექტივას იძლევა ქართულში პასიური მოდელების გამოყენების სხვა თავისებურებების გასაანალიზებლადაც: დეპონენსე-

ბი, პოტენციალისისა თუ კოლექტიური მნიშვნელობით ნახმარი ვნებითი გვარის ფორმები, უნებური მოქმედების გამომხატველი ვნებითები და სხვ.

ლიტერატურა

1. ასათიანი, რ., 1987. ზმნურ პრეფიქსულ ხმოვანთაფუნქციონალური კვალიფიკაცია ქართველურ ენებში. მაცნე. ელს. 2. თბილისი: „მეცნიერება“. 2007. ინფორმაციის სტრუქტურირების სინტაქსური მოდელები ქართულში. „სემიოტიკა-II“, ჭავჭავაძის სახ. უნივერსიტეტი. თბილისი: „უნივერსალი“. 2009. წინადადების საინფორმაციო სტრუქტურა: ქართულში ვნებითი გვარის ფორმათა სემანტიკურ-კოგნიტიური ინტერპრეტაცია. ენათმეცნიერების საკითხები. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
2. დამენია, მ., 1982. ქართული ზმნური მორფემების სტრუქტურული ანალიზი. თბილისი: „მეცნიერება“.
3. მეღიქიშვილი, დ., 2001. ქართული ზმნის უღლების სისტემა. თბილისი: „ლოგოს პრესი“.
4. სოსელია, ე., 2010. საურთიერთო მოქმედების გამომხატველი ზმნები ქართულში. ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
5. შანიძე, აკ., 1948. ქართული ენის გრამატიკა. II. სინტაქსი. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- ა. 1973. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
6. Asatiani, R., 2001. Conceptual Structure of Reflexive and Middle, Proceedings of the 4th International Symposium on LLC (ed. Dick de Yongh). Amsterdam: ILLC Scientific Publications.
7. 2003. Conceptual Representations of the Verb Forms Creation (on the Georgian Data), Proceedings of the 5th International Symposium on LLC. Amsterdam: University Publishing House, Grafisch Centrum.
8. Shibatani, M., 1985. Passives and related constructions: A prototype Analysis. *Language*, Vol.61, No4. Kobe: Kobe Un. press.

A Cognitive-Semantic Interpretation of the Georgian Passive: Peculiarities of the *E*-passive

Summary

The Georgian passive is quite different from the Indo-European one: In the Indo-European languages passive constructions are defined functionally: they are conversive of corresponding active constructions where patient is promoted to subject position, and agent is demoted and transferred into prepositional phrase.

Georgian passive does not always show conversion of an active construction. They are not simply defined by syntactic transformations; they are mostly governed by semantic peculiarities of a verb. Sometimes ‘passive constructions’ actually represent active semantics: *dgeba* ‘S/he is standing up’, *ekačeba* ‘S/he pulls something’, *ac’veba* ‘S/he pushes something’ etc. It seems that in Georgian, as well as in some other languages, e. g. in Japanese [Shibatani, 1985], active-passive opposition forms a continuum where prototypical passive differs from so called middle forms.

The paper presents an attempt of a dynamic, hierarchically organized cognitive interpretation of complex processes for medial forms grammaticalization.

პოლიტიკური თურქიზმის ნაწილობრივი

ოსმალეთის იმპერიის უკანასკნელ პერიოდში თურქული ნაციონალიზმის (უფრო ფართო გაგებით, თურქული ეროვნული თვითშეგნების) როლისა და ადგილის შესწავლა, მრავალი ქვეყნის (მათ შორის ქართველ) მკვლევართა ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ინტერესის საგანია. მათ შრომებში თურქული ნაციონალიზმის აღსანიშნავად გვხვდება ტერმინები თურქიზმი, პანთურქიზმი, თურანიზმი და პანთურანიზმი.

თურქიზმი ყველა ზემოაღნიშნულ ტერმინს მოიცავს. ზოგი განასხვავებს თურქიზმსა და პანთურქიზმს (თურანიზმს). ძირითადად დასავლელი და რუსი ავტორები, როგორც წესი, იყენებენ თურქიზმს ან თურანიზმს. ეს უკანასკნელი ხშირად გვხვდება ენციკლოპედიებსა და ცნობარებში თურქული ნაციონალიზმის განმარტებისას.

თურქული ნაციონალიზმის ერთ-ერთი პირველი მონოგრაფიის ავტორის, ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნის, უ. ჰეიდის მიხედვით, თურქულ ეროვნულ მოძრაობას თურქიზმი ზია გოქალფმა უწოდა (Heyd 1979, 31). საკუთრივ ოსმალთურქების მიერ დაპყრობილ ქრისტიან ხალხებთან შედარებით, თურქებში ნაციონალიზმი გვიან წარმოიშვა. ეს იმდენად ცხადი ფაქტია, რომ არავინ ცდილობს მის მიჩქმალვას. რაც შეეხება მიზეზების გარკვევას, ჯერ კიდევ ზია გოქალფი, თურქული ნაციონალიზმის სულიერი მამა, ამბობდა, რომ ეს მოხდა იმპერიის შენარჩუნების სურვილის გამო (Türkdoğan 2005, 23). ამ აზრს იზიარებენ თურქი ისტორიკოსებიც. თურქებში ნაციონალისტური იდეების გაჩენის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორად ოსმალეთის იმპერიის წყობილებაც სახელდება. კერძოდ, მისი ერთ-ერთი ელემენტი, “მიღეთის სისტემა“ (Atabay 2005, 46). აღსანიშნავია, რომ ოსმალურ საზოგადოებრივ წყობილებაში, რომელიც ზოგ თურქ

ისტორიკოსს XV-XVI საუკუნეების მსოფლიოში საუკეთესოდ მიაჩნიათ, თურქობა ოსმალობასთან შედარებით, უკანა პლანზე იყო გადაწეული. ამას ეკონომიკური ფაქტორიც განაპირობებდა. დაპყრობებზე დამყარებული წყობილების პირობებში, თურქებში, რომლებიც მთავარ დამპყრობელ ძალას წარმოადგენდნენ, ყურადღება არ ექცეოდა ფულისა და კაპიტალის დაგროვებას (Mardin 1962, 72). ნაციონალიზმის წარმოქმნას, როგორც ცნობილია, სწორედ კაპიტალიზმს უკავშირებენ. ვაჭრობის არამუსლიმთა ხელში მოხვედრას თურქი ისტორიკოსები XVII საუკუნის დამდეგით ათარიღებენ (Bağış 1983, 17). ამასთანავე, ევროპელი ვაჭრებისთვის მიცემულმა შეღავათებმა (კაპიტულაციებმა) სხვა ფაქტორებთან ერთად, ხელი შეუშალა თურქებს, ფეხი აეწყოთ ახალი ეპოქის მოთხოვნებისთვის. ნ. ბერკესი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ თურქებში არ ჩანდა ის ფენა, რომელსაც ხალხის სახელით შექმლო ლაპარაკი (Berkes 2002, 246). დაბოლოს, თურქი ისტორიკოსები ერთხმად აღნიშნავენ, რომ იმპერიის შენარჩუნების სურვილმა მთელი საუკუნით შეაფერხა ნაციონალიზმის იდეების ჩამოყალიბება თურქეთში.

ნიშანდობლივია, რომ ზ. გოქალფი თურქული ნაციონალიზმის გვიან ჩასახვას ემოციურ მიზეზსაც უძებნის: თურქებმა, თავისი ჩვეულებით, რომელიც ინტუიციასთანაა კავშირში, იდეალურის გულისთვის არსებულის საფრთხეში ჩაგდებას აარიდეს თავი (Türkdoğan 1978, 23). აქ ჩვენ ვხედავთ მის მცდელობას, გაამართლოს ოსმალეთის მმართველი წრეები, რომელთაც ინტუიციასთან ერთად, არსებულის ანალიზისა და მომავლის განჭვრეტის უნარმა უღალატა.

არსებობდა კიდევ ერთი ფაქტორი, რომელსაც ნაკლებად ეხმაურებიან თურქი ისტორიკოსები, ხოლო საბჭოთა და სოციალისტური ბანაკის ქვეყნების თურქოლოგებს წინა პლანზე ჰქონდათ წამოწეული – ეს არის ბალკანეთის ხალხების კულტურა, კერძოდ, განათლების უფრო მაღალი დონე. მნიშვნელოვანი იყო აგრეთვე თურქებთან შედარებით ბალკანელთა მეტი კონტაქტები ევროპასთან,

რაც მათ საშუალებას აძლევდა თურქებზე უფრო ადრე აეთვისებინათ ნაციონალიზმის იდეები.

ამრიგად, იმპერიის მუსლიმების მნიშვნელოვან ნაწილში, თურქებში, ეროვნული თვითშეგნება გვიან, მაგრამ მაინც განვითარდა ხელშემწყობი ფაქტორების გამო.

ევროპული თურქოლოგიის მიღწევებმა ბიძგი მისცა ოსმალთა თურქების დაინტერესებას თავიანთი ძველი, შუააზიური წარსულით, იქაურ თანამოძმეებთან ურთიერთობით, თურქული ენებით, ლიტერატურით, კულტურით (Gökalp 1997, 4).

თურქული ცნობიერების წინ წამოწევას ვხედავთ XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში, ოპოზიციურ თურქოსმალთა ინტელიგენციაში – ახალ ოსმალებში (Mardin 1998, 42). ცნობილი მწერლების იბრაჰიმ შინასის (1826-1871), ზია ფაშას (1825-1880), ნამიქ ქემალის (1840-1888) იდეებმა ხელი შეუწყო თანზიმათის პერიოდში თურქული თვითშეგნების წარმოქმნა-გაღვივებას. ამ სამეულის დიდი ძალისხმევით არა მხოლოდ საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან მჭიდროდ დაკავშირებული ახალი ლიტერატურის შექმნის საკითხში, არამედ ხალხისთვის გასაგებ ენაზე წერისკენაც გადაიდგა ნაბიჯები. ასეთ ენას იყენებდა ი. შინასი თავის გაზეთში „Tasvirî efkâr“ (Mardin 1998, 49).

ცნობილია, რომ ნამიქ ქემალი ცნება “სამშობლოში” ოსმალებს გულისხმობდა და მის პატრიოტიზმს ისლამური მოტივებით ასულდგმულებდა. როგორც შ. მარდინი აღნიშნავს, ახალი ოსმალები ოსმალთს, თურქსა და ისლამს შორის მოძრაობდნენ (Mardin 2001, 52). ჩვენთვის მნიშვნელოვანია, რომ მაშინდელი თურქული ინტელიგენცია გარკვეული ეროვნული იდეით იყო გამსჭვალული (გიგინეიშვილი 1963, 41). თუმცა მათი ნაციონალისტური იდეები ჯერ კიდევ არ იყო გათიშული ოსმანიზმისა და ისლამიზმის კონცეფციებიდან (Фадеева 1985, 120).

თურქობის შეგნების გაღვივებას, თურქიზმის იდეის გაჩენას ზია გოქალფის დროიდან აჰმედ ვეფიქ ფაშასა და სულეიმან ფაშას უკავშირებენ. აჰმედ ვეფიქ ფაშა ისტორიის სფეროში თურქიზმის ფუძემდებლად ითვლება.

იგი 1864 წელს ჩალათაურიდან ოსმალურად „Şecerei Türki“-ს (თურქთა გენეალოგია) თარგმნის, ხოლო ენის სფეროში „Lehçei Osmaniye“-ს (ოსმალური ლექსიკონი) შედგენის გამო, როგორც თურქი ისტორიკოსები მიიჩნევენ, მან დაამტკიცა, რომ ოსმალური თურქული ენის დიალექტია (Akçura 2001, 33).

სულეიმან ფაშამ მისდამი დაქვემდებარებული სამხედრო სასწავლებლებისთვის შეადგინა სახელმძღვანელოები, რომლებიც ოსმალურის ნაცვლად თურქული სულისკვეთებით იყო გაუღენთილი. თურქ ისტორიკოსთაგან განსხვავებით, ო. გივინეიშვილი სულეიმან ფაშას ევროპელ და განსაკუთრებით გერმანელ აღმოსავლეთმცოდნეთა თეორიების თურქთა შორის პოპულარიზატორად მიიჩნევს (გივინეიშვილი 1963, 47).

ბევრი ისტორიკოსი თურქიზმში შეტანილ წვლილს არ უკარგავს გამუხლიმებულ პოლონელ მუსტაფა ჯელაღედინ ფაშას, კონსტანტინე ბორზესკის, რომელმაც 1869 წელს ფრანგულად დაწერა შრომა „ახალი და ძველი თურქები“. ნაშრომში შექებულია თურქები კაცობრიობის წინაშე დამსახურებისათვის და გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ მათ ევროპელებთან საერთო წარმომავლობა აქვთ და ეს არის თურო-არიული მოდგმა. ი. აქწურას აზრით, ავტორი აქ პრაქტიკულ მიზანს ემსახურებოდა: თურქების წინააღმდეგ ამბოხებულ ბალკანელებს უმტკიცებდა, ერთი მოდგმისანი ხართო. ასევე, მას სურდა თურქთა მიმართ ევროპელთა მტრობის შესუსტება (Akçura 2001, 33). ზოგი უკიდურესად ნაციონალისტი თურქი მეცნიერის აზრით, სულეიმან ფაშას სურდა ეჩვენებინა, რომ რადგან თურქები და ევროპელები ერთსა და მათვე რასას ეკუთვნიან, ევროპული ცივილიზაცია არსებითად თურქების კუთვნილებაა და თურქთა მიერ ამ ცივილიზაციის გაზიარება ნიშნავს საკუთარი ქონების დაპატრონებას (Güngör 1993, 74). ჩვენი აზრით, მუსტაფა ჯელაღედინ ფაშა კარგად ხედავდა, რა მიმედ მიმდინარეობდა ოსმალეთში რეფორმები, რომელსაც ქვეყნის მოდერნიზაცია

უნდა მოეხდინა, და მას სურდა თავისი წვლილი შეეტანა ქვეყნის ევროპასთან დაახლოების საქმეში.

ისტორიკოსები კიდევ ერთი არათურქული წარმოშობის სწავლულის შამსედინ სამის (1850-1904) დვაწლსაც აღნიშნავენ. იგი შემდგენელია „Kamusi Türki“-სა (თურქული ლექსიკონი), რომელშიც აღნიშნულია, რომ ოსმალურს სინამდვილეში თურქული ენა ეწოდება. იგი ოსმალეთს „საერთო სამშობლოს“ უწოდებდა, ალბანეთს კი – „კერძო სამშობლოს“ (Karpat 2004, 632). ეს აზრი ეხმიანება დღევანდელ თურქეთში გამართულ პოლემიკას ზეიდენტურობისა (თურქული თვითშეგნება) და ქვეიდენტურობის შესახებ (მაგალითად, ქურთული თვითშეგნება).

თურქიზმის სახელით ცნობილი ეს იდეურ-პოლიტიკური მიმდინარეობა, რომლის პირველ წარმომადგენლებს ჩვენ ზემოთ გავცვანით, თურქი ისტორიკოსების ინტერპრეტაციით XX საუკუნის დასაწყისამდე არ ატარებდა პოლიტიკურ ხასიათს. ამ პერიოდის თურქიზმს მეცნიერულს (Sarıay 1999, 415), კულტურულს ან რომანტიკულს (Bahadır 2001, 4) უწოდებენ. ხოლო მისი მიმდევრებისათვის დამახასიათებელია ევროპული თურქოლოგიის გავლენით ინტერესის გაჩენა-გაღვივება თურქთა წარსულის, ენის, კულტურის მიმართ, მათი შესწავლა-წარმოჩენა და ამის შედეგად ოსმალთა თურქთა ეროვნული თვითშეგნების გამოღვივება. ჩნდება სიამაყის გრძნობა თურქობის გამო, მაგრამ ყოველივე ეს ხდებოდა ოსმანიზმისა და ისლამიზმის ოფიციალური დოქტრინების ბატონობის პერიოდში, რაც თავის კვალს ამჩნევდა თურქიზმის განვითარებას.

ამრიგად, XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე თურქი ინტელექტუალები, ერთი მხრივ, ოსმანიზმისა და ისლამიზმის, მეორე მხრივ, ისლამიზმისა და თურქიზმს შორის არჩევნის წინაშე იდგნენ. ბევრ მათგანს მათი მორიგების სურვილი ამოძრავებდა. ამის დასტურია გაჩენილი აზრი – „სარწმუნოება და ერი ერთი და იგივეა“ (Türküne 1994, 261). მიუხედავად აღნიშნული სიძნელეებისა, კულტურული თურქიზმის პოლიტიკურ მოძრაობად გადაქცევისთვის პირობები უკვე მზად იყო.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გიგინეიშვილი ო., თურქიზმი და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკა. თბილისი, „ცოდნა“, 1963.
2. Фадеева И.Л., Официальные доктрины в идеологии и политике Османской империи (Османизм – Панисламизм) XIX- начало XX в. Москва "Наука" 1985.
3. Akçura Y., Türkçülüğün Tarihi. İstanbul. Kaynak Yayınları, 2001.
4. Atabay M., II Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları. İstanbul. Kaynak Yayınları, 2005.
5. Bağış A. I., Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler (1750-1839). Ankara. Turhan Kitabevi, 1983.
6. Bahadır I., Ümmetten Millet’e Türk Ulusçuluğunun İnşaası (1860-1945). Ankara. Kalan Yayınları, 2001.
7. Berkes N., Türkiye’de çağdaşlaşma. İstanbul. YKY, 2002.
8. Gökalp Z., Türkçülüğün Esasları. İstanbul. İnkılap Kitabevi, 1997.
9. Güngör E., Türk Kültür ve Milliyetçilik. İstanbul. Ötüken, 1993.
10. Heyd U., Türk Ulusçuluğunun Temelleri. (Çev. K. Günay) Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
11. Karpat K.H., İslam’ın Siyasallaşması. Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması (Çev. Ş. Yalçın), İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
12. Mardin Ş., Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1939). Ankara, 1962.
13. Mardin Ş., Yeni Osmanlı Düşüncesi. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Cumhuriyet’e Devreden Düşünde, Mirasi, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, C.1. İstanbul. İletişim, 2001.
14. Mardin Ş., Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. (Çev. M. Türkone, F. Unan) İstanbul. İletişim, 1998.
15. Sarıнай Y., Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.- Osmanlı, C.7. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara, 1999.
16. Türkdoğan O., Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp. İstanbul. IQ 2005.
17. Türkdoğan O., Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi. İstanbul. Türk Kültürü Yayını, 1978.
18. Türköne M., Siyasi İdeoloji Olarak İslamciliğin Doğuşu (1867-1873). Ankara, 1994.

Preconditions of political Turkisms

Summary

In the second half of the 19th century there were many followers of Turkism. Their common feature was that the Turkism of this period did not have a political character, and it is called “Scientific”, “Cultural” or “Romantic Turkism”. Being under the influence of European Turkology, their characteristic purpose was to rouse the interest in the past, the language, and the culture of the Turks, and to study and highlight them, and after this to awaken a national self-consciousness in Ottoman Turks. There appeared a feeling of pride of being Turkish. But all this used to happen during the reign of the official doctrines of Ottomanism and Islamism that, on its side, used to leave its trace on the development of Turkism.

**პოლისემიური სიტყვა პირი იდიომატურ
გამოთქმეხში**

ქართულ ენაში მრავალმნიშვნელობიანი და მყარი ფრაზეოლოგიით მდიდარია სიტყვა პირი. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის შემოკლებით – ქეგლ, მეექვსე ტომში გამოყოფილია ამ სიტყვის 19 მნიშვნელობა შესაბამისი სადოკუმენტაციო ფრაზებით. განმარტებითი ლექსიკონის ახალ სადოკუმენტაციო ფონდში გამოვლინდა ახალი – მეოცე მნიშვნელობა.

ამ მნიშვნელობებით მდიდარ სიტყვაზე თავს იყრის უხვი იდიომატური გამოთქმები, რომლებიც გამოყოფილია ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის პირველ რედაქციაში და ახალი რედაქციის I ტომში (2007, მთავარი რედაქტორი პროფ. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი ავთანდილ არაბული). ამას დაემატა ფრაზეოლოგია აკად. არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ახალი სალექსიკონო ფონდიდან.

ჩვენი მიზანი იყო, ერთი მხრივ, გაგვერკვია, რა მიმართებაშია ეს მდიდარი იდიომატიკა სიტყვა პირის მნიშვნელობებთან, მეორე მხრივ – ჩვენთვის საინტერესო სიტყვასთან რომელი მეტყველების ნაწილები ქმნიან იდიომებს.

**1. ზმნის პირიანი ფორმები სიტყვა პირის
ფრაზეოლოგიაში**

პირ-ი მნიშვ. 1. **ნაპრაღი** ტუჩებს შორის, ბაგეთა ჭრილი, ტუჩების მოხაზულობა (ქეგლ), მაგალითები:

პირი ღია დარჩება ძალიან გაუკვირდება რაიმე, გაოცდება. [გოგონას] პირი ღია დარჩა (რ. ინან.). **პირს (ენას...) დაიდუმებს** ხმას არ ამოიღებს, გაჩუმდება (ქეგლ). [აბულა-

სანმა და დადიანმა] იდუმალი თანხმობით პირი დაიდუმეს (შ. დად.). **პირს შემოუბრუნებს** უხეშად უპასუხებს, სიტყვას შემოუბრუნებს, შეეპასუხება. აქ შეიძლება ვინმემ პირი შემომიბრუნოს. **პირს იზამს** 1. მიბრუნდება (საითმე), გაემართება (საითმე), მიუბრუნდება (ვისმე) (ქეგლ). უგზო-უკვლოდ დადიოდა ირემა, ...ხან აღმა იზამდა პირს და ხან დაღმა (შ. არაგვ.). 2. პირს დაადებს, გასკდება (ქეგლ). როცა პარკი დამნიფდება, პირს იზამს და ამ პირიდან ბამბა თეთრი თოვლივით საამურად გადმოიშლება (ი. გოგებ.). **პირს უზამს (უყოფს)** (მიწა, ცა, წყალი) გაეპობა, გაუსკდება და შთანთქავს, ჩაყლაპავს (მიწა, ცა, წყალი) (ქეგლ). არავინ იცოდა, ცამ უყო პირი თუ მინამ (ო. ჭილ.). **პირს არ აკარებს** არ ჭამს, არ სვამს (ქეგლ). სხვას პირს არ აკარებს არაფერს, სულ ამ ჯიგარსა ჭამს (თ. რაზიკ.). **პირს მოიკიდებს** ჩაეჭიდება, მოეკიდება, მიემაგრება, მოავლებს (წვერს, ნაპირს). როგორც იქნა, საბურავმა პირი მოიკიდა (ვ. ჩხიკვ.). [მინა] სასიმიინდე ახოებად გატყეხეს, საცა კი ბარმა პირი მოიკიდა (რ. ინან.). **პირს მოჰკიდებს** (ღვინო) ღვინო მოეკიდება, დათვრება. ჯერ ვერ მოგკიდა პირი ღვინომ? აბა, ერთიც უთაქე! (ლ. მრელ.). **პირს აიკრავს** ხმას არ ამოიღებს, ჯიუტად გაჩუმდება (ქეგლ). მეც მოვითმინე, ავიკარ პირი (ილია). **პირს სტაცებს** პირით აიღებს, პირს დაავლებს. [ძალს] ბურთს გადავუგდებ თუ არა, სტაცებს პირს და უკანვე მომირბენინებს (კ. ბუაჩ.). **პირს აუკრავს** გააჩუმებს, ხმას არ ამოაღებინებს, სიტყვას არ ათქმევინებს. მე-ბორნეს პირს ხომ ვერ აუკრავდი, თუ შეეკითხებოდნენ, [ყველაფერს] უმალ დაფქვავდა (ო. ჩხ.). **პირს დაადებს** (კარი) გაიღება (კარი). კარმა დიდი ხანია პირი დააღო, თვითონ კაცი კი არა ჩანს (თ. ბიბილა). **პირს დაუყოფს** პირს მოაკეციანებს, გააჩუმებს, ხმას არ ამოაღებინებს. იმედი მაქვს, რომ ექიმი... პირს დაუყოფს მის ცილის მწამებლებს (აკაკი). **პირს მიჰყოფს** 1. დაიწყებს (ჭამას). საქონელი გაყურდა და ჭამას მიჰყო პირი (შ. არაგვ.). 2. არასაკადრისს აკადრებს, უშვერი სიტყვებით გალანძღავს, გათათხავს. [ცოლმა] მიჰყო იმ თავის ქმარსა პირი და მთელი ქვეყნის ტალახი თავზე ჩამოასხა (გ. დონ.). **პირს გაიხმობს** მოკვდება და სიტყვას არავის ეტყვის, არავის არაფერს შეჰკადრებს, არ დატუქსავს.

ამალამ კი ნურაფერი მოუვა ი ბალღებსა და შემდეგ კი პირს გავიხმობ და ხმას აღარ გავცემ (შ. არაგვ.). **ბუხარს პირს გაუხსნის** ნაკვერჩხლებს გააღვივებს, გააღვიძებს, გააჩაღებს ცეცხლს (ბუხარში). [ანთიმოზი] ბუხარს შეუჩინჩხალებდა, ნაკვერჩხალს ნაკვერჩხალზე მიადებდა, ზედ წკირებსა და კვარის ნაფოტებს დაანყობდა, სულს შეუბერავდა და ბუხარს პირს გაუხსნიდა (ვ. ჩორდ.). **დანა პირს (კრიჭას) არ უხსნის** კრიჭაშეკრულია, გამშრალია, ხმას ვერ იღებს (მძიმე განცდისაგან, ბრაზისაგან...). **უშვერი პირით ლანძღავს** უშვერად ლანძღავს, ავინებს, შეურაცხყოფს (ქეგლ). [გლებეკაცი] დაეძებდა მოპარულ უღელს კამჩებსა, თან ხმამალლა სწყევლიდა და უშვერი პირით ლანძღავდა მომპარავს (ლ. არდაზ.). **ცა პირს მოიხსნის (გახსნის)** გადაუღებლად იწვიმებს (ქეგლ). ერთქაშად მოიხსნა ცამ პირი და თავსხმა დაიწყო (ჯ. ქარჩხ.). თითქოს ცამ პირი გახსნაო, კოკისპირული წვიმა წამოვიდა (ა. სულაკ.). **ცას პირი აყურება (გაეხსნება)** ცა გაიხსნება, ღრუბელი გაიფანტება (ქეგლ). ცას პირი აჰყროდა და ყინავდა (ს. დემურხ.). ტყის თავზე ცას პირი გაეხსნა და შიგნიდან მტრედისფერ შუქს ასხივებდა (რ. ჯაფ.). **ცას პირი აქვს მოტეხილი** გადაუღებლად თოვს. თოვს, თოვს, რო ცას პირი აქვს მოტეხილი (გ. ჩოხ.). **ცა (ზეცა) პირს შეიკრავს** დიდხანს აღარ გააფდარდება, გვაღვებს დაიჭერს. ცამ პირი არ შეიკრას და მოსავალი გვალვამ არ გაგვიფუჭოსო (ო. კუპრ.). ამ ჩამოსაქცევმა ზეცამ პირი არ შეიკრა (კ. კობ.). **ზეცა პირს მოიწმინდს** ღრუბლები გადაიყრება, გაიფანტება, ცა მოიწმინდება. ზეცამ პირი მოიწმინდა (კ. კობ.). **პირზე კლიტეს (ბოქლომს) ღდაჯადებს** თქმას, ლაპარაკს ჯაკურძაღავს, ხმას არ აღებინებს. პირზე კლიტეს ვერავის დაადებ (შ. არაგვ.). **პირზე კლიტეს (ბოქლომს) დაიდებს** გულში ნადებს, საიდუმლოს არ გაამსელს. სოფელში ჩასვლისას ბესამ პირზე ბოქლომი დაიდო (რ. ჯაფ.). **პირზე ხელს აფარებს** აჩუმებს (ქეგლ). სოფელ-ქვეყანას პირზე ხელს აფარებს, რომ ჩემამდე არ მოაღწიოს ამ ამბავმა (რ. ჯაფ.). **პირზე მოადგება** თქმა მოუნდება, ენაზე მოადგება (ქეგლ). არ იცოდა რად, რა მიზეზით, მოადგა... [გიორგის] პირზე ეს ლექსი (ჭ.ლომთ.). **პირზე შეაშრება სიტყვა (სათქმელი, დიმილი)** გაუწყდება,

ველარ იტყვის, სათქმელი დარჩება; ღიმილი გაუქრება. თარჯიმანს სიტყვა პირზე შეაშრა (რ. ჯაფ.). რძიანი ჯამი რომ მოგანოდეს, ღიმილი პირზე შეგაშრა და აღარ იცოდი, რა გექნა (გ. დოჩ.). **პირზე შეატეხს სიტყვას (სათქმელს)** სათქმელს არ ათქმევინებს, სიტყვას გააწყვეტინებს. ჭავჭავაძის ხსენებამ სათქმელი პირზე შეატეხა (გ. ნატრ.). **პირზე რძე არ შეშრობია** ძალიან ახალგაზრდაა, არასრულასაკოვანი. მღვდელი ჯვარს არ დაგვნერს, გვეტყვის: „ჯერ პირზე რძე არ შეგშრობიათო“ (რ. ჯაფ.). **პირში (პირიდან) სიტყვას წაქართმევს (აცლის)** ლაპარაკის დამთავრებას არ აცლის, თვითონ იწყებს ლაპარაკს (ქეგლ). შენ გატყობ, რაღაცა გნვავს გულსა... თორემ რად წამართვი პირიდან სიტყვა? (ს. მგალობ.). [ვანოს] პირიდან სიტყვა გამოაცალა მარომ (ი. ეკალ.). **პირში სიტყვას აწყვეტინებს** სიტყვას არ ამთავრებინებს, ლაპარაკს აწყვეტინებს (ქეგლ). ქალი, პასუხის მაგივრად, გადაეხვია თავის მშობლებს, რომლებსაც სიტყვა გაანყვეტინა პირში ამ შემთხვევამ (ა. ყაზბ.). **პირში ეცემა** სიტყვას შეაწყვეტინებს, დაუპირისპირდება, შეეკამათება, შეეპასუხება. „რას ჰქვია, არ გვრცხვენია?! რას ჰქვია, არ გვჭირდება?!“ – პირში ეცა დარია (ო. ჭილ.). სახლთუხუცესმა ახლა კი არ დაუთმო, პირში შეება (რ. ჯაფ.). **პირში შეატოვებს (მისცემს)** სხვის ანაბარად დატოვებს, სხვას ჩაუგდებს ხელში. [მეფემ] საქართველო გააღმასებულ ურჩხულს შეატოვა პირში (ე. მაღრ.). თვითონ აქაურობას გაერიდა, შვილი... პირში შეატოვა ცხოვრებას (ო. ჭილ.). **სიტყვა პირში (პირზე) გაუშრება (გაუწყდება, შერჩება, გაეჩხირება)** ვერაფრის თქმას ვერ მოახერხებს, ხმას ვერ ამოიღებს (ქეგლ). [მუცელას] სიტყვა გაუშრა პირზედა, დაბლა გაერთხა მინასა (ვაჟა). ამ სახელის გაგონებაზე მოძღვარი შეკრთა, გაფითრდა და პირში სიტყვა გაუნყდა (ა. ყაზბ.). ქუდმოხდილ დავითს მისასალმებელი სიტყვა პირში შერჩა (ლ. ქიაჩ.). **პირიდან შაქარი ამოსდის** ტკბილად საუბრობს (ქეგლ). ზოგიერთ ფლიდ ადამიანს პირიდან შაქარი ამოსდის და გული კი შხამ-მანკით სავსე აქვს (დ. მაჩხ.). **პირიდან ია და ვარდი ამოსდის (სცვივა)** იგივეა, რაც პირიდან შაქარი ამოსდის (ქეგლ). თორემ შენ ია და ვარდი ამოგდის პირიდან (თ. ნატრ.). ნატო გაბუნიას პირიდან ია-

ვარდი სცვიოდა (ო. ჭილ.). **(ვინმეს) პირიდან (არ) ამოვა** (ვინმე) არ იტყვის არ წამოსცდება (ქეგლ). შენი პირიდან არასდროს სამდურავი არ ამოვა (ვაჟა). **ღვთის პირიდან გა{და}ვარდნილი** საუბ. შეჩვენებული, დაწყევლილი (ქეგლ). წადი, დაიკარგე, შე ღვთის პირიდან გადავარდნილო! (ჭ. ლომ.). შენ მაგათ კიდე არ იცნობ, მამა-პაპაც ეგრე ღვთის პირიდან გავარდნილი ჰყავდათ (მნათ.). **ღვთის პირისგან შეჩვენებული** დაწყევლილი, უღმერთო, ბოროტი. ეს ვინ არის?! ღვთაება ვინმე წარმართული, თუ ეშმა, ღვთის პირისგან შეჩვენებული? (თ. ერისთ.).

პირ-ი მნიშვ. 2. ტუჩებს, ხორხსა და ყბებს შორის არსებული ღრუ (ქეგლ), მაგალითები:

პირს {გა}ისველებს ცოტა რამეს {შე}ჭამს, {შე}სვამს (ქეგლ). გულბათმა... პირი გაისველა (რ. გვეტ.). პირს გავისველებდით, ე. ი. ცოტა რასმე ვისაუზმებდით (აკაკი). **პირს {ჩა}იგემრიელებს, {ჩა}იტკბარუნებს** ტკბილ და გემრიელ რამეს დააყოლებს; {შე}ჭამს (ქეგლ). ჩიტები... კენკავენ ტკბილ მარცვლებსა და პირს იტკბარუნებენ (ი. გოგებ.). [ჭაბუკამ]...გადაატრიალა ატმის ნაჭერი, ...უკბინა, პირიც ჩაიტკბარუნა (შ. არაგვ.). [ხილს] რასაც მივწვდებით, ...პირს ჩავიგემრიელებთ (გ. ჩხიკვ.). **პირს წყლით აუვსებს** აიძულებს გაჩუმდეს, გააჩუმებს (ქეგლ). მე როგორ დამტყუა თანხმობა და პირი წყლით ამივსო? (შ. არაგვ.). **პირს გაიხსნილებს** მარხვის შემდეგ სახსნილოს შეჭამს პირველად (ქეგლ) მგონი კაი ხანია, რაცა მარხულობ, პირი აღარ გაგისხნილებია (თ. რაზიკ.). **პირში ღუკმა (ნაწილი, ხემსი) არ ჩასვლია** სრულიად არაფერი უჭამია (ქეგლ). [ვანიკოს] უზომოდ დარდმა ყველაფრის ხალისი დაუკარგა, ღუკმაც არ ჩაუვიდა პირში (ვ. სიხ.). რომ გენახათ, იტყოდით, ერთი კვირა ნაწილი არ ჩასვლია პირშიო (თ. სახოკ.). [ელტატეს] ზოგჯერ... ხემსიც არ ჩაუვიდოდა პირში (ო. კუპრ.). **პირში ღუკმას არ გაუწყვეტს** საკვებს არ მოაკლებს, საზრდოს არ გამოუღევს. ადგილ-მამულს აგირავებდნენ, რომ როგორმე თავი გაეტანათ და ოჯახს პირში ღუკმა არ გაუნყვიტონო (რ. ჯაფ.). **პირში ბურთს {ჩა}სწრის** ხმას არ {ამო}ადებიანებს, {გა}აჩუმებს (ქეგლ). [ალადი] თავისი... შემპარავი ღი-

მილით ყველას პირში ბურთსა სჩრიდა (ს. შანშ.). მე პირში ბურთს ჩავსჩრი ხოლმე იმათ, ვინც შენ ცუდად გახსენებს! (ს. მგალობ.). **პირში ბურთს (კაპს, ლაგამს) უდებს (ამოსდებს)** იგივეა, რაც პ ი რ შ ი ბ უ რ თ ს ჩ ა ს ჩ რ ი ს . ამით ჰსურთ... საკუთარის ცოდვების მხილებას... პირში კაპი ამოსდონ, ენა მოსჭრან (ილია). ხანჯლის წვერებით ზოგიერთებისაგან ნაქეზებული კენჭოსნები ბურთს გვიდებდნენ პირში (აკაკი). „ხალხს პირში ლაგამს მაინც ამოვდებო“, — ფიქრობდა თედო (ს. ქეთ.). **პირში უძვრება** ეფარისველება, ემლიქვნელება. გიგუმა... ყველას ეფერება და პირში უძვრება (ვ. კანდელ.). **ენას პირში დაიჭერს (დააკაგებს)** მოზომივით ილაპარაკებს, ზედმეტს არ იტყვის (ქეგლ). წინდახედული თუ იტყვის, პირშიც დაიჭერს ენასა, რეგვენი ენას აუშვებს, თავს დაიტყვავს ვნებასა (ხალხ.). როცა საჭირო არ არის, ...ეს ჩემი ენა ჩემს ნებაზე პირში ველარ დამიკაგებია (აკაკი). **პირში წყალს ჩნაიგუბებს** ხმას არ ჯამოიდებს, არაფერს ამბობს (იტყვის), გაჩუმებულია (გაჩუმდება) (ქეგლ). [გამომძიებელი] სულ სხვა ვინმეა!... პირში წყალს იგუბებს და, ვინც რა უნდა თქვას, ხმას არა სცემს (აკაკი). გთხოვთ, ნურავის ეტყვი, რომ მნახეთ!“ — “პირში წყალს ჩავიგუბებთ“ (ვ. ჭელ. თარგმ.). **პირში სულს აძრობს** სულს ხდის, ძალიან აწუხებს, სიკვდილის პირამდე მიჰყავს (ქეგლ). შინაურებს კი სულ შიმშილით გვაძრობს სულს (ი. გულის.). **პირში ჩალას გამოავლებს (გამოუსვამს)** მშრალზე დატოვებს, გააწბილებს, მოლოდინს გაუცრუებს, მოატყუებს (ქეგლ). რას მოიფიქრებდა, თუ ქალი პირში ჩალას გამოავლებდა თავმომწონე ბიჭს (ვაჟა). ზოგიერთები პირში ჩალას გამოგვისვამენ (ილია). **პირში სული უდგას** ცოცხალი არის, ცოცხლობს (ქეგლ). ვიდრე პირში სული უდგას, რა მოასვენებს ადამიანსა? (ო. ჩხ.). **პირში სულს ჩაუდგამს** სიცოცხლეს მიანიჭებს, გააცოცხლებს. ვინ ჩავიდგა პირში სული? ვინ დაგაყენა ცხოვრების გზაზე? (კ. ბუაჩ.). **პირიდან ცეცხლს (ცოფებს) ყრის (ისვრის)** მეტისმეტად ჯავრობს, ბრაზობს (ქეგლ). წამოჯდა გმირისეული პირგაქუშული, გამეხებული, ...პირიდან ცოფებსა ყრიდა (ს. მგალობ.). [თეიმურაზი] ჯავრობდა, პირიდან ცეცხლს ყრიდა (ნ. ლომ.). უზარმაზარი დევი... პირიდან ცეცხლს ისროდა (ვაჟა).

პირი-ი მნიშვნ. **3.** სახე, პირისახე (ქეგლ), მაგალითები:

მზე პირს იბანს იტყვიან, როდესაც მზიან ამინდში წვიმს (ქეგლ). მზე რომ ჭიატობს წვიმის დროს, ამბობენ: მზე პირს იბანსო (აკაკი). **პირს მოჰბანს** უშველის, დაეხმარება (ქეგლ). სამი-ოთხი ბათმანი იაპონია (= სოია, ძაძა) ჩემს გაჭირვებას პირს ვერ მოჰბანს (კ. ლორთქ.). **პირს იბრუნებს** 1. პირს იზამს საითკენმე, მიბრუნდება მოპირდაპირე მხარეს (და გაემართება, წავა). პირი იბრუნა, გაიქცა მტერი (აკაკი). || გადატ. გადავა ვისიმე ან რისამე მხარეზე. 2. გადატ. ხელახლა იჩენს თავს, შეუბრუნებს (ავადმყოფობა) (ქეგლ) მეორე დღეს სპირიდონის ავადმყოფობამ ხელახლავ იბრუნა პირი (ე. ნინოშ.). **პირს ჯაქარიდებს (მოარიდებს)** პირს ჯიბიბრუნებს, განზე გაიხედავს, ცდილობს არ შეხედოს (ქეგლ). ეს ის მწყემსები აღარ იყვნენ, პირს რომ არიდებდნენ და ხმის ამოღება არ უნდოდათ (თ. ბიბილა). გერასიმემ პირი აარიდა (ნ. დუმბ.). ხათუთამ პირი მომარიდა და იმ ღამეს... აღარ მოვიდა (მ. ჯავახ.). **პირი ერცხვინება** ეუხერხულება, რცხვინა გამოჩენა. პირი გვერცხვინებოდა, მაგრამ რა გვექნა? (გ. ხორგ.). **პირი ჩამოსტირის** ძალიან დაღვრემილია, დაღონებულია, დამწუხრებულია (ქეგლ). **პირი ქვისკენ მიქნია** ეუბნებიან თანამოსაუბრეს რაიმე უსიამოვნოს თქმისას: შენ ჯვარი გწერია, ღმერთმა დაგიფაროს. შე ღმერთგამწყრალო, ქვისკენ პირი მიქნია, ხუთი ათას ცალ აგურს გთხოვ, ჩემთვის ხომ არ მინდა (რ. მიშვ.). **პირი ქნა** 1. გაემართა, წავიდა (საითკენმე). ძველ ჟინვალთან გადავუხვიეთ... და პირი ფშავისკენ ვქენით (ე. სახვ.). 2. გაიბზარება; გადაიხსნება, გასკდება. დედამინამ პირი ქნა, ირემა შიგ ჩავარდა (შ. არაგვ.). **პირს აქნევენებს (საითკენმე)** პირს აბრუნებინებს; მოაბრუნებს (მიაბრუნებს); მიმართულებას აცვლევინებს (ქეგლ). სტუმარმა... ჭიშკრისკენ აქნევიდა პირი ცხენს (დ. კლდ.). **პირი პაპაჩემისკენ მიაქვს** გაგონებაც, მოსმენაც არ უნდათ (რასაც ეუბნებიან). შემომხედავენ და პირი პაპაჩემისკენ მიაქვთ (რ. ინან.). **პირს შეაქცევს** ზურგს შეაქცევს, ზურგით მიბრუნდება ვინმესკენ ან რამისკენ. თითქოს დაჰშორებოდა მას სული მეცნიერი და პირი შეექცია მისთვის (გ. ბარნ.). **პირს უქცევს** 1. მიმართულებას უცვლის, სხვა მხარეს წაიყვანს. სარწყავ

ნყალს უქცევენ ხოლმე პირს და სულ სხვა მხრივ მიუშვებენ (გ. ციც.). 2. პირს უტეხს, უღალატებს. რავა, პირი გიქცია თუ? (რ. ჯაფ.). **პირს მიიქცევს** ზურგს შეაქცევს, განუდგება. [აშოტი] თუ განყრა, თუ პირი მიიქცია მონასტერთაგან, სასიკეთო არ იქნება ეს (ვ. ბარნ.). **კარგი (ცუდი...) პირი უჩანს** ეტყობა კარგი (ცუდი...) იქნება (ქეგლ). პურეულის მოსავალს საქართველოში კარგი პირი უჩანს (კომ). **პირს უჩვენებს** კარგად, მხიარულად, გულღიად შეხედება (ქეგლ). ვინიცობაა გაგეხუმროს, გამოგელაპარაკოს, პირი უჩვენე [ივანოვს] (ეკ. გაბ.). **პირს კატა ეცემა** სახტად დარჩება (მოულოდნელი გაწბილებისაგან) (ქეგლ). ეფრემს პირს კატა ეცა, რადგან ქების მაგივრად დედისაგან სამღურავი მიიღო (ვაჟა). **პირზე აენტება** სახე წამოუწითლდება (სიბრაზის, სიახარულის, სირცხვილის... გამო) (ქეგლ). კუდაბზიკა სიცხარით პირზე აეათო (გ. წერეთ.). **პირზე ღიმი გადაეშლება** პირზე ღიმი გადაეფინება, – გაიღიმებს (ქეგლ). პირზე ღიმი გადაშლოდა... მზეჭაბუკს (ვ. ბარნ.). **პირზე ღიმილს გადაივლებს** იგივეა, რაც პირზე ღიმი გადაეშლება. [ღიმი] პირს ღიმილს გადაივლებდა (გ. ხორგ.). **პირში აფურთხებს** საჯაროდ შეურაცხყოფას აყენებს. || ლანძღავს, არცხვენს (ქეგლ). მეზობლები აფურთხებდნენ პირში ბაგრატ ქერაძეს: „შე იუდა, გამცემელო, შენ!“ (ე. ნი-ნოშ.).

ზოგჯერ ვერ ხერხდება გამიჯვნა, იდიომი სიტყვა პირის რომელ მნიშვნელობას გულისხმობს, პირველს თუ მესამეს, მაგ.:

პირზე დაქადება პირში ეუბნება (ეტყვის) მის მამხილებელ რასმე (ქეგლ) გადამრევს ეს კაცი...! პირზე მადგები კიდე? (რ. ჯაფ.). ორი მონმე შემოვიდა, ერისმთავარს პირზე დაადგნენ (ნ. წულეისკ.). **პირზე დააყენებს** მოწმეს მოიყვანს ვინმეს დამნაშაობის დასადასტურებლად. უნდოდა მოანგარიშე პირზე დაეყენებინათ რობერტისთვის (ვ. ურჯუშ.). **პირში წაუყენებს** ორ ან რამდენიმე პირს დაუპირისპირებს მათი ნათქვამის, სიმართლის გასარკვევად. [გამომძიებელმა] დაიბარა... ქარქაშაძე, წაუყენა [გივის] პირში (გ. წერეთ.). **პირში წარუდგება** (ვინმეს) დამნაშავეობას ამხელს, დაამოწმებს, პირზე დაადგება. მოვასწარით გაგვე-

გო, ...რად წარსდგომოდა პირში ბრალდებულსა (ო. ჩხ.). **პირში მიახლის** პირში ეტყვის პირდაპირ, მოურიდებლად (ქეგლ).

პირ-ი მნიშვ. 5. პირობა, შეთანხმება, ხელშეკრულება, მაგალითები:

პირს გადავა იგივეა, რაც **პირს გატეხს**. ხომ იცი [იმის ხასიათი]: თუ რაიმეს შეგპირდა, ხელწერილი ჩამოართვი, თორემ მერე პირს გადავა (ვ. ურჯუმი). **პირს გატეხს** პირობას დაარღვევს; უღალატებს (ქეგლ). მე ხომ ჩემი ვქმენ, პირი არ გამიტეხია, ...იმანა? (ა. სულაკ). **პირს უშლის** იგივეა, რაც **პირს გატეხს**. ძმაკაცთა პირი გიშალეს, ვერც შეამჩნიე (ჯ. ჩარკ.). **პირს პირი მისცეს** შეთანხმდნენ, ერთმანეთს მხარი დაუჭირეს (ქეგლ). პირი პირს მისცეს მეზატონემ, ვაჭარმა და მოხელემ, ყველა ჩვენზე ამხედრდება (ს. მგალობ.). **პირს შეკრავს (შეითქვამს)** შეუთანხმდება, სიტყვას მისცემს (ქეგლ). ახალგაზრდებმა შევკარით პირი, ძველი მამასახლისი უნდა გადაგვეყენებინა და ახალი ამოგვერჩია (თ. რაზიკ.). ამოდენა ხალხმა, ...თითქო პირი შეითქვესო, ერთსა და იმავე მხარეს გაიხედა (ი. გოცირ. თარგმ.). **ამა პირზე დაასკენიან** ასე გადაწყვეტენ, შეთანხმდებიან. დედა ისე შეუჩნდა, რომ შვილი ბოლოს დაიყოლია წასულიყო პარიზში მხოლოდ ერთი წლით, მეტი ხნით არა, და ამ პირზე დაასკენეს (თ. სახოკ. თარგმ.).

პირ-ი მნიშვ. 7. ნება, უფლება, (ქეგლ), რჩევა. მაგალითები:

პირს ჰკითხავს დაეთათბირება (ვინმეს), მის აზრს გაიგებს რაიმე საკითხზე. ბოლოს გადანყვიტა, ერთი კიდევ ეკითხა სვიმონისათვის პირი და თავისთან დაიბარა (ვ. ბარნ.). **პირს უკითხავს** ეთნ. ქალის სათხოვნელად მისვლამდე წინასწარ ნებართვას სთხოვს ოჯახს. წესი და რიგია, ჯერ პირი უნდა გიკითხოთ, ქალის მთხოვნელები ვართ (ვ. ჩეკურ.).

პირ-ი მნიშვ. 9. ზედაპირი; ზევითა, გარეთა მხარე. || ჭრილობის ღია, გარეთა მხარე (ქეგლ). მაგალითები:

პირს გადაუბრუნებს ქვეშითას ზევიდან მოაქცევს და ზედას – ქვეშ, – გადააბრუნებს. [უფროსმა] ხის ნიჩბით ჭაჭას პირი გადაუბრუნა (ლიტ. საქ). **აღგვის პირისაგან მიწისა** უკვალოდ გააქრობს, – გაანადგურებს, მოსპობს (ქეგლ). [გრიგალი] მთელ სოფლებს აღგვიდა პირისაგან მიწისა (რ. თვარ.). **აღიგება (აღმოფხვრება) პირისაგან მიწისა (ქვეყნისა)** აღმოფხვრება, გაქრება (ქეგლ). მზეს მიწა გამოუშრია და ხშირი მუხნარი პირისაგან მიწისა აღგვილა (ე. მალრ.). ზოგი [სამეფო] სულ ამოფხვრილა ქვეყნის პირიდან (აკაკი). **პირს გაუხსნის ჭრილობას (იარას)** ჭრილობას (იარას) შეხორცების, დახურვის, პირის შეკვრის საშუალებას არ მისცემს. [მე] ჭრილობის პირს გაუხსნიდი და ჩირქს გამოვრწყავდი (რ. თვარ. თარგმ.). **პირს {შე}იკრავს** {და}იხურება, {შე}ხორცდება ჭრილობა (იარა). პირს აღარ იკრავს მკერდის იარა? (ე. გორგ.). ჭრილობამ პირი შეიკრა (გ. მალულ.).

პირ-ი მნიშვ. 13. ჭურჭლის, სათავისის ზემოთა, ღია ნაწილი, – ნაპირი, კიდე. || შესაკერელ-გასახსნელი ნაწილი (ტომრისა, ხურჯინისა...) (ქეგლ). მაგალითები:

პირს წაუქცევს (ჭიქას...) ეთნ. თავს წაუქცევს, პურზე ცოტა ღვინოს გადმოღვრის (ჭიქიდან...) გარდაცვლილის მოსახსენებლად (ქეგლ). მეინახებმა უკვდავი ღმერთების სადიდებლად თასებს პირი წაუქციეს (ზ. კიკნ., თ. ჩხენკ. თარგმ.). **პირს უჩენს** სახურავს გადაუწევს, ცოტათი გადახდის (ვეცხლზე მოწუნწუნზე ქვაბს). ქვაბს რატომ არ მიხედავ? რომ გადმოდის, პირი არ უნდა უჩინო? (დ. ფიროსმ.). **პირი აერთმევათ** მიცვალებულს ოჯახის სხვა წევრებიც ზედიზედ მიჰყვებიან, დაიხორციებიან (ქეგლ). იმის სიკვდილზე აერთოთ პირი და ისინიც სუყველანი განყდნენ (ქართ. ხალხ. ზღაპ.). **პირს მოხსნის (მოიხსნის) (გუდას)** დაიწყებს, წამოიწყებს (ქეგლ). მოხსნა პირი და დაუშვა შხაპუნა წვიმა (თ. რაზიკ.). ქალებმა... მოხსნეს გუდას პირი, გახარებული აყაყანდნენ (რ. ჯაფ.).

პირ-ი მნიშვ. **14.** იარაღის მჭრელი მხარე (ქველ). მაგალითები:

პირს აუწყობს აღესავს, პირს გაუმართავს (ქველ). ვაჟამ ნამგალს პირი აუნყო (მ. ელიოზ.).

პირ-ი მნიშვ. **15.** წყება, რიგი (ქველ). მაგალითები:

ცხრა პირ ტყავს გააძრობს ძალიან გაუწყრება, დატუქსავს; მკაცრად დასჯის, მაგრად სცემს (ქველ). მისდგა [ირმა]... თავლაფდასხმულ ბიჭებს, ცხრა პირი ტყავი გააძრო (თ. გოგოლ.).

2. საწყისი და მიმდებარე სიტყვა პირის ფრაზეოლოგიაში

პირის ჩამოსაბანი ეთნ. სირცხვილის მოსაშორებელი, ბოდიშის მოსახდელი. თედო, მეტი ჯანი არ არის, საპირგამტებლო და პირის ჩამოსაბანი შენია (ნ. კეცხ.). **პირის ზიარება** ძალიან მახლობელი, ძვირფასი ვინმე (ქველ). ძმაკაცია ელიშუქი, ჩემი პირის ზიარება (შ. დად.). **პირის მოსაკიდი** რასაც შეიძლება პირი მოჰკიდონ, მოაველონ, – შესაჭმელი. [კამეჩები], შენუხებულნი, მოათვალიერებდნენ ეზოს, პირის მოსაკიდ რამეებს ეძებდნენ (რ. ინან.). **პირის საკითხავად** ვინმეს აზრის გასაგებად, შესათანხმებლად. სვიმონმა სანდო კაცები გაგზავნა იმერეთში იქაური გავლენიანი კაცებისათვის პირის საკითხავად (ვ. ბარნ.). **პირის ჩაკოკლოზინება** პირის ჩაგემრიელება სასიამოვნო საჭმლით (ქველ). მასაც უნდა... მწყრის ხორციტ პირის ჩაკოკლოზინება (მნათ.). **პირის შეკვრა** ურთიერთ შეთანხმება, სიტყვის მიცემა (ქველ). კონტაქტები... გამორიცხულად ითვლებოდა მაშინ, როდესაც... საჭირო შემთხვევაში პირის შეკვრაც მათთვის აუცილებელზე აუცილებელი იყო (ჯ. ვათ.). **პირის ამკვრელი** გამწუმელი, დამადუმებელი (ქველ). მთელი ბატალიონი ხალხი წამოგილალია და მაგათი პირის ამკვრელი ვინ არისო (ა. სულაკ.). **პირი აქვთ შეკრული** მოლაპარაკებულია, შეთანხმებულია. [ბავშვებს] პირი აქვთ შეკრული, ასე დაყილობენ მატარებლიდან მატარებელში (დ. ბრეგვ.). **პირის ნახვა** ეთნ. ქალის გასინჯვა, სათხოვნელად მისვლა.

პირის ნახვას სადილ-ნადიმი მოჰყვა (ლ. გოთ.). **პირის სანახავი ეთნ.** მოსაკითხი, საჩუქარი ქალის გასინჯვისას (თუ მოეწონათ); ახლად გათხოვილი ან მშობიარე ქალისათვის (ქეგლ). ეგ... შენ ქალს პირის სანახავად ნაუღე ჩემს მაგივრად! (ი. გელევ). **პირის შენახვა** სიტყვის, საიდუმლოს დაცვა, გაუმჟღავნებლობა. გეტყვი, მაგრამ პირის შენახვა უნდა შემომფიცო (ცისკ.). **პირის შერცხვენა** დანაპირების შეუსრულებლობა, პირის გატეხა (ქეგლ.) [სოლომონს] ერეკლესთან პირის შერცხვენას სიკვდილი ერჩინა (რ.ჯაფ.). **პირის გასველება** ცოტას დაღევა ან შეჭმა (ქეგლ). გზაში პირის გასველება რომ მოგინდეს, ქვეყანა უნდა შემოიარო (კ. ლორთქ.). **პირის გასასველებელი** მცირე რამ დასაღევი ან შესაჭმელი (ქეგლ). უნდა ვენახში ავირბინო, პირის გასასველებელი ჩამოვიტანო რამე (თ. რაზიკ.). **პირის გატეხა** პირობის დარღვევა, ღალატი (ქეგლ). შეიქნა დიდი მტერობა, თქმა ერთმანეთის ძვირისა, ამპარტავნობა და შური, ურცხვად გატეხა პირისა (დ. გურამ.). **პირის გამტეხი** მოღალატე, განდგომილი, განზე გამდგარი (ქეგლ). თემის პირისა გამტეხი, ორგული, დაუდეგარი (ვაჟა). **მოქმედი პირი** ლიტერატურულ ნაწარმოებში გამოყვანილი ადამიანის მხატვრული სახე (ქეგლ). ყველა საყვარელი პიროვნება განხორციელებული იყო ჩემთვის ამ მოქმედ პირებში (ქ. ბაქრ.). **პირის ქცევა** სიტყვის გატეხა, პირობის დარღვევა. სიტყვის გატეხვა, პირის ქცევა, თუნდაც სახლი დაენვას, მისგან არ იქნებაო (ბ. ჩხ.). **პირის ღებინება** ნასვამ-ნაჭამის პირიდან უკან ამობრუნება, ამოღება, – რწყევა (ქეგლ). ზოგს სიმთვრალის გამო პირიდან ღებინება დაანყებინა (ე. ნინოშ.). **პირის დასაყოფად** გასაჩუმებლად (ქეგლ). მე გამოვაცხადებ... მხოლოდ იმ ფაქტებს, რომელნიც იმან მაშინ მოიყვანა ჩემდა პირის დასაყოფად (აკაკი). **სხვის პირში მაცურებელი** სხვისი შემყურე; სხვისი მოიმედე, სხვაზე დამოკიდებული (ქეგლ). შინაურმა არევდარეულობამ და მოუსვენრობამ ოსმალეთი იმ მდგომარეობაში ჩააყენა, რომ სხვის პირში მაცურებლადლა გახადა (ილია). **პირში ჩალაგამოვლებული** იმედგაცრუებული, მოტყუებული, ცარიელზე დარჩენილი (ქეგლ). ის გლახებიც, რომლებიც [თავად-აზნაურებს] გადაბირებული ჰყავდათ და ვითომც ტყეში მონაწილედ ცნობი-

ლობდნენ, პირში ჩალაგამოვლებული დატოვეს (ე. ნინოშ.). **პირის მოსაწმენდად** თავის უხერხული მდგომარეობიდან გამოსაყვანად, თავის გასამართლებლად (ქეგლ). ლავრენტიმ შეამჩნია, ეს უარი პირის მოსანმენდად... იყო ნათქვამი (ნ. ლორთქ.). **პირში წყალჩაგუბებული** დადუმებული, გაჩუმებული. ხმაამოულებელ შაქირს შეკითხვები ეხერხებოდა, არც ვახტანგი გამოდგა პირში წყალჩაგუბებული (დ. კოკ. თარგ.). **დანის პირის აწყობა** კარგად გალესვა (ქეგლ). [ვარლამი] სალეს ქვას მიუჯდა და დანის პირის აწყობას შეუდგა (ნ. წულეისკ.). **პირის ახსნა** რელიგ. მარხვის შემდეგ პირველად სახსნილოს ჭიამა (ქეგლ). პირის ახსნაც არ ინდომეს სუფრის უკურთხებლად (გ. ყიფშ.). **პირზე რძემუშუმშრალი** ვისაც პირზე რძე არ შეშრობია, სრულიად ახალგაზრდა, არასრულწლოვანი. პირზე რძემუშუმშრალ ნეფედედოფალს ცუღლუტურად აჰხედ-დაჰხედეს (რ. ჯაფ.). **პირში მთქმელი** ვისაც პირუთვნელად, მოურიდებლად, გულახდილად თქმა სჩვევია (ქეგლ). სად ვიპოვო ახლა მე მეგობარი, პირში მთქმელი და პირუთვნელი?! (რ. ერისთ.). **პირში წამოდგომა** (ვინმეს) დამნაშავეობის დამოწმება, პირზე დადგომა. ეს პირში წამოდგომა და თვისტომის მიერ გაუგონარი ბრალდების წამოყენება [მისთვის] მოულოდნელი აღმოჩნდა (რ. ჯაფ.).

3. სახელები სიტყვა პირის ფრაზეოლოგიაში

სახელებთან ერთად ფრაზეოლოგიაში ნახმარი სიტყვა პირი შეიძლება იყოს მსაზღვრელი, შეიძლება – საზღვრული.

პირის ყდა სახე. ძალიან ჰგავს ვანო... თავის მამას: ტანი, პირის ყდა, მიხვრა-მოხვრა სულ იმისი აქვს (ვ. ბარნ.). **პირის გემო** კარგ, გემრიელ საჭმელებში გარკვევის უნარი (ქეგლ). ჩაცმა-დახურვა და პირის გემო ჩვენ გვკითხონ! (რ. გვეტ). **პირის პატივი** კარგი სმა-ჭამა (ქეგლ). პირის პატივით ისევ კახელები... სჯობიან ქართლებს (ი. გოგებ.). **შავი პირი** გამოსაჩენად უხერხული, – შერცხვენილი. ხმას ვეღარ იღებს ნაცოლარი, პირი შავი აქვს და სახელი — უწმინდური (მ. ჯავახ.). **ბარის პირზე** ბარის სიდრმეზე,

სიგრძეზე. [კაცმა გადანამორს] ძირი ერთი ბარის პირზე შემოუთხარა (ჯ. მეხრ.). **კოვზის პირი** რაც ერთი კოვზის პირით აიღება; ძალიან ცოტა (ქეგლ). [თეკლემ] რამდენიმე კოვზის პირი შეხვრიპა (შ. არაგვ.). ილიამ ამოიღო ერთი კოვზის პირი წვენი (**მელან.**) **მგლის პირი** **შენ** წყევლა: მგელმა შეგჭამოს! მგლის პირი **შენ** და ქორის კლანჭი! **ურუმრის პირით** ხმის ამოუღებლად, უსიტყვოდ. ჯონგასაც ეგრე ჩაუსაფრდა, მძინარედ მოაჩვენა თავი, მერე ურუმრის პირით წამოდგა (გ. ხორგ.). **შენი (თქვენი, თავისი) პირით** **შენ** (თქვენ, მან) თვითონ, პირადად. აბა, თქვენი პირით თქვით, ...არ გიყვართ ერთმანეთი? (რ. ინან.). **რა პირით** როგორდა (ბედავს). როგორ არ რცხენი, რაისლა პირით მეუბნები? (ა. ყაზბ.). **პირში თქმა** რაიმეს პირუთვნელად, მოურიდებლად, პირდაპირ შენიშვნის მიცემა, მხილება. პირში თქმა სისულელე იქნება და ცოდვაც არის (გ. წერეთ.).

დასკვნა

1. “ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ სიტყვა პირის მითითებული 20 მნიშვნელობიდან იდიომატური გამოთქმები თავს იყრის პირველ, მეორე და მესამე მნიშვნელობასთან (იხ. მაგალითები). ეს ბუნებრივია, ეს არის ამ სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობები, სწორედ ამიტომ ქეგლ-ში ეს მნიშვნელობები გამოყოფილია პირველი სამი ნომრით.

სხვა მნიშვნელობებზე (მე-5, მე-7, მე-9, მე-13, მე-14, მე-15) ფრაზეოლოგიის ერთეული შემთხვევები გვხვდება.

2. რაც შეეხება სიტყვა პირის იდიომებში მეტყველების სხვადასხვა ნაწილების გამოყენებას, აქ გაბატონებულია ზმნის პირიანი ფორმა.

3. თეორიულად თითქოს ლოგიკური იქნებოდა გვეთქვა: თუკი ზმნა ასე უხვად არის წარმოდგენილი, ასევე მრავლად უნდა იხმარებოდეს სახელზმნებიც, მაგრამ მათი რიცხვი შეუდარებლად მცირეა, ცნობილია, რომ ქართულ ზმნას ბევრად მეტი გამომხატველობითი შესაძლებლობანი აქვს.

The polysemic word *p'iri* 'mouth' in idiomatic expressions

Summary

1. Idiomatic expressions containing the word *p'iri* 'mouth' occur only with the first three meanings of the word in the Georgian Explanatory Dictionary, although the entry *p'iri* comprises 20 meanings in all. This seems quite natural since those are the main meanings of the word and that is the reason why the idioms are connected with them.

Only a few phraseological expressions could be found with the other meanings (in the 5th, 7th, 9th, 13th, 14th, 15th sections).

2. As for the use of different parts of speech in idiomatic expressions of the word *p'iri*, finite verb forms are dominant here.

3. Theoretically it would seem quite logical to conclude that if the finite verb forms are so numerous, then nominal verb forms should also be used quite often, but the number of the latter is rather small. It is well known that Georgian verb has many more expressive possibilities.

TYPES OF VERBAL AFFIXATION IN GEORGIAN

1. The description of Georgian verb forms in terms of position classes or “slots” has a long tradition in Kartvelology. After Finck’s (1910, 139-140) short sketch which listed some possible sequences (“eine Reihe möglicher Bildungen”), it was Deeters (1930, 6-7) who set up a chart of the specific relative order of morphemes (“Eine kharthwelische Verbform *kann* folgende unterschiedliche sinntragenden Elemente enthalten”) und explicitly stated some cases of mutual exclusiveness (“von diesen Elementen schließen einander aus ...”), e.g. passive *-d* and causative *-in*. On a more general level, L. Bloomfield’s concept of morpheme “ranking” then led to the development of a detailed method of describing morpheme sequence relations in complex words which became popular through Gleason’s textbook (1955) and its Russian translation. This framework appealed to people who, like Meri Damenia, had a long experience with problems of automatic language processing, and it is on this basis that the Georgian linguist presented her analysis of the Georgian verb which stands out both for its coverage of possible forms and for the depth of its structuralist discussion of the problem. This article is dedicated to her memory and tries to continue her line of reasoning by resuming some questions raised in her monograph of 1982.

Georgian morphology has become a favourite material that serves to illustrate and test theoretical models of inflection. The following observations, however, have a more modest goal, namely to give a cursory survey of the morphological properties occurring in verbal affixation. It should be noted that my analysis is also far from being complete. For instance, many complexities of the perfect series and many other forms had to be neglected.

I will begin with the description of some properties of the ranking model and its implications for Georgian verb morphology. In particular I will discuss two types of affixation: one that occurs in both derivation and inflection (2.) and which according to some theoretical frameworks is susceptible to a constituent structure interpreta-

tion in the case of derivation (3.); and another type which typically occurs in inflection (4.) and whose rules in various ways refer to non-adjacent units (5.) or to the concept of “slot” (6.). A tentative conclusion shall sum up these preliminary results (7.), which will be followed by a short outlook (8.).

2. The ranking model considers word forms as concatenations of morphological positions or slots that are exclusively characterised by the classes of units that fill them and by their sequential properties. However, forms like (1) and (2) disturb the picture of unique class membership, because one and the same unit occurs twice in the same word form:

- (1) *c'a-v₁-sul-v₂-ar* Preverb-1S₁-gone-1S₂-be ‘I have gone away’
- (2) *a-k'et-eb₁-in-eb₂-s* Version-make-TS₁-Caus-TS₂-3Sg ‘s/he causes him/her to make it’
- (3) *k'et-eb-a-* make-TS-Masdar- ‘making, to make’
- (4) *k'et-eb₁-in-eb₂-a* make-TS₁-Caus-TS₂-Masdar- ‘causing to make, to cause to make’
- (5) *xat'-v-a-* paint-TS-Masdar ‘painting, to paint’
- (6) *xat'-v-evin-eb-a-* paint-TS-Caus-TS-Masdar ‘causing to paint’

In (1) Damenia assumes a discontinuous rank filled by two identical instances of the same morph(eme). We will not pursue this issue here. – As for (2), Damenia (p. 48) argues that *k'et-eb-* has to be considered as a lexeme which is the stem of the masdar word-formation in (3). (2), then, seems to contain two stems (or “roots” according to Damenia’s terminology): *k'et-* (R) and *k'et-eb₁-* (R'). However, while this description correctly captures the fact that *k'et-eb₁-* (R') is the stem required by causative formation, it disregards other properties of (2) and (4). Firstly, since (4) is as much a masdar as (3), both *k'et-eb-* and *k'et-eb₁-in-eb₂-* should be considered as a result of lexical word formation, and the difference between derivational *-eb* and “inflectional” *-eb* is not valid. Second, this distinction disregards the predominant identity of inflectional theme markers (“rank 2”: *-eb*, *-(a)v*, etc. in *v-a-k'et-eb* ‘I make it’, *v-xat'-av* ‘I paint him/her/it’) and their derivational counterpart in masdars like (3) and (5). In other words, *k'et-eb-*, *v-xat'-(a)v-* are lexical, derivationally formed stems available for further derivation: *k'et-eb-in-*, *xat'-(a)v-in-*. In this, the-

me markers differ fundamentally from, for instance, the “paradigm marker” *-e* in *v-a-k'et-e* ‘I made it’, *v-xat'-e* ‘I painted it’, which is inflectional and not derivational. The ban of two identical morphemes *-eb-* in rank theory, which Damenia saves by assigning them to derivation (lexicon) and inflection, respectively, can be preserved inside lexical derivation: the rule adding *-eb* to a stem refers to the category “verb” of its adjacent stem, but it is “blind to” its internal structure (e.g. the polymorph(em)ic structure of *k'et-eb-in-* in (2) and (4)). Therefore, *-eb* can be added to *k'et-eb-* by the same rule that adds *-eb-* to *k'et-*. (*-eb* should probably be treated as an “elsewhere” option besides zero and *-av-*, *-am-*, *-ob* etc., whose choice is controlled by inflectional class features in addition to the category feature “verb”.) In this sense, the difference between R and R' refers to the derivational history of words, not to their selectional properties: there is no rule that refers to this difference.

The tacit assumption behind this description is that inflection does not feed derivation: if *-eb₁*, *-in* and *-eb₂* in (4) were inflectional suffixes, the nominal suffix *-a-* would derive the masdar from an inflectional form. As a consequence, the passive (inchoative) suffix *-d-* also has to be considered as derivational, since if we consider *-eb-* to be a derivational suffix, *k'et-d-* must be a derived stem in:

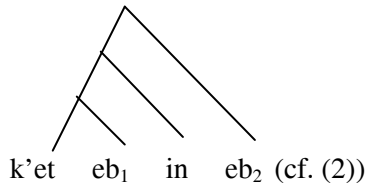
(7) *k'et-d-eb-a* make-Passive-TS-3SgS ‘it is being made’

And indeed, for A. Shanidze both causative and passive (voice) are derivational categories (c’armokmna), although traditional grammar tends to classify their markers as inflectional. Classifying thematic suffixes as derivational might look counterintuitive, since thematic suffixes mark “tense series”, and tenses are inflectional categories. However, the stem of the “present series” marked by thematic suffixes is nothing but a paradigmatic unit used to form both present series tenses (and partially the perfect) and nominal forms of the verb (masdars and participles), where the oppositions between present, aorist and perfect series and between active and passive are neutralised. While present series forms, perfect forms, masdars and participles may be semantically more or less related to each other, they can hardly be said to share a specific grammatical meaning. Rather, their relationship seems to be “Priscianic” in the sense of P. Matthews: all

these forms can be described as being based on the same stem without inheriting a specific meaning from one of them (e.g. from the present series stem).

3. There is a difference between derivational and inflectional segments of the Georgian verb. According to Damenia and many contemporary morphologists, this difference is connected with a difference of component: derivational rules feed the lexicon, and their output is not the kind of concatenative units that show ranking properties like the ban of morpheme repetition; they are R / R' in Damenia's sense. Indeed, in a seminal analysis of the Iroquoian (Oneida) polysynthetic verb, Lounsbury (1953) points out that besides the linear sequence of inflectional morphemes (which, "when they occur, always occur in the same relative order with respect to the other morphemes"), there are derivational forms "involving constructions within constructions". Whether we conceive of these structures as hierarchical trees in the fashion familiar from syntax:

(8)

or as the result of some other type of ordered rule application (as e.g. in word-and-paradigm theories of morphology), their decisive feature is that they are not simply linear and "that the distribution of particular affixes is controlled by sub-categorization statements, and these are prevented in principle from referring to anything other than properties of the affix's immediate sister" (Anderson 1992, 259): the suffixation of *-eb₁*, *-in*, *-eb₂* in (5) only depends on their respective preceding sister constituent, since both instances of *-eb* occur after a class of stems that comprises neither *xat*'- 'paint', nor *c'er*- 'write' (which exhibit *-av* or the lack of a thematic marker, respectively, both for present series stem and masdar formation), but a residual class of stems (if our interpretation of *-eb* as an "elsewhere form" is correct). Similarly, causative *-in* occurs after a specific type of stem (after a present series stem). These suffixes, then, fulfil two standard criteria of "layered morphology" (as proposed by Simpson and

Withgott 1986): the adjacency constraint, and the “No Lookahead constraint” (ib. p. 155) which bans reference to more peripheral affixes: neither *-eb* nor *-in* make reference to such a property.

4. Derivation seems to be restricted to this type of affixation, but the reverse is not true. For instance, the allomorphy of the “extension marker” *-d/-od* (imperfect/subjunctive present) depends on properties of its preceding sister constituent and not of its adjacent affix: *-od* occurs after passive and (most) middle verb stems (as in (9)); it is not selected on the basis of a property of its adjacent morpheme *-eb* (with which *-d* occurs in active forms, as in (10)); rather, it is blind to the internal bracketing of the preceding constituent [*xat'*-*eb*] in (9):

(9) *i-xat'-eb-od-a* Version-paint-Passive-Ext-3SgS ‘was being painted’

(10) *a-k'et-eb-d-a* Version-make-TS-Ext-3SgS ‘s/he was making it’

5. Now consider verb-final person and number marking in Georgian: the final “third person” marker does not necessarily depend on an adjacent affix; rather, it depends on the absence of a 1st/2nd person prefix marking. Similarly, the final number marker *-t* occurs with some subject/object prefixes, but not with the 1st person object prefix *gv-*.

Finally, verbal prefixes can refer to non-adjacent or subsequent markers. On the one hand, the objective version marker refers to its immediately preceding position, since *-i* occurs after 1st/2nd person object markers (as in (11)), whereas *-u-* occurs in their absence (as in (12)). *-u-* does not refer to an indirect object in (11), nor is there any 3rd person direct object marker that could trigger the use of *-u-*; there is no reason to stipulate a zero marker before *-u-*, and *-u-* is not a portmanteau morph (contra Boeder 1968, 97).

(11) *ga-g-i-šv-i* Preverb-2O-Version-let.go-PM ‘I let him/her go’

(12) *ga-v-u-šv-i* Preverb-1S-Version-let.go-PM ‘I let him/her go’

On the other hand, the version slot can “look ahead”. Causatives generally require the presence of a version marker, whose specific choice depends on argument structure (with *a-* as the default option).

Another example is the subjunctive marker *-e*, whose absence is triggered by the subsequent 3rd person plural marker *-nen*; compare the contrast of the 3rd person singular imperfect and present subjunctive in (13) with the non-contrast in the corresponding plural form in (14):

- (13) *a-k'et-eb-d-a* (= (10)) vs. *a-k'et-eb-d-e-s* Version-make-TS-Ext-Subj-3SgS 'that s/he make it'
 (14) *a-k'et-eb-d-nen* Version-make-TS-Ext-3SgS 'they were making it' / 'that they make it'

Notice that *-nen* is not a portmanteau marker of subjunctive + 3rd person plural, since it occurs as a 3rd person plural marker both in the imperfect (in one reading of (14)) and in one class of aorist forms (*c'a-vid-nen* Preverb-go-3PIS 'they went away').

6. There is still another sense in which some segments of the Georgian verb require a concept of "slot" that differs from the positions created by stem derivation. These are cases where position classes do not correlate with morphosyntactic properties (cf. Inkelas 1993 §5). Firstly, as was already noted by Deeters (1930, 7), some such properties are coded in different positions, e.g. "person" (in prefixes and suffixes) and tense (in varying combinations of root shapes, personal affixes, thematic suffixes etc.). Second, the same position class can comprise different types of morphosyntactic categories. Let us have a short look at this latter case.

There are several positions that show "slot competition" (Andersen 1986, 8; Zwicky 1990, 221; cf. the concept of "symmetrical blocking" in Inkelas 1993 § 6.1). Specifically, there are rules that refer to "the same slot", and whose interaction "must simply be stipulated as a language-particular fact" (Zwicky ib.), even if it has a functional basis. Like portmanteau morphology (which, as far as I can see, is conspicuously absent from Georgian morphology), slot competition reduces the linear complexity of affix concatenation (as found in Northwest Caucasian languages). Consider the suffixation of aorists in Modern Georgian: the 3rd person markers *-a/-o* (whose distribution depends on properties of the preceding adjacent unit) reside in the same position as the "paradigm marker" *-e/-i* without being its allomorphs (contra Boeder 1968, 84 note7):

- (15) *ga-v-a-k'et-e* Preverb-1S-Version-make-PM 'I made it'
(16) *ga-a-k'et-a* Preverb-Version-make-3SgS 'I made it'
(**ga-ak'et-e-a*)

Similarly, there is only one slot for subject and direct and indirect object person prefixes (Boeder 1968, 86), and its marking follows a slot filling hierarchy (Boeder 1989, 2002, 2004, 28). Furthermore, all version vowels (*a, e, i, u*) occur in the same slot, and again their selection follows a slot filling hierarchy (Boeder 2004, 34-36). Finally, in the last position of the Modern Georgian verb, subject plural suffixes take precedence over object plural suffixes (17), and plural suffixes take precedence over singular suffixes (18):

- (17) *g-xat'-av-en* (**g-xat'-av-en-t* 2O-paint-TS-3PIS) 'they paint you (Singular or Plural)'
(18) *g-xat'-av-t* (**g-xat'-av-s-t* 2O-TS-3SgS-PIO) 's/he paints you (Plural)'

The properties of preverbs cannot be discussed here, but notice that they offer a specific type of slot competition that refers neither to morphosyntactic categories nor to inflectional classes, but to semantic properties: in contrast to Megrelian, there is only one slot available for non-deictic preverbs, and given corresponding properties of movement, verticality takes precedence over other properties of spatial movement (Boeder 1992).

7. Summing up, we may say that in addition to the concatenative properties of its "ranks", Georgian verbal morphology shows different types of affixation that partially correlate with the distinction of inflection and derivation.

1) The central part of the verb consists of the root and its derivational suffixation: the root and its thematic, causative and passive suffixes form a layered structure in which a suffix is added to its preceding stem whose internal structure is irrelevant to the process. This process is recursive in the sense that causatives which are derived from thematic stems can in turn be marked by the thematic suffix *-eb*.

2) The so-called “extension marker” *-(o)d* is similar to a derivational suffix in that its allomorphs are selected on the basis of the preceding adjacent stem (its sister constituent) and nothing else.

3) The other suffixes and the prefixes have properties that distinguish them from the affixes mentioned so far: they can look back to a non-adjacent unit (for instance, the plural marker *-t* which has to take into account the personal prefixes); instead of “looking back” upon an adjacent unit, they can “look ahead” to a more peripheral unit (for instance, the subjunctive marker *-e* cannot be added before the 3rd person plural marker); and they can compete for the same position (for instance, direct and indirect object person prefixes compete with each other). These are distinctive properties of so-called “template morphology” that are incompatible with “layered structuring”.

4) We can summarise these properties of the Georgian verb utilising the following chart:

prefix slots	root / derivational stem	inflectional suffix slots
with template properties	with a layered structure	extension slots with
(preverb, personal marker, version)	(thematic, passive, causative, thematic causative stems)	marker template properties
		(paradigm, subjunctive, person, number markers)

We see that inflection largely correlates with typical template properties (with the exception of an “in between” affix: the extension marker has no specific template property; at the same time it does not seem to belong to the layered structure of the stem).

8. There are many other problems related to the verbal morphology of Georgian that need to be clarified. Among them are the following:

a) The term “slot” has been used here in a pre-theoretical, intuitive sense. It remains to be seen in what sense Georgian verb forms require the concept of “template” used in a theoretical sense (cp. Inkelas 1993, Stump 1996) and if all “slot filling” can be described by disjunctive rule ordering according to the Paninean principle (cp. Anderson 1986).

b) Transcategorial properties of verbs and nouns could not be discussed here. Notice that Old Georgian noun inflection also shows

a “templatic” property: it has only one slot for case and number, where number “wins” the competition (as in the case of plural markers in the verb): *k’ac-is-a* man-Genitive-Emph vs. *k’ac-t-a* man-Pl-Emph (for oblique cases; the nominative plural *k’ac-n-i* and the vocative *k’ac-n-o* cannot be discussed here).

c) Finally, compounds like (19) raise the question if the different forms of truncation found in their first member (Boeder 2004, 45) correlate with the morphological structure of the Georgian verb as outlined above (Arabuli – Boeder, in preparation):

- (19) *gada-v-cem(d)–gad-mo-v-cem-d-i-t*
Preverb-1S-give(Ext)-Preverb-here-1S-give-Ext-PM-PlS
‘we passed it here and there’

Abbreviations

Caus = causative, Emph = “emphatic vowel”, Ext = extension marker, O = object, Pl = plural, PM = paradigm marker, S = subject, Sg = singular, Subj = subjunctive, TS = thematic suffix

Bibliography

1. Anderson, Stephen R. 1986: “Disjunctive ordering in inflectional morphology”, *Natural Language and Linguistic Theory* 4, 1-31
2. Anderson, Stephen R. 1992: *A-Morphous Morphology* (= Cambridge Studies in Linguistics 62). Cambridge ...: Cambridge University Press
3. Arabuli, Avtandil – Winfried Boeder (in preparation): Phonology and morphology in the verbal compound of Georgian
4. Boeder, Winfried 1968: “Über die Versionen des georgischen Verbs”, *Folia Linguistica* 2, 82-152
5. Boeder, Winfried 1989: “Verbal person marking, noun phrase and word order in Georgian”, in: László Marác – Pieter Muysken (edd.) 1989: *Configurationality*. The typology of asymmetries (= Studies in Generative Grammar 34). Dordrecht, Holland - Providence, RI: Foris, 159-184
6. Boeder, Winfried 1992: “Die Metapher des Raums in den georgischen Proverbien”, in: Catherine Paris (ed.) 1992: *Caucasologie et mythologie comparée*. Actes du Colloque international du CNRS - IV^c Colloque de causasologie (Sèvres, 27 - 29 juin 1988). Paris: Peeters, 375-390

7. Boeder, Winfried 2002: "Syntax and morphology of polysynthesis in the Georgian verb", in: N. Evans - H. J. Sasse (edd.) 2002, 87-111
8. Boeder, Winfried 2004: "The South Caucasian languages", *Lingua* 115 (2005), 1-2 (Special issue: Caucasian . Edited by Helma van den Berg), 5-89
9. Damenia, Meri 1982: მერი დამენია: ქართული ზმნური მორფოგემების სტრუქტურული მოკვლევები. თბილისი: მეცნიერება
10. Deeters, Gerhard 1930: *Das kharthwelische Verbum*. Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen (= Sächsische Forschungsinstitute Leipzig. Forschungsinstitut für Indogermanistik, Sprachwissenschaftliche Abteilung. Band 1). Leipzig: Markert & Petters
11. Evans, Nicholas - Hans Jürgen Sasse (edd.) 2002: *Problems of Polysynthesis* (= Studia Typologica, Beihefte Sprachtypologie und Universalienforschung 4). Berlin: Akademie-Verlag
12. Finck, Franz Nikolaus 1910: *Die Haupttypen des Sprachbaus* (= Aus Natur und Geisteswelt. Sammlung wissenschaftlich-gemeinverständlicher Darstellungen. 268. Bändchen). Berlin: Teubner
13. Gleason Jr., Henry A. 1955: *An Introduction to Descriptive Linguistics*. New York: Holt
14. Inkelas, Sharon 1993: "Nimboran position class morphology", *Natural Language and Linguistic Theory* 11, 559-624
15. Joos, M. (ed.) 1958: *Readings in Linguistics* [1]. The development of descriptive linguistics in America since 1925. Second edition. Edited for the Committee on Language Programs by Martin Joos. New York: American Council of Learned Societies
16. Lounsbury, Floyd G. 1953: *Oneida Verb Morphology* (= Yale Publications in Anthropology 48). New Haven [extract reprinted in: M. Joos (ed.) 1958, 379-385]
17. Simpson, J. – M. Withgott 1986: "Pronominal clitic clusters and templates", in: Hagit Borer (ed.) 1986: *The Syntax and Semantics of Pronominal Clitics* (= Syntax and Semantics 19). Orlando...: Academic Press, 149-174
18. Stump, Gregory T. 1997: "Template morphology and inflectional morphology", in: G. Booij - J. van Marle (edd.): *Yearbook of Morphology* 1996, 217-241
19. Zwicky, Arnold M. 1990: "Inflectional morphology as a (sub)component of grammar", in: W. U. Dressler - H. C. Luschützky - O. E. Pfeiffer - J. R. Rennison (edd.): *Contemporary Morphology*. Berlin: Mouton de Gruyter, 217-236.

ზმნური აფიქსაციის ტიპები ქართულში

რეზიუმე

“რანგობრივი” თვისებების დამატებით (მ. დამენიას გაგებით) ქართული ზმნის მორფოლოგიას ახასიათებს აფიქსაციის სხვადასხვა ტიპები, რომლებიც უმეტესად ფლექსიისა და დერივაციის განსხვავებას ემთხვევა.

1) ზმნის ცენტრალური ნაწილი შედგება ძირისა და დერივაციული სუფიქსებისგან. ძირი და მისი თემატური, კაუზატიური და ვნებითი სუფიქსები განსაზღვრული წყობის მქონე სტრუქტურას ქმნიან, რომელშიც სუფიქსი წინამავალ ძირსა და ფუძეს ემატება და რომლის შინაგანი აგებულება დერივაციული პროცესისთვის უმნიშვნელოა. ეს პროცესი რეკურსიულია იმ გაგებით, რომ თემატური ფუძისგან წარმოქმნილ კაუზატივებს, თავის მხრივ, შეიძლება დაემატოს თემატური სუფიქსი *-ებ* (მაგალითად: ა[[*კეთ-ებ*]იხე^ბ]ს).

2) ეგრეთწოდებული “საერცობი” სუფიქსი *-დ/-ოდ* დერივაციულ სუფიქსებს ჰგავს იმით, რომ მისი ალომორფები მთელი წინამავალი მომიჯნავე ფუძის (“და” შემადგენლის) და სხვა არაფრის მიხედვით არ გამოირჩევა.

3) სხვა სუფიქსებსა და პრეფიქსებს სპეციფიკური თვისებები აქვს, რომლებითაც ზემოთ აღნიშნული აფიქსებისგან განსხვავდება. ამ აფიქსების გამოყენება შეიძლება დამოკიდებული იყოს როგორც არამომიჯნავე ერთეულზე (მაგალითად, ობიექტის მრავლობითის *-თ* სუფიქსის გამოყენება არამომიჯნავე ობიექტის პირის ნიშნებზეა დამოკიდებული, ვინაიდან ის *გვ*-პრეფიქსთან ერთად არ გვხვდება), ისე წინამავალ, უფრო პერიფერიულ ერთეულზე (მაგალითად, იგივე ობიექტის მრავლობითის *-თ* სუფიქსი “უკან ხედავს” არამომიჯნავე ობიექტის პირის ნიშნებს და ის *გვ*-პრეფიქსთან ერთად არ

გვხვდება); ასევე პრეფიქსს შეუძლია “წინ ხედავდეს” მომდევნო, უფრო პერიფერიულ ერთეულს (მაგალითად, კავშირებითის -*ე* სუფიქსი არ შეიძლება გაჩნდეს ფუძის მომდევნო მე-3 პირის მრავლობითის -*ნენ* სუფიქსის წინ); დაბოლოს, აფიქსები ერთი და იმავე პოზიციისათვის შეიძლება ეჯიბრებოდეს ერთმანეთს (მაგალითად, ირიბი და პირდაპირი ობიექტის პრეფიქსები ერთი და იმავე პოზიციისთვის ეჯიბრებიან ერთმანეთს). ამ აფიქსებს აქვს ეგრეთწოდებული “შაბლონური მორფოლოგიის” განმასხვავებელი თვისებები, რომლებიც დერივაციის დამახასიათებელ, ე.ი. “წყობიან”, აგებულებას არ ეთავსება.

4) დასკვნის სახით ქართული ზმნის თვისებების შემდეგ ცხრილს მივიღებთ:

პრეფიქსური შაბლონურ-წყობილ- შაბლონურ-წყობილ- თვისებიანი პოზიციები (ზმნისწინი, პირის ნიშანი, ქცევის ნიშანი)	ძირი/წარმოქმნილ- სტრუქტურებიანი ფუძე (თემის ნიშნიანი, ვნებითის ნიშნიანი, კაუზატიური, კაუზატიური თემის ნიშნიანი ფუძეები)	სუფიქსური ფლექსიური პოზიციები	
		სავრცობი სუფიქსი	შაბლონურთვისებიანი პოზიციები (მწკრივის, პირის, რიცხვის ნიშნები)

როგორც ვხედავთ, ფლექსიის პოზიციები უმეტესად ტიპიურ შაბლონურთვისებიან პოზიციებს შეესაბამება. “გამონაკლისია” ერთი საშუალოდ სუფიქსი: სავრცობის დამახასიათებელი შაბლონური თვისებები არ აქვს, ამავე დროს კი, ეტყობა, ფუძის წყობიან სტრუქტურას არ ეკუთვნის.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ფლექსიას ტრანსკატეგორიული ხასიათიც ჰქონდა ძველ ქართულში: სახელსაც შაბლონური ტიპის ფლექსია მოეპოვებოდა, რადგან ძველ ქართულში მას მხოლოდ ერთი პოზიცია აქვს ბრუნვისა და რიცხვისთვის, სადაც რიცხვი შეჯიბრში “გამარჯვებული გამოდის”: *კაც-ის-ა* – *კაც-თ-ა* (*კაც-ნი* იმავე ტიპისაა: -*ი* არის ემფატიკური -*ა* ხმოვნის ალომორფი).

**A BRIEF NOTE ON REINFORCEMENT OF ONE
DERIVATIONAL MODEL IN CONTEMPORARY
COLLOQUIAL GEORGIAN**

The paper deals with one of the derivational models in contemporary Georgian. The derivational model *masdar-ad-/d-i* < adjective is known since Old Georgian period, where *-ad* is an adverbial case marker and *-i* is a nominative case marker. In this model the case marker *-ad* is represented in a status of derivational suffix. Akaki Shanidze briefly described this model in “The Essential Grammar of Georgian Language” [1973, page 147] and attested its status as a rather restricted one. In the nearest past the model was used to designate a few number of technical terminology. Nowadays the productivity of the model demonstrates the extension of its usage at least at the colloquial level of modern Georgian.

Masdar is a verbal noun (in Georgian terminology *sac'q'isi*) which has got both noun and verbal features. The semantic of Georgian masdar preserves some verbal features like direction, orientation, aspect and causative. In Georgian the masdars distinguish the forms of active voice and middle voice like *bruneb-a* (active voice masdar) – *brunv-a* (middle voice masdar) “turning, whirling”. A formal marker of a masdar stem, that is usually used in the analyzed model, is an ending *-a*: *aydgen-a*, *zrd-a*. Among the collected examples there are some active voice masdars with the thematic suffix *-eb* and some *-ob*. For example,
alag-eb-a < V + *-eb* thematic suffix + *-a* masdar marker
q'ur-eb-a < V + *-eb* thematic suffix + *-a* masdar marker
gangrz'-ob-a < V + *-ob* thematic suffix + *-a* masdar marker.

The rest of forms belong to a group of middle voice masdars. The vowel *-a* of the derivational suffix *-ad* is usually reduced in the forms of middle voice markers like in (17), (19), (21) and (24).

The model *masdar-ad-/d-i* produces the adjectives, which answers the standard adjective questions like “what kind? what sort? what type?” The semantic structure of the model surpasses the

standard meaning of adjectives. It can be considered as semantic passiveness, an absence of own volition to do something and interpreted as an object's being under a press to fulfill an action.

The examples bellow were collected for four months (January-April 2010) while watching TV and having the private communication with Tbilisi residents.¹

- (1) *aydgena-d-i* “restorable, renewable” > *aydgen-a* “restoring, renewing”
- (2) *c’ona-d-i* “able to be weighted” > *c’on-a* “weighting”
- (3) *šecvla-d-i* “alterable” > *šecvl-a* “changing, altering”
- (4) *zrda-d-i* “growable” > *zrd-a* “growing”
- (5) *dasja-d-i* “punishable” > *dasj-a* “punish”
- (6) *cnoba-d-i* “recognizable” > *cnob-a* “to know” *cnobadoba* “recognize, know”
- (7) *k’itxva-d-i* “readable” > *k’itxva* “read”
- (8) *gaq’idva-d-i* “marketable” > *gaq’idv-a* > *q’ idva/ga q’idva* “to sell; sale, selling”
- (9) *gamoq’en-eb-ad-i* “usable” > *gamoq’en-eba* “to use; usage”
- (10) *alag-eb-ad-i* “removable” > *alag-eb-a* “to remove; removal”
- (11) *zombir-eb-ad-i* “able to be turned into a zombie” > *zombir-eb-a* > *zomb-i* “to turn into a zombie; turning into a zombie”
- (12) *gangrz’ob-ad-i* “able to be continued” > *gangrz’ob-a* “to continue, to proceed; continue, proceed”
- (13) *q’ur-eb-ad-i* “to be watch” > *q’ur-eb-a* “to watch; watching”
- (14) *punkcionir-eb-ad-i* “able to be operated” > *punkcionir-eb-a* “to function, operate; function, operation”
- (15) *arap’rognozir-eb-ad-i* “unpredictable” > *p’rognozir-eb-a* “prognosticate”
- (16) *ganvitar-eb-ad-i* “able to be developed” > *ganvitar-eb-a* “to develop; evolution”
- (17) *mosq’idva-d-i* “briable” > *mosq’idva* “to bribe”
- (18) *šeyc’eva-d-i* “permeable, penetrable” > *šeyc’ev-a* “penetrate, permeate”

¹ Some examples come from Prof Marika Jikia and Prof Eter Soselia, whom I thank for their generous contribution.

- (19) *miyc'eva-d-i* “attainable, achievable” > *miyc'ev-a* “to attain, to achieve”
- (20) *gašuk-eb-ad-i* “able to be highlighted” > *gašuk-eb-a* “highlight”
- (21) *ganč'vret'a-d-i* “determinable” > *ganč'vret'-a* “to determine”
- (22) *šeracxa-d-i* “sane, sensible” > *šeracxva* “deeming, considerable”
- (23) *gasc'or-eb-ad-i* “correctable” > *gasc'or-eb-a* “to correct”
- (24) *tavseba-d-i* “suitable” > [*še*]*tavs-eb-a* “to suit”
- (25) *k'uč'va-d-i* “able to be crumpled” > *k'uč'v-a* “to crumple”
- (26) *malepuč'-eb-ad-i* “able to be rapidly spoiled” > [*ga*]*puč'-eb-a* “to spoil, to rot away”
- (27) *motxovna-d-i* “able to be required” > *motxovna* “to require, to demand”
- (28) *gadac'q'veta-d-i* “able to be decided, solved” > *gadac'q'vet'-a* “to decide, to solve”

Here are some forms which were generated while private, informal conversation:

gamoq'en-eb-ad-i – discussion of linguists about usage of verbal forms;

alag-eb-ad-i – evaluation of the degree of disease and the prospect of recovery. This form can be attested as a partial medical slang;

zombir-eb-ad-i – the intelligent lady evaluates the modern men (male) nature, the lack of their initiative;

gangrz'-ob-ad-i – the intelligent lady evaluates the observed processes of society;

gasc'orebadi – the worker of printing house explains some special aspects of book printing process.

Some forms have permeated in written language of Internet, that is very close to the colloquial style like *k'itxva-d-i* “readable”, *motxovn-ad-i* “able to be required.”

As a matter of fact the model is generated by the respondents while immediate production of speech; as usual in these cases the speech is not prepared beforehand, it is not written and ad hoc the respondent produces it while real time regime. Despite some forms

like *cnoba-d-i*, *šeracx-ad-i* and *tavseb-ad-i* which have been widely used before, the number of recently appeared forms is really impressive. The comparison of number of models generated while private informal situation (5), the forms used previously becoming a part of standard Georgian (3) and collected via mass media (16) makes it evident that the tendency comes from the so called oral mass media level (TV) and at least exerts influence upon the colloquial level of language. Here are some contexts of usage of the model *masdar-ad-/d-i*. I should underline the grammatical correctness of the forms, although some of the contexts seem to me rather unnatural like in (8) or (9).

- (1) tu gadacema *šecvla-d-i-a* – ševcvlit.
if the TV program is *alterable*, we will change it.
- (2) hait'ize *arap'rognozir-eb-ad-i* situ'uaciaa.
The situation is not *predictable* in Haiti.
- (3) es kmedeba *dasja-d-i-a*.
This deed is *punishable*.
- (4) es istoria *ganvitar-eb-ad-i-a*;
This story is able to be *developed*.
- (4^a) kveq'anas hq'avš sc'rapad *ganvitar-eb-ad-i* sazogadoeba.
The country has got an *evolutive* society.
- (5) kartveli, romelic *mosq'idva-d-i-a*.
The Georgian which is *bribeable*.
- (6) q'velas mosazreba aris *c'ona-d-i*.
The ideas of everyone is *valuable* (literary: able to be weighted).
- (7) es q'velaperi aris *miŋ'eva-d-i*.
All these things are *achievable*.
- (8) čven gvakvs sruliad *tavs-eb-ad-i* tanamšromloba.
We have got completely *suitable* cooperation.
- (9) put'ini ist'oriulad *ganč'vret'a-d* momavalši mudmivad ikneba
Putin will be for ever in the *predictable* future.
- (10) dyes rusetši sakartvelos port'ret'i ikmneba kartuli opoziciis mier, romelic mtlad *šeracxa-d-i* araa.
Today the portrait of Georgia is created by the opposition forces, who are not completely *accountable*.

- (11) es depeqt'i *gasc'or-eb-ad-i-a*
This defect is *correctable*.
- (12) ramdenad *gašuk-eb-ad-i* ikneba es [movlena]?
How much will be *highlighted* [this event]?
- (13) tu t'ansacmeli ar aris *gaq'idva-d-i...*
In case if the clothes are not *marketable*...

It has to be profoundly mentioned, that all of the listed forms are grammatically correct, although the idea that is designated by derivational model *masdar-ad-/d-i* in several contexts can be conveyed by finite verbal forms. The best example is (5). Here is a full context of generating this form. First the speaker conveyed the idea in the following way:

kartveli, romelsac q'oveltvis moisq'idi.

The Georgian, which you are always *able to bribe*.

However, immediately the speaker corrected himself:

romelic mosq'idvadia.

which is *bribable*.

The correction is not understandable from the point of view of naturalness of Georgian language, as the correction does not change the content of the utterance. The interpretation has to be found out by the methods of psycholinguistics to establish nature of alteration of finite and infinite forms.

Another example (4^a) that is a translation of an interview of the USA Ambassador in Georgia from English into Georgian, is much more understandable than the situation presented in (5^a)

All the examples mostly agree with the inanimate nouns except some of them like *zombir-eb-ad-i*, *cnoba-d-i*, *mosq'idv-ad-i* and *šeracx-ad-i*. It seems to me that this peculiarity is a key factor for better understanding of the productivity of the model, as the inanimate object semantically is not able to fulfill any action itself without stimulation by the subject. However, the model *masdar-ad-/d-i* also neglects the role of subject/actor and generates semantic passiveness that is quite unusual for Georgian language.

Nevertheless, that is a fact that the model is rather productive in modern colloquial Georgian, as some of the forms have become an essence of group newly originated nouns like *cnobadi* > *cnobad-ob-a* or *šeracx-ad-i* > *šeracx-ad-ob-is*. Another argument of the producti-

veness is a following example *zombir-eba-d-i* > *zombir-eba* > *zombi*, where *zombi* is a loan word, that appeared in Georgian at least 15 years ago.

ქეთევან გადილია

სიტყვაწარმოების ერთი პროდუქტიული მოდელის გაძლიერების შესახებ თანამედროვე ქართულ სასაუბრო ენაში

რეზიუმე

სტატიაში აღწერილია ერთი მოდელის – მასდარი-ად/-დ-ი – გააქტიურების ტენდენცია თანამედროვე ქართულ სასაუბრო ენაში. მასალა მოპოვებულია 2010 წლის იანვარ-აპრილის სატელევიზიო (ძირითადად – საინფორმაციო) გადაცემებიდან და პირადი ურთიერთობისას დადასტურებული მაგალითების საფუძველზე.

**მორფონოლოგიური ტრანსფორმაციისათვის
მეგრულში¹**

1. შესავალი: საკითხის დასმა

სამეგრელოში ექსპედიციის დროს ჩვენი ყურადღება მიიქცია „თამაში“-ს სემანტიკის ერთმა ზმნურმა ფორმამ, რომელიც დასტურდება მეგრულის სენაკურ-მარტვილურ დიალექტში²: **პაფენქ**, რომელიც შემოკლებული ვარიანტია ზმნური ფუძისა **ვ-ლაყაფ-ენ-ქ** „ვთამაშობ“. განსახილველი ლექსიკური ერთეული ლექსიკონში შემდეგი მასდარული ვარიანტებითაა წარმოდგენილი: **ლაყაფი**, **ლააფი** „თამაში“ (ქაჯაია II, 187); **ლაყაფინი**, **ლაყაფუა** „თამაში“ (ქაჯაია II, 187); **ყაფინი** (ყაფინ-ს) იგივეა, რაც **ლაყაფი**, **ლა აფინი** „თამაში“ (ქაჯაია IV, 533); **პაფინი** (პაფინ-ს), იგივეა, რაც **ყაფინი** || **ლაყაფინი** „თამაში“ (ქაჯაია II, 479);

ლინგვისტურ ლიტერატურაში არსებული თვალსაზრისით, მეგრული **ლაყაფ-** ფუძე არაბიზმია, ის ამოსავალ ენაში დაცული ლექსიკური ერთეულის ზუსტი ფონეტიკური და სემანტიკური ფარდია. ფონეტიკურად ტრანსფორმირებულად მიიჩნევა მისი ძველქართული ეკვივალენტი **ლაყაფ-** (ლაყაფი „ცუდმოუბარი“ (ორბელიანი 1991, 408); **ლაყაფი**, **ლაყაბი** „ლაყაბობა, ჭორი, ცრუ ლაპარაკი, ყბელი,

¹ სტატია იბეჭდება სამეცნიერო პროექტის „მეგრული ტექსტების ელექტრონული კორპუსი“ ფარგლებში, რომელიც ფინანსდება ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების (რუსთაველის ფონდი) ფონდის მიერ.

² ლინგვისტური მონაცემები ეყრდნობა 2007-2009 წლებში სამეგრელოში ჩატარებული ექსპედიციის მასალებს. ექსპედიციები განხორციელდა პროექტის „მონოგრაფიის – მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი“ – მომზადება გამოსაცემად“ ფარგლებში (2006-2009 წწ); დამფინანსებელი: ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების (რუსთაველის ფონდი) ფონდი.

მეჭორე, ცრუპენტელა, ცრუმოლაპარაკე“ (ჩუბინაშვილი 1984, 644)); ქართულისა და მეგრულისათვის სესხების დამოუკიდებელი გზები ივარაუდება, კერძოდ, ქართულში ფორმას სპარსულის გავლით დამკვიდრებულად მიიჩნევენ, ხოლო მეგრულში – არაბულიდან შემოსულად (სილაგაძე-ბაღიშვილი 2005, 187).

მეორე მხრივ, ყურადღებას იქცევს ასევე სენაკურ-მარტვილურ მასალაში, კერძოდ, მარტვილის ბარის არეალის სოფლებში ჩაწერილ ტექსტებში³ დადასტურებული ულ-/ლ- (ულა „სვლა“) ფუძისაგან ნაწარმოები გადაადგილების აღმნიშვნელი ფონოლოგიურად ტრანსფორმირებული წარსული და მომავალდროიანი პირიანი ფორმები, რომელთათვისაც ერთი ზმნური ფუძეა ამოსავალი, სხვადასხვა ზმნისწინთან კომბინირებით კი მნიშვნელობებია შეცვლილი:

ულ-/ლ- (ულა „სვლა“), „ვალ-“ ზმური ფუძე სხვადასხვა ზმნისწინთან კომბინირებით:

PRV	I სერია (მყოფადის წრე)	II სერია	IV სერია	მნიშვნელო- ბები
მინი	-პ-ენ-ქ <	-პ-ი < -ვ-ლ-ი	-ნო-პ-ქ-ე-ქ	„შესვლა“
გინი	-ვ-ლ-ენ-ქ			„გადასვლა“
დინი	-პ-ენ-დ-ი < -ვ-ლ-ენ-დ-ი	-პ-ა < -ვ-ლ-ა/ვ	-ნო-პ-ქ-ე-ქ-ე-დ-ი	„დავლა“
ქი				„ასვლა (აღმართ- თზე)“
გიმი	-პ-ენ-დ-ა <	-პ-იკო < -ვ-ლ-ი-კო	-ნო-პ-ქ-ე-დ-ა/ვ -ნო-პ-ქ-ე-დ-ი-კონ-ი	„ჩამოსვლა“
მითი	-ვ-ლ-ენ-დ-ა/ვ			„შესვლა (დახურულ სივრცეში)“
ინი	-პ-ენ-დ-იკო <			„ნასვლა“
	-ვ-ლ-ენ-დ-ი-კო			„ჩამოსვლა“
გილე				

2. პრობლემის არსი

ა. ნაშრომი არის ცდა, ერთი მხრივ, **ვ-ლაჟაფ-ენ-ქ > პაფენქ** „კოთამაშობ“ და, მეორე მხრივ, ზმნურ – **მინი-პ-ი**

³ იგულისხმება ბანძური თქმის გავრცელების არეალში მოქცეული სოფლები: ონოღია, მუხურჩა, ვედიკარი, ნაჯახაო, ლეხაინდრაო.

„შე[მო]ვედი“, გინი-პი „გადავედი“, ეკი-პი „ავედი (აღმართი)“, გილე-პი „ჩამოვედი“, დინი-პი „ჩავედი“ და ა.შ. – ფორმებში ფონოლოგიური ტრანსფორმაციების ასახსნელად, მსგავსი ტიპის მორფონოლოგიური გარდაქმნების საჩვენებლად.

ბ. ნაშრომის მიზანია დადგინდეს, თუ რომელი მორფემა ტრანსფორმირებული – პრეფიქსული თუ ძირისეული, რასაც მნიშვნელობა აქვს სინქრონიულ დონეზე მათი სწორად სეგმენტირებისათვის. მორფონოლოგიური ანალიზი გამჭვირვალეს გახდის, აგრეთვე, განსახილველი ზმნური ლექსემების სემანტიკას.

3. თეორიული საფუძველი

მეგრულში პირველი სუბიექტური პირის მორფემა ვ წარმოდგენილია ალმორფებით: ბ-, ფ-, პ-, მ- და 0-. მათი გამოვლენა ფონოლოგიურად არის შეპირობებული – მომდევნო ფონემის ნაირსახეობით არის განსაზღვრული. ვ-ს დართვა თანხმოვნით დაწყებულ ფუძეზე იწვევს მიღებული თანხმოვანთიმედევრობების გარდაქმნას იმ თვალსაზრისით, რომ ვ თანხმოვანი იცვლება ლაბიალური ჩქამიერი თანხმოვნით. აღნიშნული განპირობებულია ვ + C მიმდევრობის არაკანონიკურობით (გუდავა, გამყრელიძე 1981, 216). მაშასადამე, თანხმოვნის წინ S₁-ის ნიშანი ვლინდება ჩქამიერ ლაბიალურ ბ, ფ, პ თანხმოვანთა სახის ჰომოგენურობის პრინციპის შესაბამისად:

ვ + C^{მუღერი} > ბ + C^{მუღერი}: ბ-ზიმუნქ „ვომავ“, ბ-ღვანქ „ვღებ“, ბ-დინუქ „ვიმალეობი“.

ვ + C^{ფშინვი} > ფ + C^{ფშინვი}: ფ-თასუნქ „ვთესავ“, ფ-ხაშუნქ „ვხარშავ“, ფ-თირანქ „ვცვლი“.

ვ + C^{მკვეთრი} > პ + C^{მკვეთრი}: პ-ტიბუქ „ვთობი“, პ-ჭარუნქ „ვწერ“, პ-წიკუნქ „ვსვრი“.

მაგრამ ვ + C მიმდევრობაში თუ C = ნ-ს, მაშინ გვექნება ვ > მ გარდაქმნა, თუმცა აღნიშნული პროცესი მხოლოდ ზუგდიდურ-სამურზაყანულშია, იგი სენაკურ-მარტვილურისთვის არ არის დამახასიათებელი იქიდან გამომდინარე, რომ აქ სუბიექტის ნიშნად ვ- ყოველთვის თავშია

(Кипшидзе 1914, 055); შდრ. Z-SM: **ი-მ-გარქ** (< **ნ-გარა**) „ვეტირი“, SK-M: **ფინგარქ** (|| **ფიგარქ**) „ვეტირი“. ასეთივე ვითარებაა სონორებით დაწყებულ ფუძეებთანაც, თუ ზუგდიდურ-სამურზაყანულში S₁ პირის ნიშნებად თავისუფლად მონაცვლეობს **ბ-**, **ფ-**, **პ-** ალომორფები, სენაკურ-მარტვილურში **ფ-** უგამონაკლისოა.

ფ, ბ, პ, ფ თანხმოვნებითა და **ი** ხმოვნით დაწყებულ ზმნურ ფუძეებში S₁-ის მორფემა **ფ-** შეიძლება ფაქულტატიურად გადაისვას მეორე თანხმოვნის წინ, რის შემდეგაც მოხდეს მისი გარდაქმნა ჰომოგენურობის პრინციპის შესაბამისად (გულავა, გამყრელიძე 1981, 218): S₁-CVC... > CV-S₁-C...: **ფ-ბარგენქ** || **ბა-ბ-რგენქ** „ვოთხნი“, **ფ-ბარგენქ** || **ბა-ბ-რგენქ** „ვბარავ“; ვ-ი-C... > ი-ვ-C...: **ფ-ი-რდუქ** > || **ი-ვ-რდუქ** || **ი-ბ-რდუქ** „ვიზრდები“, **ფ-ი-შერებუქ** > **ი-ვ-შერებუქ** || **ი-ფ-შერებუქ** „ვეიუდები“, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ სენაკურ-მარტვილურის ფორმები S₁-ის ალომორფთა მეტათეზისს გაურბის, როცა იგი ზუგდიდურ-სამურზაყანული-სათვის თითქმის უგამონაკლისოა (Кипшидзе 1914, 055-056). რაც, თავის მხრივ, ამ ორ დიალექტს შორის არსებული სხვაობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია.

მეგრულის ორივე დიალექტში **ფ-** სტაბილურად დასტურდება **ა, ე, ო** ხმოვანთა წინა პოზიციაში (**ფ-ა-ც, ფ-ო-ც, ფ-ე-ც**), სენაკურ-მარტვილურში კი იგი შენარჩუნებულია **ი-სა** და **უ-ს** წინაც (**ფ-ი-ც, ფ-უ-ც**).

მაშასადამე, S₁ პირის **ფ-** მორფემა სენაკურ-მარტვილურში პოზიციურად შედარებით მყარია და მომდევნო თანხმოვანთან ჰომოგენურობის პრინციპის შესაბამისად არ განიცდის იმგვარ გარდაქმნებს, როგორსაც ზუგდიდურ-სამურზაყანულში.

გარდაქმნის თვალსაზრისით გამონაკლისს წარმოადგენს მკვეთრი თანხმოვნით დაწყებული ზმნური ფუძე, სადაც ივარაუდება **ფ + ც > პ-ც** გადასვლა თანხმოვნის შემდგომი დაკარგვით – **პ-ც > პ:** **ფ-ციდულენქ** > ***პ-ციდულენქ** > **პ-იდულენქ** „ვეიდულობ“, **ფ-ცივილუნქ** > ***პ-ცივილუნქ** > **პ-ილუნქ** „ვეკლავ“, **ფციი** > ***პციი** > **პიი** ან **ფციე** > ***პციე** > **პეე** „ვეყავი“, **ფცუნქ** > ***პცუნქ** > **პუნქ** „ვეყავარ“, **ფცოფექ** >

***პლოფქ** > **პოფქ** “ყოფილვარ“ (Кипшидзе 1914, 097; 420-421; გუდავა, გამყრელიძე 1981, 217). მეგრულში ამგვარ მაგალითთა რაოდენობა შეზღუდულია, ვინაიდან მეტად მცირეა ისეთ ფუძეები, რომელთა ანლაუტშიც **ქ** კონსონანტია.

4. მასალის ანალიზი

4.1. განსახილველი **პაფე[ნქ]** „ეთამაშობ“ ფორმა უნდა მიგვეღო შემდეგი ფონეტიკური გარდაქმნების გზით: **ფ-ლაყაფე** > ***ფ-დაყაფე** > ***ფ-აყაფე** > ***ფ-ყაფე** > ***პ-ყაფე** > **პ-აფე** შემდეგი საფეხურების გავლით:

I – II. **ლ** > **ღ** > **Ø** გადასვლით, რომელიც სწორედ მარტვილურისთვის, კერძოდ, ბანძური თქმისთვის არის დამახასიათებელი (ქაჯაია 1957, 278);

III. **ა**-ს დაკარგვით, თუმცა აუხსნელია, რას უნდა გამოეწვია აღნიშნული პროცესი, რის გამოც S₁-ის მორფემა უშუალო მეზობლობაში უნდა აღმოჩენილიყო მკვეთრ **ქ** ფონემასთან, ვინაიდან სხვაგვარად **ვ** > **პ** გადასვლა – რეგრესული ასიმილაციური გამკვეთრება – სხვაგვარად ვერ განხორციელდებოდა;

IV. **ვ** > **პ** – რეგრესული ასიმილაციური გამკვეთრებით, რაც მეგრულში, პირის ალომორფთა დისტრიბუციის წესის თანახმად, მომდევნო ხმოვნის ნაირსახეობით არის შეპირობებული ((გუდავა, გამყრელიძე 1981, 216 (2000, 167)).

V. **ქ**-ს დისიმილაციური დაკარგვა მკვეთრის მეზობლად: **პქ** > **პØ** (**ქ** > **Ø** გადასვლისათვის იხ. Кипшидзе 1914, 097; 420-421; გუდავა, გამყრელიძე 1981, 217);

ძირისეული მორფემის ამგვარმა ტრანსფორმაციამ განაპირობა სემანტიკის გაბუნდოვანება, მნიშვნელობის ჩაკარგვა. განსახილველ მაგალითში სწორედ **-აფ** (< ***ყაფ** < **ლაყაფ**) არის ტრანსფორმირებული ძირი.

ვ-ლაყაფ-ქ[ნ-ქ]

S.1–play–THM–PRS.S.1.SG{S.2.SG}

პ-აფ-ქ [ნ-ქ]

S.1–play–THM–PRS.S.1.SG{S.2.SG}

ცოცხალ მეტყველებაში **ცაფინ-** მასდარული ფუძეც დასტურდება, რაც ამყარებს ვარაუდს, რომლის მიხედვითაც, პირველადი პროცესი სწორედ **ლა-** ფონემათმიმდევრობის დაკარგვაა. **ცაფინ-** ფუძეზე S1 პირის **ფ-** მორფემის დართვა კი წარმოქმნის **ფ > ჰ** გარდაქმნისათვის ხელსაყრელ პოზიციას: **ფცაფ-ენქ** > ***ჰცაფ-ენქ** > **ჰაფ-ენქ** „ვთამაშობ“. **ლაცაფი** || **ცაფინი** „თამაში“ მარტვილურ თქმაში ლექსიკურად პარალელური ვარიანტებია და პარალელურად დასტურდება მათგან ნაწარმოები პირიანი ფორმებიც – **ფლაცაფ-ენქ** || **ჰაფ-ენქ** „ვთამაშობ“. მართალია, ამავე მნიშვნელობის მასდარული **ჰაფინი** (ქაჯაია II, 479) ფუძის არსებობა ზმნური ფორმის სწორედ აქედან წარმოების ეჭვს ბადებს, მაგრამ ეს საკითხს არ ხსნის – ამ შემთხვევაშიც ასახსნელი რჩება **ცაფინ-ი** (< **ლაცაფინ-ი**) > **ჰაფინ-ი** ფუძეებში **ფ > ჰ** ფონოლოგიური გარდაქმნის საფუძველი.

4.2. გადაადგილებასთან დაკავშირებული **ულ-/ლ-** „ვალ-“ (ულა „სვლა“) ზმნური ფუძის სხვადასხვა ზმნისწინთან კომბინირებით მიღებული ფორმებიც (იხ. ცხრილი, გვ. 102), ერთი შეხედვით, ფონოლოგიური ტრანსფორმირების გზით ჩანს მიღებული. ყველა მათგანისთვის ამოსავალია **ულ-/ლ-** (ულა „სვლა“) ზმნური ფუძე, რომელიც ქართული **ვალ-/ვლ-** „სვლა“ ფუძის კანონზომიერი ფონემათშესატყვისია (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000, 193).

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, S1 პირის ნიშნად, ზოგადად, სენაკურ-მარტვილურში, თითქმის უგამონაკლისოდ, წარმოდგენილია **ფ-** პრეფიქსი, ხოლო ზუგდიდურ-სამურზაყანულში – **ბ-**. ასეთივე ვითარებაა **ლ** სონორის წინა პოზიციაშიც: **ვბ-ლალუნქ** „ვეყვ“, **ვბ-ლანდუნქ** „ვლანდავ“, **ვბ-ლასირანქ** „ველესავ“, **ვბ-ლახუნქ** „ვცემ“ და ა.შ.

საანალიზო შემთხვევებშიც **ფლ-** თანხმოვანთმიმდევრობა გვაქვს, თუმცა მყოფადის – **მინი-ფლ-ენქ** „შევალ“, ან აორისტის – **მინი-ფლ-ი** „შევედი“ ფორმათა პარალელურად დასტურდება ტრანსფორმირებული **მინი-ჰ-ენქ** „შევალ“, **მინი-ჰ-ი** „შევედი“ ვარიანტები. **ფ + ლ- > ჰ-** ცვლილება ხორციელდება I სერიის მყოფადის, II და IV სერი-

ის⁴ ყველა მწკრივის პირველი პირის ფორმებთან როგორც მხოლობითში, ისე მრავლობითში.

მინი-ვ-ლე[ნქ] || მინი-პ-ენ[ნქ] „შევალ“ ზმნების მხოლობითი რიცხვის I პირის ფორმები უღლების პარადიგმაში:

I სერია

მყოფადის წრე

მყოფადი: მინი-ვ-ლე[ნქ] || მინი-პ-ენ[ნქ] „შევალ“

ხოლმეობითი: მინი-ვ-ლენდი || მინი-პ-ენდი „შევიდოდი“

მყოფადის კავშირებითი: მინი-ვ-ლენდა/ე || მინი-პ-ენდა/ე „შევიდოდე“

მყოფადის პირობითი: მინი-ვ-ლენდიკო(ნ) || მინი-პ-ენდიკო(ნ) „რომ შევიდოდი“

II სერია

წყვეტილი: მინი-ვ-ლ-ი || მინო-ვ-რთ-ი || მინი-პ-ი „შევედი“

II კავშირებითი: მინი-ვ-ლ-ა/ე || მინო-ვ-რთ-ა || მინი-პ-ა/ე „შევიდე“

II პირობითი: მინი-ვ-ლ-ი-კო(ნ) || მინო-ვ-რთ-ი-კო(ნ) || მინი-პ-ი-კო(ნ) „რომ შეესულიყავი“

რას უნდა გამოეწვია სენაკურ-მარტვილურში მინი-ვ-ლ-ი > მინი-პ-ი ცვლილება ფონოლოგიურ დონეზე? მინი-ვ-ლ-ი > *მინი-ვ-ი > *მინი-ვ-ი ტიპის გარდაქმნას ვერ ვივარაუდებთ, რომელიც გულისხმობს ლ-ს იოტიზაციას მისი შემდგომი დაკარგვით. მართალია, ლ > ე გადასვლას ბანძურში სისტემის სახე აქვს ა, ო, უ-ს მეზობლობაში, ხოლო ე და ი ხმოვნებთან იკარგება კიდევ (ქაჯაია 1957, 278), მაგრამ განსახილველ ფორმაში ე > Ø გარდაქმნა არ განხორციელებულა; აღნიშნული პროცესისათვის ხელი უნდა შეემაღლა ლ- ფუძის სემანტიკას, ვინაიდან, სწორედ მას უკავშირდება ზმნური ფუძის ძირითადი მნიშვნელობა. ამასთან საგულისხმოა, რომ, მიუხედავად სავარაუდო გარდაქმნათა დაშვებისა, S₁ პირის ნიშნად ყველგან ფ- რჩება მიუხედავად იმისა, ძირეული მორფემა ლ- სონორითაა წარმოდგენილი თუ გარდაქმნილი ი-ით.

⁴ IV სერიის ფორმები სხვა თავისებურებითაც გამოირჩევიან, კერძოდ, ისინი ფორმობრივად სხვა სემანტიკის ფუძეების წარმოებას ემთხვევიან. ამ საკითხზე ყურადღება მახვილდება შემდგომი მსჯელობისას.

ვფიქრობთ, მორფემათა საზღვარზე მომხდარ **ვლ-** > **პ-** (**მინი-ვლ-ი** > **მინი-პ-ი**) გარდაქმნას ფონეტიკურ-ფონოლოგიურ დონეზე ახსნა არ ეძებნება. აქ დასაშვებია უნდა იყოს სხვა სემანტიკის ფონოლოგიურად უკვე გარდაქმნილი ზმნური ფუძეების ანალოგიის ვარაუდი. სხვაგვარად აუხსნელი რჩება **ლ-** სონორით დაწვებული ფუძის წინ პირის ნიშნის გამკვეთრების მიზეზი.

აღნიშნული ეხება, ერთი მხრივ, მეგრული **ც/ცოფ-** „ყოფნა“ ზმნურ ფუძეს, რომლის მყოფადია ფონეტიკური გარდაქმნების გზით მიღებული **იპიიქ** (< ***ი-პ-ციიქ** < ***ი-ფ-ციიქ** < ***ფ-ი-ციიქ**) „ვიქნები“, აორისტი – **პიი** (< ***ფ-ციი**) || **პეი** (< ***ფ-ციეი**) || **ქო-პიი** (< ***ქო-ფ-ციი**) „ყვავი“, **იპიი** (< ***ი-პ-ციი** < ***ი-ფ-ციი** < ***ფ-ი-ციი**)⁵ „ვიქენი“ და, მეორე მხრივ, **ცონ-** / **ცუნ-** „ყვანა, ყოლა“ ძირს, რომელსაც I სერიაშივე მოუდის გარდაქმნილი პირის ნიშანი: **პ-უნ-ს** < ***მ-ცუნ-ს** „მყავს“, **მ-** O₁-ის მორფემაა, რომელიც ჰომოგენურობის პრინციპის შესაბამისად ისევე გარდაიქმნება ფონოლოგიურად, როგორც S₁-ის **ფ-** ნიშანი (გუდაგა-გამყრელიძე 1981, 219).

საინტერესოა მეგრულში „ყოფნა“ და „ყოლა“ სემანტიკის ზმნურ ფუძეებში S₁-ისა და O₁-ის **პ-** ალომორფის დისტრიბუციის სურათი მწკრივთა სისტემაში. მნიშვნელობისათვის **ცოფ-** „ყოფნა“ S₁-ის **პ-** ალომორფი გვაქვს I სერიის მყოფადის წრის, II, III და IV სერიის მწკრივებში, ხოლო მნიშვნელობისათვის **ცუნ-** / **ცონ-** „ყოლა, ყვანა“ O₁-ის **პ-** ალომორფი – აწმყოს წრის ყველა მწკრივსა და IV სერიაში⁶.

საგულისხმოა, რომ **ცოფ-** „ყოფნა“ და **ცუნ-** / **ცონ-** „ყოლა, ყვანა“ ზმნური ფუძეები IV სერიაში უნიფიცირებისკენ მიისწრაფვიან, ამიტომ IV სერიის ფორმათა მნიშვნელობის გარჩევა მხოლოდ კონტექსტითაა შესაძლებელი.

⁵ ფონოლოგიური გარდაქმნებისთვის იხ. კარტოზია 2005, 26.

⁶ II და III სერია საერთოდ არ ეწარმოება (უღლების პარადიგმა იხ. Кипшидзе 1914, 097-0100; ქაჯაია 2001, 97-106).

IV სერია

III თურმ: მი[*ნი]-ნო-პ-ე-ქ ⁷ || < მი[*ნი]-ნო-პ-ე-ქ (<*მინი-ნო-პ-ე-ქ) “მივდიოდი || შევყავარ || შევდივარ თურმე”⁸

IV თურმ: მი[*ნი]-ნო-პ-ე-დი || < მი[*ნი]-ნო-პ-ე-ე-დი (<*მინი-ნო-პ-ე-ე-დი) “მივდიოდი || შევყავდი || შევდიოდი თურმე”

IV კავშ: მი[*ნი]-ნო-პ-ე-დ-ა/ე || < მი[*ნი]-ნო-პ-ე-ე-დ-ა/ე (<*მინი-ნო-პ-ე-ე-დ-ა/ე) „რომ მივდიოდე || შევყავდე || შევდიოდე თურმე”

IV პირობ: მი[*ნი]-ნო-პ-ე-დი-კო(ნ) || მი[*ნი]-ნო-პ-ე-ე-დი-კო(ნ) (< *მინი-ნო-პ-ე-ე-დი-კო(ნ)) „რომ მივდიოდი || შევყავდი || შევდიოდი თურმე”

ჩვენ მიერ საანალიზოდ აღებულ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, მოხდა სემანტიკურად სხვა, კერძოდ, ც-ცოფ- „ყოფნა“ და ცონ-ცუნ- „ყვან-“ ძირების უკვე ფონოლოგიურად ტრანსფორმირებული პ-ს შემცველი ფონემათმომდევრობების გამოყენება. უფრო ზუსტად, მოცემული მნიშვნელობის ფუძეთა გამოყენებამ, რომელიც შეიცავდა მკვეთრ ც

⁷ პარადიგმაში ზმნისწინები წარმოდგენილია სრული სახით, ვინაიდან სწორედ მინი- გამოხატავს ქართული „შე“ ზმნისწინის სემანტიკას და I და II სერიის ფორმებში ამ სახითაა წარმოდგენილი, მაგრამ ზეპირმეტყველებაში საანალიზო ლექსემა რთული ზმნისწინით IV სერიის ფორმით ვერ დავადასტურეთ; ზმნისწინი გამარტივებულია მეორე მარცვლის მოკვეცის ხარჯზე: მინი- < მი-: მი-ნო>პ-ე-ქ (PRV-<PRF>-S.1.-[ცი]-S.1.SG{S.2.SG}), რის გამოც ის ფორმობრივად ემთხვევა ულა „სვლა“ ფუძის IV სერიის ფორმას, სემანტიკის გარჩევა კი კონტექსტითაა შესაძლებელი. მნიშვნელობით ყვან- ფუძესთან დაკავშირებული ლექსემაში მინ-ნო>პ-ე-ქ (PRV-<PRF>-S.1.-[have/be/take]-S.1.SG{S.2.SG}) ასევე შეიძლება რთული ზმნისწინი გამარტივდეს ორი სონორის დისიმილაციებით: მინ-ნო-პ-ე-ქ > მი-ნო-პ-ე-ქ და, ამდენად, ასევე მივიღოთ ომოფორმები.

⁸ აღნიშნული მნიშვნელობისათვის სხვა ფუძეებიც ენაცვლებიან, ენა სწორედ ამ გზით ცდილობს ფორმათა უნიფიცირების თავიდან აცილებას. ყველა სერიაში გვაქვს პარალელურად მონაცვლე ფუძეები, მათ შორის, მეოთხეშიც:

IV სერია

III თურმეობით: მი-ნო-პ-ე-ქ || მინმოურდი > მინმურდი || მინ[მ]ივში „შევივარ თურმე”

IV თურმეობით: მი-ნო-პ-ე-დი || მინმოურდე > მინმურდე || მინ[მ]ივშე „შევიდიოდი თურმე”

IV კავშირებით: მი-ნო-პ-ე-დ-ა/ე || მინმოურდა/ე > მინმურდა/ე || მინ[მ]ივშა/ე „რომ შევიდიოდე თურმე”

IV პირობით: მი-ნო-პ-ე-დი-კო(ნ) || მინმოურდიკო(ნ) > მინმურდიკო(ნ) || მინ[მ]ივშიკო(ნ) „რომ შევიდიოდი თურმე”

ფონემას, გამოიწვია ფონოლოგიური ცვლილება – პირის ნიშნის **ვ > ჰ** გადასვლა. სემანტიკურად ამოსავალი უნდა იყოს ***ვ-ც-ი** „ყვავი“ (***მინი-ვ-ც-ი** „შევედი“) ფორმა; განზოგადებული ჩანს სტატიკური **ც-/ცოფ-** „ყოფნა“ ზმნის სემანტიკაც. სემანტიკური გადააზრების შემდეგ მორფემათა საზღვარზე ჯერ პირის მორფემა ტრანსფორმირდა, ხოლო შემდგომ მკვეთრთა მეზობლობაში **ც** ფონემა დისიმილაციურად დაიკარგა: ***მინი-ვ-ც-ი > *მინი-ჰ-ც-ი > *მინი-ჰ-ი > მინი-ჰ-ი** „შევედი“. მაშასადამე, **მინი-ჰ-ი** ზმნური ფუძის მნიშვნელობაა „შიგნით ყვავი“, იგი სემანტიკურად პერსონის, კერძოდ, I პირის შიგნით ყოფნაზე მიუთითებს. ჩვენთვის საგულისხმოა ყოფნის / მყოფობის სემანტიკის შემოტანა ზმნურ ფორმაში, ზმნისწინი კი მხოლოდ სივრცულ მიმართებებს განსაზღვრავს.

ამოსავალი ზმნური ფუძის მორფოლოგიური სეგმენტირება და მორფემათა კვალიფიკაცია მყოფადში ასეთ სახეს იღებს:

მინი-ვ-ლ-ენ-ქ

PRV–S.1–გო–THM–FUT.S.1.SG{S.2.SG}, ხოლო აორისტში: **მინი-ვ-ლ-ი**

PRV–S.1–გო.–AOR.SG, მაგრამ საკმაოდ რთულია მორფოლოგიური სეგმენტაციის შემდეგ მორფემათა კვალიფიკაცია პარალელურ **მინი-ჰ-ენქ** „შევაღ“, **მინი-ჰ-ი** „შევედი“, ან სხვა ამ ტიპის დანარჩენ ფორმაში (იხ. ცხრილი გვ. 1). ისმის კითხვა, მორფემათა რომელ ჯგუფს განეკუთვნება **ჰ** – ძირეულს თუ პირისეულს? ანუ ფონოლოგიური ტრანსფორმირების შემდეგ დარჩენილი სეგმენტი როგორ უნდა კვალიფიცირდეს, ტრანსფორმირებულ ძირად თუ **S₁** პირის ნიშნად? ვფიქრობთ, პირის ნიშნად, რასაც ცხადყოფს მეორე და მესამე პირის ფორმებთან შეპირისპირება და, აგრეთვე, მეგრულში ძირისეული მორფემის გაცვეთის არაერთი ანალოგის არსებობა: **აფუ(ნ) < *ააფუ(ნ) < *აოფუ(ნ) < *აყოფუ(ნ)** „აქვს“ / „ჰყავს“ (იხ. კარტოზია 1999, 90-96); ფიცის ნაწილაკებში სავარაუდოებული ცვლილებანი: ***მაყი(ნ)** „მეყვის, მექნება“ > ***მაი >**

***მე(ე), *გაყი(ნ) „მეყვის, მექნება“ > *გაი > *გე(ე)** (იხ. კარტოზია 1997, 116-117).

მაშასადამე, საანალიზო ფორმების მორფოლოგიური სეგმენტირება და მორფოლოგიური კვალიფიკაცია ასეთ სახეს მიიღებს:

მინი-პ-ე[ნ-ქ]

PRV-S.1- [გო]-THM-FUT.S.1.SG{S.2.SG}, ხოლო აორისტში – **მინი-პ-ი**⁹

PRV-S.1- [გო]-AOR.SG, სადაც ძირი სწორედ ნულოვანი მორფემითაა წარმოდგენილი.

5. დასკვნა

ორივე საანალიზო შემთხვევაში S₁ პირის აღმნიშვნელი **პ**-ალომორფი დაჩნდება იმგვარ ფონოლოგიურ პოზიციაში, სადაც ის მოსალოდნელი არ არის. დგინდება, რომ ის მიღებულია მორფონოლოგიური და მორფოსემანტიკური გარდაქმნების შედეგად.

⁹ აორისტის ფუძის ბოლოში მოსალოდნელი გემინირებულხმოვნია ფორმა ზეპირმეტყველებაში არ დასტურდება. ასეთ შემთხვევაში კი ძირისეული ხმოვნის გამოყოფა ნამდვილად იქნებოდა შესაძლებელი: **მინი-პ-ი-ი**

PRV-S.1-go.-AOR.SG, ისევე, როგორც ეს არის სხვა ფუძეებში: **პ-ი-ი** (< *პ-ყი-ი < *გ-ყი-ი) || **პ-ე-ი** (< *პ-ყე-ი < *გ-ყე-ი) „ყავი“
S.1-be.-AOR.SG, რაც სპეციალურ ლიტერატურაში ახსნილია კიდევ, კერძოდ, ზანურის **ცგ**-მიმდევრობამ გვიანდელ მეგრულში მოგვცა ამ უკანასკნელისათვის არაბუნებრივი **ცგ**-კომპლექსი, რომელიც მეგრულში არაკანონიკურად ითვლება. ამიტომ მათ შორის განხდა ანაპტიქსური **ო-** ხმოვანი. **გ**-ფონემის მონაცვლე **ოგ**-სეგმენტმა მომდევნო სუფიქსურ ხმოვანთან ერთად სხვადასხვაგვარი გარდაქმნა განიცადა და მათ შორის ერთ-ერთია **ოგ** > **იი** გარდაქმნა: **ყიი** < ***ყოი** < ***ყვი** < ***ყვი** [ან: **ყიი** < ***ყიი** < ***ყოი** < ***ყვი**] „ყავი“ (კარტოზია 2005, 25-26).

ჩვენ მიერ საანალიზოდ აღებულ **მინი-პ-ი** ფორმაში **პ**-ფონემა პირის ნიშანია, ზმნური ფორმა კი ძირეული მორფემის გარეშეა წარმოდგენილი. მაგრამ თუ პარალელური ფორმის აუსლაუტში გემინირებული **-პ-ი-ი** (**მინი-პ-ი-ი**) მიმდევრობა გვექნებოდა, მაშინ ძირისეულ მორფემად **ი-** ხმოვანი უნდა ჩაგვეთვალა, რომელიც, როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, **ოგ**-სეგმენტის გარდაქმნის შედეგია: **მინი-პ-ი-ი** < ***მინი-პ-ყოი** < ***მინი-პ-ყვი** (**ცგ**-არაკანონიკური მიმდევრობა) < ***მინი-პ-ყვი** „შეველი“.

- 5.1 **ვ-ლაყაფ-ენ-ქ** > **პ-აფ-ენ-ქ** გარდაქმნა ეჭვს არ იწვევს, თუმცა ამ გარდაქმნის დროს აუხსნელი რჩება **ლ-ს** მომდევნო **ა-ს** დაკარგვის საკითხი. დასაშვებია მეორე ვარიანტი, კერძოდ, შესაძლოა, S_1 პირის **ვ-**მორფემა დართვოდა ზეპირმეტყველებაში არსებულ **ლა-** მოკვეცილ **ცაფინ-** ფუძეს და ამგვარად მიგვეღო ***ფე-** > ***პე-** > **პ-** გარდაქმნებით **პაფე** „ვთამაშობ“ ზმნური ფუძე, თუმცა ამ შემთხვევაშიც ასახსნელი რჩება თავკიდური **ლა-** მარცვლის ჩამოკვეცის მიზეზი. საანლიზო ფორმაში **-აფ** (< **ცაფ-**) გაცვეთილი ძირეული მორფემაა, ხოლო **პ-** – ასევე ფონოლოგიური ტრანსფორმაციით მიღებული პირის ნიშანი, ვინაიდან მეგრული ენის ორივე დიალექტში ხმოვნის წინა პოზიციაში S_1 პირის ნიშნად ჩვეულებრივ გვაქვს **ვ-** ან \emptyset და არა **პ-** ალმორფი.
- 5.2 მეოფადის – **მინი-პ-ღ-ე** (< **მინი-პ-ენ-ქ**) „შევაღ“ და სხვა ზმნისწინებით წარმოქმნილი ზმნური ფუძეები (იხ. ცხრილი) მწკრივთა პარადიგმაში ძირეული მორფემის გარეშეა წარმოდგენილი, **პ-** S_1 პირის აღმნიშვნელი პრეფიქსული სეგმენტი, რომელსაც მოსდევს ნულოვანი ძირი და სუფიქსური მორფემა. ვინაიდან **ლ-** ძირიანი **მინი-ვ-ლ-ი** ვარიანტიდან S_1 პირის **ვ-** > **პ-** გადასვლა ვერ განხორციელდებოდა შესაბამისი ფონოლოგიური გარემოს არქონის გამო, ამიტომ აქ სავარაუდებელია სხვა სემანტიკის, კერძოდ, ძირეული მორფემის ანლაუტში **ც** ფონემის მქონე **ც-ცოფ-** „ყოფნა“ და **ცონ-/ცუნ-** „ყვან-“ ზმნური ფუძეების ფონოლოგიურად უკვე გარდაქმნილი ვარიანტების ანალოგიის დაშვება. ნულოვანი ძირეული მორფემით წარმოდგენილი **მინი-პ-ე** „შევაღ“ და, აგრეთვე, ცხრილში მოცემული ყველა დანარჩენი ზმნური ფუძე სემანტიკური გადააზრების შემდეგ მორფემათა საზღვარზე მომხდარი ფონოლოგიური გარდაქმნების – ***მინი-ვ-ცი-ი** > ***მინი-პ-ცი-ი** > ***მინი-პ-ი-ი** > **მინი-პ-ი** – შედეგადაა მიღებული.

ლიტერატურა

1. გუდავა/გამყრელიძე 1981 – ტ. გუდავა, თ. გამყრელიძე, თანხმოვანთკომპლექსები მეგრულში: კრებ.: „აკაკი შანიძეს“, თბ., 1981
2. კარტოზია 1997 – გ. კარტოზია, ფიცის ნაწილაკები მეგრულში: „ეტიმოლოგიური ძიებანი“, VI, თბ., 1997
3. კარტოზია 1999 – გ. კარტოზია, მეგრული აფუ(ნ) „აქეს, ჰყავს“ ზმნის შედგენილობა: ენათმეცნიერების საკითხები №3, 1999
4. კარტოზია 2005 – გ. კარტოზია, ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, თბ., 2005
5. ორბელიანი 1991 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული (ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვეთა და განმარტებათა ლექსიკონის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ), წ. I, თბ., 1991
6. სილაგაძე, ბაღიშვილი – ა. სილაგაძე, ა. ბაღიშვილი, არაბიზმები მეგრულში: ჯურნალი „პერსპექტივა“, XXI, 7, თბ., 2005
7. ფენრიხი/სარჯველაძე 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, მეორე შეესებული და გადამუშავებული გამოცემა, თბ., 2000
8. ქაჯაია 1957 – ო. ქაჯაია, ლ ფონემისათვის მეგრულის მარტივლურ-ბანძურ თქმაში. პედინსტიტუტის შრომები. III, 1957
9. ქაჯაია I – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2001
10. ქაჯაია II – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2002
11. ქაჯაია III – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2002
12. ქაჯაია IV – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2009
13. ჩუბინაშვილი 1984 – ნ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, მეორე გამოცემა, თბ., 1984
14. Кипшидзе 1914 – И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, СПб, 1914

აბრევიატურა და პირობითი აღნიშვნები:

S.1. – პირველი სუბიექტური პირი	THM. – თემატური აფიქსი
S.2. – მეორე სუბიექტური პირი	{ } – არააქტუალისებური მორფე-
SG. – მხოლოდობითი რიცხვი	მული შინაარსი
PRS. – აწმყო	< > – კონფიქსი
AOR. – აორისტი	[] – დიაქრონიულ ღონეზე აღდგე-
PRF. – პერფექტი	ნილი მორფემა
FUT. – მომავალი	
PRV. – ზმნისწინი	

Rusudan Gersamia

Morphological Transformation in Megrelian

Summary

It has been established that the distribution of allomorphs of person markers is defined by the principle of homogeneity. However, a number of peculiar verbal forms have been evidenced in the area where the Bandza sub-dialect of Senakian-Martvilian dialect is spoken. In these forms, the phonological position of the allomorph *p-* of *S*₁ cannot be explained by this principle. This applies, to *p'ape[nk]* 'I am playing' on the one hand and other forms featuring a combination of movement-related verbal stems with *ul-/l-* (*ula* 'to walk') plus different verbal prefixes, on the other. The morphological structure of these forms appears to have undergone a significant transformation: *mini-p'-i* 'I entered', *gini-p'-i* 'I went over', *ek'i-p'-i* 'I went up', *gile-p'-i* 'I went down', *dini-p'-i* 'I went down into something', etc.

This paper is an attempt to explain the phonological transformations in the aforementioned verbal forms with a view to demonstrating general morphological transformations and making their meanings more transparent.

1. The form *p'ape[nk]* 'I am playing' should be the result of the following phonological transformation of the form *v-la'ap-e[n-k]* with the same meaning: *v-la'ape[n-k]* > **v-ja'ape[n-k]* > **v-a'ape[n-k]* > **v-'ape[n-k]* > **p'-Bape[n-k]* > *p'-ape[n-k]*. The transformation *l* > *j* > \emptyset , which is typical of the Bandza sub-dialect was followed by the loss of *a-*. However, it is unclear what may have caused this process whose result is the occurrence of *S*₁ in the immediate neighborhood of the glottalic phoneme /ʔ/. The latter, in its turn, has led to a transforma-

tion of the S1 person marker: $v > p'$ and regressive glottalisation resulting from assimilation. The final stage was the loss of ' in the neighborhood of the glottal consonant caused by dissimilation.

Such transformation of the root morpheme led to its obscuring and ultimate loss of meaning. In the example below *-ap* (< *'ap- < *la'ap-*) is the transformed root.

v-la'ap-e[n-k]

S1_play_THM_[PRS.S1.SG{S2.SG}]

p'-ap-e [n-k]

S1_play_THM_[PRS.S1.SG{S2.SG}]

2. No explanation can be found on phonetic and phonological levels for the $v-l- > p'$ - transformation on the boundary of the morphemes in the movement-related *ul-/l-* stems. It is possible to assume an analogy with phonologically transformed stems of a different meaning, i.e. the use of the sequence of *p-containing* phonologically transformed phonemes of semantically different roots, namely ' / 'op- 'to be' and 'on- / 'un- 'to have'. More specifically, the use of these stems containing the glottalic phoneme /' resulted in a phonological transformation of the person marker: $v > p'$. From a semantic point of view, it is the verbal form **v-'i-i* 'I did something' which is of primary importance; the semantic transformation seems to have led first to the transformation of the person marking morpheme and later to the loss of the phoneme /' in the neighbourhood of glottalised phonemes caused by dissimilation. For example, the form *mini-p'-i* with a verbal prefix seems to result in the following phonological transformation: **mini-v-'i-i* > **mini-p'-'i-i* > **mini-p'-i-i* > *mini-p'-i* 'I went in'. The meaning of the form *mini-p'-i* refers to a person's being inside. Of note is the introduction of the meaning of 'being present' within the verbal stem, while the verbal prefix shows spatial reference only.

The morphological segmentation and morphemic qualification of the example selected for analysis can be represented in the following way:

mini-p'-i

PRV_S1[go]_AOR.SG

where the stem is represented as a zero morpheme, which is not atypical of Megrelian and has many times been noted in scholarly literature.

**სემანტიკური მოტივაციის ხასიათი
თანამედროვე ებრაულ ენაში**

ენობრივი ნიშანი (სიტყვა) პირობითია. პირობითობა არ გამორიცხავს ნიშნის მოტივაციას. თუ ცალკე აღებული, იზოლირებულ სიტყვაში ვერტიკალური მიმართება აღმნიშვნელსა და აღსანიშნს შორის კონვენციონალურია, მოცემული ნიშნის სისტემის სხვა ნიშნებთან ურთიერთობის თვალსაზრისით, ე.ი. ჰორიზონტალურ მიმართებათა კუთხით, აღმნიშვნელები აღსანიშნებთან მოტივირებულ კავშირს ავლენენ (Гамкрелидзе 1972, 33-39; გამყრელიძე... 2003, 33-36).

სოსიური წერს: “ნიშნის ნებიმიერობის ძირითადი პრინციპი ხელს არ გვიშლის, ყოველ ენაში განვასხვავოთ ის, რაც საფუძველშივე ნებისმიერია, ე.ი. უმოტივაციოა, იმისგან, რაც მხოლოდ შედარებითაა ნებისმიერი. ნიშანთა მხოლოდ ნაწილია აბსოლუტურად ნებისმიერი: სხვებს კი ისეთი ნიშნები აქვს, რომლებიც საშუალებას გვაძლევენ მივაკუთვნოთ ისინი ნებისმიერობის სხვადასხვა საფეხურს (Сосиур 1977, 163)¹.

სიტყვის (ლექსემის) მნიშვნელობა უმრავლეს შემთხვევაში ენობრივად მოტივირებულია. უმოტივაციოა, ე.ი. შინაფორმას მოკლებულია, ჩვეულებრივ, ენის პირველადი ძირითადი მასალა. ებრაულში ამ რიგისაა ისეთი ლექსიკური ერთეულები, როგორცაა, მაგალითად: yad “ხელი“, regel “ფეხი“, roš “თავი“, heder “ოთახი“, qar “ცივი“. მოტივირებული ლექსემების ნიმუშებია: kalk¹lan “ეკონომისტი“, malūah “მარილიანი“, libbēn “შეათეთრა“, ramqōl “ხმამაღლა-მოლაპარაკე“, r¹šamqōl “მაგნიტოფონი“². ენის მატარებელი

¹ ქართული თარგმანი მოგვყავს შემდეგი გამოცემის მიხედვით (ჩიქობავა 1983).

² მოტივირებული და უმოტივაციო სიტყვების რამდენიმე მაგალითი თანამედროვე ებრაულის ლექსიკიდან მოტანილია ი. კორნიენკოს ნაშრომში (Корниенко 1979, 18).

ადიქვამს სიტყვას, როგორც მოტივირებულს, თუ მისთვის ცნობილია სამი სემანტიკური კომპონენტი: 1) მოცემული სიტყვის მნიშვნელობა; 2) მოტივატორი სიტყვის ან სიტყვების მნიშვნელობა; 3) სემანტიკური ნიშნები, რომლებიც მიუთითებენ კავშირზე საყრდენი და მოტივირებული სიტყვებით გადმოცემულ მნიშვნელობებს შორის (Улуханов 1992, 79-80).

დროთა ვითარებაში სიტყვის მოტივაცია შეიძლება დაიკარგოს. მოტივაციის, ანუ სიტყვის შინაფორმის, გაბუნდოვანებას იწვევს მისი მორფემული აღნაგობის გარდაქმნა, აგრეთვე სიტყვის ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებები. ეტიმოლოგიურ ძიებას შეუძლია ხშირ შემთხვევაში აღადგინოს დროთა განმავლობაში გაუჩინარებული მოტივაცია. აქედან, არნ. ჩიქობავას შეხედულებით, გამომდინარეობს ზოგადი დასკვნა: ყველა სიტყვას უნდა ჰქონოდა მოტივაცია – გარდა იმ ლექსიკური მასალისა, რომელიც მეტყველების თავდაპირველ მარაგს შეადგენდა (ჩიქობავა 1983, 199).

ლექსიკის მოტივირებულობა, განეკუთვნება რა ლინგვისტური უნივერსალიების რიცხვს, სხვადასხვა ზომით ვლინდება განსხვავებული ტიპოლოგიის ენებში. “არ არსებობს ენა, სადაც არაფერი არ იყოს მოტივირებული, მაგრამ წარმოუდგენელია ისეთი ენაც, სადაც მოტივირებული იყოს ყველაფერი. ორ უკიდურეს წერტილს შორის – უმცირეს ორგანიზებულობასა და უმცირეს ნებისმიერობას შორის – მოგვეპოვება ყოველგვარი სახესხვაობა“ (Сочин 1977, 165).

სიტყვის მოტივაციის მოვლენის სხვადასხვა ასპექტით კვლევას ლექსიკური სემანტიკის სფეროში თვალსაჩინო ადგილი უკავია. შექმნილია სპეციალური მოტივაციური ლექსიკონებიც კი, რომლებიც ლექსიკოგრაფიულ ფორმაში წარმოაჩენენ მოტივაციის აქტუალიზებულ მიმართებებს და ახდენენ მოტივაციასთან დაკავშირებული ისეთი ლექსიკური პროცესების მოქმედების ილუსტრირებას, როგორცაა: დემოტივაცია, სიტყვის შიდა ფორმის ლექსიკალიზაცია, რემოტივაცია. ამ ტიპის ლექსიკონის მონაცემები ღირებულია იმდენად, რამდენადაც მოტივირებული, ე.ი.

ლექსიკური და/ან სტრუქტურული მოტივატორების მქონე ლექსიკური ერთეულების ხვედრითი წონის ცოდნა და გათვალისწინება თავისთავად გვეხმარება იმის განსაზღვრაში, თუ რომელ ერთეულებს – მოტივირებულსა თუ უმოტივაციოს, – და რა შემთხვევებში ეძლევა უპირატესობა ენის სტატიკასა და დინამიკაში. ეს ხელს გვიწყობს მოცემული ენის ტიპოლოგიურ თვისებათა გახსნაში.

სიტყვის სემანტიკის თვალსაზრისით ენები განსხვავდება ერთმანეთისაგან მთელი რიგი პარამეტრებით, რომელთაგან ერთ-ერთს ანალიტიკურობის ხარისხი წარმოადგენს. ამ პარამეტრს ს. ულმანი განსაზღვრავს როგორც მოტივირებული და უმოტივაციო სიტყვების პროცენტულ შეფარდებას ენაში (Ullmann 1958, 680). ერთ ენაში შეიძლება ჭარბობდნენ მორფოლოგიურად დაუშლელი სიტყვები საკმაოდ სპეციფიკური მნიშვნელობებით, მეორეში შესაძლოა მოიპოვებოდეს სიტყვაწარმოების რთული, სემანტიკურად მოტივირებული სისტემა, მესამეში რთული ცნებების გამოსახატავად შეიძლება მიმართავდნენ უპირატესად სინტაქსურ საშუალებებს. ენები საგრძნობლად განსხვავდება ერთმანეთისაგან მათ სტრუქტურაში ამა თუ იმ მექანიზმის შეფარდებითი წონით.

უმოტივაციო ნიშნების რაოდენობას ენაში ზრდის დეკტიმოლოგიზაცია და სიტყვების შესხება სხვა ენებიდან. ნასესხები სიტყვების, მათ შორის სპეციალური ტერმინების, შინაფორმის დასადგენად საჭიროა იმ ენათა სიტყვების დერივაციული სტრუქტურისა და მნიშვნელობის ცოდნა, რომლებიდანაც არიან ისინი გადმოღებული. გამსესხებელი ენის არმცოდნეთათვის ეს ნასესხობები ხშირად დაუშლელი ჩანს მიუხედავად მათი სტატუსისა ამოსავალ ენაში. ასე, ინგლისურ ენაში „ტკივილგამაყუჩებლის“ მნიშვნელობის მქონე ორი სინონიმიდან – pain reliever და analgesic პირველი მოტივირებულია, მეორე კი – უმოტივაციო.

ზემოსხენებულ პროცესებს, რომლებიც მოტივირებული და უმოტივაციო სიტყვების პროპორციას ენაში უკანასკნელთა სასარგებლოდ ცვლიან, გარკვეულად აწონას-

წორებენ ონომატოპეა (ხმაბაძვითი სიტყვები) და ე.წ. ხალხური ეტიმოლოგია.

რა სიტუაციაა სიტყვის სემანტიკური სტრუქტურის გამჭვირვალობის, მოტივირებულობის, ანალიტიკურობის თვალსაზრისით სემიტურ ენებში, კერძოდ, ებრაულში? რა თავისებურებანი მოქმედებენ მასზე? აქ, მკვლევართა აზრით, რამდენიმე მომენტი უნდა აღინიშნოს.

პირველი, კომპოზიტები, თუ არ ჩავთვლით შედგენილ ანთროპონიმებს, არ არის დამახასიათებელი სემიტურისათვის. ბიბლიის ებრაულში კომპოზიტები მხოლოდ ერთეულ შემთხვევებში დასტურდება, bēt-hassēfer „სკოლა“ ტიპის შესიტყვებები უფრო გავრცელებულია თანამედროვე ებრაულში, რომელიც განიცდის ევროპული ენების გავლენას (შდრ. tappūah ³ dāmāh „კარტოფილი“: ფრ. pomme-de-terre). მეორე, ებრაული ენის ძირი ძალზე მყარია, რაც სამი ფაქტორით უნდა იყოს განპირობებული: მისი უმთავრესად სამთანხმონიანი ხასიათი, სიტყვა-მოდულების (უფრო უკეთ, სიტყვაწარმოებითი მოდულების) შედარებით შეზღუდული რაოდენობა და ძირეულების არაჩვეულებრივი სტაბილურობა ოთხი ათას წელზე მეტი ხნის ფონეტიკური განვითარების მანძილზე. მ. გოშენ-გოტშტეინის და სხვა მკვლევართა³ კვლადაკვალ ჩვენც მიგვანჩნია, რომ კონსონანტური ფონემების სუსტი დიაქრონიული „მოძრაობის“ ერთ-ერთი მიზეზია მათი, როგორც ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელი ელემენტების, დიდი დატვირთვა ებრაულში და საზოგადოდ სემიტურში. აღნიშნული გარემოებანი გვაფიქრებინებს, რომ სემანტიკური მოტივაციის კვლევა თანამედროვე ებრაულში სხვა ტიპის ენებში ანალოგიური კვლევისაგან განსხვავებულ შედეგს მოგვცემს.

სიტყვის სემანტიკური მოტივაცია გაგებულია როგორც მის მიერ გადმოცემული საგნის ან მოვლენის დახასიათება, რომელიც გამომდინარეობს მისი ნაწილების მნიშვნელობიდან და იმ მოდულის სემანტიკიდან, რომლის

³ საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ჯ. სოიერის მრავალმხრივ საგულისხმო ნაშრომი “Root-meanings in Hebrew” (Sawyer 1967).

მიხედვითაც ის არის ნაწარმოები. ეს თვალსაზრისი წარმოადგენს სემანტიკური მოტივირებულობის ქვემოთ მოტანილი ტიპოლოგიზაციის ამოსავალ პუნქტს.

თანამედროვე ებრაულში შეიძლება გამოიყოს სემანტიკური მოტივაციის შემდეგი ტიპები.

I. ხმაბაძვითი, ანუ „უშუალო“ მოტივაცია.

ამ ჯგუფს, რომლის ხვედრითი წონა ენაში შედარებით უმნიშვნელოა, შეადგენენ სიტყვები, რომლებიც აგებულია ჩვენი გარემომცველი სამყაროს საგნებთან და მოვლენებთან დაკავშირებული ბგერებისა და ხმების იმიტაციით. მაგალითად, *zāmzām* „ზუმერი“, *baqbūq* „ბოთლი“, *rišrūš* „შრიალი“, *bi`bēa`* „ბუებუყებდა“, *pirpēr* „დაფრინავდა“ (ყველა მოტანილი სიტყვა ონომატოპოეტური რედუპლიკაციით არის ნაწარმოები)⁴.

II. ნეიტრალური სემანტიკური მოტივაცია შემდეგი ქვეჯგუფებით:

1. უაფიქსო ნაწარმოები სიტყვები და დერივატები აბსტრაქტირების მაღალი ხარისხის მქონე აფიქსებით.

1.1 ძირის მნიშვნელობა და მოქმედების გასაგნების ზოგადი მნიშვნელობა:

ḥequer - „გამოკვლევა“ (<*ḥāqar* „იკვლევდა, იძიებდა“).

korah - „აუცილებლობა“ (<*krh*: *hikrīah* „აიძულა“).

qešer - „კავშირი“ (<*qāšar* „შეკრა“).

1.2. ძირის მნიშვნელობა და მოქმედების აგენსის ზოგადი მნიშვნელობა, რომელიც გამოიხატება

1. სუფიქსით:

kalk`lān – „ეკონომისტი“

maḥš`vān – „კომპიუტერის ოპერატორი“

safrān – „ბიბლიოთეკარი“

2. პროფესიის აღმნიშვნელი მოდელით:

dayyāg – „მეთევზე“

ḥayyāt – „თერძი“

callām – „ფოტოგრაფი“.

⁴ ხმოვნის სიგრძესა და თანხმოვნის გემინაციას აღენიშნავთ მხოლოდ სიტყვის მორფოლოგიური მოდელის სახევნებლად.

1.3 ძირის მნიშვნელობა და მოქმედების ადიექტივიზაციის ზოგადი მნიშვნელობა:

hālīd – „უანგვალი“

hāšīl – „ჭედადი“

kāvīs – „გარეცხვადი“

რისიმე უნარის, მიდრეკილების ქონა

gānūv – „მოპარული“

hālūm – „გაოცებული“

mālūah – „მარილიანი“

ნიშანი ან თვისება, რომელიც

წარმოადგენს მოქმედების რეზულტატს

მაგალითების მოტანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ ჩვენს მიზანს არ შეადგენს ყველა სიტყვაწარმოებითი მოდელისა და აფიქსის ჩამოთვლა და მათი სემანტიკის დაწვრილებითი დახასიათება.

მოცემულ ჯგუფში შემავალი სიტყვების სემანტიკური მოტივაცია ორი შრისაგან შედგება: მწარმოებელი ძირის ან ფუძის კონკრეტულ მნიშვნელობას ემატება სიტყვაწარმოებითი მოდელის /qešer/ ან დერივაციული აფიქსის /kalk'īān/ უფრო აბსტრაქტული მნიშვნელობა.

2.1 ნაწარმოები სიტყვები კონკრეტული მნიშვნელობის მქონე სიტყვაწარმოებითი აფიქსებით:

mazlēg „ჩანგალი“, masrēq – „სავარცხელი“, maktēv – „გრიფელი“,

mālgēd – „ფიწალი“, mavrēg – „სახრახნისი“.

2.2 რთული სიტყვები, მიღებული უმთავრესად ორი დამოუკიდებელი სიტყვის შეერთებით:

madħom „სიცხის საზომი, თერმომეტრი“ (mad „საზომი“+ ħom „სიცხე“)

qōlnoa' „კინო, კინემატოგრაფი“ (qōl “ხმა“+noa' „მოძრაობა“)

r'šamqōl „მაგნიტოფონი“ (rašam „ჩაწერა“+qōl „ხმა“)

კომპოზიტის შემადგენელ სიტყვათაგან ერთ-ერთში (ჩვეულებრივ, მეორე კომპონენტში) იკარგება ერთი ან ორი თანხმოვანი:

migdāl „შუქურა“ (migdal „კოშკი“+'or „სინათლე, შუქი“)

ramzor „შუქნიშანი“ (ramaz „ანიშნა“+'or „სინათლე, შუქი“)

šaavaq „მტვერსასრუტი“ (šaav „შეისრუტა“+'avaq „მტვერი“).

ზოგჯერ თხზვასთან ერთად ხდება აფიქსაცია. მაგალითად, *ravḡōnī* „მრავალფეროვანი“ იშლება შემდეგნაირად: *rav+ḡōn+i*. საინტერესოა, რომ ეს სიტყვა თვითონაც გვევლინება ფუძედ აფიქსალური, უფრო ზუსტად – სუფიქსალური, დერივაციისას:

ravḡōnīūt „მრავალფეროვნება“ – *ravḡōnī* + აბსტრაქტული სახელების მაწარმოებელი სუფიქსი *-ūt*.

ორსავე ქვეჯგუფში სემანტიკური მოტივაციის გამოვლენა შეიძლება დაგვეხმაროს ნაწარმოები სიტყვის მნიშვნელობის სრულად დადგენაში მისი ერთმნიშვნელობის დროს (*ḥāšīl* „ჭელადი“ < *ḥāšal* „ჭელავდა“; *malūāḥ* „მარილიანი“ < *mālāḥ* „დაამარილა“) და ძირითადი მნიშვნელობის განსაზღვრაში მისი პოლისემანტიკურობის შემთხვევაში (*ḥārīf* 1. „ცხარე“ 2. „ენამახვილი“ < *ḥrf*: *heḥerif* „გაცხარდა, გააცხარა“; *ḥārūt* 1. „გამოჩარხული, ამოკვეთილი“ 2. „კონუსი“ (<*ḥārat* „ამოკვეთა“).

III. ხატოვანი სემანტიკური მოტივაცია აერთიანებს სიტყვებს, რომელთაც შემდეგი საერთო ნიშანი ექვნებათ: საგნის ან მოვლენის დახასიათებას, რომელიც სიტყვის სემანტიკური მოტივაციიდან გამომდინარეობს, ხატოვანი ხასიათი აქვს წინა ჯგუფისათვის ტიპური ნეიტრალური დახასიათების საპირისპიროდ. ეს ჯგუფიც ორ ქვეჯგუფად იყოფა.

პირველ ქვეჯგუფში შემოდის:

1.1 აფიქსალური დერივაციით ნაწარმოები სიტყვები, რომელთა მნიშვნელობანი არაპირდაპირაა მოტივირებული ამოსავალი ძირის სემანტიკით. ამგვარი ლექსიკური ერთეულების შიდა ფორმა ხშირად პირობითია და ისინი უმოტივაციო ნიშნებად აღიქმება.

yid'ōnī „მისანი, გრძნეული“ (< *yāda'* „იცოდა“).

yah'sā – „ბრუნვა“ (გრამ. < *yḥs* : *yihēs* „მიაკუთვნა, მიაწერა, წარმოშვა, დაადგინა“), *kīlai* „ძუნწი“ (< *kyl*: *kiyyēl* „მიწას ზომავდა, ანიველირებდა, ავრადუსებდა“), *yanqūt* „ბავშვობა“ (< *yānaq* „ძუძუს წოვდა“).⁵

⁵ ამავე ძირს უკავშირდება *tīnōq* „ჩვილი ბავშვი“, რომელიც გაუმჭვირვალე სიტყვის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

12. რთული სიტყვები ან, უფრო ზუსტად, ლექსიკალიზებული შესიტყვებები, რომელთა მნიშვნელობანი არ უდრის მათი შემადგენელი კომპონენტების მნიშვნელობათა უბრალო ჯამს. ასეთი სინტაგმების მნიშვნელობები ან მთლიანად დაშორებულია კომპონენტების ამოსავალ მნიშვნელობებს, ან იხენენ მათთან გარკვეულ სიახლოვეს. მაგალითად, *bēyt-yir'ā* – „ეკლესია, სინაგოგა“ (*bayit* „სახლი“, *yir'ā* „შიში, რიდი, თაყვანისცემა), *bēyt-kōs* „საჭიქე“ (*kōs* „ჭიქა“), *bēyt-'ōlām* „სასაფლაო“ (*'ōlām* „მარადიულობა“), *bat-c'ḥōq* „ლიმილი“ (*bat* „ქალიშვილი“, *c'ḥōq* – „სიცილი“), *bat-qōl* „გამოძახილი, ექო“ (*qōl* „ხმა“).

2. პოლისემანტიკური სიტყვების რიგი მნიშვნელობები ხატოვანი მოტივაციის მიმართებაშია სიტყვის ცენტრალურ მნიშვნელობასთან. მაგალითად:

tišṭēš – მნიშვნელობა „გაურკვეველი გახადა, გააბუნდონა“ ხატოვან სემანტიკურ მოტივაციას გვიჩვენებს ძირითად მნიშვნელობასთან შეპირისპირებისას: „შლიდა, წაშალა“, რადგან გაბუნდონება ნიშნავს სწორედ რისიმე წაშლას, მიჩქმალვას.

niḡgaš – მეორადი მნიშვნელობა „შეუდგა რამეს“ მოტივირებულია პირველადი მნიშვნელობით „მიადგა, მიუახლოვდა“.

სემანტიკური მოტივაციის განსაზღვრა მოცემულ ქვეჯგუფში შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ცნობილია საანალიზო სიტყვის მნიშვნელობები.

IV. ლოგიკური მოტივაცია შემდეგი ქვეჯგუფებით:

1. უფორმანტო ან ნულოვანი მნიშვნელობის მქონე აფიქსებით გაფორმებული სიტყვების ლოგიკური მოტივაცია:

zevel – „ნაკელი, ნეხვი“ (შდრ. კიდევ დენომინატიური ზმნა *zibbel* “ნიადაგში სასუქი შეიტანა, დაანაკელიანა“) წარმოადგენს სიტყვის *zavlit* „ნეხვის ხოჭო“ (ის, რაც ნეხვს აჯდება) სემანტიკურ მოტივატორს.

kāvaš – „დაიპყრო, დაიმორჩილა“ – აქედან *keveš* „საიდუმლო“ (აღბათ ის, რასაც დამორჩილება სჭირდება).

‘āgal – წრე მოხაზა, ‘āgōl „მრგვალი“. ‘āgīl – საყურე (როგორც ჩანს, მისი უპირატესად მრგვალი მოყვანილობის გამო).

ამ ქვეჯგუფში მოტივაციის განსაზღვრა მოითხოვს სიტყვის ფარგლებს გარეთ გასვლას. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ამ ტიპის სიტყვების მოტივაცია განისაზღვრება ერთი ძირისგან ნაწარმოები რამდენიმე სიტყვის ლოგიკური შეპირისპირებით.

2. პოლისემანტიკური სიტყვების მეორეული, უმთავრესად გადატანითი მნიშვნელობის ლოგიკური მოტივაცია:

- dāš/dūš - უმოტივაციო ძირითადი მნიშვნელობა „ლეწავდა (პურს)“;
- ლოგიკურად მოტივირებული ნაწარმოები მნიშვნელობა „თელავდა, ქელავდა“;
 - ლოგიკურად მოტივირებული ნაწარმოები მნიშვნელობა „გამაღებით მუშაობდა რამეზე“.
- yāga’ - უმოტივაციო ძირითადი მნიშვნელობა „შრომობდა, დაშვრა“;
- ლოგიკურად მოტივირებული ნაწარმოები მნიშვნელობა „დაიღალა, დაიქანცა“.
- kadūr - არამოტივირებული პირდაპირი მნიშვნელობა „ბურთი“;
- ლოგიკურად მოტივირებული გადატანითი მნიშვნელობა „ტყვია“;
 - ლოგიკურად მოტივირებული გადატანითი მნიშვნელობა „აბი, ტაბლეტი“.
- lūl - პირველადი მნიშვნელობა „საქათმე, საფრინველე“;
- ლოგიკურად მოტივირებული გადატანითი მნიშვნელობა „მანუქი ბავშვებისათვის“⁶.

სიტყვის ლოგიკური მოტივაციის საფუძველს ამ ქვეჯგუფში ქმნის საგნის ან მოვლენის ხატოვანი დახასიათება, ამასთან თვით ხატი ან სახე, ხატოვანი სემანტიკური მოტივაციისაგან განსხვავებით, სიტყვაში ასახული არაა და აღდგება მხოლოდ სიტყვის სხვადასხვა მნიშვნელობათა შეჯერებით. და მაინც, სემანტიკური მოტივაციის

⁶ უკანასკნელ ორ შემთხვევაში საქმე გვაქვს მნიშვნელობის მეტაფორულ გადატანასთან მსგავსების მიხედვით.

სსენებული ორი ტიპის გამიჯვნა ზოგჯერ ძნელდება. იგულისხმება უწინარესად ის შემთხვევები, როდესაც საქმე ეხება პოლისემანტიკური სიტყვების ნაწარმოები, უმთავრესად გადატანითი მნიშვნელობების მოტივაციას.

სიტყვებისა და მათი მნიშვნელობების მოტივაციის ზემოთ ნაჩვენები კლასიფიკაცია პირობითია და ამომწურავად ვერ ჩაითვლება, რადგან თანამედროვე ებრაულის ლექსიკონის მონაცემებს სრულად არ ითვალისწინებს. მიუხედავად ამისა, ჩატარებული კვლევა გარკვეული წინასწარი დასკვნების გაკეთების საშუალებას გვაძლევს.

თანამედროვე ებრაულის ლექსიკაში ჭარბობს მოტივირებული ნიშნები. ეს ნიშნავს, რომ ლექსემების დიდი პროცენტი ჩართულია სტრუქტურული და სემანტიკური მოტივაციის მიმართებებში. აქ უნდა გავიხსენოთ ჩ. ფილმორის დაკვირვება, რომელიც სხვა ენებთან ერთად ებრაულსაც ეხება: ზოგიერთ ენაში, როგორცაა თანამედროვე ებრაული (ივრითი), ისლანდიური და მნიშვნელოვანწილად გერმანული, სიტყვათწარმოებითი პროცესები შეზღუდულია მხოლოდ მოცემული ენის ჩარჩოებით, რის შედეგადაც ამ ენებში უფრო მაღალია მოტივირებული სიტყვების პროცენტი“ (Филмор 1983, 34).

მოტივაციის ყველაზე მაღალი ხარისხი, ისევე როგორც სხვა ენებში, ახასიათებს ონომატოპოეტურ სიტყვებს, თუმცა სიტყვის შინაფორმა ან სახეობრივი ფუძე გარკვეული ზომით ნეიტრალური მოტივაციის შემთხვევებშიც შეიგრძნობა.

სემანტიკური მოტივაციის ტიპებიდან თანამედროვე ებრაულში ყველაზე გავრცელებულია ე.წ. ნეიტრალური მოტივაცია, აგრეთვე ხატოვანი და ლოგიკური მოტივაციის ის შემთხვევები, რომლებსაც პოლისემანტიკური სიტყვების გადატანით მნიშვნელობებთან მივყავართ.

ცალკე ჯგუფს შეადგენს პირველადი, ანუ საბაზისო ლექსიკა (regel, yad, heder და მისთ.) – სხვანაირად რომ ვთქვათ, სიტყვები, რომელთაც, როგორც წესი, მოეპოვებათ ერთსიტყვიანი თარგმნითი ეკვივალენტები ყველა ენაში. ეს, უმთავრესად უმოტივაციო ან აშკარად გამოსატყულ სემანტიკურ სტრუქტურას მოკლებული სიტყვები

ასათვისებლად უფრო რთულია, რადგან მათ ცალ-ცალკე დასწავლა სჭირდება. მოტივირებული სიტყვების გაგება და დახსოვება კი გაცილებით უფრო ადვილია მაშინაც კი, როცა ამ სიტყვების მნიშვნელობა ავტომატურად არ გამოიყვანება მათი კომპონენტების მნიშვნელობებიდან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბილისი, 2003.
2. არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, II. ძირითადი პრობლემები, თბილისი, 1983.
3. Т. В. Гамкрелидзе, К проблеме «произвольности» языкового знака, «Вопросы языкознания», 1972, №6.
4. Ю. М. Корниенко, Лексика и фразеология языка иврит. Курс лекций, Москва, 1979.
5. Ф. де Соссюр, Курс общей лингвистики, в кн. : Ф. де Соссюр, Труды по языкознанию (пер. с франц.), Москва, 1977.
6. И. С. Улуханов, О степенях словообразовательной мотивированности слов, «Вопросы языкознания», 1992, №5.
7. Ч. Дж. Филлмор, Об организации семантической информации в словаре, сб. Новое в зарубежной лингвистике, вып. XIV. Проблемы и методы лексикографии, Москва, 1983.
8. M. Goshen-Gottstein, Hebrew and Semitic Languages: An Outline Introduction (in Hebrew), Tel-Aviv, 1965.
9. John F.A. Sawyer, Root-meanings in Hebrew, Journal of Semitic Studies, vol. XII, No. 1, London, 1967.
10. S. Ullmann, Discussions in the “Structure of Meaning” session of the Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists, Oslo, 1958.

Manana Gotsiridze

On the character of semantic motivation in Modern Hebrew

Summary

Words differ from each other with regard to the transparency of their semantic structure. The motivation of the vocabulary has distinct features in the languages of various typology. Modern Hebrew with its high word-formational potential should be considered as a highly motivated language.

From the types of semantic motivation, which implies characteristics of the denotatum resulting from the meaning of the parts of the word and semantics of the corresponding word-formational model, the prevailing one in Modern Hebrew is the so-called neutral semantic motivation (on the concrete meaning of the base form is superimposed either more abstract meaning of the morphological pattern: *callam* “photographer” or that of the derivational affix: *kalkelan* “economist”). Comparatively important is also the figurative and logical motivation of the secondary (metaphorical) meaning of polysemantic lexemes.

Unlike the former stages of the language, compound words such as *migdalar* “lighthouse” are very common in contemporary Hebrew, and this promotes growth of the proportion of motivated words in modern language.

თურქული წარმომავლობის წარმოქმნილი სახელები ქართველურ ანთროპონიმიაში

პირთა სახელები ენის ლექსიკური ფონდის იმ ნაწილს განეკუთვნება, რომელიც განუწყვეტლივ ვითარდება, ახლდება და მექსეულად რეაგირებს საზოგადოების სოციალ-კულტურულ ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებებზე.

ანთროპონიმია ყოველთვის ღია იყო და არის სესხებისათვის. ეროვნული საკუთარი სახელების გვერდით ყველა ენაშია უცხოური საკუთარი სახელები, რომელთა კვლევისას აუცილებელია ისტორიულ-კულტურული კონტექსტის გათვალისწინება. საკუთარ სახელთა შესაღწევად ენათა შორის მინიმალური კონტაქტიც კი საკმარისია.

ფონემატურ და გრამატიკულ ინვენტართან შედარებით ლექსიკურ ერთეულებს ენა ადვილად სესხულობს. ამისათვის საკმარისია მინიმალური კონტაქტი ენათა შორის. უცხო სიტყვებს მიმღები ენა საკუთარ ფონეტიკურ უღერადობას აძლევს და თავის შინაგან კანონზომიერებებს უმორჩილებს, სადერივაციო საშუალებებით ნასესხობათა შემცველ ახალ სიტყვებსაც წარმოქმნის. ხდება სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოება-დავიწროება, რაც რიგი ფაქტორებით არის განპირობებული.

საკუთარი სახელები მსესხებელ ენაში უპირატესად მარცვალთა უბრალო შეერთებად აღიქმებიან. ნასესხები საკუთარი სახელის შინაარსი ქართველმა უპირატესად არ იცის. სავარაუდოა, რომ ასეთ შემთხვევებში იგი არ იყენებს მაანთროპონიმებელ -ა სუფიქსს, ანუ არ ითავისებს უცხო სახელს: ავჯი, ბაღთა, დაღბაში, ვერდი და სხვ. ამ სუფიქსის გარეშე გვაქვს დაფიქსირებული (სხვა

შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა, ჩილისათვის ათჯი-ს 'მეჯინიბე' დარქმევა).

ქართველურ არეალში დამკვიდრებული დესემანტიზირებული თურქული ლექსემებისათვის ნიშანდობლივია წარმოქმნილი სახელების სიმრავლე.

დერივაციულ საშუალებათა მიხედვით შეგვხვდა მორფოლოგიური (სუფიქსაცია) საშუალებებით წარმოქმნილი ერთეულები, რომლებშიც ჭარბობს -CI და -II-სუფიქსდართული სახელები (ავიქსთა ასეთი დაწერილობა განპირობებულია სინჰარმონიული პარალელების არსებობით). აქვე აღვნიშნავთ, რომ აზერბაიჯანულ ენაში -CI ავიქსის მხოლოდ ერთ თანხმოვნისანი ალომორფი – -CI – ფუნქციობს.

-CI ავიქსის მეშვეობით იწარმოება ხელობა-მესაქმეობის თურქული სახელები. ესენია:

ავჯი < avci (av 'ნადირობა' + -ci) 'მონადირე' (გაზ. თბილისი, 20. 08. 1982). ეგევე სიტყვა გვარის ფუძეშიც შეგვხვდა – ავჯიშივილი (გაგულაშივილი 1993, 9).

ათჯი < atci (at 'ცხენი' + -ci) 1. 'მეჯინიბე'; 2. 'მეცხენე' (ქამადაძე 1999, 199).

ამბარჯი < ambarci (არ. ambar 'ბეღელი, საკუჭნაო' + -ci) 'მეკუჭნავე' (გვდ II 1941, 113, 120, 136, 267, 454).

არაბაჯი < arabaci (araba 'ურემი' + -ci) 'მეურმე'. ეს თურქული სიტყვა ქართული გვაროვნული ფორმანტის გარეშე ფუნქციობს პატრონიმად (გაგულაშივილი 1993, 11). შდრ. ქართული გვარსახელი მეურმიშივილი.

არხი < ar(1)k (ar(1)k 'არხი' + -ci) 'არხის გამყვანი'. arik || ark საერთო თურქული სიტყვაა. მაჰმუდ ქაშღარელთან arik ფორმითაა მოცემული. ეს დერივატი გვარის ფუძეში გვხვდება მაანთროპონიმებელი -a ავიქსით: არხიაშივილი. ამ გვარის კაცი 1692 წლის თაგნასყიდობის წიგნის მოწმეობას ადასტურებს (პაღ I 1991, 177).

ბალარჯი < balarci (სპ. balar 'ყავარი' + -ci) 'მეყავრე' გვხვდება გვარის – ბალარჯიშივილი – ფუძეში (თბსც 1998, 66);

ბალჩი < balçı (bal ‘თაფლი’ + -çı) ‘მეთაფლე’ (დლონტი 1986, 82). ქართული ონომასტიკის ფუძემდებელს, ალექსანდრე დლონტს, ბალჩი მამაკაცის სახელად მესტიაში აქვს დაფიქსირებული. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მოსაქმეობის ეს ტერმინი არ ფიგურირებს, თუმცა გვარის ფუძეში კი არის „მოკალათებული“ – მეთაფლიშვილი (თბსც 1998, 451).

დემურჩა < demürçi (demür ‘რკინა’ + çİ) ‘მჭედელი’. დემურჩა ყუავილაძე – ამილახორის ყმა (1649 წ.) (პალ II 1993, 73). გვხვდება პატრონიმის ფუძეშიც – დემურჩასშვილი ზაქუტა (1630 წ.). ძველი დოკუმენტებიდან ამოკრებილი მასალა ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით გვიჩვენებს ქართული გვარების ჯერ სანიან ვარიანტებს, ე.ი. როცა მსახლერულ წევრთან ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი შენახულია, რაც მამაშვილობას გამოხატავს და გვარის წარმოშობის პირველი საფეხურია, და მერე – უსანო ვარიანტებს. შდრ. დემურჩასშვილი და დემურჩაშვილი. ამგვარი მასალა გვართა წარმოქმნის პროცესზე უშუალო დაკვირვების საშუალებას იძლევა და ისტორიული ონომასტიკონის შესასწავლად აუცილებლად გასათვალისწინებელია. უფრო ძველი ნასესხობა იგივე ლექსემა ყრუ ანლაუტით – თემურჩი. უნდა ითქვას, რომ თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმებში წარმოჩენილია ყივჩაღური და ოღუზური ენების ძირითადი ფონოლოგიური თავისებურება – მჟღერი და ყრუ ანლაუტი და ერთმანეთს ერთგვარად უპირისპირდება თემური და დემური, თენგიზი და დენიზა, რომელთა ყრუანლაუტიანი ვარიანტები უპირატესად ყივჩაღური ჯგუფის ენათაგან არის შეთვისებული, ხოლო მჟღერი – თურქულიდან ან აზერბაიჯანულიდან.

დილენჯი < dilenci (dilen- dilenmek ‘მათხოვრობა’ ზმნის ფუძე + -ci) ‘მათხოვარი’. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში მოხსენიებულია დილენჯი ოტიას ძე (გვდ II 1941, 386); 1679 წლის ნასყიდობის დოკუმენტში კი ეს სიტყვა უკვე გვარის ფუძეშია: დილენ-

ჯაშვილი ბერუკა, ძმა ქიტია დილენჯაშვილისა (პალ II 1993, 890). სიტყვა ძველი თურქულიდან მოდის. ძველ უიღურულში tile-ფუძეს აქვს 'თხოვნის' მნიშვნელობა. წყალობის, გამოთხოვნის შინაარსი სიტყვას დაახლოებით XIV საუკუნიდან ეძლევა (შდრ. ქართული პერსონული სახელები ამავე მნიშვნელობის ფუძიდან: გლახა, გლახო, გლახუა, გლახუკი, გლახუნა; მეგრული: გახუ, გახუნია). ქართულში დასტურდება ეგვიპე სიტყვა ფართო ლაბიალური ხმოვნით პირველ მარცვალში – დოლენჯი (ლაზარეს ძე) (გვდ II 1941, 216). აღმოსავლურ ენათაგან ნასესხებ სიტყვათა ერთ ნაწილში ანლაუტისეული *d* ან *t* და მომდევნო არალაბიალურხმოვნისანი კომპლექსი ქართულში დამკვიდრებისას იძლევა *დ/თ/ტ* + *ო* კომპლექსს. თურქ. *tilmaç* > ქართ. თოლმანი, სპ. *dastqar* > ქართ. დოსტაქარი და სხვ. ამ ბგერათშესატყვისობის შესახებ წერილში პირველ მაგალითად სწორედ თურქ. *dilenci* > ქართ. დოლენჯია მოყვანილი¹. ანთროპონიმად დოლენჯი ამჟამად არ გვხვდება.

ელჯი < *elçi* (*el* 'ხალხი, ტომი' + *-çi*) 'ელჩი' (დლონტი 1986, 82); ეგვიპე სიტყვაა თხზული სახელის შემცველ გვარში ელჩიბეგაშვილი (მაისურაძე 1981, 60).

თოფნი < *topçı* (*top* 'იარაღი' + *-çi*) 'მეთოფე, მეიარაღე' (დლონტი 1986, 118). გვარის ფუძეში შეგვხვდა როგორც თოფნი- (თოფნიშვილი), ასევე თოფნია – მანთროპონიმებელი -ა აფიქსით. თოფნიაშვილები ებრაელები არიან. მე-ე და მე-ურ- კონფიქსით გაქართულებულია მეთოფე და მეთოფური. ამათგან მეთოფე შეგვხვდა გვარის ფუძეში: მეთოფიშვილი (თბსც 1998, 451).

თოქმაჯი < *tokmakçı* (*tokmak* 'კვერი; ურო' + *-çi*) 1. 'კვერის მცემელი სამჭედლოში'; 2. 'ჩამომსხმელი, თითბერზე

¹ ს. ჯიქია. ერთი ფონეტიკური კანონზომიერებისათვის ქართულში – თსუ შრომები, ტ. 186, აღმოსავლეთმცოდნეობა. თბილისი, 1978, გვ.5.

- (რკინეულზე) მომუშავე ხელოსანი'. გვხვდება მხოლოდ გვარსახელის ფუძეში – თოქმაჯიშვილი (მაისურაძე 1981, 76).
- კალაიჯი < kalaycı (kalay 'კალა' + -cı) 'მკალავი' გვარებში: კალაიჯიშვილი (თბსც 1998, 314) და ყალაიჯიშვილი (მაისურაძე 1981, 182). შდრ. ამავე შინაარსის ქართული გვარებია მეკალუაშვილი და მკალავიშვილი (თბსც 1998, 451; 477).
- კომურჯი < kömürçü (kömür 'ნახშირი' + -cü) 'შენახშირე'. ამ სიტყვის ფონეტიკური ვარიანტებია შემდეგ ქართულ გვარებში: კომურჯიშვილი (მაისურაძე 1981, 90), ქიმურჯიშვილი (მაისურაძე 1981, 174), ქომურჯიშვილი (გაზ. თბილისი, 19.03.1987).
- კურახჩი < kürekçi (kürek 'ნიხაბი' + -çi) 'შენიხბე' გვარებში: კურახჩაშვილი, კურახჩიშვილი (თბსც 1998, 379).
- ლაფაჩი < lapacı (იტ. lappa 'ფაფა' + -cı) 'ფაფის მოყვარული'. ლაფაჩი გვარადაც გვხვდება და გვარის ფუძეშიც – ლაფაჩიშვილი,
- სოფუჯი < sopaçı (sopa 'კეტი, კომბალი' + -cı) 'შეკომბლე; მსხვილკეტიანი პატრული'.
- ულარჯი < yularcı (yular 'უნაგირი' + -cı) 'შეუნაგირე' „შენახულია“ გვარ ულარჯიშვილის ფუძეში (მაისურაძე 1981, 158).
- ვაფახჩი < papakçı (papak 'ვაფახი' + -çi) 'ვაფახის მკერავი'. ეს სიტყვაც ოდენ გვარის ფუძეშია – ვაფახჩიშვილი (გაგულაშვილი 1993, 75).
- ქილარჯი < kilerci (სპ. kiler 'საკუჭნაო' + -ci) 'შეკუჭნავე'. ამ სიტყვას ვხვდებით ორი გვარის – ქილარჯიშვილისა (მაისურაძე 1981, 173) და კილარჯიშვილის – ფუძეში.
- ქურქჩი < kürkcü (kürk 'ქურქი' + -cü) 'ჭონი (ბეწვეულის, ტყავის მკერავი)'. ხელობის ეს ტერმინი ფიქსირებულია გვარში ქურქჩიშვილი. ვვარაუდობთ, რომ იგივე ლექსემაა გვარებში ქურქჩიშვილი (ფუძეს აკლია რ თანხმომვანი) და ქურჩიშვილი (ფუძეს აკლია ქ თანხმომვანი). ფაქტია, რომ საქმიანობა ისე ყოფილა სტრუქტურირებული, რომ ქურქების რიგითი მკერა-

ვის გარდა ჰყოლიათ უფროსი მკერავი – ქურქჩიბაში. ეს სიტყვაც გვარს დასდებია საფუძვლად: ქურქჩიბაშიშვილი (მაისურაძე 1981, 50).

ყაზანჯი < kazancı (kazan ‘ქვაბი’ + -cı) ‘მექვაბე’ შეგვხვდა გვარის ფუძეში ყაზანჯიშვილი (მაისურაძე 1981, 50). შდრ. შდრ. ამავე შინაარსის ფუძით ქართული გვარი მექვაბიშვილი.

ყაუხნი < kavukçu (kavuk ‘ერთგვარი ქული’ + -çu) ‘მექუდე; ქულის გამყიდველი’ გვარში ყაუხნიშვილი. ი. მაისურაძის ცნობით ყაუხნიშვილთა წინაპრის გვარი დარდაგანიძე ყოფილა.

ყაფინი < kapıcı ‘მოსეღე მეკარე, რომელიც ასრულებდა საპოლიციო-ადმინისტრაციულ ფუნქციებს’.

ყვინი < kuyumcu (kuyum ‘საოქრომჭედლო ნაწარმი’ + -cu) ‘ოქრომჭედელი’. ხელობა-საქმიანობის ამ ტერმინს მეგრული საგვაროვნო-(ი)ა ფორმანტი ერთვის ორ გვარში: კვინია და ყვინია (მაისურაძე 1981, 185). შდრ. იმავე შინაარსის ფუძის პატრონიმი ოქრომჭედლიშვილი.

ყორულჩი < körükçü (körük ‘საბერველი’ + -çi) ‘საბერველის ოსტატი ან გამყიდველი’ გვარის – ყორულჩიშვილი – ფუძეში.

ყულეჯი < kuleci (არ. kule ‘კოშკი’ + -ci) ‘მეკოშკე’ გვარში ყულეჯიშვილი, მორიგე ჯარისკაცი; (3) მოსამსახურე’.

ყულუხნი < kullukçu (kulluk ‘საყარაულო პოსტი, სამსახური’ + -çu) ‘უნტერ-ოფიცერი’.

ჩინიჯი < çinici (სპ. çini ‘ფაიფური, ქაშანური’ + -ci) ‘მეფაიფურე’. შეგვხვდა გვარის ფუძეში – ჩინიჯიშვილი.

ჯარჯი < carcı (car ‘მოწოდება, შეძახილი’ + -cı) ‘მაუწყებელი, გამომცხადებელი’. ჯარჯი პირის სახელიც არის და გვარის ფუძეშიც დაფიქსირდა – ჯარჯიშვილი (მაისურაძე 1981, 241).

როცა გეოგრაფიულ სახელებს ერთვის -II სუფიქსი, ხშირად სადაურობა აღინიშნება: ბაღდადლი (გვარში ბაღდადლიშვილი) < Bağdadlı ‘ბაღდადელი’, Kırımlı < ყი-

რიმელი. იგივე ტოპონიმი სადაურობის ქართული სუფიქსითაც გვხვდება გვარის ფუძეებში: ყირმელიშვილი, ყირმელაშვილი

მიმართებითი ზედსართავები თურქულში უპირატესად -II აფიქსით იწარმოება; რამდენიმე მათგანი ქართულ ანთროპონიმიშიც მოვიპოეთ:

სოილ < soy ('წარმომავლობა', 'გვარი'+ -II 'კეთილშობილი',

ბუილლი (გვარში: ბუილლიშვილი) < büyük 'უღვაში' + II 'უღვაშიანი'.

იარალი < yara 'ჭრილობა'+ II 'დაჭრილი'. იარალი შეგვხვდა პირის სახელადაც და გვარის ფუძეშიც.

თათლა (ხან) < tat 'გემო'+ II 'გემრიელი', 'ტკბილი';

ულრულუ < uğur 'კარგის მომასწავებელი ნიშანი' + II 'იღბლიანი';

თოფლი < top 'იარალი' + II, 'იარალიანი'.

თხზული სახელების – ყუთლუარსლანი, ყუთლუაშვილი, ხუთლუბელ/აშვილი – პირველ კომპონენტშიც ეს სუფიქსია: ყუთლუ < kut 'ბედნიერება'+ II 'ბედნიერი';

ქართულ გვარს ქერქეზლიშვილი დასდებია საფუძვლად კომპოზიტი ვითარებითი kör > 'ბრმა' და მიმართებითი ზედსართავით < gözli 'ბრმა თვალიანი'.

მაგალითებიდან ორ შემთხვევაში ეს სუფიქსი დაერთო არაბულ /ისარლი< არ. (hisar) 'ციხე'+ II 'ციხელი' და სპარსულ ყირქესალი < თ. (kırk) 'ორმოცი'+ სპ. (kese) 'ქისა' + II 'ორმოცქისიანი' სიტყვებს.

თითო-ორლა მაგალითით დასტურდება: უქონლობის აფიქსი -sIz : parmaxsiz (გვარში: პარმახსიზაშვილი parmak 'თითი' + -sIz 'უთითო', burnusuz (გვარში: ბურნუსუზაშვილი burun 'ცხვირი' + -sIz 'უცხვირო'.

ზედსართავი სახელის წარმომქმნელ სუფიქსთაგან შეგვხვდა -mAn, რაიმე თვისების ინტენსიურობის მაჩვენებელი:

შიშმანა < şişman 'მსუქანი',

-cA აფიქსი ქართული მ-ო-ს ფარდია:

ala-ca > ალაჯა 'მოჭრელო',

kara-ca > ყარაჯა 'მოშავო' და სხვ.

განყენებულ სახელთა წარმოქმნელ აფიქსთაგან არის:

-el (ზმნისგან სახელის მაწარმოებელი აფიქსი):

საიგი < say ('ჩათვლა', 'ჩარიცხვა') + el 'პატივისცემა'

და

-lik – სახელიდან სახელისავე მაწარმოებელი:

ბეგლიკი < beg-lik 'სიმაგრე', 'სიმტკიცე',

კულუხ (გვარში: კულუხაძე) < kul-luk 'მონობა',

ტოკლიკა (გვარში: ტოკლიკაშვილი) < tokluk 'სიმაძლ-რე';

-ak სუფიქსიანია:

ქონაკი (გვარში: ქონაკიძე) < koç+ak 'მამაცი', 'ყოჩაღი'.

koç შეიძლება ასოცირებდეს როგორც ზმნის koçmak 'შემ-თხვევა', 'გადახვევა', ძირთან, ასევე არსებითთან koç 'ყო-ჩი', რომელიც შესიტყვებაში koç yıgıt (სიტყვასიტყვით: ყო-ჩი ვაჟკაცი) ნიშნავს 'ღამაზ, წარმოსადგე ჭაბუკს'.

-Ik სუფიქსი ფუნქციობს kazık-ში (kazmak 'გაქცევა', ზმნის ძირი + -Ik) > კაჩუხა (გვარში: კაჩუხაშვილი) 'გაქ-ცეული'.

საჭიროდ ჩავთვადეთ, აღგვენიშნა, რომ ზემოთ განხი-ლული არცერთი სახელი არ ფიგურირებს არც თურქულ საკუთარ სახელთა ლექსიკონებში (K. Z. Gençosman, Türk isimleri sözlüğü. İstanbul, 1975; A. Erol, Şarkılarla, Siirlerle, Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız, Ankara, 1992; A. Aysan, S. Tüncay, Türkiye'de Kadın-Erkek Adları Sözlüğü. Ankara, 1993 და სხვ.) და არც რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მიერ გამოცემულ თურ-ქულ პირის სახელთა ე. წ. ანთროპოცენტრულ ქვეჯგუფ-ში (Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика. Антропонимия. Москва, 2001, გვ.707-711).

თურქულ წარმოქმნილ სახელთაგან ზოგი ფუნქციობს ქართველთა პირის სახელად, ნაწილი დღესდღეობით მხოლოდ გვართა ფუძეებშიდაა, რამდენიმე კი გვხვდება როგორც პირის სახელად, ასევე პატრონიმის ძირშიც.

წყაროები და ლიტერატურა

1. ი. ასუაშვილი, ქართული გვარ-სახელები. თბილისი 1994.
2. ი. გაგულაშვილი, ქართული გვარები, საკუთარი სახელები. ქუთაისი 1993.
3. ნ. გურგენიძე, თურქულიდან ნასესხებ პატრონიმთა სტრუქტურისა და სემანტიკისათვის ქართულში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1984, 4.
4. ნ. გურგენიძე, მ. ჯიქია, თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმები ქართულში. თბილისი 1994.
5. გვდღ: გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ, წ. II. თბილისი 1941.
6. თბსც – თბილისის ბინების სატელეფონო ცნობარი. თბილისი 1998.
7. ი. მაისურაძე, ქართული გვარსახელები (საღექსიკონო ბიბლიოგრაფიული მასალები). თბილისი 1981.
8. პალ I: პირთა ანოტირებული ლექსიკონი XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა. თბილისი 1991.
9. პალ II - პირთა ანოტირებული ლექსიკონი XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, II, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ. თბილისი 1993.
10. მ. ქამადაძე, აჭარის ონომასტიკა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს რეგიონის მონაცემებთან მიმართებით – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი. ბათუმი 1999.
11. ალ. დლონტი. ქართველური საკუთარი სახელები. თბილისი 1986.

Nunu Gurgenidze, Marika Jikia

Derived Nouns of Turkic Origin in Kartvelian Anthroponyms

Summary

In Kartvelian anthroponyms derived from Turkic word-forms by morphological means, names with the suffixes -ჭი and -დი are the dominant source. The presence of the suffix -ჭი considerably facilitates recognizing Turkic nomina agentis in Georgian anthroponyms:

/avži/ 'hunter'

/atči/ 'horse-breeder'

/balči/ 'bee- keeper'

/demirži/ '(black)smith'

/kurkči/ 'furrier' (in the stem of the surname /kurkčišvili/),

/q'auxči/ < /k'avuk'ču/ 'hatter' (in the root of the surname /q'auxčišvili/, etc.

Some relative adjectives formed with the suffix -II are found in the stems of Georgian proper names:

/buiyli/ < /byjykly/ 'moustached' (in the surname /buiylišvili/),

/uγrulu/ < /uγurlu/ 'lucky'.

The same suffix is found in the first or second components of complex (compound) names: /qutluarslani/ 'happy lion', /kerkezli/ < /körgözlü/ 'blind on one eye' (in the surname Kerkezlshvili).

Two words with the affix of absence -sIz are attested in the stems of Jewish patronyms: /parksiz/ 'missing one (or more) finger' (in the surname Parksizashvili),

/burnusuz/ < burunsuz 'noseless' (in the surname Burnusuzashvili).

Turkic words with the affixes -gl, -llk, -Ak, -lk, -mAn, -žA occur in the following words:

/saigi/ < /saj-gy/ 'honour'

/t'ok'lik'a/ < /tok-luk/ 'satiety';

/kočak'i/ < /koč-ak/ 'brave' in the surname Kochakidze;

/k'ačuxa/ < /kač-yk/ 'foolish' in the surname Kachuxashvili;

/šišmana/ > /šišman/ 'stout';

/alaža/ < /alaža/ 'motley';

/qaraža/ < /karaža/ 'blackish' in the surname Qarajashvili.

Some loan-words are fixed only as proper names. By the time when patronyms were formed, the desemantized Turkic lexemes had already been established as stems of surnames. One part of the Turkic borrowings are attested in the forms both of proper names and of patronymic stems.

ევროპული ნეოლოგიზმები არაბული ენის ეგვიპტური დიალექტის კაიროს კილოკავში

არაბული ენის ეგვიპტურ დიალექტში ისევე, როგორც ნებისმიერ ენაში, ბევრია ნასესხობა უცხო ენებიდან. ეგვიპტის ისტორიის მანძილზე რეალობის ცვლილებასთან ერთად, ეგვიპტურ მეტყველებაში ილექებოდა შემოსული ლექსიკური ერთეულები სხვადასხვა ენებიდან. არაბთა ეგვიპტეში დამკვიდრების პირველ ხანებში არაბულში შემოაღწია ცალკეულმა ადგილობრივმა, კოპტურმა ლექსემებმა. უფრო გვიანდელ პერიოდებში ეგვიპტურმა არაბულმა შეითვისა თურქული, უფრო გვიან კი – ფრანგული და ინგლისური ლექსიკური ერთეულები. წინამდებარე სტატიის განხილვის საგანს წარმოადგენს ის სიტყვები, რომლებიც მოცემულ დიალექტში ბოლო ხანებში შემოვიდა, ანუ ნეოლოგიზმები. მათი უმრავლესობა, გასაგებ მიზეზთა გამო, ანგლიზმებია. უცხო სიტყვათა შორის, როგორც ვიცით, ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ნასესხობები, ანუ ისეთები, რომელთა ენაში შემოსვლაც აუცილებლობით იყო გამოწვეული და ბარბარიზმები – ისეთი უცხო სიტყვები, რომელთა ენაში დამკვიდრებაც აუცილებლობას არ წარმოადგენდა, რამდენადაც მათი შესატყვისი მოცემულ ენაში მოიპოვებოდა. ამასთან, ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმასაც, თუ რამდენად პროდუქტიულია შემოსული ლექსიკა და აქვს თუ არა მას ფორმათ ან სიტყვათწარმოების წარმოების უნარი.

ეგვიპტური დიალექტის ლინგვისტური სტატუსი

არაბული სამყაროს ლინგვისტური მდგომარეობა, როგორც მინიმუმ, დიგლოსიურად ფასდება (al-Rabaa 1986, 73), რასაც, ერთი მხრივ, სალიტერატურო არაბულისა და, მეორე მხრივ, ტერიტორიული დიალექტის დაპირისპირება

განაპირობებს. რიგ შემთხვევებში სურათი უფრო რთულდება და საქმე ტრიგლოსიასთან, ტეტრაგლოსიასთან, პოლიგლოსიასთან გვაქვს. კაიროში, შეიძლება ითქვას, ზოგადი ლინგვისტური სიტუაცია დიგლოსიურს არ სცილდება, თუ ჩავთვლით, რომ აქ მხოლოდ ორი ლინგვიტური ერთეული უპირისპირდება ერთმანეთს – კაიროს კილოკავი და სალიტერატურო არაბული. პერიფერიებში მდგომარეობა სხვაგვარია: თითოეულ სოფელს აქვს თავისი ადგილობრივი კილოკავი, ამასთან მოსახლეობის დიდი ნაწილი ფლობს რაიონულ ცენტრში გავრცელებულ კილოკავს. ადგილობრივ მოსახლეებს ასევე აქვთ კავშირი მეზობელი სოფლების მაცხოვრებლებთან, და, შესაბამისად, მათ კილოკავენაც ფლობენ. მათ უმრავლესობას, სხვადასხვა საქმის გამო, პერიოდულად უწევს კაიროში ჩასვლაც და კაიროს მეტყველებასაც ეცნობიან. თუ ასეთი სოფლის მკვიდრმა სალიტერატურო არაბულიც ისწავლა (ან ამის გარეშეც), პოლიგლოსია სახეზე გვაქვს. მაგრამ ესეც არ არის ლინგვისტური სიჭრელის უმაღლესი ხარისხის მაგალითი. გარდა ტერიტორიული დიალექტებისა და სალიტერატურო არაბულისა, გვაქვს მესამე ენობრივი კონგლომერატიც, ე.წ. სტანდარტული არაბული. მარტივად რომ ითქვას, სტანდარტული არაბული ეს არის სალიტერატურო არაბულის ლექსიკისა და დიალექტის გრამატიკის, თუ მახასიათებელთა სინთეზის მქონე ენობრივი ფორმა, რომელზედაც საუბრობენ ოფიციალური შეხვედრებისას, საუნივერსიტეტო ლექციების მსვლელობისას (როცა ლექცია წმინდა დიალექტზე არ მიმდინარეობს), საინფორმაციო გადაცემებში, ანუ იქ, სადაც ტრადიციულად ითვლება, რომ სალიტერატურო არაბული უნდა ისმოდეს (ეჯიბაძე 2008, IV). ხშირად ადგილობრივთა მიერ სტანდარტული არაბული სალიტერატურო არაბულადაც იწოდება, რაც არასწორია (ეჯიბაძე 2008, IV). ამაში დასარწმუნებლად ე.წ. სტანდარტული არაბულის ყურისმოკვრაც კმარა: მასში თითქმის არ ჟღერს გარეგანი ფლექსია, თითქმის არ გვხვდება ფლექსიური პასივი, მკაცრად რედუცირებულია ორობითი რიცხვი და ა.შ.; ანუ გრამატიკული მონაცემები, ფაქტობრივად,

დიალექტისას უტოლდება. სამაგიეროდ, არ ისმის ისეთი ლექსიკა, რომელიც დიალექტურად ითვლება. ცნობილია, რომ სალიტერატურო არაბულისა და არაბული დიალექტების ძირითადი ლექსიკური ფონდი საერთოა. მაშ, რას ნიშნავს “დიალექტური” ლექსიკა? წმინდა დიალექტურ ლექსემათა რიცხვი იმდენად მცირეა, რომ ვერც ერთი ენობრივი ფორმის ასამოქმედებლად ვერ იკმარებდა. სალიტერატურო არაბულისთვის ცნობილი სინონიმიკიდან, ჩვეულებრივ, დიალექტი “ირჩევს” ერთ სინონიმს და, ამათუ იმ მიზეზთა გამო, მას ანიჭებს უპირატესობას. საინტერესოა ისიც, რომ ამ სიტყვებს ერთგვარი „ტაბუ ედუბა“. *rāh^a* (წავიდა), *ba‘at^a* > *ba‘at* (გააგზავნა), *qadar^a* (შეძლო, შეეძლო) და მსგავსი ლექსიკური ერთეულები საერთოა სალიტერატურო არაბულისა და დიალექტისთვის. ამისდა მიუხედავად, სალიტერატურო არაბულის მცოდნე არც ერთი ეგვიპტელი არ გამოიყენებს სალიტერატურო ტექსტში არც ერთ ამ ლექსემას, ჩათვლის რა მათ დიალექტიზმებად და დაუპირისპირებს მათ, მაგალითად, *dahaba*, *’arsala*, *’istafā‘a* ვარიანტებს.

არაბულ სამყაროსთან დაკავშირებით წამოიჭრება შემდეგი საკითხიც: სალიტერატურო არაბულის ენობრივი სტატუსი და რომელი ენობრივი ფორმა ითვლება მშობლიურ ენად მოსახლეობაში. თუ მშობლიური ენა ეს ის ენაა, რომელსაც ადამიანი ბუნებრივი წესით ეუფლება, სახლსა და ქუჩაში ადრეული ბავშვობიდან ისმენს, მაშინ მშობლიური არაბებისთვის მხოლოდ მათი ადგილობრივი ტერიტორიული დიალექტებია. სალიტერატურო ენას ისინი სკოლებში სწავლობენ ისევე, როგორც უცხო ენებს. ისინი, ვინც სკოლაში არ დადიოდა, სალიტერატურო არაბულს ვერ ფლობს, რისი პირადი მოწმე ჩვენ არაერთხელ გაემხდარვართ (1990 წლისთვის ეგვიპტის მოსახლეობის 50% წერა-კითხვის უცოდინარი იყო (Parkinson 1994, 207)). სწორედ ამგვარი სტატუსი დიალექტისა უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ უცხო ენებიდან შემოსული სიტყვები მასში დამკვიდრდა.

ნასესხობანი

არაბულ ენაში შეიმჩნევა ტენდენცია მსოფლიო პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და ტექნოლოგიურ პროგრესთან დაკავშირებული მოთხოვნილებების საკუთარი რესურსებით შევსებისა. მაგალითად, ტელეფონი – *hātif^{am}* (ის, ვისი საუბარიც გვესმის, მაგრამ ვერ ვხედავთ), მობილური ტელეფონი – *maḥmūl^{am}* (ის, რასაც თან ვატარებთ), სამიტი – *qimma* (მწვერვალი, უმაღლესი დონის შეხვედრა), ტაქსი – *sayyārat^u al-ujra^u* (გადასახადის მანქანა) და სხვ. მაგრამ ამგვარი ტენდენცია რეალურია მხოლოდ სალიტერატურო არაბულისთვის. დიალექტი უფრო გახსნილია ნასესხობებისთვის და დაუბრკოლებლად უშვებს თავის სისტემაში უცხო ერთეულებს. დიალექტში ის უცხო ტერმინები მკვიდრდება, რომლებიც მოთხოვნადია ყოველდღიურ ცხოვრებაში. იმავე ტელეფონს, მაგალითად, დიალექტში ყოველთვის შეესაბამება *tilifūn*, მობილურს – *mobāyil*, არაბულ *sayyārat^u al-ujra^u*-ს *taksī* და ა.შ. დასტურდება ბევრი სხვა ისეთი უცხო წარმოშობის სიტყვა, რომლის დამკვიდრებაც არაბული სინონიმის არქონით იყო განპირობებული: *jīnz* – ჯინსი, *sigāra* – სიგარა, სიგარეტი, *i/asfalt* – ასფალტი, *fatrīna* – ვიტრინა, *ṣīk* – ჩეკი, *kulkulīter* – კალკულატორი, *kumbyūter* – კომპიუტერი და სხვ. ჩვეულებრივ, ამგვარი ლექსიკა ტექნოლოგიის ან სხვა სფეროში განვითარების შედეგად გადმოდის უცხო ენებში, სადაც მათ სემანტიკური პარალელი არ მოეპოვება.

ბარბარიზმები

უცხო სიტყვათა უდიდესი ხვედრითი წილი მოდის სწორედ იმ ლექსიკაზე, რომელიც ენაში, თითქოს, ყოველგვარი მიზეზის გარეშე მკვიდრდება, ე.წ. ბარბარიზმებზე, რომელთა უქონლობით ენაში არ შეიქმნებოდა არავითარი ვაკუუმი, რადგან მათი სინონიმები მოცემულ ენაში დასტურდება. კაიროს მეტყველება, განსაკუთრებით,

კი – ახალგაზრდებისა (მაგრამ არა მხოლოდ მათი), უხვადაა გაჯერებული ამგვარი ლექსიკით, მაგალითად:

ევროპული შესატყვისი	დიალექტური ვარიანტი	არაბული შესატყვისი	ქართული შესატყვისი
ინგლ. zero	zīro	صفر	ნული
ინგლ. mall	māl	مركز تجارى	სავაჭრო ცენტრი
ინგლ. credit	krīdit	رصيد	კრედიტი
ინგლ. card	kart	بطاقة	ბარათი
ინგლ. relax	rilāks	استرخ	მოეშვი
ინგლ. please	blīz	من فضلك	გთხოვ, გეთაყვა
ფრანგ. merci	mersī	شكرا	გმადლობ
ინგლ. hand bag	handbag	شنطة يد	ხელჩანთა
ინგლ. cancel	kansar	أنهى	დაასრულა
ინგლ. choise	tašwīs	اختيار	ამორჩევა
ინგლ. pencil	bensil	قلم رصاص	ფანქარი
ინგლ. option	ōbšān	اختيار	არჩევა, თავისუფლება
ინგლ. freand	frēnd	صديق	მეგობარი
ინგლ. bakery	bīkāri	مخبز	საცხობი
ინგლ. O.K.	ōkey	طيب، حسناً	კარგი, კეთილი
ინგლ. make up	mīkab	تجميل	მაკიაჟი
ფრანგ. col- lègue	kūlig	زميل	კოლეგა
ინგლ. bread	brād	خبز	პური

მეტად მნიშვნელოვანია, როგორ იქცევიან ასეთი სიტყვები ენაში, რამდენად ახერხებს მსესხებელი ენა მათ დამორჩილებას და მორგებას საკუთარ სისტემაზე.

მეტყველების ნაწილები არსებითი სახელები

რაოდენობრივად ნეოლოგიზმთა ყველაზე დიდი წილი არსებით სახელებზე მოდის. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ფორმათა და სიტყვაწარმოების მიხედვით, ის არსებითი სახელები, რომლებიც ეგვიპტურშიც არსებით სახელებად შემოდის, ნაკლებად პროდუქტიულია: *maus* – (კომპიუტერის) თაგვი, *bīkari* – საცხობი და სხვ. მათი დიდი უმრავლესობისთვის ერთადერთ ფორმათწარმოებას მრავლობითი რიცხვია.

მრავლობითი რიცხვის წარმოება არსებით სახელებში

ევროპული წარმოშობის ნეოლოგიზმთა უმრავლესობა აწარმოებს მდედრობითი სქესის სწორ მრავლობითს (-at სუფიქსი). ამასთან, თუ სიტყვაში გრძელი ხმოვანია, მრავლობითის სუფიქსის გრძელი ხმოვნის გავლენით ის დაიკლდება:

kāsīt – *kasitāt*, *maryunīt* – *maryunitāt*, *šizlūng* – *šizlungāt* და სხვ.

თუ უცხო წარმოშობის სიტყვა ხმოვნით ბოლოვდება, მრავლობითის წარმოებისას ის ფუძეზე დაირთავს -h-თან ხმოვანს: *sī. dī.*(ინგლ. C.D.) – *sidihāt*, *taksī* – *taksihāt*, *kabarē* – *kabarehāt* და ა.შ.

რაც შეეხება სიტყვა “ტაქსის”, ეგვიპტურში ის ორგვარი წარმოთქმით გვხვდება: *taksī* და *taks*. იმ ინფორმანტთა საუბარში, რომლებიც *taksī* ფორმას ხმარობენ, მრავლობითი დასტურდება, ზემოთ ნაჩვენები მოდელით, ხოლო ისინი, ვინც მეორე ვარიანტს ანიჭებენ უპირატესობას, ამ სიტყვას მრავლობითს უწარმოებენ ჩვეულებრივ, როგორც სხვა თანხმოდანფუძიანი სიტყვები და ვიღებთ *taksāt* ფორმას (ან, იშვიათად, *taksiyyāt*).

ზოგ შემთხვევაში ნასესხობებთან გვხვდება მრავლობითის წარმოების სხვა ვარიანტებიც, კერძოდ, მსხვრეული მრავლობითი: *bargal* – *barāgil* (კომპასი, თურქ. *pergel*),

būnaṣ – bawāniṣ (ბონუსი, ინგლ. bonus), ūḍa/ḥḍa – uwaḍ / owaḍ¹ (ოთახი, თურქ. oda), cart (ბარათი, ინგლ. card) - kurūt.

ზოგ ლექსემასთან გვხვდება სწორი და მსხვრეული მრავლობითის წარმოების პარალელური ფორმები: მ. ბადაუის ლექსიკონში (Badawi 1986, 50) დადასტურებულია bākū (ფრ. ფუთა) სიტყვის მრავლობითის შემდეგი ვარიანტები: bakāwi, bawāki, bākūwāt. ხოლო ბეირამ თონსის დიალექტზე შესრულებულ ნაშრომში, „საიდი და მისი ცოლი პარიზში“, რომელიც გარკვეულ პერიოდში ეგვიპტური დიალექტის სახელმძღვანელოდაც კი იქცა ევროპის ზოგ უნივერსიტეტში, დასტურდება bakuhāt ფორმა (al-Tonsi 1992, 7).

ზოგიერთი სიტყვა აწარმოებს მდებრობითის სწორ მრავლობითს, მაგრამ ზემოთ აღნიშნული -h- თანხმოვნის ნაცვლად ხმოვნით დაბოლოებული ფუძე დაირთავს -w- თანხმოვანს: abla – ablawāt (თურქ. აბლა, უფროსი და), bašā – bašawāt (თურქ. paşa, ფაშა).

ხელობის ან პროფესიის აღმნიშვნელი ზოგიერთი სახელი მრავლობითს აწარმოებს -īyya სუფიქსით: baḥšūngi – baḥšungīyya (თურქ. მეზადე), umbāši – umbašīyya (თურქ. ათისთავი). ამგვარი მრავლობითი ახასიათებს პროფესიის გამომხატველ ზოგ სხვა სიტყვას: gazmāgi (მეწაღე) – gazmagīyya, ‘arabāgi (ურიკაზე მოვაჭრე) – ‘arabagīyya, balṭagī (ბანდიტი) – balṭagīyya, migalladāti (მკინძავი) – migalladatīyya, miḥabbarāti (ნარკოტიკების დამამზადებელი) – miḥabbaratīyya.

თუმცა, ზემოთ აღნიშნულ გამონაკლისთა მიუხედავად, ეგვიპტური დიალექტისთვის ნორმაა მრავლობითის წარმოება -āt სუფიქსით, ხოლო ხმოვნით დაბოლოებული სიტყვები ამ შემთხვევაში ფუძეზე მრავლობითის აფიქსის წინ -h- თანხმოვანს დაირთავენ.

¹ ეგვიპტურში ეს სიტყვა დასტურდება ḍ-ით ან ḍ-ით, საზოგადოდ, ამ დიალექტისთვის ზოგჯერ დამახასიათებელია ḍ-ḍ მონაცვლეობა ისევე, როგორც ḥ-h, ṣ-s მონაცვლეობები.

მხოლოდ რამდენიმე ისეთი შემთხვევა მოიძებნა, სადაც სიტყვა მრავლობითის ფორმითვე გადმოვიდა ეგვიპტურში: kliniks (ხელსახოცები), frendz (მეგობრები), stārz (ვარსკვლავები). სადაც ბოლოკიდური -s/-z ინგლისურ ენაში არსებული მრავლობითის გამომხატველი -s აფიქსია. მოცემული მაგალითები ეგვიპტურ დიალექტში მხოლოდითში არაბული შესატყვისით დასტურდება, მრავლობითში კი – ინგლისური ვარიანტით.

ზედსართავი სახელები

ნასესხები ზედსართავი სახელები ხშირად სქესსაც კი არ აწარმოებენ ისევე, როგორც რიცხვსაც: jantal qawi (ძალიან ნაზი), šik qawi (ბრწყინვალე) სქესს არ განარჩევს. მაგალითად, el-film šik qawi (ეს ფილმი (მამრ. სქ.) ბრწყინვალეა), el-bint šik qawi (ეს გოგონა ბრწყინვალეა).

უღებები

დადასტურდა შორისდებულთა გადმოსვლის შემთხვევებიც:

ფრ. merci – mirsī, ინგლ. please – blīz, o.k. – ōkei, რამდენიმე კოპტურიდან შემოსული შორისდებულებიც შემორჩა – išlīl, išlāl – მოდი ვილოცოთ, išbār – ზიზღის გამომხატველი შორისდებული. ასევე ნაწილაკის სტატუსში უნდა განვიხილოთ, ალბათ, efendim (დიახ! ბატონო! გისმენთ!) ფორმა, რომელიც თურქულიდან გადმოვიდა კუთვნილების გამომხატველი ნაწილაკითურთ (-im/-m, I პ; მხ. რ. თურქ. efendim – ჩემო ბატონო). უნდა აღინიშნოს, რომ efendi (ბატონი) ფორმა ასევე დასტურდება ეგვიპტურში, როგორც არსებითი სახელი.

მეტყველების სხვა ნაწილები

იშვიათად გვხვდება მეტყველების სხვა ნაწილებიც: სპარს. bos (კოცნა) – ეგვიპტურში შემოვიდა როგორც ცარიელი ზმნა bās – yibūs (აკოცა) და პროდუქტიული გახდა; გვაქვს inbās, itbās (აკოცეს), bawwis (აკოცინა), būsa (კოცნა) ფორმები.

ასევე ზმნას წარმოადგენს ინგლისური to relax (მო-შვება), რომელიც ეგვიპტურში მხოლოდ ბრძანებითის ფორმით, არაპროდუქტიული სახით დასტურდება /relaks ya man/ – მოეში, კაცო! საინტერესოა, რომ ამ გამოთქმაში მხოლოდ წოდებითი ფორმის ნაწილაკია არაბული).

stop (ინგლ. გაჩერება, შეჩერება) – istōbb. ეს უკანასკნელი ხანდახან გაგებულია როგორც არსებითი სახელი. შედეგად, nūr el-istōbb (გაჩერების სინათლე, ანუ შუქნიშნის წითელი ფერი).

ინგლ. to save (შენახვა) ზმნის ფორმა გადმოვიდა II დერივაციული ფორმის სახით, სავარაუდოდ, იმის გამო, რომ ამ გარდამავალ ზმნას II თემისთვის დამახასიათებელი აქტიური, კაუზალური მნიშვნელობა აქვს: sayyaf (შეინახა, ჩვეულებრივ, დოკუმენტი კომპიუტერში).

ასევე, to hack (კოდის გატეხვა) გადმოვიდა, როგორც ცარიელი ზმნის I (hāk) და მისი პასივის გამომხატველი V თემის ფორმა (ithāk).

ინგლ. to drink (ზმნა, დალევა) გაგებულ იქნა, როგორც არსებით სახელი, აქედან სინტაგმა “had drīnk” – ცოტაოდენი დალია, სიტყვ. „დალევა აიღო“.

ინგლ. ზედსართავი სახელი full (სავსე) შემოვიდა II თემის ზმნის ფორმით – fawwil (აავსო).

პროდუქტიული ნასესხობანი

მასალამ აჩვენა, რომ ყველაზე მეტად პროდუქტიულია უცხოური არსებითი სახელები, რომლებიც ეგვიპტურში შემოდინან როგორც ამ ძირიდან ნაწარმოები ზმნები. ცხრილში შემოკლებითაა მითითებული ამა თუ იმ ზმნური ფორმისთვის დადასტურებული აქტივისა და/ან პასივის მიმღობები (ა.მ. – აქტივის მიმღობა, პ.მ. – პასივის მიმღობა) და ე.წ. „ნისბა“, ანუ მიმართებითი ფორმა (ნ.). ზოგან, როგორც ქვემოთ მოცემული ცხრილიდან ჩანს, დასტურდება მხოლოდ მიმღობა, ხოლო შესაბამისი ზმნური ფორმა არ ჩანს:

საწყისი ფორმა	ევროპული პირველწყარო	I თემა	II თემა	III თემა	V/itfa 'lal თემა	VI თემა	VII თემა
fīš	ფრ. fiche		fayyaš		itfayyaš		
kart	ინგლ. card	karat			itkarat ა.მ.		inkarat ა.მ.
furša	თურქ. firša		farraš		itfarraš		
sarwīs	ფრ. service	პ.მ.			itsarwis პ.მ.		
štk	ფრ. chic		šayyak		itšayyak		
šāṭ	ინგლ. shoot	šāṭ(yiṣūṭ)	šawwiṭ		itšawwiṭ		inšāṭ
buks	ინგლ. box		bakkis პ. და ა.მ.	bākis პ. და ა.მ.	itbakkis პ. და ა.მ.	itbākis პ. და ა.მ.	
narfiz	nerve	narfiz			itnarfiz პ.მ.		
šois	ინგლ. choise		šawwis				
dublāḡ	ფრ. double	dablaḡ პ.მ.			itdablaḡ		
gumruk ნ.	თურქ. gümrük	gamrak			itgamrak		
burš	კობტ.	baraš(u)	ა.მ.		itbaraš		inbaraš
makyāi	maquillage				itmakyaj		

makyaḡ სიტყვასთან დაკავშირებით შეიძლება აღინიშნოს, რომ ჩვეულებრივ, საწყის ფორმაში დასტურდება ინგლისურიდან შემოსული meikāb (make up), ხოლო ნაწარმოებ თემაში – ფრანგულიდან გადმოსული ფორმა.

ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალაში VIII და X თემათა მაგალითები არ დადასტურდა².

კომპოზიტები

არაბულისთვის კომპოზიტები ტიპიური არაა, თუმცა დიალექტურ მასალაში დადასტურდა ისეთი მაგალითები,

² VIII თემისთვის გამონაკლისია irdiwāz/irtiwāz ფორმა, რომლის შესახებაც უფრო დაწვრილებით “ფონეტიკურ ცვლილებათა” მე-8 ქვეპუნქტში ვისაუბრებთ. IV თემა არაბულის დიალექტებიდან ფაქტობრივად გამქრალია, მის ფუნქციებს თავის თავზე იღებს II თემა.

როცა ორი კომპონენტის შემცველი უცხოური სინტაგმა ეგვიპტურში გაგებულ იქნა, როგორც ერთი ლექსემა:

უცხოური პირველწყარო	ეგვიპტური დიალექტიზმი
ინგლ. roast beef	ruzbiḥ
ინგლ. off-side	ḥfsaid
ინგლ. off set	ḥfset
ინგლ. baking powder	ba/ikingbūdar
ინგლ. hand bag	hāndbag
ინგლ. ice cream	aiskrīm
ინგლ. pick-up	bīkab
ფრ. hors d'oeuvre	urdifir

და სხვ.

ცალკე შემთხვევაა butagāz (გაზქურა). ამ ლექსემას მთელი ისტორია აქვს: სიტყვა მომდინარეობს ევროპული ფორმის “butagaz”-ის სახელწოდებიდან. თავის მხრივ, “butagaz” წარმოიქმნება butan და gaz კომპონენტებიდან. ეს იყო ფორმის სახელწოდება, რომელიც ეგვიპტეში გაზქურებს ყიდდა. დროთა განმავლობაში ეს სახელი საზოგადო სახელად იქცა და ამჟამად ნებისმიერ გაზქურას აღნიშნავს (Badawi 1986, 52)³.

ფონეტიკური ცვლილებები

დიალექტურ მასალაზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ნეოლოგიზმთა უმრავლესობა ზეპირი გზითაა გადმოსული ენაში, რადგან არაბულში ისინი ითვალისწინებენ

³ მსგავსი შემთხვევაა სიტყვა „ოპერასთან“ დაკავშირებით. კაიროში იყო ოპერის შენობა, რომელიც 1971 წელს დაიწვა. მოედანს, სადაც ეს შენობა იდგა, დღესაც ოპერის მოედანი ეწოდება. 1988 წელს იაპონიის მთავრობისგან საჩუქრად კაიროში ოპერის ახალი კომპლექსი აშენდა, სადაც პირველი წარმოდგენა იყო ჯ. ვერდის ოპერა „აიდა“. დღეს კაიროელებისთვის სიტყვა “al-ḥbra”(ოპერა) აღნიშნავს ოპერის მოედანს, სადაც ოპერის ძველი შენობა იდგა, ხოლო “al-ḥbra ‘āyida”-ს, ანუ „ოპერა აიდას“, უწოდებენ ოპერის ახალ კომპლექსს.

არა ამოსავალ ენაში მათ ორთოგრაფიულ თავისებურებებს, არამედ ორთოეპიურს: ინგლ. psychology – ეგვიპტ. არაბ. saikōlōjī, ინგლ. mobile – ეგვიპტ. არაბ. mobāil (მობილური ტელეფონი).

ცნობილია, რომ უცხო ენებიდან შემოსულმა სიტყვებმა მსესხებელ ენაში შესაძლოა ფონეტიკური ცვლილებები განიცადოს. ეგვიპტურ დიალექტში შემოსულ ნასესხობებში შევქელით დაგვეჩვენა შემდეგი:

1. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ნასესხობები არაბულში საერთოდ შეიძლება ავლენდნენ განსხვავებას ვოკალიზმის საკითხში (ზოგადადაც, ვოკალიზმის სიჭრელე არაბულისთვის დამახასიათებელი მოვლენაა).

-e- ხმოვანი, მიუხედავად იმისა, რომ სალიტერატურო არაბულისგან განსხვავებით, ეგვიპტურში დასტურდება, ნასესხობებში ხშირად იცვლება -i- ან -a- ხმოვნით:

brād – პური (ინგლ. bread [bred]). ინგლ. gentle – ნაზი, რბილი, ალერსიანი [djentl] – jantal.

დასტურდება ხმოვანთა მოუწესრიგებელი ჩანაცვლებანიც: ალუმიინი – ālāmōniya, კალკულატორი – kulkulītar, კაბინა – kābānē და სხვ.

ზოგადად, ინგლისურიდან ნასესხობების იმ ტიპის სიტყვებში, რომლებიც -er კომპლექსით ბოლოვდება, დიალექტში დასტურდება -ar დაბოლოებით: filter > filtār, ისევე, როგორც -ele დაბოლოებისას ეგვიპტურში ჟღერს cal (სადაც c ნებისმიერ თანხმოვანს აღნიშნავს): uncle > ankal, gentle > jantal და სხვ.

2. დიფთონგების მონოფთონგიზაცია არაბული დიალექტებისთვის დამახასიათებელი მოვლენაა (ეჯიბაძე 2007, 47). არაბული დიალექტები ცნობენ აღმაველ დიფთონგებს და ტრიფთონგებსაც, მაგრამ დაღმავალი დიფთონგები დიალექტში სალიტერატურო არაბულთან შედარებითაც კი მონოფთონგიზაციას განიცდიან (Ivāni 2006, 640). ასევე ხდება უცხო წარმოშობის სიტყვებშიც: aw კომპლექსი იძლევა, როგორც მოსალოდნელი იყო, u/ū-ს, (autobus – utubīs), ey იძლევა i/ī-ს (bakery – bīkari) და სხვ.

ფრანგულიდან შემოსულ სიტყვებში სიტყვის ბოლო-კიდური -ye აღმავალი დიფთონგის მონოფთონგიზაციაც ხდება და ვიღებთ ī-ს: atelier – atīlī (ატელიე).

3. ის თანხმოვნები, რომლებიც არ გვაქვს არაბულში, ბუნებრივია, არაბულში არსებული ჰომორგანული ბგერით იცვლება: č > š (choice > šōis), p > b (პენცილ – bensil). ზოგჯერ p ბგერის გადმოსაცემად ڤ გრაფემასაც მიმართავენ.

4. გვხვდება თანხმოვნის ამოვარდნის შემთხვევები: carleson – kalsūn.

5. საინტერესოა, რომ თანხმოვანი “j”, რომელიც არაბულში არ გვაქვს, ეგვიპტურში დამკვიდრდა სწორედ ნასესხობათა გამო. ეგვიპტეში ფრანგული გავლენის პერიოდიდან შემორჩა ფრანგული წარმოშობის საკუთარი ან საზოგადო სახელები, რომლებიც ამ თანხმოვანს შეიცავენ და მის ზუსტად გადმოსაცემად ეგვიპტეში დამკვიდრდა ამ ბგერის სალიტერატურო არაბულისთვის უცნობი გრაფიკული შესატყვისიც: ج. ამგვარად, ეგვიპტურში დასტურდება rūj (პომადა), garāj (გარაჟი), jūb (ქვედაბოლო), jēlān, jēhān (qalis საკ. სახელები) და სხვა ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც ეგვიპტეში სწორედ ج გრაფემით ფიქსირდება.

მსგავსი მდგომარეობაა v ბგერასთან დაკავშირებით. ამ ბგერას არაბულში ფონოლოგიური ღირებულება არ გააჩნია, მაგრამ ზოგიერთ ნასესხობაში ის გვხვდება, ამიტომ, ზოგ შემთხვევაში მის გადმოსაცემად ڤ გრაფემას იყენებენ, ზოგჯერ კი ის გრაფიკულად ფიქსირდება, როგორც ڤ : (იტალ.) villa - ڤيلا (ვილა).

6. ორი თანხმოვნის თავმოყრას სიტყვის დასაწყისში არაბული, როგორც ვიცით, ცუდად ეგუება (გამონაკლისია ეგვიპტურისთვის V და VI თემების პერფექტივისა და ბრძანებითის ფორმები კაიროსა და ეგვიპტის ჩრდილოეთ, ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროს ბედუინთა კილოკავებში: tfa‘a/il, tfā‘il (ეჯიბაძე 2003, 122). ასეთ ნასესხობებში სიტყვის დასაწყისში თანხმოვანთგასაყარის ფუნქციით ჩნდება

თავკიდური ხმოვანი (ხშირად a, ზოგჯერ, - i), ან პირველ და მეორე თანხმოვანს შორის ჩნდება ხმოვანი:

ინგლ. staff – istāf (პერსონალი), speaker – isbīkar (სპიკერი), ბერძნ. prospherein – abrusfarīn (რელიგიური სამოსის სახეობა), ფრ. platine – ablatīn (platina) და სხვ.

ან grafit (გრაფიტი) – girafit/ garafit, bridge (ხიდი) – biridj (აღსანიშნავია, რომ ამ ბარბარიზმში დასტურდება კაიროს კილოკავისთვის უცნობი j თანხმოვანი) და სხვ.

7. ეგვიპტურისთვის დამახასიათებელია $l \leftrightarrow n$, $m \leftrightarrow b$, $m \leftrightarrow n$ ურთიერთჩანაცვლებანი, რომელიც ასიმილაციის ან დისიმილაციის ქმედებით შეიძლება ავსხნათ:

ასიმილაცია

gurnān < gurnāl (ინგლ. journal), mazmazēl < madmazēl (ფრ. Made-moiselle, z-d ჩანაცვლება დიალექტისთვის ატიპიურია) და სხვ.

დისიმილაცია

fingān < fingāl (სპარს. Pinjān), kumblizūn < kumbinizūn (კომბინიზონი).

ზოგ შემთხვევაში ამგვარი ბგერათჩანაცვლებანი ასიმილაციითა და დისიმილაციით ვერ აიხსნება:

unbāshi – umbāshi (თურქ. on başı, ათისთავი), ganb – gamb (გვერდი, სიტყვა არაბულია). ასევე, სპარს. jān-bāz (ჟონგლირება) გადმოვიდა, როგორც gumbāz, ინგლ. goal (სპორტ. გოლი) – gūn, burtuqāl – burtuqān (ფორთოხალი) და სხვ.

გარდა ამისა, დადასტურდა მონაცვლეობები: $v \leftrightarrow b$: av-vocado > abukādu, $l \leftrightarrow r$: cancel > kansir.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სონორთა შორის მოსალოდნელია სხვადასხვა მიმართულებით ბგერათჩანაცვლებანი, რაც შეიძლება არა მხოლოდ ნასესხობებზე ვრცელდებოდეს და, ზოგადად, დიალექტის თავისებურებად კვალიფიცირდეს.

8. ზოგ შემთხვევაში, არაბული უცხო სიტყვას „გადმოაარაბულებს“ ხოლმე, ცვლის რა მას არაბულისთვის დამახასიათებელი ყალიბით ისე, რომ მისი ამოცნობა გართულებულია: ფრ. trottoir – tiltuār, dressoir – diriswār, automobil – utumbīl, tumbīl, ბერძნ. eparkia – abrašiyya, ინგლ. televi-

sion – tilfāz, ფრ. ardoise გაიგივებულ იქნა არაბულის VIII დერივაციულ ფორმასთან და დიალექტში iridiwāz/irtiwāz ფორმებით დასტურდება; გვაქვს მისგან ნაწარმოები რელატიური ფორმებიც: iridiwāzi/irtiwāzi (არტეზიული).

9. -a(t) სუფიქსი.

ცნობილია, რომ ამ სუფიქსს არაბულში ძირითადი ფუნქციის (მდედრობითი სქესის გამოხატვა) გარდა სხვა ფუნქციებიც აქვს: კერძობითის, ინტენსივის წარმოება და ა.შ. ჩვენთვის საინტერესო მასალაში დადასტურდა შემდეგი:

ა) მე-8 ქვეპუნქტში აღწერილ შემთხვევებში ასევე შეიძლება -a(t) სუფიქსი მონაწილეობდეს: ფრ. teinturerie – tanturlīyya(t) და სხვ.

ბ) -a(t) სუფიქსით ფორმდება სიტყვები, რომლებსაც ამოსავალ ენაში ამგვარი დაბოლოება არ აქვთ, რის გამოც, ხანდახან დისტინქციურ ფუნქციასაც ასრულებს: ინგლ. kartūn – მულტფილმი, kartīna – მუყაო, biscuit – baskūta, packet – bakitta და სხვ.

გ) -a(t) სუფიქსის კერძობითის მაწარმოებელი ფუნქცია აისახა შემდეგ მაგალითში: banṭalūn (შარვალი) – banṭāla – შარვლის ერთი ფეხი (უდრ. штанина).

დ) ხანდახან ეს სუფიქსი მეტყველების სხვა ნაწილიდან არსებით სახელს აწარმოებს: ინგლ. gentle – jantal (ზედს. სახ.) ხოლო jantala(t) – არსებითი სახელია. ან სპარს. hām – ხამი, ზედს. სახ., hāma(t) – დაუმუშავებელი მასალა, არსებითი სახელია. ინგლ. shoot, ეგვიპტურში šāṭ ზმნაა, ხოლო šūṭa(t) – არსებითი სახელი.

ე) -a(t) სუფიქსი აწარმოებს მასდარებს უცხო წარმოშობის სიტყვებში:

sarwīs – sarwasa(t), šīk – šiyāka(t), dublāj – dablaga(t) (აქ ყურადღებას იქცევს, რომ საწყის ფორმაში შენარჩუნებულია ფრანგული j, ხოლო მასდარში ეგვიპტურისთვის დამახასიათებელი g იხმის.

ზემოთქმულის შეჯამების სახით შეგვიძლია დავასკვნათ შემდეგი: 1) ეგვიპტური დიალექტი ახდენს უცხო ფორმათა იდენტიფიკაციას საკუთარ ფორმებთან და ანალოგიის პრინციპით გადმოაქვს ისინი თავის სტრუქტურაში: hāk გაიგივებულ იქნა ცარიელ ზმნასთან; ასევე – bos გადატანილ იქნა, როგორც ცარიელი ზმნა bās/yibūs; telefōn ფორმა აღქმულ იქნა, როგორც ოთხთანხმოვნისანი ძირი და მისგან აწარმოეს ზმნა talfan; makyaj – ასევე გაიგივდა ოთხთანხმოვიანი ძირთან და, შესაბამისად, გადმოვიდა ენაში; iridiwāz შედარებულ იქნა VIII თემის მასდართან და დამკვიდრდა პარალელული irtiwāz ვარიანტი. 2) ნასესხობებში დადასტურდა კომპოზიტები, რაც არაბულისთვის არაა დამახასიათებელი: ეს ის უცხო სინტაგმებია, რომლებიც დიალექტმა ერთ ერთეულად აღიქვა. 3) არაისლამური რელიგიური და პროფესიული ლექსიკა ძირითადად ნასესხებია გასაგებ მიზეზთა გამო. 4) ნასესხობებში ძირითადად დასტურდება ფორმის ტრანსფორმაციები, მაგრამ იშვიათად – შინაარსიც. ასეთ შემთხვევაში ფონეტიკური ცვლილებების ნაწილი ზოგადდიალექტურია, ზოგი კი – მხოლოდ უცხო ენიდან ნასესხობებისთვისაა დამახასიათებელი. 5) ნასესხობების დიალექტში გადმოსვლის შედეგად უნდა განვიხილოთ არაბულისთვის უცხო ڤ , ڄ , څ გრაფემები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Badawi 1986: el-Said Badawi, M. Hinds, A dictionary of Egyptian Arabic, Beirut, 1986.
2. Parkinson 1994: D.B. Parkinson, Speaking Fuṣḥā in Cairo: Arabic Sociolinguistics, Issues and Perspectives, Richmond, 1994, 179-211.
3. S. al-Rabaa 1986: S. al-Rabaa, Diglossia in the Classroom: the Arabic Case: Anthropological Linguistics, v.28, no 1, 1986, 73-79.
4. al-Tonsi 1992: Beiram al-Tonsi, as-Sayid wamratu fi Barīs, Cairo, 1992.
5. ეჯიბაძე 2008: ნ. ეჯიბაძე, al-‘āmeya l-maṣrīya (al-qāmūs, an-nuṣṣ), თსუ გამომცემლობა, 2008.
6. ეჯიბაძე 2007: როგორ წავიკითხოთ ეგვიპტური არაბული, “აღმოსავლეთი და კავკასია”, V, თსუ, 2007, 46-53.

7. Iváni 2006: Tamás Iváni, *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, VI, Brill, Boston, 2006, 640.
8. ეჯიბაძე 2003: ნ. ეჯიბაძე, ზმნის სისტემა არაბული ენის ეგვიპტურ დიალექტში, ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაცია, თბილისი, 2003.

Nino Ejibadze

European neologisms in the Cairo speech of the Egyptian Arabic Dialect

Summary

In the Arabic language there is noticeable tendency to supplement the needs of the political, economical and technological progress with its own resources. But this tendency is real only in literary Arabic. Dialect is more open to borrow foreign words and admit foreign units without restriction in its system. In the dialect are introduced words which are needed in everyday life. It is extremely important to notice how skillful the borrower language is to integrate them into its own system. This paper analyzes the capacity of neologisms for the production of grammatical forms and new lexemes in the Egyptian Arabic Dialect as well as phonetic changes which are typical of these words.

The material studied here shows that the basic part of foreign words are barbarisms and their most productive part are foreign nouns, which enter into Egyptian Arabic as verbs formed from the same roots. The Egyptian dialect identifies them with its own forms and transfers them into its structure by the principle of analogy (examples: English *to hack* was identified with a R₂ weak verb (*hāk*), French *maquillage* was compared with a quadrilateral root and entered the language accordingly (*makyaj*). French *ardoise* was compared with the VIII derivational form and was borrowed as two parallel forms *irdiwāz/ irtiwāz*, etc). Dialect completely adapts words like these to its inner rules, what confirms once again that the Arabic Dialects develop as valuable linguistic units with its abilities for flexion and derivation being preserved.

**მცენარეთა სახელეპი ქართველურში:
„ბარძი“/„ბაძი“, „ბარყანა“, „იჟანი“, „სურო“**

„ბარძი“/„ბაძი“

ქართ. *ბარძე-ზაძე- ბარძე-ი/ზაძე-ი* „ეკლიანი მცენარე“: მეგრ. *ბუძე- ბუძე-ა* „ეკლები წაბლის ქერქზე“ შესატყვისობის საფუძველზე საერთო-ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის **ბარძე-* არქეტიპი აღადგინა ზ. სარჯველაძემ (Sardschweladse 1987, 17).

აღნიშნული ფუძე გვხვდება სულხან-საბას ლექსიკონში: *ბაძეარი* (ხე) ეკლიანი ჭყორნალი. *ბარძე-ზაძე-* დასტურდება ქართული ენის დიალექტებში. *ბაძე-ი* (გურ.) „ეკლიანი მცენარე“; *ბაძე-არ-ი* (ღეჩხ.) „შქერის მსგავსი ეკლის ფოთლებიანი ხე“; (აჭარ.) „წყავის მსგავსი ეკლებიანი ხე“; (გურ.) „ეკლიანი მაღალი ხე“; *ბაძა-ძე-ნარ-ი* (იმერ.) „ეკალ-ბარდით დაფარული, გაუვალი ადგილი“ (ღლონტი 1974, 60).

მეგრული *ბუძე-* (<**ბურძე-* < *ბორძე-*) ქართული *ბარძე-* ძირის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისია.

გურულ დიალექტებში გვხვდება *ბურძე-ი* „ეკალი“; *ბურძე-აღ-ა-ი* „წაბლის ეკლიანი კანი“, *ბურძე-ატ-ა-ი/ბუძე-ატ-ა-ი* „ეკლიანი ბალახი“; *ბურძე-ატ-ელ-ა-ი* „id.“; *ბუძე-ი* „პატარა ზღარბი“; *ბუძე-ურ-ი* „ეკლით დაბარდული“ (ღლონტი 1974, 95).

გურულში *ბურძე-ბუძე-* მეგრულიდან არის ნასესხები (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000).

არსენ ონიანის „ხეებისა და მცენარეთა სახელების სვანურ ლექსიკონში“ წარმოდგენილია *ბაძე-* ფუძე შემდეგი განმარტებით: *ბაძე* ღვცავ ბალარ ხნრ ი ამის ჳგღეხ ღწმხარ უშქუბარდ ცწშ, ხოლა თეს ი აყბას ღოქ აქაბ-ჳნე, кустарник – „*ბაძე* ეკლიანი ბალახია, ის ღაშხეხბს მოაქეთ ხოლმე დიდ ხუთშაბათს ავი თვალისაგან დასა-ცავად“.

ამგვარად, სვანურში გამოვლენილი *ბაძე*- ფუძე იმავე მნიშვნელობით, საშუალებას გვაძლევს ქართ. *ბარძე*/*ბაძე*:- მეგრ. *ბუძე*- *ბუძე*-ა შესატყვისობას დაუფიქსოთ სვანური *ბაძე*- ფუძე და ამის საფუძველზე **ბარძე*/*ბაძე*- არქეტიპი აღვადგინოთ არა ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის, არამედ საერთო-ქართველურ დონეზე.

სულხან-საბა ორბელიანთან: *ბაძეარი* (ხე) ეკლიანი ჭყორნალი მიუთითებს *ბაძე*-ნარ ადგილზე. სუფიქსთა -ნარ > -არ გარდაქმნით უნდა იყოს მიღებული: **ბაძე*-ნარ > *ბაძე*-არ, შდრ. *ბაძა-ძე*-ნარ-ი (იმერ.) „ეკალ-ბარლით დაფარული, გაუვალი ადგილი“; *ბუძე*-ურ-ი (გურ.) „ეკლით დაბარდული“; შდრ. აგრეთვე გვარები – *ბაძე*-არ-აძე, *ბურძელა*.

„ბერყენა“

ქართ. *ბერყენ*- *ბერყენა* „ტყის მსხალი“; სვან. *ბარყუენ*/*ბარყენ*- *ბარყუენ*/*ბარყენ* „ტყის ქლიავი“.

ქართულ *ბერყენ*- (<**ბერყუენ*-) ფორმას უნდა შეესატყვისებოდეს სვანური *ბარყუენ*/*ბარყენ* (<**ბერყუენ*-).

ქართული და სვანური ენების მონაცემები შეაპირისპირა და **ბრყენ*- არქეტიპი აღადგინა გ. კლიმოვმა (ЭСКЯ, 54). კ. ფენრიხი და ზ. სარჯველაძე საერთო-ქართველურისთვის ვარაუდობენ **ბერყუენ*- ფუძეს (ფენრიხი, *სარჯველაძე* 2000), რასაც ჩვენც ვეთანხმებით.

ამ ფუძის ანალიზზე, ალბათ, არც შევჩერდებოდით, რომ არა დაკავშირებული ერთი ნიჟანსი **ბერყუენ*- ფუძის სემანტიკასთან.

რეკონსტრუქცია უნდა ხდებოდეს ენობრივი სისტემის ყველა დონეზე და ამიტომ ყოველი, თუნდაც მცირედ განსხვავებული მნიშვნელობა გასათვალისწინებელია. არს. ონიანის ლექსიკონში: *ბარყენ* – ლეჩხ. „ტყემალი“; *წორნი ბარყენ* – ლეჩხ. „წითელი ტყემალი“; *ყვითელ ბარყენ* – ლეჩხ. ‘ყვითელი ტყემალი’.

გ. თოფურიასა და მ. ქაღდანის სვანურ ლექსიკონში *ბარყუენდ* (-იშ, -აღ) ბზ., *ბარყუენ* (-ყუნიშ, -ყუნიარ) ჩბზ., *ბარყენ* (-ყნიშ, -ყნიარ) ლხმ., *ბარყუენ* (-აღ ლშხ.,

-წლ ღნტ.) განმარტებულია *ბოტ. – ტყემალი. სოზარდ ქანქან ბარყუნდი ზეკ* (ბზ.) – სოზარმა მოჭრა ტყემლის ხე. *მეზოა ფიშირს ხოგ ბარყუნ* (ბქ. 282) – მოსახლეს ბევრს უდგას ტყემალი. *ჭანჭურ ბარყუნდ ხონგრა ქილაჟ ლი* (ლშხ., ხორ. 39) – ჭანჭური ტყემალზე უფრო მსხვილი ქლიავია.

კარპეზ დონდუას სვანურ-ქართულ-რუსულ ლექსიკონში: *ბარყუნ*, რ. -იშ = ტყემალი, „ткмали“ (кислая алыча). ი. ნიუარაძესთან: *ბარყუნ* – „ტყის ქლიავი, ტყემალი“.

ალ. მაყაშვილის ლექსიკონში: *ბერყუნა* (*Purus salicifolia* Pall) ქრთ. გრ. კხ. *ოლე; ქზყ. დათვის პანტა, დათვის ხილი; ჩ. პანტაფშატა; ინგ. ჭირსხალი; საბასთან – ბრყუნა* (ხე), *ოლე*.

ამგვარად, საერთო-ქართველური **ბერყუნ-* ფუძის მნიშვნელობებია: „ტყის მსხალი“, „ტყის ქლიავი“, „ტყემალი“, რაც ადვილად იხსნება დასახელებული ხილის მუავე გემოს გამო.

„იფანი“

სულხან-საბა ორბელიანთან დასტურდება ფუძე *იფნი* (ხე) ZABCDE. ბოტანიკური ლექსიკონის მიხედვით *იფანი* (*Fraxinus* მეტწილად *F. excelsior* L. და *F. oxycarpa* Willd). ქრთ., კხ., ფშ., მხვ., აჭ. *იფენი, იფნი*; ქრთ., რჭ., ღნხ. *იფნა*; იმ., გურ. *კოპიტო*; მგრ. *ლაჯო, ლანჯო*; სვნ. *იფ, იფნა, ლაჯრა*.

გარდა ზემოთ მოყვანილი ფუძეებისა მეგრულში ამ მცენარის სახელად გვაქვს კიდევ ერთი ფუძე – *იფონი* ბოტან. *იფანი. იფონი* ჯა რე, ჩანდუ ტარჩენიში პის. თიშ ფურცელს ხვარენდეს ხამიენიში, აბრეშუმიში... ოლაფალო, ლაფუნდო ყავეშ ფერო – *იფანი* ხეა, ხარობდა ტარჩენის (მდინარეა) პირას. მის ფოთოლს ხმარობდნენ ხამიეს (შინ მოქსოვილი ბამბის ნართი), აბრეშუმის... შესადებად, ღებავდა ყავისფრად (ქაჯაია 2002). სვანურში – *იფნაჲ* ღეჩხ. „იფნის ხე“ [ясень] (ონიანი 1917).

ამგვარად, გვაქვს ქართ. *იფანი* : მეგრ. *იფონი* : სვან. *იფ, იფნა*. ქართ. ა : მეგრ. *ო* კანონზომიერი შესატყვისობაა, სვანურისთვის შეკუმშული ფუძეები, საზოგადოდ, და

კერძოდ, მცენარეთა სახელებისთვისაც, ჩვეულებრივი მოვლენაა. (შდრ. სვან. იფხ – „გვიმრა“, კიც – „ტკბილნა-ყოფიანი ერთგვარი მცენარე“, იცხ – „მსხალი“, ცვგ – „ეკალი“ და სხვ.)

მოხმობილი საილუსტრაციო მასალის საფუძველზე შესაძლებლად მიგვაჩნია ***იფან-** – „იფანი“ არქექტივის აღდგენა საერთო-ქართველური ფუძეების დონეზე.

„სურო“

ქართ. **სურ-** **სურ-ო:** [მეგრ.] **სუჯ-** **სუჯ-ონ-ა:** ლაზ. **სუჯ-/მსუჯ-/მსიჯ-/ფსიჯ-სუჯ-ი/მსუჯ-ი/მსიჯ-ი/ფსიჯ-ი** „სურო“.

ეს ფუძე არ არის გამოვლენილი ძველ ქართულში. დასტურდება სულხან-საბას ლექსიკონში. როგორც ჩანს, ქართულში **-ო** სუფიქსს წარმოადგენს (ЭСКЯ, 166).

ქართულ **სურ-** ფუძეს კანონზომიერად შესატყვისება მეგრული **სუჯ-** (შემონახულია **სუჯ-ონ-ა** ტოპონიმში, იხ. როგავა 1990, 77) და ლაზური **სუჯ-** (შესატყვისობისათვის ქართ. **რ:** მეგრ. **ჯ:** ლაზ. **ჯ** იხ. Mapp 1909, 3-4; **მსუჯ-/მსიჯ-** ფორმებში **მ** განვითარებულია; **მსიჯ-~~მსუჯ-~~** ხოფურისათვის დამახასიათებელი **უ>ი** პროცესის შედეგად; **მსიჯ->ფსიჯ-** ასიმილაციური დაყრუების გზით).

ქართული და ლაზური ენების მასალა შეაპირისპირა ნ. მარმა (Mapp 1909, 3-4); მეგრული ეკვივალენტი გამოავლინა გ. როგავამ (როგავა 1990, 77). ***სურ-** არქექტიპი ქართულ-ზანური ერთიანობისთვის აღადგინა გ. კლიმოვმა (ЭСКЯ, 166; Klimov 1998, 169; *ფენრიხი, სარჯველადე* 2000). შევნიშნავთ, რომ *მეგრულში* „სურო“ მნიშვნელობით: **ცურუ, სურუ, სვირო** ფუძეებიც არის წარმოდგენილი (*Kunshudze* 1910, *ჭარაია* 1994, *ქაჯაია* 2002).

სურო- ფუძე დასტურდება სვანურშიც. არს. ონიანის ლექსიკონში: **სურო** 1. მეგმარს ხეჭონი კეცხთეჟი, წვანილ ფერიშ ღი – ‘სურო ხეებს აუყვება კენწერომდე, მწვანე ფერის არის’ 2. აღე ქა ხეჭონი მეგმარს **ო** ჟი ხაჭიმ, წვანილდ არი ჩიგარ ამშა ბალარ, მეშხე კაკლარს იშნე ცინყაშნლ – ‘ის ეხვევა ხეებს, აყვება ზემოთ,

მარადმწვანეა მისი ფოთოლი და მოცვივით შავ კაკლებს ისხამს' (ონიანი 1917). კარპეზ დონდუას სვანურ-ქართულ-რუსულ ლექსიკონშიც გვხვდება იგივე ფუძე *სურო* – ПЛЮЩ.

გამოვლენილ ქართულ-ზანურ ფუძეებს სვანურ *სურ*-ოსაც თუ დავამატებთ, **სურ*- არქეტიპი შესაძლებელია საერთო-ქართველური ფუძეენისთვის აღვადგინოთ.

ამრიგად, **სურ* „სურო“ : ქართ. *სურ*- *სურ*-ო: [მეგრ.] *სუჯ*- *სუჯ*-ონ-ა: ლაზ. *სუჯ*-/*მსუჯ*-/*მსიჯ*-/*ფსიჯ*- *სუჯ*-ი/*მსუჯ*-ი/*მსიჯ*-ი/*ფსიჯ*-ი : სვან. *სურ*-.

ლიტერატურა

1. ახვლედიანი 1949 : გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი.
2. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965 : თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი.
3. გუდავა 1960 : ტ. გუდავა, ო-ს უ-ში გადასვლის ზოგიერთი შემთხვევა ზანურ (მეგრულ-ჭანურ) ენაში, საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XXV, 1, თბილისი.
4. დონდუა 2001 : კ. დონდუა, სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი.
5. თოფურია 1994; 2003 : გ. თოფურია, ქართველურ ენათა ლექსიკიდან, კოწახური, კვაწარახი, კოწმახი, ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების სამეცნიერო კონფერენცია, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი.
6. მაყაშვილი 1961 : ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი.
7. მელიქიშვილი 1999 : ი. მელიქიშვილი, აღდგება თუ არა აქცესიური კომპლექსები საერთო-ქართველურში?, ენათმეცნიერების საკითხები, I, თბილისი.
8. ნიჟარაძე 2007 : ბ. ნიჟარაძე, ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი.
9. ონიანი 1917 : არს. ონიანი, ხეებისა და მცენარეების სვანურ სახელთა ლექსიკონი, პეტროგრადი.
10. ორბელიანი 1993 : ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბილისი.

11. სარჯველაძე 1999 : ზ. სარჯველაძე, ეტიმოლოგიური შენიშვნები, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტისა და თსუ ფილოლოგების II სამეცნიერო სესია (მასალები), თბილისი.
12. ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 : პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი.
13. ქაჯაია 2002 : ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.
14. შანიძე 1973 : აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი.
15. ჩიქობავა 1938 : არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი.
16. ჭარაია 1997 : პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.
17. ჭინჭარაული 1960 : ა. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, ნაწილი II, ხევსურული დარგობრივი ლექსიკა, თბილისი.
18. ხუბუა 1937 : მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფილისი.
19. Кипшидзе 1914 : И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (Иверского) языка с хрестоматией и словарем, С.-Петербург.
20. Климов 1964 : Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва.
21. Мapp 1915 : Н. Я. Мapp, Яфетические названия деревьев и растений (pluralia tantum), I-III, ИАН, С.-Петербург.
22. Нижарадзе 1910 : И.И. Нижарадзе, Русско-сванский словарь, Тифлис.
23. Sardschweladse 1987 : S. Sardschweladse, Forschungen zur Lexik der Kartwelsprachen: Georgica. 10. Jena-Tbilissi.

Marine Ivanishvili

Proto-Kartvelian Plant Names: *barǰ/baǰi* (thorny plant), *berq'ena* (pear-tree), *ipani* (ash-tree), *suro* (ivy)

Summary

The paper deals with the reconstruction issues of the following plant names stems: *barǰ/baǰi*, *berq'ena*, *ipani*, *suro*. According to the phonemic correspondences between the Kartvelian languages Georg. *barǰ-/baǰ-*: Megr. *bu ǰ/bu ǰ*-a stem **ba ǰ*- has been re-

constructed for common Zan-Georgian. We added to this correspondence a Svanian stem *baʒ-* with the same meaning and reconstructed **barʒ-/baʒ-* stem for the Proto-Kartvelian level.

Georg. *berq'en-/berq'en-a* : Svan. *barq'ûen-/bärq'en-* the stem **berq'ûen-* has been reconstructed for Proto-Kartvelian period. We completed the semantic of the stem with other meanings like “wild plum”, “sour plum”, “wild pear”.

Georg. *ipan-/ipn-* : Megr. *ipvn-* : Svan. *ip-/ipn-* the stem **ipan-* has been reconstructed for Proto-Kartvelian period.

On the basis of the following correspondence: Georg. *sur-/sur-o* : [Megr.] *su ž-/su ž-on-a* : Laz. *su ž-/msu ž-/msi ž-/psi ž* : Svan. *sur-* we have reconstructed the Proto-Kartvelian stem **sur-*.

Oleg Kapanadze

**SOME ISSUES IN DEVELOPMENT OF AN ONTOLOGICAL
SEMANTICS LEXICON FOR
THE LOW-DENSITY GEORGIAN LANGUAGE**

OK'OMPLEX – Innovative Information and Language Technologies
V. Beridze, 6, Tbilisi , 0118, Georgia
E-mail: ok@caucasus.net

Abstract

This paper discusses development of an ontological semantics lexicon for the Georgian language. In a general ontological semantics lexicon meanings of words and expressions are represented in terms of instances of concepts from the ontology. Each lexicon entry comprises a morphological category and its syntactic and semantic features' description. A syntactic structure reflects syntactic valency represented as a syntactic subcategorization frame of an entry. A semantic structure links the lexicon entry with the language-independent ontological-semantic static knowledge sources - the ontology and the fact database. In a Georgian version of the ontological lexicon, alongside the mentioned monolingual information, each entry is supplied with the English translation equivalents.

1. Introduction

The term ontological semantics (OntoSem) refers to the apparatus of describing and manipulating meaning in natural language texts (Nirenburg, S. & V. Raskin. 2004). Basic ontological-semantic text analyzers take natural language texts as inputs and generate machine-tractable text meaning representations (TMRs) that can support a variety of automatic reasoning processes. Ontological-semantic text generators take TMRs as inputs and produce natural language texts. Ontological-semantic systems centrally rely on extensive static knowledge resources:

- a language-independent ontology, the model of the world that includes models of intelligent agents;
- ontology-oriented lexicons (and onomasticons, or lexicons of proper names) for each natural language in the system; and
- a fact repository consisting of instances of ontological concepts as well as remembered text meaning representations.

Typically an OntoSem lexicon entry contains the following entities/zones:

Head word / “a super entry”

```
(a lexical entry / orthographic form
  (cat      )
  (par      )
  (morph    )
  (anno     )
  (def " " )
  (ex " " )
  (comments " " )
  (SYN-STRUC ..... )
  (SEM-STRUC ..... ) )
```

The SEM-STRUC is a text meaning representation which is constructed by means of a Text Meaning Representation Language (TMRL). A TMR may contain ontology concepts introduced in upper case form and the other elements of TMRL.

2. Specific features of the Lexicon Entries in the Georgian Ontological Semantics Lexicon

As an input for the GOL development we used a Georgian, Russian, English, German valency lexicon for NLP (Kapanadze, et al. 2002) and lexical resources handed over by the US partners, Institute for Language and Information Technologies, University of Maryland, Baltimore County. The first difference from the English Ontological Semantics lexicon entries observed in the GOL, is a feature *par* for introducing a paradigm type for noun declension and verb conjugation, an essential feature for the Georgian lexicon entries.

The second difference, which is indicated also in bold Italic, is a case feature (*case . . .*) that may have 7 different values for Georgian and is not introduced in the Lexicon's English version.

A lexicon entry for კალაპოტი ("river-bed") in the GOL has the following description:

```

კალაპოტი [k'alap'ot'i]
(კალაპოტი -N1
 (cat N)
 (par 1)
 (anno
 (def " ")
 (ex "მდინარის კალაპოტი [mdinaris k'alap'ot'i]
      lit. river + Gen_Case_mark bank) " )
 (syn-struct
 ((n((root $var1) (cat N) (case gen)
      (root მდინარე)))
 (root $var0) (cat N)))
 (sem-struct
 (RIVER-BED)
 (^$var1 (null-sem +))))

```

-def, *ex* and *comments* might be omitted in a lexicon entry. In a Georgian Ontological Semantics Lexicon (GOL) they help the English speakers to clarify the lexicon entry description.

The body of the lexicon entry contains two main structural units (SYN-STRUC, SEM-STRUC) saturated by certain syntactic and semantic information adopted in the OntoSem. A \$varX refers to a variable in the SYN-STRUC, whereas ^\$varX corresponds to the same variable in the SEM-STRUC. The concepts in the OntoSem are always in the upper-case. If to a \$varX corresponds an ontological concept in SEM-STRUC, then no ^\$varX will appear in it.

A sample of the English Ontological Semantics lexicon entry (Nirenburg, S. & V. Raskin. 2004) may be reproduced as

```

(river-bed
 (river-bed-N1

```

```
(cat N)
(SYN-STRUC
 ((root $var0) (cat N)))
(SEM-STRUC
 (RIVER-BED) ) )
```

In the example above a variable \$var0 which corresponds to a head-word sense, in the SEM-STRUC is represented by a concept RIVER-BED.

The verb lexicon entries have more complex structure as it is for verb ამოაქვს (“remove”):

```
(ამოაქვს [amoakvs]
 (ამოაქვს -v1
 (cat v)
 (par 2010)
 (morph )
 (anno
 (def "to remove a text unit from a text")
 (ex "მათ ოთხი თავი ამოიღეს ჩემი ნაშრომიდან
 [mat otxi tavi amoiyes čemi našromidan] ")
 (comments " ")))
 (SYN-STRUC
 ((subject ((root $var1) (cat np)))
 (root $var0) (cat v)
 (directobject ((root $var2) (cat np)))
 (pp-adjunct
 ((root დან [dan]) (root $var4) (cat psp)
 (obj ((root $var3) (cat n)))))) )
 (SEM-STRUC
 (REMOVE
 (agent (value ^$var1))
 (theme (value ^$var2) (sem TEXT-UNIT))
 (source (value ^$var3) (sem TEXT)))
 (^$var4 (null-sem +))))))
```

The main difference for the verb entries in SYN-STRUC between English and Georgian versions is introduction of a *direct-object* and an *indirect-object* argument in the GOL entries. A systemic difference observed in this example is *pp-adjunct* which stands in

English for a Prepositional-Phrase-Adjunct, whereas for Georgian it is a Postfix-Phrase-Adjunct, that corresponds to a phrase headed by a postfix-marked wordform (in the example above represented by დას [dan]).

3. The GOL Framework

The following three features are most characteristic of the GOL framework:

- 1) lemma per lexeme,
- 2) semantically determined argument structure (and thus the number and kind of thematic roles and subcategorization realizations) of a lexeme,
- 3) exhaustive coverage of all possible valency patterns of a lexeme.

In the other words, for each sense of a word (i.e. lexeme), a separate lemma is introduced. This is in line with our assumption that different senses possess different thematic role patterns and there is a correlation between semantic and syntactic valency in the sense that thematic role patterns choose for corresponding subcategorization. The amount and variation of valency information differs largely from lexeme to lexeme. Thus, we identify for the Georgian verb,

შედგომა [šedgoma]

at least 5 different senses, which are represented by the following subcategorization frames:

1. NP_{nom} NP_{dat}
A **O**
 იგი საქმეს შეუდგა
 [igi sakmes šeudga]
 (lit. “He get started doing the job”)

2. NP_{nom} NP_{dat} $\text{PP} [\text{NP}_{\text{dat-post}}]$
A **P** **BL**
 იგი მას მხარში შეუდგა
 [igi mas mxarši šeudga]
 (lit. “He backed his shoulder”)

3. NP_{nom}

E

კრება შედგა

[k'reba ŧedga]

(lit. "A meeting took place")

4. NP_{nom} NP_{abl}

A/P

G

ოგი ბერად შედგა

[igi berad ŧedga]

(lit. "He got as a monk [to cloister]")

5. NP_{nom}

NP_{ins}

NP_{dat}

A

P

I

ფარაონი დამარცხებულ მტერს ფეხით შედგა

[paraoni damarcxebul mt'ers pexit ŧedga]

(lit. "The Pharaoh stepped by his feet a defeated enemy")

The set of thematic roles used in GOL to describe semantic valency have been compiled from the lists worked out in Systemic Linguistics (Halliday 1985), Frame Semantics (Fillmore 1982), and Cognitive Linguistics (Chafe 1970; Anderson 1971).

A: Agent (or Actor in Systemic Linguistics)

AD: Addressee

AT: Attribute

A/P: Agent/Patient

BL: Human body location

BN: Beneficiary

C: Cause

CA: Carrier

E: Existent

G: Goal

I: Instrument (something /someone by means of which/whom the process is carried out)

L: Location (including Source and Destination)

O: Object

P: Patient

PH: Phenomenon

SN: Senser

SG: Saying

SR: Sayer

T: Token

TH: Theme (something or someone involved in the process, but not directly affected)

V: Value

etc.

In some cases, more detailed names (such as “Source” or “Destination”) instead of the general “Location”) are used.

4. GOL as a NLP Product

Meanwhile, speech processing technologies, mainly employing statistical and pattern matching techniques, are being produced successfully, since it was largely admitted that rule-based MT had reached its limits, mainly because of the complexity and diversity of syntactic and semantic knowledge that has to be encoded and processed. Statistical Machine Translation (SMT) and Example-Based Machine Translation (EBMT) basically rely on bilingual parallel corpora and mathematical means to fulfill the translation tasks. For the SMT and EBMT approaches to work, it is essential that huge amount of bitexts be available. Such corpora are rare even for the most widely spoken languages, though, the European Commission's Directorate General for Translation (DGT) and the EU Joint Research Centre (JRC) have made available a multilingual Translation Memory in standard TMX format for the 22 official European Union languages. Nevertheless, for low-density languages, including Georgian, bitexts are very rare, if at all. This predominantly implies for the lesser - resourced Georgian language to suggest a way in which modern SMT and EBMT is substituted by a more traditional approach to MT, such is Knowledge-Based Machine Translation. But this does not exclude application of an innovative Statistical/Hybrid concept for Georgian <--> English Machine Translation in the future.

For using the Georgian Ontological Semantics Lexicon in relevant language engineering applications that have been developed in the

recent past, we have extended each lexicon entry with an English language translation equivalent(s). The provided modification allows using of the mentioned product for development of a moderate-quality prototype MT system bridging from the computational angle the low-density Georgian language with the English language.

For the GOL „bilingualization“ issue we relied on an English Ontological Semantics Lexicon of the ILIT, University of Maryland Baltimore County. As a consequence, each GOL entry was extended by a corresponding lexical unit with an appropriate index of the head word lexeme (word sense) from the mentioned ontological semantics lexicon for the English language. Thus, the above introduced two entries from the GOL are substituted in the bilingual one as follows:

```
კალაპოტი [k'alap'ot'i]
(კალაპოტი -N1
 (cat N)
 (par 1)
 (anno
 (def " ")
 (ex "river-bed-N1;
 მდინარის კალაპოტი[mdinaris k'alap'ot'i]
 lit. river + Gen_Case_mark bank) )
```

and

```
(ამოაქვს [amoakvs]
 (ამოაქვს -v1
 (cat v)
 (par 2010)
 (morph )
 (anno
 (def "to remove a text unit from a text")
 (ex "cut-v6;They cut (out) four paragraphs
 from my essay;
 მათ ოთხი თავი ამოიღეს ჩემი ნაშრომიდან" )
 [mat otxi tavi amoiyes čemi našromidan]
```


The English gloss „cut“ with an index „v6“, pointing to the sense in the head word CUT in the English lexicon, links the source Georgian entry with the entry in the English lexicon, and a vice versa.

A significant difference of the bilingual Georgian-English lexicon compared to the GOL is an introduction of the Georgian postpositions in the lexicon that are clitics in Georgian. Usually, postpositions are considered as elements of grammar and are not introduced as entries in lexicons. But, since the English prepositions are translated by the Georgian postpositions they, with the corresponding English ones, are introduced as lexical units and are considered as the heads („root“) in the *pp-adjunct* of SYN-STRUC (syntactic valency construction). E.g.,

```
( - ზე [-ze]
(-ზე - psp 1
(cat psp)
(morph )
(anno
(def "" )
(ex "across-prepl;
[They built]a bridge across the river;
მდინარეზე ხიდი [mdinareze xidi];
run across the street;
ქუჩაზე გადავიდა [qučaze gadavida" ])))
(SYN-STRUC
((root $var1) (cat(or n v))
(pp((root $var0)
(obj ((root $var2) (cat N) (opt +)))))))
(SEM-STRUC
(^$var1
(sem (or EVENT PHYSICAL-OBJECT))
(ACROSS (value ^$var2)
(SEM PHYSICAL-OBJECT))))))
```

If we take into consideration that two postpositions - *ზე* (-ze) and -*ში* (-Si) in Georgian are polysemous with a wide range of senses they can receive several different English translation equivalents. E.g. the Georgian postposition - *ზე* (-ze) is translated by the English

prepositions *across*, *astride* and *at* with 3 different senses – “indicating attendance at an event”, “for doing something” and “a temporal at”. They share SYN-STRUC but the difference in sense are introduced in SEM-STRUC by TMRL:

Ex.1:

```
( - ზე
  ( - ზე -psp1
    (cat psp)
    (morph )
    (anno
      (def "spatial 'at', indicating attendance
        at an event")
      (ex " at-prep2; I met him at the dance;
        ქალმა იგი კონცერტზე გაიცნო
        [kalma igi k'oncert'ze gaicno]" )
    )
    .
    .
  (SEM-STRUC
    (^$var1
      (sem (or OBJECT EVENT))
      (SPATIAL-RELATION(value^$var2) (SOCIAL-EVENT))))))
```

Ex.2:

```
- ზე
  ( - ზე -psp2
    (cat psp)
    (morph )
    (anno
      (def "for doing something - esp. cooking
        at some temperature")
      (ex " at-prep5; Bake for 10 min. at 350
        დუღს 1000 გრადუსზე [duღs 1000 gradusze]").
    )
  (SEM-STRUC
    (^$var1
      (sem PHYSICAL-EVENT)
      (TEMPERATURE (value ^$var2)
        (sem THERMOMETRIC-UNIT))))))
```

In the same time “*a locative at*” is translated by postposition – *-ში* (-Si) as it is represented in the example below:

Ex.3:

```
(- ში
(- ში - psp1
  (cat psp)
  (morph )
  (anno
    (def "location")
    (ex " at-prep1 ; We ate lunch at a cafe;
        ჩვენ სახლში ვისადილეთ
        [čven saxlši visadilet] ") ) .
(SEM-STRUC
  (^$var1
    (sem (or OBJECT EVENT))
    (INSIDE-OF (value ^$var2))))))
```

Some options in postposition variations have a lexical background and differ from those of discussed above. Therefore, the corresponding Georgian entries must be differentiated by a special root as an argument in the *PP-adjunct* of the SYN-STRUC description. For instance, in the case of “*a temporal at*” the Georgian language gives a preference to *-ზე* (-ze) postposition. The sense is conceptualised with a *საათი* (lit. hour, clock, o'clock) that is presented in the consequent SYN-STRUC template:

Ex.4:

```
( - ზე
(- ზე -psp3
  (cat psp)
  (morph )
  (ann
    (def "temporal 'at'")
    (ex "at-prep8; Stop by at 2.;
        დამთავრდა 2 საათზე [damtavrda 2 saatze] ")
    (COMMENTS "only for clock time"))
  (SYN-STRUC
    ((root $var1) (cat(or n v))
```

```

(pp
  ((root $var0) (cat prep)
    (obj ((root $var2) (cat clock-time)
      (root ბოლო))))))
(SEM-STRUC
  (^$var1
    (time (absolute-time (value ^$var2)))
    (sem (EVENT)))
  (^$var2 (sem TEMPORAL-UNIT))))

```

In order to produce acceptable translations during the bilingual text processing for the similar cases with the considered instances, we intend to incorporate in the MT translation engine a disambiguation module. In the meantime we can not decide whether a statistical or a prewritten rule-based tools are more flexible and appropriate for the mentioned task accomplishment.

The outlined GOL lexicon with a Georgian FST morphological transducer is intended to utilize as a basis for Machine Translation. They will provide a MT system's engine with tagged, lemmatized and chunked collection of sentences in the Georgian language (Kapanadze O. 2008). The GOL monolingual and bilingual versions, however, also may become the basis for all kinds of probabilistic systems. They would allow in a unique way to train statistical parameters as well as fit into a Statistical/Hybrid MT concept for preparation of a background for development of a Georgian MT system in the multilingual context.

5. Acknowledgements

I would like to thank the US Civilian Research and Development Foundation and the Georgian Research and Development Foundation for supporting the work described in this paper which has been funded under the contract number BGP-1 #3320. The partners involved in the project were State University of Tbilisi, Georgia, and Institute for Language and Information Technologies, University of Maryland Baltimore County, Baltimore, USA. My special thanks goes to Director of ILIT, Professor S. Nirenburg and Dr. M. McShane for their invaluable support in the issue of the Georgian Ontological Semantics Lexicon development.

References

1. Anderson, John M. (1971). *The Grammar of Case: Towards Localistic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Chafe, W.L. (1970). *Meaning and the structure of language*. University of Chicago Press, Chicago.
3. Fillmore, C.J. (1982). *Frame Semantics*. In *Proceedings of the Conference Linguistics in the Morning Calm*. Hanshin Publishing Co., Seoul, pp. 111-137.
4. Halliday, M.A.K. (1985). *Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold, London.
5. Kapanadze O., Kapanadze N., Wanner L., and St. Klatt. (2002). *Towards A Semantically Motivated Organization of A Valency Lexicon for Natural Language Processing: A GREG Proposal*. *Proceedings of the EURALEX conference, Copenhagen*.
6. Kapanadze O. (2008) *Applying Finite State Techniques and Ontological Semantics to Georgian Language*. In: *Recent Advances in Language Engineering for Low- and Middle-Density Languages*". IOS Press, Amsterdam.
7. Kapanadze O. (2010) *A Finite-State Tagger and Lemmatizer for the Georgian Language*. In: *Language, Logic, Computation*. Tbilisi, TSU & Kurt Gödel Society, Vienna. 2010.
8. Nirenburg, S. & V. Raskin. (2004) *Ontological Semantics*. MIT Press, Cambridge.

ოლეგ კაპანაძე

ონტოლოგიური სემანტიკის ლექსიკონი დაბალი
სიხშირის ქართული ენისათვის

რეზიუმე

სტატიაში განხილულია ქართული ენის ონტოლოგიური სემანტიკის ლექსიკონის შექმნასთან დაკავშირებული საკითხები. ტერმინი „ონტოლოგიური სემანტიკა“ აღნიშნავს ფორმალურ აპარატს, რომლის საშუალებით ხდება ბუნებრივი ენის ნიშანთა მნიშვნელობების აღწერა და კომპიუტერული პროგრამის მიერ ბუნებრივი ენის ტექსტის სინთეზისათვის მათი გამოყენება.

ონტოლოგიური სემანტიკის ლექსიკონში სიტყვებისა და სიტყვათშესამებების (expressions) მნიშვნელობა გადმოცემულია ისეთი ცნებების გამოყენებით, რომლებიც ონტოლოგიაში დამკვიდრებულ/მიღებულ კონცეპტუალურ ერთეულებს აღნიშნავენ.

ყოველი სალექსიკონო ერთეული შეიცავს მორფოლოგიური კატეგორიის აღნიშვნას და მის სინტაქსურ და სემანტიკურ მახასიათებელთა აღწერას. სინტაქსური სტრუქტურა ასახავს სალექსიკონო ერთეულის სინტაქსურ ვალენტობას, რომელიც მისი შესაბამისი სინტაქსური კატეგორიების ჩარჩოს სახით არის წარმოდგენილი. სემანტიკური სტრუქტურა სალექსიკონო ერთეულს აკავშირებს ნებისმიერი ენისაგან დამოუკიდებელ სტატიკურ ცოდნასთან – **ონტოლოგიასა და ფაქტების მონაცემთა ბაზასთან.**

ქართული ენის ონტოლოგიური სემანტიკის ლექსიკონში ყოველი სალექსიკონო ერთეული ხსენებულ ერთენოვან ინფორმაციასთან ერთად შეიცავს შესაბამის ინგლისურ თარგმნით ეკვივალენტს ორენოვან კომპიუტერულ აპლიკაციებში გამოსაყენებლად.

‘აზრის’ და ‘ფიქრის’ მნიშვნელობების შესახებ

ტექსტის რომელიმე ერთეულის და, კონკრეტულად, სიტყვის იმის მიუხედავად, ნასესხობაა ეს სიტყვა თუ არა, მნიშვნელობის ზუსტი განსაზღვრა პრაქტიკულად შეუძლებელია. აქ ვგულისხმობთ ისეთ ფორმალურ განსაზღვრას, რომელიც ენის მცოდნე სპეციალისტთა შორის აზრთა არანაირ სხვადასხვაობას არ გამოიწვევდა, რამდენადაც არ იქნებოდა დამოკიდებული ინტერპრეტატორთა ინტუიციაზე, მათ კულტურულ თუ სოციალურ გამოცდილებასა ან სულაც ლიტერატურულ გამოვლენაზე. ეს, რა თქმა უნდა, მხოლოდ ბუნებრივ ენებს ეხება. ალბათ სწორედ ამ გარემოებითაა განპირობებული ის ფაქტი, რომ აზრს კარგავს ბუნებრივ ენობრივ ობიექტთა სემანტიკის ამომწურავი ფორმალიზაცია – ნებისმიერი სისტემის სრული აღწერა შესაძლებელია გარკვეულ ფიქსირებულ მდგომარეობათა იდენტიფიკაციის საფუძველზე, მაშინ, როცა ბუნებრივ ენაში ერთეულთა მნიშვნელობების „ლეგიტიმაციისთვის“ უმთავრესია უზუსტი, უფრო ზუსტად კი, ისევე, როგორც იურისპრუდენციაში, მათი გამოყენების პრეცედენტი. ასეთ პირობებში გასაგებია ლინგვისტთა გარკვეული ნაწილის საკმაოდ სკეპტიკური დამოკიდებულება ეტიმოლოგიური გამოკვლევებისა და განსაზღვრულ პერიოდებში სიტყვათა სემანტიკური ტრანსფორმაციების შესწავლის მცდელობათა მიმართ (ამ ტიპის ნაშრომებს ხშირად ბელეტრისტიკადაც მოიხსენიებენ და ყურადღებას ამახვილებენ მათ არამეცნიერულობაზე); გასაგებია, მაგრამ არ არის გამართლებული. ბოლოს და ბოლოს, მეცნიერება შეიძლება არაფორმალური იყოს და თუ არ არსებობს ასეთი ტიპის გამოკვლევათა შედეგების ვერიფიკაციის მკაცრად ფორმალური კრიტერიუმი, ეს მხოლოდ იმას შეიძლება ნიშნავდეს, რომ ამ სფეროში მომუშავე მკვლევრებს განსაკუთრებული ენობრივი ადლო

და კულტურა მოეთხოვება, ანუ ის, რასაც ტრადიციული ფილოლოგია გულისხმობდა. ჩვენი ამოცანა ამ შემთხვევაში გაცილებით მოკრძალებულია – შევეცდებით განვიხილოთ ამ ორი სიტყვის განზოგადებული მნიშვნელობები ქართულში და მოკლედ შევეხოთ მათ წარმომავლობასაც.

სიტყვა „აზრს“ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს – „სჯის პროდუქტი“; „ფიქრი“; „იდეა“; „შეხედულება“; „მნიშვნელობა, ლოგიკური შინაარსი“; „მოსაზრება, განზრახვა, მიზანი“ (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1950). თუკი მის „პირველწყაროდ“ არაბულ *ḥazr*-ს ჩავთვლით (ამის საფუძველი გვაქვს, გამომდინარე მათი ფონეტიკური და სემანტიკური მსგავსებიდან), ძალზე იოლი იქნება მნიშვნელობის იმ მცირე ტრანსფორმაციის „მოტივირება“, რაც ამ სიტყვამ ქართულში დამკვიდრების პროცესში განიცადა. კლასიკურ არაბულში *ḥazr* (*ḥazara* ზმნის მასდარი) ნიშნავს „შეფასებას“, „მიახლოებით განსაზღვრას“, „ვარაუდს“, „მიგნებას“, „მიხვედრას“, „ეჭვს“. კიდევ უფრო ახლოსაა არაბული *fikr*-ისა და ქართული ფიქრის მნიშვნელობები. ისევ დავიმოწმებთ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონს: „ფიქრი“ – „თავისთვის, გუნებაში მსჯელობა, რისამე წარმოდგენა“; „საგონებელი, სადარდებელი, საზრუნავი“; „გუმანი, აზრი“. *fikr* არაბულში ნიშნავს „აზრს, ფიქრს“; „ცნებას“; „აზრს“; „ზრუნვას“. გარდა ამისა, არაბულში *fikr* ფილოსოფიური და თეოლოგიური ტერმინია: «С понятием интеллекта связана «мысль» – *fikr*. Вообще *fikr* считается термином «фаласифа» и теологов и главным образом отделяется от *idrāk/darak*. Но в суфистической литературе *fikr* наиболее отделяется от *ḍikr* как от мышления, которое находится между микрокосмосом и макрокосмосом...» «...*fikr* – это чистая мысль, а *ḍikr* – recollection – «воссоздание», т. е. «простое мышление и воспоминание», которое вслед за Платоном считается воспоминанием, заложенным в душе» (Киладзе 1980, 253).

ჩვენ არ და ვერც ჩავუღრმავდებით ამ არაბული სიტყვების ქართულში შემოსვლის გზებსა თუ დამკვიდრების

პროცესს და, უპირველეს ყოვლისა, შევადარებთ ამ ორი არაბული ლექსემის ურთიერთმიმართებას საკუთრივ არაბულში და შესაბამისი ორი ქართული სიტყვის სემანტიკურ ურთიერთმიმართებას ქართულში. ერთი შეხედვითაც ჩანს, რომ ქართულში ‘აზრის’ და ‘ფიქრის’ მნიშვნელობები ხშირად ემთხვევა ერთმანეთს; შეიძლება ითქვას, რომ ლექსემურ დონეზე ისინი, ერთი მხრივ, ერთმანეთის მიმართ არიან დამატებითი დისტრიბუციის მდგომარეობაში – ერთსა და იმავე ფრაზასა თუ გარემოცვაში ერთის შეცვლა მეორეთი დაუშვებელია სტილისტური მოსაზრებებით, მეორე მხრივ კი გარკვეული ტიპის გარემოცვებში თავისუფლად ჩაენაცვლებიან ერთმანეთს ისე, რომ მთელი ფრაზის მნიშვნელობა არსებითად არ შეიცვლება. ამავე დროს, ცალკეულ შემთხვევებში განსხვავებული ვითარებაა ზმნის ძირთა დონეზე – ზოგიერთ ზმნაში ამ ძირთა ურთიერთჩანაცვლება დასაშვებია და საგრძნობლად ცვლის მთელი ერთეულის მნიშვნელობას: იფიქრა/იაზრა, მოიფიქრა/მოიაზრა, გადაიფიქრა/გადაიაზრა და ა. შ. (აქ ჩვენ შეგნებულად არ ვამახვილებთ ყურადღებას ასეთ ზმნათა წარმომავლობის საკითხზე და იმაზე, თუ რამდენად „ჭრის ყურს“ ზოგი მათგანი – თუნდაც „გადააზრება“ ან „მოაზრება“. ენობრივი პრაქტიკა, ლიტერატურული თუ პოლიტიკური კონიუნქტურაც კი ოკაზიონალურ გამონათქვამს ხშირად უზუაღურად აქცევს).

არაბულში *ħazr*-ისა და *fikr*-ის მნიშვნელობათა ურთიერთმიმართება, როგორც ეს ზემოთაც ვნახეთ, მცირედ განსხვავდება შესაბამის ქართულ სიტყვათა „სემანტიკური ველების“ თანაფარდობისაგან. არაბულში *fikr*-ს გაცილებით ზოგადი მნიშვნელობა აქვს (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მის უკვე ხსენებულ თეოლოგიურ და ფილოსოფიურ დატვირთვას), *ħazr*-ის მნიშვნელობა კი ქართულ ‘აზრთან’ შედარებითაც საკმაოდ „ვიწროა“ და ძირითადად „შეფასებასა“ და „განსაზღვრაზე“ დაიყვანება. თუკი ზემოხსენებულ ქართულ სიტყვათა ამოსავლად მივიღებთ შესაბამის არაბულ სიტყვებს, აღნიშნული სემანტიკური ტრანსფორმაციები სავსებით თავსდება სიტყვათა სესხებისას მნიშვნელობების ცვლილებათა ტრივიალურ

ჩარჩოებში. ჩვენ ამ საკითხზე არც შევჩერდებით და შევეცდებით წარმოვიდგინოთ ამ პროცესის განზოგადებული სურათი.

საკმაოდ გაგრძელებული და ამავე დროს მრავალი ლინგვისტის მიერ აბსურდულად მიჩნეული მოსაზრება, რომ ენა სესხულობს იმ სიტყვებს, რომელიც თავად არ მოეპოვება, შედეგად კი მდიდრდება მისი ლექსიკური მარაგი თუ ცნებათა ინვენტარი, ჩვენი აზრით, ეფუძნება უკმარისობის იმ ბანალურ გრძნობას, რომელიც უჩნდება მთარგმნელს რომელიმე უცხოენოვანი სამეცნიერო თუ ლიტერატურული ნაწარმოების თარგმნისას. ფრაზის თარგმნის პროცესში, როცა მთარგმნელის აზრით, მშობლიურ ენაზე აიგება საფსებით ადეკვატური გარემოცვა რომელიმე უცხო სიტყვისთვის, მაგრამ არ მოიძებნება (მისივე აზრით) ენაში ის სიტყვა, რომელიც ბუნებრივად „ჩაჯდება“ თარგმნილ კონტექსტში, ის მიიჩნევს, რომ ენაში არ არსებობს მოცემული უცხო სიტყვის შესაბამისი ერთეული და ან შემოაქვს უცხო სიტყვა, ან ქმნის ნეოლოგიზმს. ამ დროს ყურადღების მიღმა რჩება ის გარემოება, რომ თუკი ენაში შესაძლებელია ძალდაუტანებლად აიგოს შესაფერისი კონტექსტი რომელიმე უცხო სიტყვისთვის, ენაში ჰიპოსტაზირებული იქნება შესაბამისი ლაკუნაც და ამდენად იარსებებს მსგავსი ცნებაც. პრობლემა ისაა, რომ ორი სხვადასხვა ენის რომელიმე ორი სიტყვა, რაც არ უნდა დაახლოებული იყოს სემანტიკურად ერთმანეთთან, თავ-თავიანთ ენებში უზუალური კონტექსტური შეთავსებადობით არასდროს არ დაემთხვევა ერთმანეთს – ძნელად თუ ვინმეს მოუვა აზრად მშობლიური ენა დაადანაშაულოს მოუქნელობაში მხოლოდ იმიტომ, რომ ზუსტად ვერ ითარგმნება რომელიმე უცხო ენაზე შექმნილი ლექსი ან უცხოენოვანი იდიომი.

ასეთ ვითარებაში ენაში შეტანილმა უცხო სიტყვამ მხოლოდ ილუზორულად თუ შეიძლება დააკმაყოფილოს ორიგინალის ფრაზის ზუსტი გადმოცემის მოთხოვნა, ხოლო არსებით სემანტიკურ ტრანსფორმაციებს, სავარაუდოდ, ის უკვე შემდეგ, ენაში დამკვიდრების პროცესში

განიცდის და ამოსავალი ლექსემის უცხოენობრივ „სემანტიკურ სტრუქტურას“ არანაირად აღარ უკავშირდება.

როგორც უკვე აღინიშნა, ხსენებული უკმარისობის გრძნობა სტიმულს აძლევს არა მხოლოდ ლექსიკის სესხებას, არამედ ნეოლოგიზმების გაჩენასაც. ალბათ სწორედ ამით იყო გამოწვეული „აზრთან“ დაკავშირებული ნეოლოგიზმის – „საზრისის“ შექმნა. „საზრისი“ „აზრის“ ჰიპონიმად იქცა და ეს ორი სიტყვა ლექსიკურ სისტემაში ერთმანეთის მიმართ დამატებითი დისტრიბუციის მდგომარეობაშია. ახლად შექმნილი ერთეული სისტემურ სიჭარბედ უნდა მივიჩნიოთ და არანაირი პრობლემა მისი გაჩენით არ მოხსნილა იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ პრობლემა არც არსებობდა – სიჭარბედ იმ თვალსაზრისით, რომ ამ ახალი ტერმინის შექმნის გარეშეც შესაძლებელი იყო ერთმანეთისგან „აზრის“ სხვადასხვა მნიშვნელობების გარჩევა კონტექსტის მეშვეობით. მაგრამ მის გაჩენასთან ერთად შემოვიდა ახალი შეზღუდვა ერთეულთა კომბინირებაში – უკვე დაუშვებელია გარკვეულ კონტექსტებში „აზრისა“ და „საზრისის“ ურთიერთანაცვლება (მაგალითად, იქ, სადაც „აზრი“ ‘ფიქრის’ მნიშვნელობით იხმარება) და ამით გაჩნდა ამ შეზღუდვის დარღვევის შესაძლებლობაც – უნიკალური ფრაზების შექმნის წინაპირობა, რაც გარკვეულ ენობრივ მაკროკონტექსტში განსაკუთრებით ფასეულია და არსებითად არის ენის სემანტიკური სისტემის ტრანსფორმაციისა თუ გართულების აუცილებელი საფუძველი. საპირისპირო „ნეოლოგისტური“ მექანიზმი უდევს საფუძველად სოსიურის ზოგადი ლინგვისტიკის კურსის რუსულ თარგმანში signification-ის გასარჩევად valeur-ისგან პირველ შემთხვევაში значение-ს და მეორე შემთხვევაში значимость-ის გამოყენებას – ორ სხვადასხვა მნიშვნელობის უცხოენობრივ ლექსემას შეუსაბამეს ორი სინონიმური რუსული ლექსემა. ეს ორი რუსული სიტყვა არსებითად ურთიერთდაპირისპირებულ მნიშვნელობებს მხოლოდ აღნიშნული თარგმანის ფარგლებში იძენს და ის, რაც ერთი შეხედვით მთარგმნელთა წარმატებულ მიგნებად შეიძლება მოგვეჩვენოს, ფაქტიურად ერთი კონკრეტული თარგმანის-

თვის საგანგებოდ შექმნილი და ამდენად საეჭვო ლინგვისტური ღირებულების “სემანტიკური ნეოლოგიზმია“.

დამოწმებული და გამოყენებული ლიტერატურა

1. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი 1950, 1964.
2. Н. В. Киладзе, Философская лексика средневекового Востока, Тбилиси 1980.
3. Х. К. Баранов, Арабско-русский словарь, Москва 1977.
4. Hans Wehr, Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart, Leipzig 1956.
5. P. J.-B. Belot, Vocabulaire Arabe-Français, Beyrouth 1900.

Vladimir Lekiasvili

On the Meanings of *azri* and *pikri*

Summary

Regarding Arabic as the source of borrowing for the Georgian words *azri* ‘sense’ and *pikri* ‘thought’, the semantic correlation between the two Georgian lexemes is examined with reference to the semantic correlation between the corresponding Arabic lexemes.

The question of a general pattern of semantic transformations of borrowed words and the prevailing directions of development of semantic subsystems in individual languages is also posed in the article.

თანწყობიდან ქვეწყობაზე გარდამავალი საფეხურის ტიპოლოგია¹

შესავალი

ენობრივი მოვლენა, საზოგადოდ, ცოცხალ ორგანიზმს ჰგავს: ისახება და განვითარების სხვადასხვა ეტაპს გადის, თანდათან იხვეწება. ამგვარი პროცესი სალიტერატურო ენაში უფრო სწრაფად მიმდინარეობს, არასალიტერატურო კი გარდამავალ საფეხურს გაცილებით დიდხანს ინარჩუნებს. თანწყობიდან ქვეწყობაზე გარდამავალი საფეხური გულისხმობს თანწყობილისთვის დამახასიათებელი მოვლენის დადასტურებას ქვეწყობილში და პირიქით.

ნაშრომის მიზანი

ნაშრომის მიზანია თანწყობიდან ქვეწყობაზე გარდამავალი საფეხურის კონკრეტული გამოხატულების წარმოჩენა ქართველური ენების მასალის მიხედვით და ტიპოლოგიური ძიებანი. კერძოდ, საუბარია ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მაერთებელი კავშირის არსებობაზე.

საანალიზო მასალა

წინამდებარე ნაშრომში საანალიზო მასალად გამოყენებულია გამოცემული მეგრული ტექსტები, სამეგრელოში ლინგვისტური ექსპედიციების დროს ინფორმატორებისგან ჩაწერილი მეტყველების ნიმუშები, ყოველდღიურად მოსმენილი ქართული ზეპირმეტყველების მაგალითები.

¹ წაკითხულია მოხსენებად ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თსუ-ის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ენის ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციაზე, რომელიც მიემდგვნა ქართული ენის დღეს. პროგრამაში მოცემულია სხვა დასახელებით: თანწყობიდან ქვეწყობაზე გარდამავალი საფეხურისათვის ქართველურ ენებში. იხ. პროგრამა, 14 აპრილი, 2010 წელი.

მასალის ანალიზი

მაერთებელი დო (=და) კავშირი ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში. როგორც ცნობილია, ქართული მაერთებელი „და“ კავშირის მნიშვნელობით მეგრულში „დო“ გვხვდება. „დო“ კავშირი ფიქსირებულია აგრეთვე ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში ზოგჯერ დამოუკიდებლად, ზოგჯერ კონკრეტულ საკავშირებლებთან ერთად. ეს მოწმობს, რომ ამ ცნებათა (თანწყობილი, ქვეწყობილი) შინაარსი არ არის მკვეთრად ჩამოყალიბებული (ძიბიგური 1973, 5), რის გამოც ზოგჯერ ძნელდება ზღვრის გავლება რთულ თანწყობილსა და ქვეწყობილს შორის (კვაჭაძე 1966, 322).

დო კავშირინანი

ა) **მიზეზის გარემოებითი** დამოკიდებული წინადადება (კავშირი მოცემულია კონსტრუქციის ბოლოს, ახლავს ზმნას):

ცირენქ კკჷინი ქიდიიჭყეს, **აშქურინეს დო** (ხუბ. 210₂₄) (=გოგონებმა ყვირილი დაიწყეს, **შეეშინდათ და...**); უირი თიშო მოკონია სქანი სქუალეფი დო ართი ჩქიმოვა, სუმი **ნორცყენია დო...** (ხუბ. 210₃₁) (=ორი იმისთვის [ძმებისთვის] მინდა შენი შვილები და ერთი ჩემთვის, სამი **გყოლიაო და...**).

ბ) **დროის გარემოებითი** დამოკიდებული წინადადება (ამ ტიპის დამოკიდებულში „დო“ საუღლებელი ზმნის საწყისს დაერთვის. ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ნაწილები თანაჟამიერობას გამოსატავენ. ასეთი კონსტრუქციები ქართულ ზეპირ მეტყველებაშიცაა გავრცელებული). მეგრულის მაგალითები:

ნდიქ მიკორაყაფა დო, ვიშო ეკირთუ **ხათე ხოლო** (ხუბ. 53) (=დევი(ს) **შეხება და**, წაიქცა **მაშინვე**); **მუდა დო**, ქაატაკუ **ხათე**, იკოსოფუ (ფ. ნანობაშვილი) (=მოსვლა **და**, მიგარდა **მაშინვე**, დაგლიჯა).

ქართული ზეპირმეტყველების ნიმუშები:

იმათი **წასვლა და**, დედამისიც **მაშინვე** მოვარდა; **გადაწოდება და**, თვალი ჰკიდა. კაკანათის **დადგმა და**, ბელურებიც შეგროვდნენ.

ახალი სალიტერატურო ქართული, იშვიათად საშუალო, ასეთ დროს „თუ არა“ კავშირს იყენებს, რომელსაც შემასმენლის მომდევნო პოზიცია უჭირავს (ერთელიშვილი 1962, 119).

დო კავშირი კონკრეტულ საკავშირებელ საშუალებებთან ერთად. დო კავშირი გვხვდება კონკრეტულ საკავშირებელ საშუალებებთან ერთადაც; ესენია: **მუჭოთ** (= როგორც კი), **ოღონდ** || **ოღონ** (=ოღონდ), **ვითამ** || **ითამ** || **ითომ** (= ვითომც || ვითომ)²

კონკრეტული კავშირის შემცველ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში „დო“ კავშირი გვხვდება წინადადებათა საზღვარზე, დამოკიდებული უსწრებს მთავარს. დამოკიდებული წინადადების ტიპი განისაზღვრება კონკრეტული საკავშირებელი საშუალების მიხედვით. კერძოდ,

მუჭოთ კავშირიანი **დროის გარემოებითია.** კონსტრუქციის ნაწილები აქაც თანადროულობას გამოხატავენ. მაგალითები:

ბადანაქ **მუჭოთ** გინირთუ ვით წანერო-დო, იში გარზექ მუთუნქ ვეჟუ (ხუბ.19) (=ბავშვი **როგორც კი** გახდა ათი წლის **და**, იმისი გამძღები არაფერი შეიქნა); ლევანქ **მუჭო** დუდი ქიგედუ თე ბალიშის-დო, **ხათე** შური გოფარსალუ (=ლევანმა **როგორც კი** თავი დადო ამ ბალიშზე **და**, **მაშინვე** სული განუტევა) (დან., ცან. 10417); დიდაქ **მუჭო** ართი ლუკა ოჭკომგ **დო**, **ხათე ხოლო** დოღურგ (ხუბ. 10134-35) (=დედამ **როგორც კი** ერთი ლუკმა შეჭამა **და**, **მაშინვე** მოკვდა).

პირობის გამომხატველია **ოღონდ** || **ოღონ** კავშირიანი დამოკიდებული. მაგალითები:

ოღონ ასე ქაწააზადას სუმარენს **დო**, დორონთი თანდებო მემინამუ, მუთუნს ვაუწიინქ (ნ. სხულუხია) (=ოღონდ ახლა შეეგებოს სტუმრებს **და**, ღმერთი მიმიცია თავდებად, არაფერს ვეტყვი);

² აღნიშნული კავშირი ქართულში **და** კავშირსაც დაირთავს და მხატვრული ლიტერატურის ტექსტებში დასტურდება **ვითამ-და**-ს სახით (ერთელიშვილი 1962, 93).

ვითარების გარემოებითია ვითომ || ითომ კავშირიანი კონსტრუქცია. მაგალითები:

ათაქ ქიმერთგნი, თე ოსურეფი დო ძღაბეფიშ ხოლოს დოთვადოხოდგ, **ითამ დო, ვააკო!** (ხუბ.175₆) (=აქ რომ მივიდა, ამ ქაღებისა და გოგონების ახლოს არ ჯდება, **ვითომდა** არ უნდა).

ენობრივი პარალელები

ამ ტიპის მოვლენა – მსგავს კონსტრუქციებში **და, ხოლო** კავშირები – ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 40-იან წლებში დაადასტურა ძველ ქართულში ს. ყაუხჩიშვილმა (ყაუხჩიშვილი 1949,112-116). მიუხედავად იმისა, რომ მაშინ სვანურისა და მეგრულის მასალა არ იყო გაანალიზებული და ამ კუთხით ყურადღება გამახვილებული, ს. ყაუხჩიშვილმა ძველი ქართულის მონაცემები მაინც ქართულის სინტაქსური ბუნებით ახსნა და არა ბერძნულის გავლენით (იქვე, 116). მოგვიანებით ეს საკითხი სვანურის მიხედვით შეისწავლა ნ. აბესაძემ. სვანურში ამგვარ პოზიციაში მაერთებელი **ი** (=და) კავშირია გამოყენებული (აბესაძე 1960,129). სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აგრეთვე ვარაუდი სვანური „ი“-ს *დი-საგან მომდინარეობის და მასალობრივად ქართულ „და“-თან და ზანურ „დო“-სთან დაკავშირების შესახებ (ჩანტლაძე 1995, 81-85). ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებას დღეს სხვა ქართველური ენების მონაცემებიც უჭერს მხარს.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში დადასტურებული მაერთებელი კავშირი თანწყობიდან ქვეწყობაზე გარდამავალი საფეხურის მანქვენებლია, რადგან ამგვარი რამ „სრულიად უცხოა თანამედროვე ქართულისთვის“³.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მაერთებელი კავშირები დასტურდება რუსულ ხალხურ მეტყველებაშიც (დაწვრ. იხ. Черных 1952, 301; Шапиро 1953, 107).

³ უდაბნოს მრავალთავში „და“ კავშირის შემცველი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციისა და ამ მოვლენის თანამედროვე ქართულის ნორმებთან მიმართების შესახებ დაწვრილებით იხ. ჭუმბურიძე 1994, 34.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბესაძე ნ., 1960 – ნ. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წვერ-კავშირები და კავშირები სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 93, თბ., 1960.
2. ერთელიშვილი ფ., 1962 – ფ. ერთელიშვილი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში, ჰიპოტაქსის საკითხები, თბ., 1962.
3. კვაჭაძე ლ., 1966 – ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966.
4. ყაუხჩიშვილი ს., 1949 – ს. ყაუხჩიშვილი, ერთი უცნობი სინტაქსური მოვლენისათვის ძველ ქართულში, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. XI, 1949;
5. ჩანტლაძე ი., 1995 – ი. ჩანტლაძე, კავშირ-ენკლიტიკის, ნაწევართა და პროსოდიულ ხმოვანთა ურთიერთმიმართებისათვის ქართველურ ენებში, საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, თბ., 1995.
6. ძიძიგური შ., 1973 – შ. ძიძიგური, კავშირები ქართულ ენაში, თბ., 1973.
7. ჭუმბურიძე ზ., 1994 – ზ. ჭუმბურიძე, უდაბნოს მრავალთავი აკ. შანიძისა და ზ. ჭუმბურიძის რედაქციით, შესავალი წერილი ზ. ჭუმბურიძისა, თბ., 1994.
8. Шапиро А. Б., 1953 - А. Б. Шапиро, Очерки по синтаксису русских народных говоров, М., 1953;
9. Чёрных П. Я., 1952 - П. Я. Чёрных, Историческая грамматика русского языка, М., 1952.

შემოკლებათა განმარტებანი

- გუდ. – ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, I, პოეზია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო ტ. გუდავამ, თბ., 1975.
- დან., ცან. – ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები (ქართული თარგმანითურთ), ტ. II, ზღაპრები და მცირე ჟანრები; ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი, შენიშვნები და გამოკვლევები დაურთეს კორნელი დანელიამ და აპოლონ ცანავამ, თბ., 1991.
- ხუბ. – მაკარ ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფ., 1937.
- დაუმოწმებელი მაგალითები ჩვენ მიერ არის ჩაწერილი და ფრჩხილებში ინფორმატორის გვარს ვუთითებთ.

A Typology of the Transformation from Coordination to Subordination

Summary

A language phenomenon is like a living organism: it emerges, goes through different stages of evolution and reaches refinement. The process evolves more quickly in a literary language, while in a non-literary language transition takes more time. The transition from coordination to subordination was associated with the presence of elements typical of coordinate clauses in subordinate ones and vice versa.

The paper aims to present specific cases of transition from coordination to subordination according to the material of the Kartvelian languages and proposes a respective typology. More specifically, it focusses on the use of a coordinating conjunction in hypotactic constructions.

Evidence used for the analysis includes published Megrelian texts, oral narratives recorded during linguistic expeditions and examples from every-day Georgian spoken speech.

In Megrelian, the coordinating conjunction *do = da* ‘and’ is evidenced in hypotactic constructions containing adverbial and temporal modifiers and those expressing cause and condition, either independently or in combination with conjunctions. Megrelian examples include:

1. ndik mik’ora’apa do, višo ekirtu xate xolo (Xub. 5₃)
ndi-k mik’ora’apa do, višo eki-rt-u xate xolo
ogre-ERG touch-(NOM) CONJ(and), ADVPl(thither) PRV-
faledown-AOR.S3.SG ADVT(immediately).

დევი როგორც კი შეეხო, მაშინვე წაიქცა.

‘As soon as the ogre touched him, he fell down.’

2. didak muč’o arti luk’a oč’k’omə do, xate xolo doγurə (Xub. 101₃₄₋₃₅)

dida-k muzč’o art-i luk’a o-č’k’om-ə do,

mother -ERG as soon as one-NOM morsel-(NOM) PRV-eat-S3.SG CONJ (and),

xate xolo do-γur-ə.

ADVT(immediately) PRV-die-AOR. S3.SG

დედამ როგორც კი ერთი ლუკმა შეჭამა, მაშინვე მოკვდა.

‘As soon as the mother ate the first morsel, she died.’

3. cirenk k’ižini kidiič’x’es, aškurines do (Xub. 210₂₄)

cir-en-k k’ižin-i ki-di-i-č’x’-es,

daughter-PI-ERG shouting-NOM PTC:PFV-PRV-SV-begin-AOR.S3.

a-škurin-es do.

PLNV-becomefrightened-AOR.S3.PI CONJ(and).

ქალიშვილებმა ყვირილი დაიწყეს, რადგან შეეშინდათ.

‘The girls started to shout because they were frightened.’

4. oyon ase kac’aazadas sumarens do, γoronti tandebo memi-čamu, mutuns vauc’iink.

oyon ase ka-c’a-a-zad-a-s sumar-en-s do,

just now PPTC:PFV-PRV-NV-meet-SBJ-S.3.SG CONJ(and),

γoront-i tandeb-o me-m-i-čam-u,

od-NOM guarantor-ADV PRV-O1.SG-OV-give-PRF.S3.SG

mutun-s va-u-c’iin-k.

something-DAT NPTC-OV-say-S1.SG{S2.SG}

ოღონდ ახლა შეხვდეს სტუმრებს და, ღმერთი მომიცია თავდებად, არაფერს ვეტყვი.

‘I won’t say anything to her is she greets guests now.’

A phenomenon of the same type can be found in Old Georgian and Svan (S. Kaukhchishvili, N. Abesadze and Z. Chumburidze), as well as in Old Greek and Russian vernacular speech (Kaukhchishvili, Chernykh and Shapiro).

ენობრივი ლოგიკა და ასიმეტრიები

ყველა ენას ახასიათებს სისტემურობა, რადგანაც ენა არის სისტემა და ეს უნივერსალურია, თუმცა ყველა ენას აქვს თავისი ენობრივი ლოგიკა და გააჩნია თავისი კონკრეტული სისტემური მახასიათებლები. ის, რაც ენობრივ სისტემას ქმნის კონკრეტულ ენაში, ექვემდებარება შესაბამის ენობრივ ლოგიკას, მაგრამ, ამავე თვალსაზრისით, ყოველ ენას აქვს ასიმეტრიები. ლინგვისტური ასიმეტრიები არ გულისხმობს იმავეს, რასაც პრაგმატული ენათმეცნიერების შესაბამისი ტერმინი, რომელიც გამოიყენება, მაგალითად, ასიმეტრიული დიალოგის ანალიზისათვის. აქ ჩვენ ვსაუბრობთ ენობრივი ლოგიკის ასიმეტრიებზე. ეს არის არასისტემური, განუპირობებელი ფორმები ენაში.

ყოველ ენას აქვს თავისი სახასიათო საიდუმლოებები, ანუ ფორმობრივ-სემანტიკური ასისტემური მოვლენები და გარკვეული სირთულეები უცხოელთათვის. ნებისმიერი ყველაზე უფრო რთული სისტემაც კი (თუნდაც ეს იყოს II მწკრივი და 7 ბრუნვა) ვერ ჩაითვლება სირთულედ ამ საიდუმლოებებთან შედარებით. სწორედ ეს წარმოქმნის ამ ენის შესწავლის ძირითად სირთულეს: მაგალითად, ინგლისურში არსებობს რამდენიმე ათეული უწესო ზმნა, რომელთაც თავისი განსხვავებული სამი ფორმა გააჩნიათ და ეს ინგლისური ენის შემსწავლელმა პიროვნებამ უბრალოდ უნდა დაიხეპიროს; ასეთივეა გერმანული ენის არტიკლი, რომელიც ყოველგვარი ლოგიკის გარეშე არსებობს და გერმანული ენის შესწავლის მსურველმა ყოველი სიტყვა აუცილებლად უნდა დაისწავლოს არტიკლთან ერთად; რუსულში ამდაგვარი მოვლენაა ენობრივი ლოგიკის გარეთ მდგომი რიგი ორთოგრაფიული შემთხვევებისა და ა. შ.

ენობრივი ლოგიკის ასიმეტრიებად უნდა განვიხილოთ ყველა ლინგვისტური გამონაკლისი.

ქართული ენაში ზმნის შესწავლის ერთ-ერთ ძირითად სირთულეს ქმნის არა მისი უღლების, ერთი შეხედვით, რთული სისტემა, არამედ ზმნისწინის სემანტიკათა თავისებურებანი. ქართულში უღლების სისტემა არის საკმაოდ მწყობრი და, ამდენად. იგი თავსებადია ენობრივ ლოგიკასთან.

ზმნისწინებს ახასიათებს გარკვეული ასიმეტრიულობა, ენობრივი ლოგიკის თვალსაზრისით, მაგალითად: მოკვდა და არა დაკვდა ან გაკვდა, დარწმუნდა და არა გარწმუნდა ან მორწმუნდა ან მირწმუნდა და ა. შ. როდის რომელ ზმნასთან რომელი ზმნისწინი უნდა იქნეს გამოყენებული? ეს სერიოზული სირთულეა და ქართული ენით დაინტერესებული უცხოელებისათვის სრულიად ხელმიუწვდომელი მოვლენაა. აქაც მხოლოდ დახეპირების მეთოდი მუშაობს. ზმნისწინი, როგორც ენობრივი მოვლენა, რა თქმა უნდა, სისტემურობით ხასიათდება, მაგრამ მას აქვს ასიმეტრიული საკითხების მთელი რიგი სემანტიკური თვალსაზრისითაც, მაგალითად, რატომ არის მოიგო (He won) და გაიგო (He understand), მოხვდა (He got), შეხვდა (He met) და არ გვაქვს გახვდა? ამას ენობრივ სისტემაში პასუხი არა აქვს.

საერთოდ, ზმნისწინი უფრო დერივაციული მოვლენაა, ვიდრე ფლექსიური, რადგანაც მისი შვიდი ფუნქციიდან ოთხი არის დერივაციული შინაარსის მქონე. ზმნისწინის ფუნქციებია:

1. გეზის გამოხატვა,
2. ორიენტაციის გამოხატვა,
3. ასპექტის დასრულება,
4. მწკრივის ფორმათა წარმოება (ქვეფუნქცია – დროის წარმოება),
5. სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა,
6. ზმნის პირიანობის ცვლა,
7. პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის გამოხატვა და- ზმნისწინის მიერ რიგ ზმნებთან.

აქ მხოლოდ მესამე და მეოთხე ფუნქციებია ფლექსიური შინაარსის მქონე.

მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ პოლიპერსონალურ სტრუქტურებში ზმნის დერივაციულ კატეგორიათა უმეტესობა (შეიძლება ითქვას, რომ პრაქტიკულად ყველა კატეგორია) დამოუკიდებლად ან ერთმანეთთან მიმართებაში ზმნის პირიანობაზე ახდენს გარკვეულ ზეგავლენას. ამ კატეგორიებს აქვთ სამი ტიპის აქტივობა:

1. ცვლიან ზმნის პირის ხასიათსა და როლს,
2. ზმნაში შემოჰყავთ/გაჰყავთ პირი,
3. პირთა ურთიერთობის თემატიკას ეხებიან.

ამიტომაც ენამ ჩამოაყალიბა პოლიფუნქციურ პრეფიქსურ ხმოვანთა ზმნური სისტემა. დავას არ იწვევს ის ფაქტი, რომ ამ ხმოვნებს ერთი გარკვეული ფუნქცია არ გააჩნიათ და ისინი უშუალოდ ზმნის პირიანობაზე ზემოქმედებენ. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მიუხედავად ამ ტიპის პოლიფუნქციურობისა, ზმნური ხმოვან-პრეფიქსები ენობრივ ასიმეტრიებად ვერ ჩაითვლება, რადგანაც ისინი, თავის მხრივ, მწყობრ სისტემას ქმნიან.

აბსოლუტურად ნათელია, რომ ენობრივი ასიმეტრიები ბუნებრივი მოვლენაა, რამდენადაც ენა გახლავთ ცოცხალი ორგანიზმი. ასიმეტრიები არის გარკვეული თავდაცვის ფორმები. ბიოლოგიაში ცნობილია, რომ ცხოველები და მცენარეებიც კი გარკვეულ თავდაცვით სისტემებს მიმართავენ, როცა უცნობი ობიექტი უახლოვდებათ, ისინი ინიღბებიან ან მომწამვლელ სუნს გამოყოფენ. ამდენად, ენის მიერ ასიმეტრიების შექმნაც ამ მიზანს ემსახურება. თუმცა ენას აქვს გასაიდუმლოების სხვა ფორმებიც, როგორცაა მაგალითად, ტაბუ და ეგზემიზმები; თავად “ქაჯური” ენაც ამის მაგალითია.

ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს ენობრივი ასიმეტრიების ტიპოლოგიური კვლევები. ჩვენი ვარაუდით, ენობრივი ასიმეტრიების ტიპოლოგია შექმნის უნივერსალური ლინგვისტიკის ზოგად ასიმეტრიულ მოდელებს, ასევე გამოავლენს ასიმეტრიის გარკვეულ კანონზომიერებებსა და ენათა შორის სიმეტრიულ და ასიმეტრიულ სისტემებს, რაც უდავოდ ღირებული იქნება კოგნიტიური ენათმეცნიერებისათვის და ასევე კომპიუტერული ლინგვისტიკის თვალსაზრისით.

რეკომენდაციას ვიძლევი, რომ შეიქმნას მრავალენოვანი ასიმეტრიული ლექსიკონები. დასაწყისისთვის, სასურველია, გაკეთდეს ქართული ენის ასიმეტრიული ლექსიკონი, სადაც ასახული იქნება სისტემური გამონაკლისები, ყველა ტიპის თავისებურებანი და კონკრეტულ ფორმათა განსხვავებული სემანტიკური ნიუანსები.

Tamar Makharoblidze

Linguistic logics and asymmetries

Summary

There is a trial of exposing a new theory about the linguistic logics and asymmetries – anomalies. While talking about asymmetries we need to say that this term is used in pragmatic linguistics, but of course we don't mean the same thing. Asymmetries are fixed towards the language system in its grammar.

In nature every live organism has its own system to protect itself, for instance, some plants have a poisoning smell. Linguistic anomalies are the same matter as a language is a live organism and it behaves like the other living beings. There are also some other systems with a hiding function inside one language (such as the so-called *Kajuri* speech in Georgian, taboo expressions in all languages, etc.).

Actually some languages are difficult to learn not because they have difficult systems (a dozen rows of conjugation or seven and more cases, etc.), but because these languages have many asymmetries in their system. We call them mysteries. Georgian preverbs offer such mysteries where the new semantic values develop out of the system and create new unique meanings of the concrete forms.

We suggest the investigation of the typology of linguistic asymmetries and inter-language asymmetric models. In our opinion, creating dictionaries of asymmetric phenomena could be very useful for cognitive and computer linguistics.

**ვნეპითი გვარის წარმოება კველი ეთიოპური
ენის სამთანხმონიან ზმნეპში**

ძველ ეთიოპურში ვნეპითი გვარის წარმოება არ არის ისე გამოკვეთილად წარმოდგენილი, როგორც, მაგალითად, არაბულში, რომელიც $C_1uC_2iC_3a$ მოდელით იწარმოება და გასდევს მთელ პარადიგმას. ძველი ეთიოპური ენის გრამატიკებში მიღებულია ტერმინი რეფლექსივ-პასივი და ითვლება, რომ ვნეპითი გვარი განვითარდა რეფლექსივისაგან, რასაც მხოლოდ ნაწილობრივ შეიძლება დავეთანხმეთ. შეიძლება აღრევა მოხდა რეფლექსივისა და პასივის შორის, მაგრამ არის საკმაო მაგალითები ცალკე რეფლექსივისა და ცალკე – პასივისა.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან სემიტური ენების შესახებ ცნობილია, რომ პრეფიქსი $t-$ ან ინფიქსი $-t-$ აწარმოებს რეფლექსივს. ამის მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს V და VIII თემა არაბულში, Hitpeal ებრაულში, Etpeel არამეულში, აქადურში რეფლექსივის მაგალითად მოჰყავთ mithuru „შეხვდა“.

რაც შეეხება ძველ ეთიოპურ ენას, რეფლექსივი თავისთავად ახასიათებს უკლებლივ ყველა ნაწარმოებ თემას, რასაც ვერ ვიტყვით რეფლექსივ-პასივზე.

რეფლექსივ-პასივის მახასიათებელი ელემენტია $ta-$ პრეფიქსი, რომელიც ყველა ნაწარმოებ თემაში ფიგურირებს.

ძირითადი მარტივი თემის რეფლექსივ-პასივი (III, 1) ორი მოდელით არის $taC_1VC_2C_3V$ და $taC_1VC_2VC_3V$; ინტენსივის თემა (III, 2) – $taC_1VC_2C_2VC_3V$; ნახევრად საურთიერთო თემა სემი-რეციპროკი (III, 3) – $taC_1\bar{V}C_2VC_3V$; კაუზატივის რეფლექსივ-პასივის თემა (IV, 3) წარმოდგენილია ორი მოდელით $'astaC_1C_2VC_3V$ და $'astaC_1VC_2VC_3V$.

სამთანხმონიანი ზმნის ნიმუშების გადმოცემისას სიმარტივისათვის მივმართავთ ტრანსლიტერაციას.

(III, 1) – $taC_1VC_2C_3V$, $taC_1VC_2VC_3V$: მაგ., takadna და takadana „დაიხურა და დახურულ იქნა“; ta'aqaba „დაცულ იქნა“ ← 'aqaba. არის შემთხვევები, როდესაც ერთი ჯგუფი ზმნებისა მხოლოდ რეფლექსივის მნიშვნელობით იხმარება, ხოლო მეორე მხოლოდ პასივის გადმოსაცემად და ეს დამოკიდებულია ძირითადი მარტივი თემის სემანტიკაზე. მხოლოდ პასივის მნიშვნელობით იხმარება: takəhla←kəhəla „შესაძლებელია“; tasə'na←sa'əna „შეუძლებელია“; tawakfa „ჩადებულ იქნა მის ხელში“; tawarsa „მემკვიდრეობით იქნა მიღებული“; taqabra „დამარხულ იქნა“; tanagra „ითქვა“ tasam'a „გაგონილ იქნა“ და ა.შ.

ყურადსაღებია ზმნა tanaš'a←naš'a „წადებულ იქნა“, იგი ძირითადი მარტივი თემის უცვლელ პასივს წარმოადგენს. მხოლოდ რეფლექსივის მნიშვნელობით იხმარება მაგ., talabsa „ჩაიცვა“; tasakma „დაიღო მხრებზე (რადაც)“.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ყოველთვის რეფლექსივი არ გამოხატავს უკუქცევით მოქმედებას, როგორც ზემოთ აღნიშნულ მაგალითებშია, არამედ გამოხატავს სხვისთვის შესრულებულ მოქმედებას, როგორიც არის მაგ., taradya „გამოიჩინა ვინმეს სასარგებლოდ ძალმომრეობა“ ან კიდევ მაგალითად ta'amana და ta'amna „გამოხატა მისადმი ნდობა“ ანუ „ენდო“.

იმის შემდეგ, რაც რეფლექსივმა შეავსო ვნებითი გვარის არქონა ძირითადი თემის რეფლექსივმა (III, 1) მიანიჭა პასივის მნიშვნელობა ძირითადი თემის კაუზატივის ფორმას (II, 1): მაგ., 'ayd'a→tayad'a „ცნობილ იქნა“; 'afqara→tafaqra „შეეკარებულ იქნა“; 'a'əmra→ta'amra „ცნობილი გახდა“; 'arhawa→tarhwa „გახსნილ იქნა და გაიხსნა“.

ძირითადი თემის ინტენსივის რეფლექსივ-პასივის მოდელია $taC_1VC_2C_2VC_3V$: აღნიშნული სტრუქტურის მეშვეობით გადმოიცემა ძირითადად პასივი (შეადარეთ არაბულის V თემას, რომელიც ვნებითი გვარის და რეფლექსივის გამომხატველია), მაგრამ არის რეფლექსივის მაგალითებიც. ვნებითი გვარისაა შემდეგი ზმნები: tah^w allaq^wa

„დათვლილ იქნა“; *tamat't'ana* „გაიზომა, გაზომილ იქნა“; *tahallaya* „მოფიქრებულ იქნა“; *tafannawa* „გაიგზავნა, გაგზავნილ იქნა“ და სხვა. რეფლექსივის მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ, მაგ., *tamat't'a* „თავი შეიქო, იტრახასა“; *tamannaya* „ისურვა“; *ta'ammara* „თავი მოიწონა“; *tamahhara* „ისწავლა“ და ა.შ.

აღნიშნული სტრუქტურა ძირითადად გამოიყენება ემოციის გამომხატველ ზმნებთან, როგორცაა *tasaffawa* „იმედოვნებდა“; *tafaššaha* „იდღესასწაულა“; *tawakkala* „ენდო“; *tamannawa* „ისურვა“; *ta'aggaša* „მოითმინა“.

ძირითადი თემის ინტენსივის რეფლექსივ-პასივი იშვიათად, მაგრამ ერთდროულად გადმოსცემს რეფლექსივსაც და პასივსაც. მაგ., *tadammara* „აირია და არეულ იქნა“, ხანდახან *taC₁VC₂C₂VC₃V* სტრუქტურის სემანტიკა ემთხვევა ძირითადი მარტივი თემის ინტენსივს: მაგ., *tašarraha* და *šarraha* „აყვავებულ იქნა, აყვავდა“; *tanassaha* და *nassaha* „მოინანია“.

საინტერესოა, როდესაც ზემოაღნიშნული სტრუქტურა (*taC₁VC₂C₂VC₃V*) გვხვდება ძირითადი მარტივი თემის რეფლექსივ-პასივის (III, 1) პარალელურად, მათ სრულიად განსხვავებული სემანტიკა აქვთ: მაგ., *tazakkara* „გაიხსენა“, მაგრამ *tazakra* „ხსენებულ იქნა“; *tadammana* „გაბუნდოვანდა“, მაგრამ *tadamna* „დახურულ იქნა“ და ა.შ.

შემდეგი განსახილველი სტრუქტურა წარმოდგენილი მოდელით *taC₁VC₂VC₃V* (III, 3) არაბულის VI თემას შეესაბამება ფორმით. ეს სტრუქტურა ძირითადად იხმარება ვნებითი გვარის გამოსახატავად, თუმცა ამის მაგალითები მცირეა და უკავშირდება ძირითადი თემის ნახევრად საურთიერთო თემას – სემი-რეციპროკს (I, 3): მაგ., *tabālha* „განთავისუფლდა, გარდაიცვალა“ სუფთა ვნებითი გვარია *bālha* ზმნისა, იგივე ითქმის დანარჩენი ზმნების მნიშვნელობაზეც: *tasāqaya* „დატანჯულ იქნა“; *tabāraka* „დაილოცა“ და სხვა. ეს სტრუქტურა შეიძლება შემოიფარგლოს რეფლექსივის მხოლოდ ორი მაგალითით: *talāse'ya* „გაიპარსა“ და *tasāfada* „იწილდა“.

კაუზატივის რეფლექსივ-პასივს (IV, 1) შეესაბამება ორგვარი სტრუქტურა $'astaC_1C_2VC_3V$ და $'astaC_1VC_2VC_3V$: მაგ., $'astagb\text{ə}'a$ „ჩაბარდა“, „იარაღით დაპყრობილ იქნა“; $'stas'mada$ „იმსახურა“; $'astaraya$ „გამოჩენილ იქნა“.

აღნიშნული სტრუქტურები ემსახურება ძირითადი მარტივი თემის კაუზატივის რეფლექსივ-პასივს. წარმოდგენილია აგრეთვე ძირითადი თემის ინტენსივის $'astaC_1VC_2C_2VC_3V$ (IV, 2) და სემი-რეციპროკის $'astaC_1VC_2VC_3V$ (IV, 3) სტრუქტურები.

მაგ., $'astawakkala$ „იყო მიმნდობი“; $'astahayyasa$ „უპირატესობად მიიწნია“; $'astasaffama$ „დაიძვდა“; $asta'agga\text{ša}$ „მოითმინა“ და სხვა.

შემდეგი და ბოლო განსახილველი სტრუქტურაა $'astaC_1VC_2C_3V$ და $'astaC_1VC_2VC_3V$ კაუზატივის რეფლექსივ-პასივის საურთიერთო მოქმედების თემა (რეციპროკი).

ეს სტრუქტურა იგივეა, რაც საურთიერთო მოქმედების ამსახველ თემას დამატებული as -პრეფიქსი: $'astarāt'a$ „განმტკიცდა“; $'astasānaya$ „აღორძინდა“; $'astanās'əḥa$ „განიწმინდა“; $'astadālawā$ „მომზადდა“ და ა.შ.

ისმის კითხვა: რატომ გადმოიცემა ძირითადი მარტივი თემის რეფლექსივ-პასივი ორი სტრუქტურით – $taC_1VC_2C_3V$ და $taC_1VC_2VC_3V$? ვიცით, რომ ta -პრეფიქსი რეფლექსივის მახასიათებელია. მაშ რა არის ის, რაც ვნებითობას გამოხატავს. რასაკვირველია, ზმნური ძირეული მორფემის გახმოვნება, რაც უცილობლად დაკავშირებულია ზმნის გარდაუვალობასთან ანუ გარდაუვალი სამთანხმონიანი ზმნის მოდელი $C_1VC_2C_3V$ პირდაპირ ჩაჯდა ta -პრეფიქსიან სტრუქტურაში: მაგ., $dakma$ „დაიღალა“ $ta-dakma$ „დაღლილ იქნა“; $s'agma$ „დაკმაყოფილდა“ $tas'agma$ „დაკმაყოფილებულ იქნა“; $nag\text{ša}$ „გამეფდა“ $tanag\text{ša}$ „გამეფებულ იქნა“; $barha$ „განათლდა“ $tabarha$ „განათლებულ იქნა“. ეთიოპური ენა ცნობილია სამთანხმონიანი (და არა მარტო სამთანხმონიანი) ზმნის პარალელური ფორმებით. მაგ., $masla//masala$ „იყო მსგავსი“; $ḥarya // ḥaraya$ „ისიამოვნა“, $g^waya//g^wayaya$ „გაიქცა“; $sakba//sakaba$ „დაწვა“;

ეფიქრობთ, რომ სწორედ აღნიშნული ტიპის სამთანხმოვნინანმა ზმნებმა შექმნეს მეორე ფორმა რეფლექსივისა.

ოპოზიცია – გარდამავალი-გარდაუვალი – სახეზეა $taC_1VC_2VC_3V - taC_1VC_2C_3V$. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ $taC_1VC_2VC_3V$ სტრუქტურა ნამდვილი, სუფთა რეფლექსივის მაჩვენებელი იყო, ხოლო $taC_1VC_2C_3V -$ სუფთა ვნებითი გვარისა.

ამგვარად, ზემოთქმულიდან შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ შემდეგი:

1. რეფლექსივი-პასივი, როგორც ტერმინი, მიესადაგება მხოლოდ ორ ნაწარმოებ თემას: ძირითად მარტივ თემას (III, 1) და მას შეესაბამება ორი მოდელი: $taC_1VC_2C_3V$ და $taC_1VC_2VC_3V$: takadna და takadana “დაიხურა და დახურულ იქნა”. ძირითადი მარტივი თემის სემანტიკაზეა დამოკიდებული მოცემული ზმნა ვნებით გვარს გამოხატავს, თუ რეფლექსივს. მაგ., $sa'ana \rightarrow tas'a'ana$ „შეუძლებელია“; $kahala \rightarrow takahala$ “შესაძლებელია”. ორივე ეს მაგალითი ნამდვილი პასივია; $labsa \rightarrow talabsa$ „ჩაიცვა“ – რეფლექსივი.

2. მარტივი ძირითადი თემის ინტენსივის რეფლექსივი-პასივის მოდელია $taC_1VC_2C_2VC_3V$. იგი ძირითადად გამოხატავს ვნებით გვარს: $tah^{wa}llaq^{wa}$ „დათვლილ იქნა“; $tas'anna'a$ „გართულდა“; $tahallaya$ „მოფიქრებულ იქნა“. ამგვარი მაგალითი ბევრია. არის შემთხვევები, როდესაც ზმნა ასახავს რეფლექსივისაც და პასივისაც: მაგ., $tadamma-ra$ „აირია, არეულ იქნა“; $\$arraha/ta\$arraha$ „აყვავდა, აყვავებულ იქნა“.

3. ძირითადი მარტივი თემის რეფლექსივმა (III, 1) პასივის მნიშვნელობა მიანიჭა ძირითადი თემის კაუზატივის ფორმას. მაგ., $'yd'a \rightarrow tayad'a$ „ცნობილი გახდა“.

4. როდესაც ძირითადი თემის ინტენსივის რეფლექსივი-პასივის (III, 2) სტრუქტურის პარალელურად იხმარება ძირითადი მარტივი თემის რეფლექსივი-პასივი (III, 1), მათ სრულიად განსხვავებული მნიშვნელობა აქვთ: მაგ., $tadammana$ „გაბუნდოვანდა“, მაგრამ $tadamna$ „დახურულ იქნა“.

5. ძველი ეთიოპური ენა ცნობილია ზმნის პარაგლური ფორმებით, მაგ., ḥarya/ḥaraya „ისიამოვნა“, sakba//sakaba „დაწვა“ და სხვ. სწორედ აღნიშნული ტიპის სამთანხმონიანმა ზმნებმა შექმნეს ერთ-ერთი სტრუქტურა რეფლექსივისა $ta+C_1VC_2VC_3V$. ამ სტრუქტურაში ზმნა ყოველთვის გარდამავალია; ამიტომ ვფიქრობთ, რომ უკანასკნელი ყოველთვის რეფლექსივს უნდა გადმოსცემდეს, ხოლო რაც შეეხება $taC_1VC_2C_3V$ სტრუქტურას, რომელიც შეიცავს რეფლექსივის ta პრეფიქსს $+C_1VC_2C_3V$ – გარდაუვალი ზმნის სტრუქტურა, რაც პასივის ფორმის რეპრეზენტანტია ვინაიდან ვნებითობა დაკავშირებულია გარდაუვალობასთან. მაგ., s’agma „დაკმაყოფილდა“ tas’agma „დაკმაყოფილებულ იქნა“; barha „განათლდა“ tabarha „განათლებულ იქნა“ და სხვა. ასე რომ, ოპოზიცია გარდამავალ-გარდაუვალი სახეზეა. აქედან გამომდინარე, სტრუქტურა $taC_1VC_2VC_3V$ უნდა ყოფილიყო სუფთა რეფლექსივი, ხოლო $taC_1VC_2C_3V$ – სუფთა ვნებითი გვარი.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Dillmann A., *Lexicon Aethiopicæ cum indice Latino*, Lipsiae, 1865.
2. Dillmann A., *Ethiopic Grammar*, London, 1907.
3. Moscati S., Spitaler A., Ullendorff E., Wolfram von Soden, *An introduction to the comparative Grammar of the Semitic Languages*, 1964.
4. Lambdin Thomas, *Introduction to classical Ethiopic (Ge‘ez)*, Indiana, 2006.
5. ლეკიაშვილი ალექსი, *არაბული ენა I*, თბილისი 1977.

Natela Jvania

Passive voice of tri-radical verbs in the Old Ethiopic Language

Summary

The present paper deals with the problem due to the existence of Passive voice in Old Ethiopic. Spelling of examples is presented in transliteration.

Having examined the given point on the basis of A. Dillmann’s *Lexicon Aethiopicæ*, we are able to sum up the following:

1. The Passive in Old Ethiopic is not formed as in Arabic with specific vowel pattern – $C_1uC_2iC_3a$, but it is formed with Reflexive prefix $ta+C_1VC_2C_3V$ and $ta+C_1VC_2VC_3V$. As the Passive does not exist independently the term Reflexive–Passive (III, 1) is used. Examples of above-mentioned patterns are: *takadna* and *takadana* "to cover one's self and to be covered~ *tafarka* "to be explained".

2. Sometimes the meaning of stems depends on the meaning of the simple stem: e.g. *s'ə'əna* "to be unable" → *tas'ə'əna* "to be impossible"; *kəhəla* "to be able" → *təkəhəla* "to be possible"; *labsa*→*talabsa* "to clothe one's self, to put on"

3. Real Passive is denoted by pattern $taC_1VC_2C_2VC_3V$ of the intensive stem: e.g. *tamat't'ana* "to be measured"; *tah^{wa} llaq^{wa}* "to be numbered"; *tahallaya* "to be thought". Sometimes it has also merely Reflexive meaning: e.g. *ta'ammara* to show one's self; *tammakha* "to praise one's self, to boast" not so often, but it includes both meanings – the reflexive and passive: *tadammara* "to mingle and to be mingled"; *taqaddasa* "to be sanctified, consecrated or declared holy" and so on. When this stem (III, 2) is developed alongside of III, 1, the se two stems, as a rule have different significations, e.g. *tazak-kara* "to remember", *tazakra* "to be mentioned", *tadammana* "to become obscure", *tadamna* "to be covered".

4. Since the Reflexive fills the place of the Passive, Stem III, 1 serves as the passive to Stem II,1 (Simple Causative), e.g. *ta'aməra* "to be recognized" is the passive of *'a'əmra*; *tayadia* is the passive of *ayd'a*; *tafaqra* "to be loved" is the passive of *'afqara* and so on.

5. It is wellknown that Old Ethiopic tri-radical verbs have a lot of parallel forms: e.g. *ħarya/ħaraya* "to be pleased", *sakba/sakaba* "to be lied". I suppose that such tri-radical verbs produced one of the reflexive structures as $taC_1VC_2VC_3V$. As regards the second structure $taC_1VC_2C_3V$, it includes reflexive *ta-* prefix and intransitive form of the verb. As the passive is always connected with intransitivity of the verb, the Pattern $ta+C_1VC_2C_3V$ may be represent real, pure Passive. The same we can say about the Pattern $ta+C_1VC_2C_2VC_3V$. Structure $ta+C_1VC_2VC_3V$ may be pure Reflexive, because of the sense of transitivity in the structure. Opposition transitivity – intransitivity is clearly shown.

Рамазанова Афаг Хуррам кызы

**«АРЗУ КАМБЕР» – ЛЮБОВНО-РОМАНИЧЕСКИЙ
ДАСТАН ТЮРКСКИХ НАРОДОВ**

Героико-архаические, героические и любовно-романические дастаны составляют основную часть устного народного творчества тюркских народов. Без преувеличений можно сказать, что ни в каком другом жанре фольклора поэтические способности тюркских народов не проявились с такой силой, как в эпосе. Богатство этого жанра позволяет провести сравнительно-сопоставительный анализ тематики и проблематики тюркских дастанов.

Особенно вызывает интерес изучение любовно-романических дастанов, формирование которых относится к более позднему периоду эпического творчества тюркских племен и народов. В романических дастанах подвиги героя отступают на второй план и носят эпизодический характер. Доблесть героя проявляется в борьбе со злыми силами, которые препятствуют ему на пути к возлюбленной. В романическом дастане герой уже не богатырь, обладающий огромной силой, а юноша, страстно влюбленный в избранницу. Иногда в романических дастанах героическая линия остается ведущей, сочетаясь с лирической канвой сюжета (Чимпоеш 1997, 21).

В предыдущем письме мы постарались выявить места распространения любовно-романического дастана «Арзу Камбер» среди тюркских народов.

Этот дастан, в основном, широко распространен среди огузской группы тюркских народов – Анатолийских тюрков, туркменов, гагаузов, азербайджанцев (в том числе керкюков – Иракских тюрков), а также известен среди ногайцев, узбеков, карачайцев, Крымских татар и т.д.

Самим широким ареалом распространения и самой ранней историей издания обладает турецкий вариант данного дастана. И это вполне естественно, так как турецкий вариант дастана «Арзу Камбер» самый древний и самый совершенный из всех

вышеперечисленных версий эпоса. По объему этот вариант также стоит на первом месте среди всех вариантов и версий данного эпического образца. Эта версия отличается насыщенностью описаний и множеством дополнительных эпизодов, не влияющих на основной сюжет.

История издания и исследования дастана началась еще в конце XIX века в Турции. Но до этого в знаменитом труде В.В.Радлова «*Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibirien*» («Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи», тексты и немецкий перевод; Санкт-Петербург, 1866-1896, 7 т), в четвертом томе, в Тобольских текстах, был напечатан образец дастана «Арзу Камбер». Позже, в 1892-ом году И.Кунош в своей книге среди 11 текстов представил и этот дастан.

В Турции М.З.Кургунал (1931), С.Т.Озсороглы (1936, 1940), С.М.Йурдатап (1936), Д.Р.Корок (1937), Б.С.Кунт (1940), А.Тимучин (1969) и др. авторы в первой половине двадцатого века неоднократно издавали романический эпос «Арзу Камбар».

В Туркмении исследованием этого дастана в основном занимается доктор филологических наук, профессор А.Дурдыева. В одной из статей посвященных этому дастану, проф. А.Дурдыева описала рукописи «Арзу Камбер», хранящиеся в Национальном Институте Рукописей Туркмении. Согласно этим записям в Национальном Институте Рукописей Туркмении хранятся восемь рукописей романического дастана «Арзу Камбер». Этот автор также является одним из основных собирателей текста дастана в Туркмении. Собранный ею от сказителя Дурди Гази в 1996-ом году дастан был опубликован в форме книги несколько лет позднее. Автор считает этот вариант дастана самым совершенным по всем критериям среди туркменских вариантов.

Керкукская версия дастана впервые была опубликована в 1964-ом году исследователем Ата Терзибашы в Багдаде. Эта версия вызвала большой интерес и сразу же распространилась не только в Ираке и Турции, но и создала большой резонанс в Иране. По этой причине керкукская версия была издана в 1967-ом году в Тегеране. После этого Иракский исследователь тюркского происхождения Ата Терзибашы повторно издает «Арзу Камбер» в Турции в 1971-ом и 1973-м годах. Эта же версия

была издана в Азербайджане в 1971-ом году. Этот текст керкюкской версии, был привезен из Ирака и подготовлен к печати профессором Г. Пашаевым. После этого разные варианты «Арзу Камбер» были зафиксированы в Шемахинском районе, в Нахичевани и других районах Азербайджана, были напечатаны в разных фольклорных сборниках и антологиях. А также в архиве Института Фольклора хранятся несколько текстов, собранных на полевых фольклорных экспедициях.

Крымскотатарская версия дастана была опубликована в книге «Kımtatar halk efsaneleri ve destanları» (Симферополь, Таврия, 2004).

Узбекская версия дастана была собрана в 1974-1975 годах. Два варианта дастана «Арзу Камбер» были включены составителем Дж.Бакировым в книгу «Дестанлар» (10).

В сравнительно-сопоставительном анализе исследовании общих и отличительных черт версий и вариантов этого эпического сказания, вскрытие идейного содержания и анализирование художественной формы каждого из вариантов, сопоставление композиции дастана с композицией аналогичной эпической поэмы тюркских народов дала возможность прийти к следующим выводам: Сравнительный анализ текстов «Арзу Камбер» раскрывает то, что в этом дастане разрабатываются темы любви, дружбы, верности и социально-политического неравенства.

Основная идея дастана заключается в отображении борьбы добра и зла. В этом дастане была поднята семейно-бытовые проблемы отцов и детей, раскрываются конфликты, которые приводят к гибели чистых и честных героев, но в то же время – к их моральной победе. Версии и варианты дастана «Арзу Камбер» в основе своей раскрывают семейно-бытовые отношения тюркских народов, разоблачают косные устои патриархально-феодалного общества и эта линия в сюжете является постоянной для сказителей каждого тюркского народа.

Библиографический список

1. Пашаев, С. Многовариантный дастан «Арзу Камбер» и народные легенды, журнал «Азербайджан кадыны» («Азербайджанская женщина», № 12. 1974 (на азербайджанском языке).

2. Дурдыева, А. Исследование о вариантах дастана «Арзу Камбер», журнал «Билик» («Знание»), № 12. 2000 (на турецком языке).
3. Туркмен, Ф. Сравнительное исследование дастана «Ашык Гариб», Анкара, 1974 (на турецком языке).
4. Кургунал, М.З. Арзу Камбер, Стамбул, 1931 (на турецком языке).
5. Озсороглы, С.Т. Арзу Камбер, Стамбул, 1936 (на турецком языке).
6. Юрдатап, С.М. Арзу Камбер, Стамбул, 1936 (на турецком языке).
7. Кунт, Б.С. Арзу Камбер, Анкара: 1940 (на турецком языке).
8. Тимучин, А. Дестаны: Тахир и Зохра, Лейли и Меджнун, Ферхад и Ширин, Арзу и Камбер и т.д., Стамбул, 1937 (на турецком языке).
9. Азербайджанская фольклорная антология, часть 2, Нахичеванский фольклор. Баку, 2001 (на азербайджанском языке).
10. Дестанлар, составитель Дж.Бекиров, Ташкент, Издательство литературы и культуры, 1980 (на узбекском языке).
11. Чимпоеш, Л. Дастанный эпос гагаузов, Кишинев, Muzeum, 1997.

აფაგ ხურამ ყიზი რამაზანოვა

თურქული ეპოსის სასიყვარულო დასტანი – „არზუ კამბერი“

რეზიუმე

ეპიკური ქმნილებები თურქული მოდგმის ხალხთა ფოლკლორის ძირითადი მიმართულებაა. გმირულსა და სასიყვარულო დასტანებში ვლინდება თურქულენოვანი ხალხების პოეტური შემოქმედება.

„არზუ კამბერი“ სასიყვარულო დასტანია. სტატიაში შესწავლილია ამ დასტანის გავრცელების არეალი.

Afag Khurram kizi Ramazanova

"Arzu Kamber", a love epos of the Turkic people

Summary

Epic creativity is one of favorite directions of folklore of the Turkic people. Heroic-archaic, heroic and love-romanic eposes make the basic part of oral national creativity of the Turkic people.

In article the distribution area love epos is considered by "Arzu Kamber".

**რამდენიმე თურქული სიტყვის შესახებ
ქართულში**

სტატიაში წარმოდგენილია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ფიქსირებული რამდენიმე თურქული წარმომავლობის სიტყვა. განხილულ ლექსებში დაცულია ყველა ის ფონეტიკური კანონზომიერება, რომელიც ახლავს თურქული სიტყვების შესხებას ქართულ ენაში.

ბოლაზი < **boğaz** „უბე ზღვაში, მყუდრო ადგილი ზღვისპირად გემთა თავშესაფრად, მდიდარი ადგილი, ყველაფერი სავსე“. გადატ. „ქვეყნის მარჩენალი“ (სახოკია 1939, I, 23).

თ. სახოკიას ამ სიტყვის წარმომავლობა აღნიშნული არა აქვს. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში იგი სავსებით სამართლიანად თურქულად არის მიჩნეული (ქეგლ 1951).

„ბოლაზი“ – თურქ. „ყელი“, „სრუტე“, „ნავსადგური“ უხვად მიმწოდებელი რისიმე. თურქ. **boğaz**, აზერბ. **Boğaz**. (T.-P. 1977).

აღსანიშნავია, რომ ქართულში „ბოლაზ“ სიტყვის მნიშვნელობა გაფართოებულია, თურქულისა და აზერბაიჯანულისათვის ცნობილი მნიშვნელობების გარდა, ქართულში ის ნიშნავს აგრეთვე, როგორც ამაზე ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი და თ. სახოკია მიუთითებს: „მდიდარი ადგილი, ყველაფერი სავსე“, ან კიდევ „უხვად მიმწოდებელი რისიმე“.

ბუზ- > **მოზუზული** „ფრინველი მოწყენილი“ (საბა). ბუზ-ვა (ვიბუზები) „ვიკრუნჩხები“, „მოვიტმუნები“ *ежить-ся, надуваться, нахмуриться* (ჩუბინაშვილი 1984); მოზუზვა „სიცვიისაგან მოვიკრუნჩხები, შევიკუმშები“ *нахохлиться, нахмуриться*; ა. ნეიმანის მიხედვით მოზუზვის სინონიმებია: მოკრუნჩხვა, მოკუნტვა, დაგრეხა, მობლუნძვა, მოფხუწვა და სხვ. (ნეიმანი 1965).

ამრიგად, სულხან-საბასთან ბუზ- ძირზე მითითებულია მობუზვილი, რაც მოწყენილ ფრინველს ნიშნავს. გაკვირვებას იწვევს დ. ჩუბინაშვილის რუსული თარგმანი „კრუნჩხვა, კუმშვა“ სიტყვებისა надуться, нахохлиться, რაც „გაბერვა, გაფხორვას“ ნიშნავს (ჩუბინაშვილი 1984) და რამაც ვ. აბაევს ავარაუდებინა ქართული -ბუზ- (> მობუზვა) დაეკავშირებინა ოსურის buz (abuzyn) ძირთან, რომელიც „გაფუებას, გაბერვას“ ნიშნავს (Абаев 1958). ისე კი არ არის უჩვეულო არც დ. ჩუბინაშვილისთვის რიგი სიტყვების შეცდომით თარგმნა რუსულად და ამ შეცდომების გასწორება იმავე ვ. აბაევის მიერ: მაგ., დ. ჩუბინაშვილს „ჯღიბი“ ახსნილი აქვს: ტკიპის მსგავსი მწერი, რუსულად კი თარგმნილი აქვს, როგორც овод, ე. ი. „კრაზანა“, და როდესაც ვ. აბაევი იხილავს ოსურ vylu „ტკიპა“, რომელიც ოსურში ქართულიდან შესული ჯღიბა „ტკიპა“ არის, წერს „может быть сюда. cǧiba овод“ (Абаев, 1958).

რა თქმა უნდა, მობუზვა „მოკუნტვა, მოკრუნჩხვას“ ნიშნავს და ვფიქრობთ, მისი ერთ-ერთი სინონიმი, “მოზღუნძვა“ მისივე ფონეტიკური ვარიანტი უნდა იყოს: „ზღუნძ“ < ბუძ (< ბუზ). ბ-ს შემდეგ „ლ“ არის განვითარებული. ბუზ (> ბუზვა, მობუზვა) < buz თურქულიდან ჩანს ქართულში შემოსული. თურქულ ენებში საკმაოდ გავრცელებულია სიტყვა büzmek „суживать, стягивать, сжимать, сморщивать“ (Т.-Р. 1977) დადასტურებულია თითქმის ყველა თურქულ ენაში და დიალექტებში. თურქ. buz~bu:z პირდაპირ კავშირშია საშუალო-თურქულ buz – გაყინვა, გამყინვარებასთან. ა. შნერბაკი აღადგენს ამ სიტყვას „pus“ ფორმით (Щербак 1961, 99). თავის დროზე გ. დოერფერიც შეეხო „buz“ სიტყვას: bûz, bûz luq (ყინვა; სეტყვა).

საინტერესოდ წარმოაჩენს ე. სევორთიანი ძველ თურქულ buy-ს „სიცივისგან გაყინვა“ ფორმას (Севортян 1978), რომელიც თურქულ დიალექტებშია ფიქსირებული (ДС II) და აგრეთვე buz-ის ომოფორმას „buzmak“ ზმნასთან (ДС II) იმავე მნიშვნელობით. ამ ჩამონათვალში აუცილებლად უნდა შევიტანოთ თურქული დიალექტური „buyumak“ ზმნა

უკვე ზემოთ აღნიშნული მნიშვნელობით, სადაც buy – სახელია და -u – სახელისგან ზმნის მაწარმოებელი აფიქსი (Коновов 1941, 173).

ბურღული < bulgur „დაცეხილი ხორბლის მარცვალი“ – „крупа“ (ჩუბინაშვილი 1984).

ა. ნეიმანს ლექსიკონში „ბურღული“ „მანანას“ სინონიმად აქვს შეტანილი (ნეიმანი 1965), შდრ. რუს. манная крупа.

ბურღული არ არის ფიქსირებული სულხან-საბას ლექსიკონში. ქველ-ში: ბურღული „პურეულის მსხვილად დაღერდილი მარცვალი“. ეს არასწორი განმარტებაა, ხოლო დ. ჩუბინაშვილის რუსული ეკვივალენტი „ბურღული“ სიტყვისა „крупа“ ჩვენ სარწმუნოდ გვეჩვენება. უფრო სარწმუნოდ კი ა. ნეიმანის ბურღულის წარმოდგენაა „მანანას“ სინონიმად. რადგან „ბურღული“ არ ნიშნავს მსხვილად დაღერდილს, ისევე როგორც რუს. „манная: крупа мелкого помола“ და არც დაღერდილი ესადაგება „ბურღულ“ სიტყვას. რადგან „დაღერდილი“ // „ღერდილი“ ღერღვა ზმნის ნამყოს მიმღეობაა, ღერღვა კი უკვე თავისთავად ნიშნავს „ხოშორად დაღეწვა მარცვლის“, რუს. „крупно молотъ“.

მიუხედავად იმისა, რომ „ბურღული“ და „ღერდილი“ სიტყვები ფონეტიკური და შინაარსობრივი სიახლოვით არიან დატვირთულნი, აქ სულ სხვადასხვა სიტყვაძირებთან გვაქვს საქმე, რაც თავის დროზე სპეციალურ ლიტერატურაში უკვე იყო აღნიშნული (ჩიქობავა 1938). მართლაც, ღერღ-ილ-ში „ღერღ-“ ძირი გამოიყოფა, „-ილ-“ მიმღეობის მაწარმოებელია; ზმნა ღერღ-ა // ღერღ-ვა; ბურღულში გამოიყოფა „ბურღულ-“ ძირი, რომელსაც ქართულში ზმნური ფორმა არ გააჩნია (შდრ. ქართ. ღერღვა > ღერდილი, როშვა > როში – დაროშილი, მსხვილად დაფქული).

ბურღული, ქართულის გარდა, ჭანურშიც დასტურდება და იგი, ჩვენი აზრით, თანახმად რედჰაუზის, რადლოვისა და ბუდაგოვის ლექსიკონების თურქულისეული მონაცემებისა, სიტყვა burgul/bulgur „ბურღული“ უნდა იყოს.

ბურღულს თურქულ ნასესხობათა რიგში განიხილავენ ი. ცონევი, ბორეცკი (Цонев 1919, 48; Boretzky 1976, 12) (ალბანურისათვის). ა. კნეჟევიჩი კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს ამ სიტყვის სადაურობას სერბულ-ხორვატულში და არავითარ მოსაზრებას მის წარმომავლობაზე არ გეთავაზობს (Knezevič 1962, 84).

დურაჯი, თურაჯი დურაჯი, თურეჯი. Petrav bonosia, რუს. пярвич „ფრინველ არს საჭმელი, თავი და კისერი აქუს ყომრალი... ჩინახვი შავი... ხორცი აქუს გემიერი“ (ბაგრატიონი 1986). კუალად ფრინველნი... კოკობი, კაკაბი, დურეჯი, გნოლი (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973, 42).

როგორც ვახუშტი ბატონიშვილის საქართველოს რიგი რაიონების აღწერიდან ჩანს, საქართველოში დურაჯი ფრიად გავრცელებული ყოფილა. იგი „დურეჯი“ ფორმას ერთხელ ხმარობს. სხვა მრავალჯერ „დურაჯს“. საბასთან გვაქვს დურაჯი (ორბელიანი 1965, 102).

ი. ბაგრატიონთან დურაჯი, თურაჯი გვაქვს. დ. ჩუბინაშვილთან დურაჯი, თურეჯი. ქიზიყურ დიალექტში თურაჯი ასხნილია: „დურაჯი გარეული ფრინველია, ღამაზი“. იქვე აღნიშნულია, რომ იგი თურქული სიტყვაა (დლონტი 1974) და ნასესხობაა ქართულ ენაში. მის დასტურად თურქულ-რუსულ ლექსიკონში ვკითხულობთ (Т-Р. 1977): durac ზოლ. Турач.

ცხადია, ამ ფონეტიკური ვარიანტებიდან ძირეულია დურაჯი ფორმა და ამის ნათელი დასტურია „ვეფხისტყაოსანში“ ხმარებული „დურაჯი“:

მოვიდა, მივსცნე დურაჯნი, მთხოვა ცეცხლითა და გულსა...

გასაკვირია პ. პეტრენკოსეულ „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანში ქართული დურაჯის თურაჯი ფორმით წარმოდგენა: „Турачей Асмаг просила, тело вспыхнуло мое“ დართულ ლექსიკონში მას ასე აქვს ასხნილი: „Турач – редкая дикая птица, подобная фазану. Распространена в Закавказье“.

„ვეფხისტყაოსანი“ როცა იწერებოდა, იმ დროს, ცხადია „დურაჯს“ ფონეტიკური ვარიანტები არ გააჩნდა. ჩვენი აზრით, ქართული თურაჯი // თურაჯი აზერბაიჯანუ-

ლი ენიდან უნდა იყოს ქართულში დამკვიდრებული: აზერბ. turaz > ქართ. „დურაჯი“ (Азизбеков 1965).

თევა < თ. tepe თევა მიწის ყრილი, ბორცვი, გორაკი. ირაკლის თავა – სადაც ერეკლე მეფემ ერთ-ერთი ბრძოლა გადაიხადა.

აღ. ღლონტი თევას თურქულ ნასესხობად მიიჩნევს (ღლონტი 1974) და ადასტურებს თევა სიტყვას ქიზიყურ, ფშაურ დიალექტებში.

tepe // töpü – მწერვალი თავისი მნიშვნელობით თურქულ ენებში მე-13 საუკუნიდან დასტურდება (Древне-тюркский словарь, 1969). აქედან გამომდინარე, მასთან ახლოს მდგომი მნიშვნელობები: ამადლებული ადგილი, ბორცვი კი XIV საუკუნიდან აღნიშნულია რადლოვის, ბუდაგოვის, ცენკერის ლექსიკონებში. tepe-ს თურქული წარმომავლობა აქვს მითითებულ მ. რესენენის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში.

tepe ფიქსირებულია თანამედროვე თურქულ ენათა უმრავლესობაში: თურქულ დიალექტებში deppe, აზერბაიჯანული tepe, აზერბ. დიალ. tepe, ყარაჩაული toppe, გაგაუზური tepe, ყარაიმული tebe, უზბეკური toba, ყირგიზული tebe. Tepe საკმაოდ გავრცელებული ნასესხობაა: შდრ. ოსური töpe (Абаев 1979), ალბანურში tepe (Boretzky 1976, 130), ახალბერძნული mese, სერბული tepe.

თივთიკი < tiftik თივთიკი ზოგიერთი ცხოველის თხის, ცხვრის, სიასამურის კვერნის წვრილი და ნაზი ბაღანი, რომლისგანაც მზადდება წვრილი ძაფი და გამოიყენება ნაზი ქსოვილისთვის. ს.-ს. ორბელიანს აღნიშნული აქვს, რომ თივთიკი სხვათა ენაა. ქართულად თხისური ჰქვიანო. ძველი ქართული თხისური მთლიანად განდევნა ხმარებიდან თურქულმა თივთიკმა.

ქართული თივთიკი მომდინარეობს თურქული tiftik-იდან, რომელსაც მ. ალაკაი შემდეგნაირად განმარტავს: 1. ანგორის თხა; 2. ანგორის შალი; 3. თხის ბეწვი (ბუმბული).

თურქულად მიიჩნევენ ამ სიტყვას ვ. რადლოვი, ლ. ბუდაგოვი. მ. რესენენი განასხვავებს ჩაღათაურ tiftik

„ანგორის ბეწვი“ და ოსმალურ *diftik* „თხის ბეწვი“ მნიშვნელობებს და იქვე აღნიშნავს მიკლოშინის მოსაზრებას ბუღღარულში *tiftik*-ის თურქულ წარმომავლობაზე (Räsänen 1969, 176).

იარა < თ. yara – ჭრილობა, წყლული. იდენტურია თურქული *yara* სიტყვისა, რომელიც, როგორც ა. კონონოვი აღნიშნავს თავის გრამატიკაში, წარმოადგენს *yarmak* „გაჭრა“, „გაპობა“ ზმნის ძირიდან ნაწარმოებ სახელს (КОНОНОВ 1956, 119). -a ზმნიდან სახელის მაწარმოებელი აფიქსია. თ. *yara* სიტყვა აღნიშნულია ლ. ბუდაგოვის ლექსიკონში და მოტანილია მაგალითები ჩაღათაური, ყირგიზული, თათრული, აზერბაიჯანული ენებიდან.

იარადი < თ. yarak იარადი – რაიმე სამუშაოს შესასრულებლად საჭირო საგანი ან მოწყობილობა. ეს სიტყვა არის ს.-ს. ორბელიანის ლექსიკონში და ნიშნავს „მეომართა აღსაკაზმავს, გინა ცხენთა და მჭედელთა“.

სიტყვა *yarak* მორფოლოგიურად ზმნიდან -ak აფიქსის მეშვეობით ნაწარმოები სახელია. ეტიმოლოგიურად იგი უკავშირდება როგორც თურქული *yarmak* „გაჭრა, გაპობა“. ასევე აზერბაიჯანულ *ярмач*-ს „გაჭრა, გაპობის“ მნიშვნელობით. მ. რესენენი თავის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში თურქულ *yarak* სიტყვას ჩაღათაური, უზბეკური, ოსმალური, თურქმენული ენებისათვის აფიქსირებს. იქვე იზიარებს ა. მ. გაბენის ვარაუდს ამ სიტყვის უიღურულ წარმოშობაზე.

ჯიღა < თ. ciğa

„დიდებულთა თავსარტობი“ (ორბელიანი 1991). ჯიღა „ხიორი“, მარგალიტით მოოჭვილი ფრთა, დასარტობი თავზედა ან თავსახურავთა ზედა (ჩუბინაშვილი 1984).

ჯიღა „1. თავსამკაული – თვალ-მარგალიტით შემკული, თმაში გასაბნევი ფრთა ან გვირგვინის შვერილები“: „ზოგი ისე გაგვიმდიდრდა, ჯიღა დაგვადგა თავზედა, ზოგი ისე გაასაწყლა, მიწა ალოკა ქვაზედა“ (ქეგლ 1964). ფიგურ. – ჯიღა თვალები „მსხვილი და მოხდენილი, ბრიალა თვალები“, ჯიღა წარბები „დიდად მორკალული, ლამაზი, მოხდენილი წარბები“ (ქეგლ 1964).

ჯილოსანი „ვისაც ჯილა ადგას“, ჯილა ქინძისთავი „თვალ-მარგალიტით შემკული ქინძისთავი: უყრიდნენ ჩიხტი-კოპში“ (ქეგლ 1951).

ჯილა რთული ფუძის მეორე შემადგენელი ნაწილია: თომარ-ჯილა. თომარი ჯილას სინონიმია: „pero, осыпанное драгоценными камнями и носимое на головном уборе“ (ჩუბინაშვილი 1984).

ამრიგად, თომარ-ჯილა სიტყვასიტყვით გამოდის ჯილა-ჯილა.

მშვილდ-ისარს მონადირენი „ტყეთა შინა სასხლეტად მორთვენ, რა ნადირნი განვლიან, შესძრავს, დასხლება და მოჰკლავს“. ასეთ მშვილდს ჯილა მშვილდი ეწოდება (ორბელიანი 1991). როგორც ჩანს, მშვილდს ხის ფოთლებით, ტოტებით მალავდნენ, ფიზიკურად მშვილდს თითქოს ჯილა ედგა და ამიტომ ეწოდა „ჯილა მშვილდი“.

ჯილა მშვილდი ზოგადად მშვილდ-ისრის სახელწოდებად გვხვდება ლენხუმურში: ჯიხაშვილდი, ჯიხაშული, ჯიხაშვილი, „მშვილდ-ისარი“, (დლონტი 1974); რა თქმა უნდა, ჯიხა (< ჯილა)-ში აღარ შეიცნობა ჯილა სიტყვა.

ქართულში „ყანჩა“, „წეროს“ სინონიმად ოყარი არის ფიქსირებული: ოყარი „ყანჩი“. ოყარი “მფრინავი კაკაჩა, „пилюк, сыч“, ბაყაყიჭამია, цапля. რუსულში ამ ფრინველს, ი. ბაგრატიონის საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, ეწოდება „кваква, колпик, чапура, цапля“ ქართულად კი ახსნილია „ყანჩა, წერო“ (ჩუბინაშვილი 1984).

ამავე ლექსიკონში დადასტურებულია „ზღვის ყანჩის“ სახელწოდებად ჯილოანი, რუს. крохоль—Mergus mezganser: “შუბლის ზემოთ ბუმბული აქუს მომადლო და შეადგენენ მომცროს ქოჩორს“.

აი ამ „მომადლო ქოჩრის“ ჯილასთან მიმსგავსებით ამ ფრინველს ეწოდება „ჯილოანი“. ნამდვილად რომ ჯილოანი „ზღვის ყანჩას“ დაერქვა, ამას იქვე მიწერილი თურქული სახელწოდებაც ადასტურებს „დენგიზ ოყარ“ „ზღვის ოყარი“ და აქედან ისიც დასტურდება, რომ ოყარი ქართულში თურქულიდან უნდა იყოს შემოსული, რადგან

ამავე წიგნში, კვაკვა, კოლპიკ, ცაпля-ს მიწერილი აქვს მათი თურქული ეკვივალენტი „ოყარ, ოჰყარ“ და „დენგიზ ოყარ“-თან ერთად ისინი თურქული ტერმინების საძიებელშიც არის გამოტანილი. ჯილოანი „крохоль, დენგიზ ოყარ“ საბასა და ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში (ორბელიანი 1991; ჩუბინაშვილი 1984) ფიქსირებულია მისი გადატანითი მნიშვნელობით; „ოყრის ჯილა“ – ზილფი, კავი.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, თბილისი, 1973.
2. იოანე ბაგრატიონი, საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1986.
3. ა. ნეიმანი, ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, თბილისი, 1965.
4. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბილისი, 1991.
5. შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1986 (მესამე სასკოლო გამოცემა, ბოლოსიტყვა დაურთო ნ. ნათაძემ).
6. თ. სახოკია, ქართულ ხატოვან სიტყვა თქმა, თბილისი, 1950.
7. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ქეგლ), თბილისი, 1951.
8. აღ. ღლონტი, ქართულ კოლო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი, 1974.
9. ა. ჩიქობავა, ჯანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938.
10. დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი, 1984.
11. ს. ჯიქია, აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან, თსუ შრომები 273, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბილისი, 1987.
12. Абаев, В. И., Историко-этимологический словарь осетинского языка, М., Л., 1958.
13. Азизбеков, Х. А., Азербайджанско русский словарь, Баку, 1965.
14. Будагов Л., Сравнительный словарь турецко-татарских языков, Л., I, 1869.
15. Древнетюрский словарь, Ленинград, 1969.
16. Кононов, А. Н., Грамматика турецкого литературного языка, М.-Л., 1956.
17. Историческое развитие тюркских языков, М., 1961.

18. Радлов, В. В., Опыт словаря тюркских наречий, I, Санкт-Петербург, 1899.
19. Севортян, В., Этимологический словарь тюркских Языков, М., 1978. А. Н.
20. Шота Руставели, Витязь в тигровой шкуре. Перевод с грузинского П. Петренко, Тбилиси, 1983.
21. Щербак, А., Названия домашних и диких животных в тюркских языках.
22. Цонев, И., Турски думи в българский езикъ, I, София, 1919.
23. Boretzky, N., Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil 2, Wiesbaden, 1976.
24. Doerfer, G., Türkische und mongolische Elementen im Neupersischen, Bd. I, Wiesbaden, II, 1957.
25. Knezević, A., Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben, 1962.
26. Räsänen, M., Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen, Helsinki, 1969.
27. Redhouse, K., Turkish and English Lexicon, Constantinople, 1921.

Luiza Rukhadze

On Some Turkish Borrowings in the Georgian Literary Language

Summary

In the article there are represented some words of Turkish origin. In the lexemes discussed in the Explanatory Dictionary of the fixed Georgian language are preserved all the phonetic peculiarities, which as a rule accompany the borrowings of Turkish words in Georgian.

These words are:

1. /buz/ < buz < frown, be in the sulks
2. /bulγuri/ < bulguz < groats
3. /turazi/ < turaz < francolin
4. /tepa/ < tepe < hummock
5. /tiftiki/ < tiftik < fuzz
6. /iara/ < yara < wound
7. /iaryi/ < yarak < weapon

**აუსლაუტის თანხმომავანთკომპლექსები
თანამედროვე აღმოსავლურ სალიტერატურო
სომხურში**

აუსლაუტის თანხმომავანთკომპლექსებისათვის საკვლევ მასალას შეადგენდა სომხური ენის არსებული ინვერსიული, ეტიმოლოგიური, განმარტებითი და ორთოგრაფიულ-ორთოეპიული ლექსიკონებიდან ამოკრებილი თანხმომავანთჯგუფებზე დაბოლოებული სიტყვები (სომხურში ძირები ძირითადად სიტყვაფორმებს წარმოადგენს).

აუსლაუტში ძირის ფარგლებში დადასტურდა ორწევრა და სამწევრა თანხმომავანთკომპლექსები.

ორწევრა მიმდევრობებში ვაერთიანებთ -CS და -SS ტიპის მიმდევრობებს, ხოლო სამწევრაში -CCS ტიპის თანხმომავანთჯგუფებსაც, რადგან ა, რომელიც წარმოითქმის სონორის წინ, არ არის ფონოლოგიური ღირებულების. ის არის სონანტის მარცვლოვნობის რეფლექსი და დღეს იგივეა, რაც რუსულში ის ბგერა, რომელიც ისმის Пётр, Александр, ансамбль ტიპის სიტყვებში ბოლოკიდური სონორის წინ.

სონორებში ვაერთიანებთ ჰ-ს, რომელიც წარმოადგენს მარცვლოვანი [ჟ]-ს რეფლექსს.

აუსლაუტში გვაქვს -CC, -CS, -SC და -SS ტიპის ორწევრა თანხმომავანთკომპლექსები.

სულ არის 185 ორწევრა თანხმომავანთკომპლექსი. აქედან 88 არის -SC ტიპის, 33 – -CS ტიპის (რომელთაგან მხოლოდ ორია საკუთრივ სომხური) და 64 – -CC ტიპის, რომელშიც შედის სიბილანტთა და ხშულთა კომბინაციები.

სომხურში აუსლაუტის თანხმოდანთკომპლექსები ჰომოგენურია და ძირითადად დამავალი მჟღერობისაა. მჟღერობის ხარისხით წინამავალი თანხმოდანი სჭარბობს მომდევნოს, ამიტომაც სჭარბობს -SC მიმდევრობები -CS მიმდევრობებს.

აუსლაუტის ორწევრა თანხმოდანთკომპლექსებში ძირის ფარგლებში აუცილებელია სონორის ან ნაპრალღოვანი სიბილანტის მონაწილეობა.

აუსლაუტის ორწევრა ჯგუფები, კონსონანტთა არანჯირების თვალსაზრისით, დაყვავით ქვეჯგუფებად:

1. ხშული + ხშული
2. ხშული + სონორი
3. სონორი + ხშული
4. სონორი + სონორი
5. სონორი + ნაპრალღოვანი
6. ნაპრალღოვანი + ხშული
7. ნაპრალღოვანი + სონორი
8. ნაპრალღოვანი + ნაპრალღოვანი

ხშული + ხშული

ხშული+ხშული წარმოდგენილია ხშული+k'-თი, სადაც -k' აფიქსია. ძირის ფარგლებში ხშული+ხშული აუსლაუტში არა გვაქვს. გამონაკლისია -pt, -tt, -kt, -tč', -ck. ამ მიმდევრობებზე დაბოლოებული ყველა სიტყვა ნასესხებია:

pt: էկկալիպտ evkalipt „ეკალიპტი“.

tt: վատտ vatt „ვატი“.

kt: ակտ akt „აქტი“, պակտ pakt „პაქტი“, տակտ takt „ტაქტი“, կոնտրակտ kontrakt „კონტრაქტი“, կատարակտ katarakt „კატარაქტა“, տրակտ trakt „ტრაქტი“, անտრակտ antrakt „ანტრაქტი“, էქსტრակტ ēkstrakt „ექსტრაქტი“, ինտելեկտ intelekt „ინტელექტი“, կომპლექტ komplekt „კომპლექტი“, սուբյեկտ subyekt „სუბიექტი“, օբյեկտ obyekt

„ობიექტი“, ლინააქსლ კონსპექტი „კონსპექტი“, ლორეს კორექტი „კორექტული“, აქსლ აფექტი „აფექტი“, ლქსლ ეფექტი „ეფექტი“, ლინქსლ კონფლიქტი „კონფლიქტი“, ლინაქსლ კომპაქტი „კომპაქტური“, აქსლ აბსტრაქტი „აბსტრაქტი“.

ტ: მათე მატე „მატი“.

კ: ბაბე კაკე „სახურავი“.

ტ: ალიქე ალიქე „ლოცვა“, ლიქე ტუქე „(სამედ) ბუასილი“.

პ: ლექე დექე „შემთხვევა“.

ტ: მიქე მიქე „აზრი, ფიქრი, ზრახვა, გონება, იდეა“, ნიქე ოქე „ფეხი“, ლექე ლექე „1. კვალი 2. ანაბეჭდი“, მნიქე მიქე „შესახველი, შესავალი“, ქიქე ტიქე „წინდის ეელი“, აქსლ პარტი „1. ვალი 2. მოვალეობა“, ლქსლ ლექე „რწმენა, სარწმუნოება“.

კ: ლიქე გორექე „1. ნაქსოვი 2. ქსოვილი, მატერიკა“, ლქსლ ტქვე „ნამცხვარი“, ლქსლ დარქე „გამოთქმა, ფრაზა“, ბქსლ კალექე „ნაკეცი, ნოტი“.

ჭ: ლიქე ლიქე „ჰამაკი“.

ჭ: აქე აქე „თვალი“, ნქსლ ნქსლ „წერილთვალეობა“, აქსლ აქსლ „ხარისთვალა“, ბქსლ კაკე „ხარბი, გაუმადლარი“, ლქსლ ტიქე „1. ფრენა, აფრენა 2. ნახტომი“.

ქ: ლქსლ კქსლ „(დიალ.) ქაჯი, ავი სული, ეშმაკი“, მქსლ მექსლ „ზურგი, წელი“, აქსლ არქსლ „1. მტერიანი 2. ფუქე, საფუქველი“.

ც: ლქსლ ლქსლ „ტირილი“, ლქსლ ლქსლ „სარეცხი“, ლქსლ გნქსლ „მატარებელი“, ლქსლ ოქსლ „ულვაში“, ლქსლ ლქსლ „ავსება, გატენა, დამუხტვა“.

ხშული+ხშული

	b	p'	P	d	t'	t	g	k'	k	j	c'	c	ǰ	č'	č
b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
p'	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
p	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
d	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
t'	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
t	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-
g	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
k'	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
k	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
c'	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
c	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-
ǰ	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
č'	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
č	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-

ხშული + სონორი

-CS# ტიპის ხშული+სონორი თანხმოვანთკომპლექსებში აფრიკატის გარდა ყველა თანხმოვანი გვხვდება r-თან, მაგრამ ბავისმიერებისა და დენტალების შემთხვევებში ყველა სიტყვა ნასესხებია:

br: ღებრ zebr „ზებრა“, ჰებრ ibr „როგორც“, ღიებრ zubr „ბუღა“, კალებრ kalibr „კალიბრი“.

p'r: ღინჯიჰრ zi'nǰap'r „სინგური“

pr: ღიურ კურ kupr „კუპრი“

dr: ანჯიჰრ anušadr „ამიაკი, ნიშადური“, ჰესაჰრ ჰეკ'saēdr თეტრაჰრ tetraedr (მოცემულია მხოლოდ ე. ბარსელიანის ორთოგრაფიულ, ორთოეპიულ და ტერმინოლოგიურ ლექსიკონში მნიშვნელობის გარეშე).

t'r: ჰაჰრ xat'r „ხათრი“

tr: მეტრ metr „მეტრი“, თეტრ tetr „რვეული“, ჰიტრ litr „ლიტრი“, დინამეტრ dinamometr „დინამომეტრი“

gr: վագր vagr „ვეფხვი“, նեգր negr „ზანგი“

gr[k'ɾ]: տագր tagr || տեգր tegr [ta k'əɾ || te k'əɾ] „მაზლი“

k'ɾ: փոքր p'ɔ k'ɾ „პატარა“

kr: ასკრ akr „აკრი“, սակր sakr „(ძვ.) ჩუგლუგი (საომარი იარაღი)“

ორი თანხმოვანი გვხვდება l-თან ნასესხებ სიტყვებში:

kl: ցիկլ c'ikl „ციკლი“, մոնոկլ monokl „მონოკლი“.

bl: դիրիժաբլ dirizabl „დირიჟაბლი“, անսամբլ ansambl „ანსამბლი“

ერთი თანხმოვანი გვხვდება m-სთან და ისიც ნასესხებ სიტყვებში.

t'm: բիթմ rit'm „რითმი“, լոգարիթմ logarit'm „ლოგარითმი“, ակոբիթմ algorit'm „ალგორითმი“.

რაც შეეხება ն-ს, ახალ სომხურში -CS ტიპის მიმდევრობაში նი დაიკარგა, დარჩა რამდენიმე სიტყვაში, რამდენიმე სიტყვა კი ორივე ფორმით იხმარება ն-თიც და ն-ს გარეშეც:

gn: վահագն vahagn „(მით.) სომხების ბრძოლისა და სიმამაცის წარმართული დეტალები“, զիգն zign „(ზოლო.) თევზის სახეობა“, հանդուգն handugn „თამამი, გაბედული, კაღნიერი“, ակն akn „თვალი, ძვირფასი ქვა“.

g(n): եղեգ(ն) eleg(n) „ლერწამი“, բաժակ(ն) bazak(n) „ჭიქა, სასმისი“

tn: բոկոտն bokotn „ფეხშიშველი“, բարակոտն barakotn „წვრილფეხება“

ღ l გვხვდება ერთ თანხმოვანთან:

č: կոճկ kočl „კოჭი (ხის), მორი: ჯირკი, კუნძი“

ხშული + ნაპრალოვანი მიმდევრობა აუსლაუტში არა გვაქვს. არის ერთადერთი სიტყვა հոգս hogs “ზრუნვა, მზრუნველობა“.

სონორი + ხშული

ყველაზე სრულად წარმოდგენილია -SC – სონორი+ ხშული თანხმოვანთკომპლექსები.

pr-თან გვხვდება ყველა თანხმოვანი როგორც საკუთრივ სომხურ, ასევე ნასესხებ სიტყვებში:

rb: ბարբ carb „(ზოლ.) გველის სახეობა“, გერბ gerb „გერბი“, სერბ serb „სერბი“, ბორბ borb „ცხელი, მგზნებარე, აღვზნებული“, კარბ k'arb „(ზოლ.) ბასილიკონი, ასპიტ“.

rb [rp']: ერბ erb [erp'] „1. როდის 2. როცა, როდესაც“, ლირბ lirb [lirp'] „ლირფი, ურცხვი, უტიფარი“, იორბ orb [vorp'] „ობოლი“, ნორბ nurb [nurp'] „წმინდა“, კისარბ kisharb [kisharp'] „ოდნავ მთვრალი, შეზარხოშებული, შემთვრალი“.

რპ': ბარბ t'arp' „თევზის საჭერი ხელსაწყო (მოწნული კალათა); ბადე“. სირატარბ siratarp' „1. ვნებიანი, ეროტიკული 2. სიყვარულით აღსავსე, მოსიყვარულე, გულითადი, მგზნებარე“.

რგ: ბურბ burg „პირამიდა, კოშკი, (მოდ.) გოდოლი“, გორბ gorg „ხალიჩა“, გირბ girg „დახვეწილი, ფუნთუშა, ფაფუკი, ნაპატივები, მოვლილი“, ვირბ virg „(მოდ.) 1. მთლიანი, მთელი 2. ქვის ნატეხი“, ვარბ varg „1. რბენა, სირბილი 2. რბოლა“, ანარბ anarg „უღირსი, მდაბალი, სამარცხვინო, საზიზღარი, უნამუსო“. ლერბ || ლერერბ elerg||elererg „ელეგია“, მსარბ metalurg „მეტალურგი“, დრამატურბ dramaturg „დრამატურგი“

რკ': კარბ karg [kark'] „წესი, რიგი“, ერკ erb [erk'] „1. სიმღერა, გალობა, ჭიკჭიკი 2. ლირიკული ლექსი“, მირბ mirg [mirk'] „ხილი“.

რლ': ბარბ bark' „ზნე, ხასიათი, ქცევა, ჩვეულება“, დარბ dadark' „1. დაცხრომა, დაყუჩება, დაშოშმინება, დაწყნარება 2. შესვენება, დასვენება 3. შეჩერება, შეწყვეტა“, ლარბ lark' „1. ღარი, სიმი 2. კანაფი, თოკი 3. მავთუ“

ლი“, *ქძარქ včark* „გადასახადი, ქირა“, *ხსარქ hnark* „შესადლებლობა, საშუალება“, *სსარქ snark* „სასთუმადი, სასთაული“, *ჯარქ šark* „წყობა, რიგი“, *სარქ sark* „აღჭურვილობა, მოწყობილობა“, *ქარქ vark* „1. ქცევა, საქციელი 2. (მოდვ.) ცხოვრება“, *არარქ arark* „აქტი, მოქმედება“, *ქერქ berk* „მოსავალი“, *ქრქერქ ənderk* „1. შიგანი, შიგნეული, შიგნეულობა“ 2. წიადი, უბე, სიღრმე 3. წიადისეული“, *ქერქ ezerk* „კიდე, ნაპირი“, *ქრქერქ mt'erk* „სურსათი, საწოვადე, პროვიანტი“, *ქრქერქ čerk* „(დიალ.) ჭლექი“, *ქერქ verk* „ჭრილობა, იარა“, *სქქერქ averk* „მოოხრებელი, იავარქმნილი“, *ქერქ girk* „წიგნი“, *ქერქ dirk* „პოზიცია, მდგომარეობა, კერქ kirk „ვნება, გზნება, მგზნებარება“, *ქერქ jirk* „ნიჭი“, *ქერქ zork* „ჯარი, ლაშქარი“, *ქერქ xork* „სიღრმე“, *ქრქერქ očork* „(დიალ.) ჭერი“, *ქერქ c'nork* „ოცნება, ფანტაზია“, *ქერქ točork* „1. დამწვარი, დახრუკეული, გამომშრალი 2. მწველი“, *ქერქ sork* „(მოდვ.) სორო“, *ქერქ t'urk* „თურქი“, *ქერქ k'urk* „ქურქი, ქულაჯა“.

ქერქ rd არქ ard „1. ახლა 2. მამასადამე, ანუ, ესე იგი 3. აბა, მაშ“, *ქერქ dard* „დარდი“, *ქერქ sard* „ობობა“, *ქერქ k'urd* „ქურთი“, *ქერქ zerd* „როგორც, ვითარცა, მსგავსად“, *ქერქ c'ard* „აქამდე“, *ქერქ kord* „I. 1. დაუმუშავებელი, დაუხვნელი, ყამირი 2. სქელი, ხშირი 3. დაკომტებული მიწა, ბელტი II. ხის მსხვილი შტო“, *ქერქ hord* „უხვად მომდინარე, წყალუხვი“, *ქერქ hard* „ბზე, ჩაღა“, *ქერქ kaxard* „1. გრძნეული, კუდიანი, მისანი, ჯადოქარი 2. მომხიბვლელი, დამატყვევებელი“, *ქერქ xlurd* „თხუნელა“, *ქერქ urd* „რუ“, *ქერქ makard* „შესადედებელი, დედა (მაწვნის)“, *ქერქ t'akard* „მახე, საფანგი“, *ქერქ getard* „შუბი, ლახვარი, ხელშუბი“, *ქერქ lombard* „ლომბარდი“, *ქერქ avangard* „ავანგარდი“, *ქერქ biliard* „ბილიარდი“, *ქერქ miliard* „მილიარდი“, *ქერქ akord* „აკორდი“, *ქერქ rekord* „რეკორდი“, *ქერქ absurd* „აბსურდი“.

rd [rtʰ] բարդ bard [bartʰ] „ბნელი, როული“, զարդ zard [zartʰ] „სამკაული, მორთულობა, მოსართავი, ორნამენტი“, կկկորդ kokord [kokortʰ] „ხორხი, ყანყრატო, ყელი“, մարդ mard [martʰ] „კაცი, ადამიანი“, լյարդ lyard [lyartʰ] „ღვიძლი“, նյարդ nyard [nyartʰ] „ნერვი“, ջարդ յard [jartʰ] „1. ხოცვა, ხოცვა-ჟლეტა, მოსპობა, განადგურება 2. რბევა, აოხრება, აწიოკება, იავარყოფა“, վարդ vard [vartʰ] „ვარდი“, երդ erd [jertʰ] „ერდო“, բերդ berd [bertʰ] „1. სიმაგრე, ციხე-სიმაგრე 2. ციხე, საპყრობიდე“, որդ ord [vortʰ] „მატლი“, բուրդ burd [burtʰ] „მატყელი“, լերդ lerd [lertʰ] ღვიძლი“.

ბევრ ნასესხებ სიტყვაშია რ, rd მიმდევრობები, რომლებშიც դ, d არ ყრუვდება.

rd მიმდევრობა გვხვდება -երդ -erord, -ორდ -ord, -բուրդ -rord და -ուրդ -urd სუფიქსებში.

rtʰ: կարթ kartʰ „1. ანკესი, ნემსკავი 2. კაუჭი, კავი“, հարթ hartʰ „სწორი, გლუვი“, սարթարթ sartartʰ „1. შეფოთ-ლილი შტო, ფოთოლხშირი ტოტი, ფოთოლი 2. (კრებ.) ფოთლები, ფოთლეული“, տարթ tartʰ „წივა“, երթ ertʰ „1. სვლა, გასვლა, მსვლელობა, პროცესია 2. გამგზავრება“, բերթ tʰertʰ „ფურცელი, ქაღალდი, გახეთი“, հերթ hertʰ „რიგი, ჯერი“, կիրթ kirtʰ „განათლებული, განსწავლული, კარგად აღზრდილი 2. (გადატ.) ნაზი, მგრძნობიარე“, որթ ortʰ „ვაზი“, խորթ xortʰ „1. უცხო, არადვიძლი (ითქმის მამინაცვალზე, დედინაცვალზე, გერზე) 2. უცნაური, უჩვეულო“, հորթ hortʰ „ხბო“, մորթ mortʰ „ტყავი, ბეწვი“, կկկարթ kokartʰ „1. ფერად-ფერადი ძაფებისაგან დაგრეხილი ზონარი 2. წითელ-მწვანე ლენტო, რომელსაც კისერზე ახვევენ ახლადდაქორწინებულებს ჯვრისწერის დროს“, ուրթ urtʰ „(დიალ.) იურტა“, լուրթ lurտʰ „ციხფერი, ღია ღურჯი, მტრედისფერი“, շուրթ šurtʰ „ბაგე, ტუჩი“, չվերթ čʰvertʰ „1. გადაადგილება, გადასვლა, გადასახლება 2. მსვლელობა, პროცესია 3. მოგზაურობა, მგზავრობა 4. მარშრუტი“, զվարթ zvertʰ „მხიარული, მხნე, ცქვიტი, მკვირცხლი“, մերթ mertʰ „ზოგჯერ, ხანდახან“, շուրթուրթ šolokʰortʰ „შემ-

პარავი, მლიქენელური, პირფერული, ფარისეველური“,
ფიქსერუ p'ip'ert' „(ბოტ.) ბალბა“.

rk: არკ ark „ჭურვი“, რარკ bark “მაფრი, ცხარე, მხურ-
ვალე“, ხარკ hark „1. სახლის სახურავი 2. სახლის სართუ-
ლი 3. საჭიროება 4. ხარკი, გადასახადი“, ყარკ park „პარ-
კი, ტომარა, გუდა“, վარკ vark „1. ავტოპორტრეტი, პატივი,
პრესტიჟი 2. კრედიტი, ლრკ erk „თხზულება, ნაწარმოები“,
ლერკ lerk „1. ტიტველი, შიშველი (ხე) 2. უთმო, უბაღნო“,
ხერკ herk „ხენა, მოხენა“, მერკ merk „შიშველი, ტიტველი“,
ნერკ nerk „საღებავი“, ვერკ girk „უბე, მკერდი, წიაღი“,
ყერკ pirk „დაჭიმული, დაძაბული, მტკიცე, ძლიერი“,
ოერკ otork „გლუვი, სწორი“, ვერკ zirk „მოკლებული“,
ვარკ zark „1. დარტემა, დაკვრა, წაკვრა, ბიძგი; ცემა (გუ-
ლის, მაჯის) 2. სროლა, გასროლა 3. სომხური სასულიერო
მუსიკის ერთ-ერთი ნიშანი (ნოტი)“, դատարკ datark „ცა-
რთიელი“, ხაღვარკ hašvark „1. გაანგარიშება, გამოთვლა
2. ანგარიშსწორება“.

rp: ღარყ čarp „ქონი, ცხიმი“, ღერყ cerp „ნახვრეტი,
ჭუჭრუტანა“, ლერყ kerp „1. სახე, ფორმა 2. საშუალება,
ხერხი 3. გარეგნობა, შესახედლობა 4. (გრამ.) ასპექტი“.

rt: არტ art „ყანა“, ჰარტ xart „ქლიბი“, მარტ mart
„1. ბრძოლა 2. მარტი“, რარტ k'art „1. ბარათი 2. ტაღონი
3. ბანქოს ქაღალდი 4. (მოძვ.) რუკა“, აღვარტ ašakert
“მოსწავლე, მოწაფე, შეგირდი“, ღერტ šert „ფენა, შრე“,
სერტ sert „1. მჭიდრო, ახლობლური 2. ღვიძლი, მშობლიუ-
რი“, վերტ vert „ჯაჭვის, ძეწკვის, ბორკილის მსგავსი“,
რერტ „ტღანქი, გაუთღელი“, ვერტ dirt „ღღერღო, თხღე,
ნაღექი“, ღერტ cirt „სკინტღი, სკორე“, სერტ sirt „გული“,
ვერტ gort „ბაყაყი“, ღერტ čort „ყმა“, ვერტ c'urt „1. ცივი
2. სიცვიე“, ხარტ hpart „ამაყი, ქეღმადღალი, ამპარტავა-
ნი“, ჰარტ xavart „1. ბოსტნეული, მწვანღი 2. ბოსტნე-
უღის საკაზმი, გარნირი“, ლერტ olort „სფერო“, ყერტ port
„ჭიპი“, ვერტ kurt „დაცვეთიღი, საჭურისი, კასტრიღებუ-

ლი“, აცაყრთ azart „ზარტი“, აყლაცყაყრთ plac'kart „პლაცკარტი“, სთაყრთ start „სტარტი“, ჩნსყრთ inert „ინერტული“, საყჩრთ spirt „სპირტი“, საყრთ sport „სპორტი“, ლყაყრთ ěk'sport „ექსპორტი, ლყაყრთ ěk'spert „ექსპერტი“, რსსყრთ desert „დესერტი“, ჟჩრთ flirt „ფლირტი“, აყრთ abort „აბორტი“, ჩსაყრთ import „იმპორტი“, სრთ sort “ხარისხი“, კორრთ kurort „გარაკი“.

რj: ხანსყრთ handerj „1. ტანისამოსი, ტანსაცმელი 2. -თან, -ურთ“, ილსყრთ ulerj „წერილობითი მიმართვა, ადრესი, მილოცვა 2. საჩივარი (წერილობითი) 3. (ძვ.) არმადანი“, სახსანსაყრთ sahmanamerj „სასაზღვრო“, ლრთ lorj „ღობლი, ნერწვი“, ჩოლრთ xolorj „(ბოტ.) ორქიდეა“, ღორთ jorj „ძონძი, მწვარი, ფლასი; სამოსი, ნაჭერი“.

რj [rc’]: ყარბ barj [barc’] „ბალიში, რარბ darj [darc’] „ღაბრუნება, მოქცევა“, ყარბ varj [varc’] „საფასური, სასყიდელი; გასამრჯელო, ქირა“, ორბ orj [orc’] „მამრი, მამალი“, აყრბ porj [porc’] „1. ცდა, გამოცდა, ექსპერიმენტი 2. (ძვ.) განსაცდელი, უბედურება II(ძვ) გამოცდილი“, ჩორბ xurj [xurc’] „(ძვ.) გამოცდილი“, ილრყაყრთ sħfaberj [sħfaberc’] „შვეული, ფრიალო, ციცაბო“.

rc’: საყარყაყრთ apat'arc’ „აპოსტროფი“, ხარყრთ harc’ „1. კითხვა, შეკითხვა 2. საკითხი“, კყარყრთ kvarc’ „კვარცი“, ხსყრთ herc’ „ჰერცი“, ილყრთ urc’ „(ბოტ.) ურცი, ქონდარა, ბუქნა“, აყაჩოლყრთ paxurc’ „ავშარა“, აღვირი“, ხჩსაყილყრთ hinavurc’ „ძველისძველი, ძველებური“.

რj: ჩარყრთ xarj „ხარჯი“, ყაოლყარყრთ bařarj „ბალარჯი, ხმიადი“, სთსყრთ sterj „უნაყოფო, ბერწი“, ლოლყრთ lurj „სერიოზული“, კსაოლყრთ kamurj „ხიდი“, ასოლყრთ anurj „ოცნება, სიზმარი, ჩვენება“, სოლყრთ surj „1. დაახლოებით 2. ორგელივ“, ხაოლყარყრთ hařarj „(ბოტ.) მოცხარი“, ორყრთ orj „ბუნავი, სორო.“

რj [rc’]: არყრთ arj [arc’] „დათვი“, ყლსყრთ verj [verc’] „ბოლო, დაბოლოება, დასასრული“.

რძ: *ჭაყღ p'arč* „კოჭობი, ქოთანო“, *გოსაყყერღ gutaperč* „გუტაპერი“.

rc: *ღერბ zerc* „უხიფათო, უზრუნველი, დაცული“, *ქერბ k'erc* „დიდი კლდე“, *ფერბ gorc* „1. საქმე 2. სამუშაო 3. შრომა 4. ქმნილება, თხზულება, ნაწარმოები“.

რწ: *ყარძ karč* „მოკლე“, *ყარძ harč* „(მოძე) ხარჭა, ხასა, საყვარელი“, *ყაყარძ kaparč* „კაპარჭი“, *მჭაყყარძ mštazvarč* „ხალისიანი, მარად მხიარული“, *ყარძყარძ hakirč* „შეკუმშული, მოკლე“, *მორძ morč* „1. ნორჩი შტო, ლერწი 2. მწვანე, ლორთქო“, *მორძ murč* „ჩაქუჩი“, *მორძ korč* „სვაე“.

ნ: ყველა ხშულ თანხმოვანთან გეხვედება, გარდა ბავისმიერებისა. n+ბავისმიერი სომხურში ერთი მორფემის ფარგლებში დაუშვებელია. სწორედ ამიტომ სხვა ენებიდან სესხების დროს *ნქ nb* მიმდევრობა გვაძლევს *მქ mb*-ს.

nd: *ანღ and* „1. ყანა 2. (მოძე) იქ“, *ყარყანღ zargand* „თაფზარი, თაფზარის დაცემა“, *ყანღანღ hnazand* „მორჩილი; დაქვემდებარებული, ქვეშევრდომი“, *ყანღანღ kaland* „ბანდაჟი, არტახი“, *ყანღანღ bland* „ბლანდი“, *ყანღანღ xand* „1. ეჭვი 2. მგზნებარება, პათოსი“, *ყანღანღ hand* „1. ყანა 2. მინდორი, საძოვარი“, *ყანღანღ atand* „ერესი, მწვალებელი“, *ყანღანღ katand* „(დასავ.) 1. კალანდა, კალანდობა 2. თვის დასაწყისი 3. გოზინაჟი“, *ყანღანღ adamand* „ადამანდი, ანდამატი“, *ყანღანღ čarmand* „ბალთა, აბზინდა, საკინძე, ზორტი“, *ყანღანღ sand* „სანაჟი, ქვასანაჟი, როდინი“, *ყანღანღ spand* „ყველა, ხოცვა, ჟღერა“, *ყანღანღ avand* „1. გადმოცემა, თქმულება 2. ანდერძი, ტრადიცია 3. მცნება, ნება-სურვილი, ბრძანება 4. წვლილი 5. წინდი, გირაო 6. ანაბარი, დანატოვარი, დეპოზიტი“, *ყანღანღ hivand* „ავადმყოფი“, *ყანღანღ gind* „საყურე“, *ყანღანღ lind* „ღრძილი“, *ყანღანღ xind* „ღხენა, სიხარული“, *ყანღანღ tatand* „ტალანტი, ნიჭი“, *ყანღანღ p'oxind* „ქუმელი, ხალი“, *ყანღანღ šrind* „ძლიერი ხმაური, გრუხუნი, გრიალი, ტკაცანი, ჭახანი“, *ყანღანღ pind*

„მაგარი, მტკიცე, გამძლე“, კინუ kond „1. გასხეპილი და კანშემოცლილი ხის ტანი, 2. სამშენებლო კოჭი, დირე“, ფინუ gund „1. გუნდი, რაზმი 2. სვერო, წრე“, ანტონუ andund „უფსკრული“, ჟონუ t'und „მაგარი, მძაფრი, ცხარე“, ხონუ elund „მეჭვჭი, კოპი“, კონუ kund „მელოტი“, ხონუ hund „მარცვალი, თესლი“, მონუ mund „შუბი, ლახვარი“, ფილანუ govand „რეკლამა“, ლეგენუ legend „ლეგენდა“, დივიდენუ dividend „დივიდენდი“, სტენუ stend „სტენდი“, ზონუ zond „ზონდი“.

nd: ჯგუფი დადასტურებულია -ანუ -and და -ონუ -und სუფიქსებშიც.

ng: ფანუ bang „(ბოტ.) ლენცოფა“, განუ gang „თავის ქალა“, ჟანუ zang „ზარი“, ჟანუ žang „უანგი“, ხანუ hang „1. რითმი 2. კილო, ჰანგი 3. სახე, გზა, ხერხი“, ჟანანუ žarang „მემკვიდრე“, ერანუ erang „1. ფერი, შეფერილობა 2. ნიუანსი“, ლინუ ling „ძალაყინი“, ხინუ hing „ხუთი“, ხონუ elung „ფრჩხილი“, ფარონუ varung „კიტრი“, მონუ rung „ნესტო“, (მოდე.) ცხვირი“, ფონუ spung „ფორებიანი ღრუბელი (იყენებენ დასაბანად)“, ჟონუ k'lung „წერაქვი“, ფინუ sring „სალამური“, ფთანუ vtang „განსაცდელი, შიში, საფრთხე, ხიფათი, საშიშროება“, ფალანუ palang „ლარტყა, ლატანი“, დინუ ding „(დიალ.) სანაყი, დინგი“, ჟლანუ clang „ნაჭრის გამოჭრის დროს დარჩენილი ნაკუწი, ტანსაცმლის ჩამოხეული, ჩამოკიდებული ნაჭერი“, ფილანუ puding „პუდინგი“ ჟილანუ šilling „შილინგი“, ფსტერანუ sterling „სტერლინგი“, რინუ ring „რინგი“, მინუ miting „მიტინგი“, გონუ gong „გონგი“, ლონუ lozung „ლოზუნგი“.

nt: კანუ kant „1. კალამი 2. ყური, ყუნწი 3. ტარი, ვადა, სახელური“, ფანანუ t'afant „აპკი, გარსი“, ჟანუ šant „1. მესი, ელვა 2. (გადატ.) ცეცხლი“, ჟინუ xent „გიჟი, სულელი“, ფანანუ hakint „იაკინთი, იაგუნდი“, მონუ mont „მწირი, მორჩილი“.

nk': ხანჲ hank' „1. მადანი, მთა, მადნეული 2. საბადო, მადარო 3.მინერალი“, კყანჲ kyank' „ცხოვრება, სიცოცხლე“, վանჲ vank' „სავანე, მონასტერი“, զանჲ ĵank' „ცდა, მცდელობა, ღონისძიება, ძალისხმევა“, ապყანჲ aprank' „საქონელი, პროდუქტი“, հենჲ henk' „1. კანვა, ნაქსოვი, ქსოვა 2. (გადატ.) ძირითადი ამბავი (ნაწარმოებში) 3. (გადატ.) ფუძე, საფუძველი, საყრდენი“, խլինჲ xlink' „წვინტლი“, շլինჲ šlink' „(დიალ.) კისერი“, դաշինჲ||դաշն||դაշ დაშინკ'||დაშნ||დაშ „ზავი, პირობა, კავშირი“, նახყანჲ naxatink' „1. ძაგება, გაკიცხვა, საყვედური, ძვირის თქმა, ლანძღვა, გინება 2. შერცხვენა, გაწბილება, შეურაცხყოფა“, շիջոնჲ šijonk' „ცუდი (შიდა, უკუღმა) პირი (საგნისა, ქსოვილისა)“, ունჲ unk' „(კუთხ.) წარბი“, շրթունჲ šrt'unk' „ბაგე, ტუჩი“, ուլունჲ ulunk' „მძივები“, արբունჲ arbunk' „მოწიფულობა, დავაუკაცება“, երկունჲ erkunk' „მშობიარობის ტკივილი, მშობიარობა“, լորձունჲ lorjunk' „ნერწყვი, დორბლი“, կնունჲ knunk' „ნათლობა“, սրունჲ srunk' „წვივი, კანჭი“, արցունჲ arc'unk' „ცრემლი“.

nk'-ზე ბოლოვდება -ანჲ -ank', -ինჲ -ink', -ყანჲ -yank', -ნინჲ -onk' სუფიქსიანი სიტყვები.

nt: բանտ bant „ციხე, საპრობილე, დილეგი“, ժանտ žant „მძვინვარე, მრისხანე, სასტიკი, უწყალო, უღმობელი, მკაცრი“, գիգանտ gigant „გიგანტი“, սերժանտ seržant „სერჟანტი“, ոկուպანտ okupant „ოკუპანტი“, դესანտ desant „დესანტი“, აգენტ agent „აგენტი“, კուրსანտ kursant „კურსანტი“, էმიგრანտ ẽmigrant „ემიგრანტი“, պაციენტ pac'ient „პაციენტი“, ლაბორანტ laborant „ლაბორანტი“, დისერტანტ disertant „დისერტანტი“, დეբუტანტ debutant „დებიუტანტი“, დილეტანტ diletant „დილეტანტი“, დივერსანტ diversant „დივერსანტი“.

-ნის -nt-ზე ბოლოვდება ძალიან ბევრი ახლად ნასესხები სიტყვა.

nk: ჭანსკ t'ank „ძვირფასი“, ღანსკ čank „კლანჭი, ბრჭყალი“, სნანსკ snank „1. უქონელი, უპოვარი, დატაკი 2. გადატაკებული, გაკოტრებული“, თნანსკ tñank „უსახლკარო“, վանსკ vank „მარცვალი, წყობა, წყობილება“, ցანსკ c'ank „1. სია, ჩამონათვალი, მანვენებელი, სარჩევი 2. წნული ღობე, ტერუშული მესერი, ცოცხალი ღობე“, ունსკ unsk „სახელური, ტარი, ყური“, խունსკ xunk „საკმეველი“, ծունსკ cunk „მუხლი“, արմունსკ armunk „1. იდაყვი 2. მუხლი“, կռունსკ krunk „წერო“, պռունსკ prunk „1. (გეოგრ.) უბე 2. მხარე“, սունსკ sunk „სოკო“, თունსკ tunk „დარგვა, ჩარგვა, მცენარე, ნერგი, კალამი, რქა, ლერწი“, կրունსკ krunk „ქუსლი“, ֆրანსკ frank „ფრანკი“.

nk: დადასტურებულია -ანსკ -ank და -ონსკ -unk სუფიქსებში.

nj: ანძ აnj „პიროვნება, პერსონა, ინდივიდი“, գանძ ganj „განძი, საუნჯე“, գինძ ginj „ქინძი“, բրինძ brinj „ბრინჯი“, ինძ inj „ჯიქი“, խանძ xanj „ნამწვი, ტრუსი“, կաղկանძ kałkanj „წკავეწკავე, წკმუტუნი (ძაღლის)“, կունძ kunj „მიწის ბელტი“, հունძ hunj „მკა, თიბვა“, նախანძ naxanj „შური“, սանძ sanj „1. ლაგამი 2. აღვირი, აქინძ sinj „(ბოტ.) ფამფარა, ვაციწვერა“, սոսինძ sosinj „წებო“, თანძ tanj „(ბოტ.) მსხალი“, փոխինძ p'oxinj „ქუმელი, ხალი“.

nj: ასკანძ akanj „ყური“, ასխინძ anxonj „დაულაღავი, დაუცხრომელი“, դինძ dinj „დინჯი, წყნარი, მშვიდი“, թուրինძ t'urinj „თურინჯი“, եრინძ erinj „დეკეული, უშობელი“, խխունძ xxunj „ლოკოკინა“, հոգնատანძ hognatanj „მრავალტანჯული, განაწამები“, հորանძ horanj „1. მოქნარება 2. (გრამ.) ჰიატუსი“, դողანძ իօłanj „უღერა, წკრიალი, რეკვა“, մղձաքանძ młjavanj „1. საშინელი სიზმარი, კოშმარი 2. (გადატ.) აუტანელი მდგომარეობა, საშინელი პირობები“, մունძ munj „მუნჯი“, մրմունძ mrmunj „1. დუდუნი 2. დუდუნნი, ჯუჯღუნნი 3. ქვითინი“, նահանძ nahanj „1. უკან

დახევა, უკან დაწევა 2. ნაკიანი (წელიწადი)“, *ყახანგ pahanj* „მოთხოვნა, მოთხოვნილება“, *ქონსუ p'unj* „ფუნჯი; კონა, შეკვრა“.

nc: *ანგ anc* „1. გადასასვლელი, გასასვლელი 2. -თან, შემდეგ, მერე“, *აძანგ acanc* „(გრამ.) აფიქსი, სართი, მაწარმოებელი“, *აიანგ ařanc* „გარდა, თვინიერ“, *დანგ zanc* „1. არაფრად ჩაგდება, გვერდის ავლა 2. უკუგდება, უარყოფა“, *ხნგ henc* „1. მხოლოდ, მარტო 2. სწორედ“, *დანგ c'anc* „ბადე, სათრეველი“, *იღიანგ ašunc* „(კუთხ.) გინება, ლანძღვა“.

nc: *კიპანსუ zok'anč* „სიდედრი“, *საიანსუ taranč* „ოხვრა, კვნესა“, *ინსუ inc* „რა“, *კანსუ kanč* „დაძახება“, *დაძანსუ čačanc* „მარავანდი, შუქი, ბრწყინვალე, სხივი“, *მანსუ manč* „ყრმა, ბიჭი“, *მინსუ minč* „ვიდრე, მაშინ, როცა“, *ღინსუ šunc* „სუნთქვა, ფშვინვა“, *იქინსუ oc'inc* „არაფერი“, *თნსუ tenč* „ძლიერი სურვილი, ნდობა, სწრაფვა“, *ქნსუ č'enč* „მარწუხი (კიბოსი)“.

nc გვაქვს -ანსუ||-ინსუ -ანč'|-უნč' სუფიქსებში.

nc: *სიყაყაანსუ sigapanc* „1. ამაყი 2. გოროზი, მედიდური 3. მშვენიერი, დიდებულის“, *ქნხაყაანსუ vehapanc* „ლიაღი, დიდებულის, სახელოვანი“.

nc: *კინსუ kinč* „ტახი, გარეული ღორი“, *დაინსუ čanc* „ბუზი“, *დაინსუ čenč* „ქონი, სიმსუქნე, ჭენჭი“.

1-თან ყველა ხმული გვხვდება გრაფიკულად ფიქსირებული, გარდა *p*'-სი და ყრუ აფრიკატებისა:

lx: *ღიქუ šelx* „პირი, ფხა (ცივი იარაღის)“, *ქაიქუ xelx* „ხაფანგი, მახე, კაკანათი“, *კიიქუ kulx* „(ზოლ.) თახვი“, *ხაიქუ halx* „(მოძვ.) ხაფანგი, მახე, კაკანათი“, *ქიქუ xilx* „ბევრი, მრავალრიცხოვანი“.

lx: *ხიღი helg* „1. ზარმაცი, მცონარა, აპათიური, უზრუნველი 2. დამჭკნარი 3. მოღუნებული, უსიცოცხლო“.

lt: *ქათუ t'alt* „(ბოტ.) ნაცარქათამა“.

lx: *ქათუ xatk* „სირცხვილი, სახელის გატეხა, თავის მოჭრა“.

lp: ღიღყა ჯღყ „ხიზილალა“.

lt: თიღყი თღყ „(ბოტ.) ბალბა“, გაღყი გღყ „(მოძვ.) იღუ-
მალი, ფარული“, იღყი იღყ „(ზოოლ.) აქლემი“.

lk: მღყი მღყ „სუსტი, რბილი, უნებისყოფი“.

lj: საყათაყათაღ azatabaღ „თავისუფლების მოტრფია-
ლე“, ცღყი ცღყ „ჯირკვალი“, ჯრაღყი ჯრაღყ „წყალში და-
მხრხვალი“, ჰღყი ჰღყ „ნატვრა, წადილი, სურვილი“, ყიღყი
ყღყ „მიწის ბელტი“.

lj: გაღყ გღყ „მოთბო, ნელთბილი“, ღღყი ღღყ „გროვა,
ხვავი“, აღყაღყი აღყაღყ „მწუხრი, ბინდი, ბინდბუნდი“.

სომხურში მოქმედებს კომოგენურობის პრინციპი და
ჩ+ყრუ ფშვინვიერები რეგრესიული ასიმილაციით გვა-
ძღვეს x+ყრუ ფშვინვიერს (სიტყვების უმეტესობაში ტენ-
დენციაა, რომ დაყრუებულ ჩ-ს, ანუ x-ს, მომდევნო ყრუ
ფშვინვიერი გადავიდეს მარტივ ყრუში). ყრუ ფშვინვიერე-
ბის წინამავალ პოზიციაში მას შემდეგ მოხდა ჩ-ის გა-
დასვლა x-ში, რაც მარცვლოვანი I ჩამოყალიბდა ჩ-დ და
გაუჩნდა შესაბამისი ყრუ ფშვინვიერი.

გ+მარტივი ყრუ წარმოთქმაში გვაძღვეს x+მარტივ
ყრუს.

გ+მჟღერი ხშული (ზოგ სიტყვაში) წარმოთქმაში გვა-
ძღვეს x+ყრუ ფშვინვიერს. ესეც მას შემდეგ უნდა მო-
მხდარიყო, რაც მჟღერი ფშვინვიერი ჩამოყალიბდა ყრუ
ფშვინვიერად, რომელმაც მიიმსგავსა მჟღერი. ¹

m გვხვდება მხოლოდ ბაგისმიერებთან:

mb: բամբ bamb „ბასი“, պատճգամբ patšgamb „აივანი“,
դամբ damb „ბადე, სათხვეელი, ქსელი“, թամբ t‘amb „უნა-
გირი“, անձամբ anjamb „პირადად“, կաղամբ kaღamb „კომ-
ბოსტო“, պատահմամբ patahmamb „შემთხვევით, მოულოდ-
ნელად, უცაბედად“, յամբ yamb „იამბი“, չամբ čamb „შამ-
ბი“, թումբ t‘umb „1. ბორცვი, გორაკი; ნაყარი, მიწაყრილი
2. კვალი, მარგი“, խումբ xumb „ჯგუფი, დასი, პარტია,

¹ ამ პროცესების შესაბამის მაგალითებს ქვემოთ მოვიყვანთ.

სონორი + ხშული

	b	d	g	p'	t'	k'	p	t	k	j	յ	c'	č'	c	č	
r	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
n	-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
l	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
m	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
l	-	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
ɾ	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

სონორი + სონორი

სონორი + სონორი კომპლექსებში p, r, n, n-თან გეხვდება სამ სიტყვაში და სამივე ნასესხებია:

rn: ლჷսაღერნ ēk'stern „ექსტერნი“, კინგერნ konc'ern „კონცერნი“, ნოქიურნ noktyurn „ნოქტიურნი“.

სომხურში rn მიმდევრობა დაუშვებელია.

rm: ჟარმ zarm „ტომი, გვარი, მოღვაძე, შთამომავლობა“, ჟარმ t'arm „ნორჩი, ახალი“, მორმ morm „(ბოტ.) ძაღლყურძენა“, ირმ orm „კედელი“, ჟერმ jerm „1. თბილი; ცხელი, მხურვალე, მცხუნვარე 2. მგზნებარე“, სერმ serm „თესლი“, ვარმ varm „კაკანათი“, ფაცერკორდი; მახე, ასმანაკი“, თარმ tarm „1. გუნდი (ფრინველთა), ჯოჯი, ხროვა 2. შოშია, შროშანი“, ჟანდარმ žandarm „უანდარმი“, იზოტერმ izot'erm “იზოთერმი“.

rr: თარრ tarr „ელემენტი“.

l გეხვდება სამ სონორთან:

lm: გელმ gelm „მატყელი“, კოლმ koim „მხარე“, ხოლმ hoim „ქარი; ქარიშხალი“, მელმ melm „1. წყნარი, მშვიდი 2. რბილი, ზომიერი 3. სასიამოვნო, სასურველი“, სელმ selm „1. მჭიდრო, შემჭიდროვებული 2. შეკუმშული, შემოკლებული 3. მოკუმეული (ტუნები)“, სალმ salm „ჩანასახი, ემბრიონი“.

ln: *խնդէն xndeln* „ანწლი“, *ոլն օլն* „(ანატ.) მაღა“, *որսզդէն ormzdeln* „(ზოლ.) ხარ-ირემი“, *ստէն steln* „კლავიში“.

lr: *ծաղբ całr* „დაცინვა, ირონია, გამასხარავება“, *կոլբ kobl* „1. ტარო 2. (მოდვ.) ტოტი, შტო“, *մէր mełr* „თაფლი“.

մ m გვხვდება მხოლოდ n-თან:

mn *ուրեան urementn* „მაშ, მაშასადამე“, *երբեան erbemn* „1. ზოგჯერ, ხანდახან, დროდადრო 2. ოდესღაც“, *հիմն himn* „საფუძველი, საძირკველი, ბაზისი“, *ոմն omn* „ვინმე, ვიღაცა“.

რ r გვხვდება მხოლოდ n-თან:

rn: *դաւն daırn* „მწარე“, *բնդիւն bndiırn* „(ზოლ.) ფუნდურა“, *բուն buın* „მძაფრი, ვნებიანი, ცეცხლოვანი“, *եղէն ełen* „ბოროტმოქმედება, უკეთურება, დანაშაული“, *խաւն xaırn* „არეული, ნარევი“, *խաւն xuırn* „1. სშირი, მიჯრილი 2. არეული, უთავბოლო, უწესრიგო“, *սաւն saırn* „ცივი“.

l გვხვდება n-თან და m-თან:

lm: *ֆիլմ film* “ფილმი“, *կինոֆիլմ kinofilm* „კინოფილმი“ (ნასესხებ სიტყვებში).

ln: *առավելն araveln* და *այլն ayln* სიტყვები გვხვდება ინვერსიულ ლექსიკონში მნიშვნელობის გარეშე.

სონორი + სონორი

	r	ł	n	m	ı	l
r	+	-	+	+	-	-
ł	+	-	+	+	-	-
n	+	-	+	+	-	-
m	-	-	+	-	-	-
ı	-	-	+	-	-	-
l	-	-	+	+	-	-

სონორი + ნაპრალოზანი

ls: վալս vals „ვალსი“, ռելս rēls „რელსი“, իմպուլս impuls „იმპულსი“.

lx: խալխ xalx „(დიალ.) ხალხი“.

nz: ցենզ c'enz „ცენზი“, բրոնզ bronz „ბრონზი“.

nš: ռեվանշ revanš „რევანში“.

nx: բրոնխ bronx „ბრონხი“.

rz: արզ arz „ცოლი, ქალი“, մարզ marz „მაზრა, მხარე“, պարզ parz „1. გარკვეული, ცხადი, ნათელი 2. მარტივი“, գուրզ gurz „გურზი“.

rh: [r] աշխարհ ašxarh „ქვეყანა“

ნაპრალოზანი + ხშული

zb: ազբ azb „საქსოვი ძაფი“, սկիզբ skizb „დასაწყისი, დასაბამი“.

zg: აզգ azg „ერი, ხალხი, ტომი, გვარი“.

zd: ազդ azd „ცნობა, უწყება“.

zk': վազք vazk' „1. რბენა, სირბილი, სრბოლა 2. რბოლა“.

sp: արջասպ arjasp „არჯასპი, შაბიამანი“, պարիսպ parisap „ზღუდე, კედელი“, ոսպ osp „(ბოტ.) 1. ოსპი 2. ხალი“, գուսպ zusp “თავშეკავებული, თავდაჭერილი“, քուսպ k'usp „კობტონი, ჩენჩო“.

st: արհեստ arhest „ხელობა, პროფესია“, բուստ bust „მარჯანი“, գրաստ grast „სახედარი, კარაული“, զգաստ zgast „ფხიზელი, კეთილგონიერი, წინდახედული“, զգեստ zgest „ტანსაცმელი, სამოსელი“, ըմբոստ embost „1. ჭირვეული, ახირებული, ურჩი, დაუმორჩილებელი, ჯიუტი 2. მოჯანყე, მემბოხე“, դրուստ drust „მართლად, სწორად, ჭეშმარიტად“, իմաստ imast „აზრი, მნიშვნელობა“, լաստ last „ტივი, ბორანი“, խիստ xist „1. სასტიკი, მრისხანე, მკვეთრი 2. ძალიან, მეტად, ფრიად“, հաստ hast „სქელი, მსხვილი“.

hամեստ hamest „თავმდაბალი, მშვიდი; მორცხვი, հագուստ hagust „ტანსაცმელი“, հանգիստ hangist „1. დასვენება, შესვენება 2. სიმშვიდე, სიწყნარე 3. მშვიდი, წყნარი 3. მშვიდად, წყნარად“, նիստ nist „1. სხდომა, კრება 2. ჯდომა, დაჯდომა 3. (გეომ.) წახნაგი 4. (მოდ.) ადგილი, მდებარეობა 5. პოზა“, պատրաստ patrast „მზა, მომზადებული“, սաստ sast „1. დატუქსვა, შერისხვა“ 2. მუქარა 3. სასჯელი, დასჯა 4. აკრძალვა“, փաստ p'ast „ფაქტი“, վեստ vest „დიდგვაროვანი, კეთილშობილი“, նպաստ npast „დახმარება, შესაწირავი, სუბსიდია“.

-ստ -st მიმდევრობაზე ბოლოვდება -ուստ -ust ავიქსიანი სიტყვებიც.

sk: հասկ hask „თავთავი“, տատասկ tatask „1. (ისტ.) კუროსთავი 2. ეკალი“, սոսկ sosk „მხოლოდ, მარტო“, գրոտեսկ grotesk „გროტესკი“, օբելիսկ obelisk „ობელისკი“.

sk': սսք ask' „თქმულება, თქმა, ნაამბობი“, սպասք spask' „სერვიზი“, խոսք xosk' „სიტყვა, მეტყველება“, տեսք tesk' „შესახედაობა, გარეგნობა, სახე“.

šk: մաշկ mašk „ტყავი, კანი, აპკი, ქერქი“, բժիշկ bžišk „ექიმი“, մուշկ mušk „მუშკი“, չմուշկ č'mušk „ციგურა“.

št: դաշտ dašt „ველი, მინდორი, ვაკე, ბარი“, հաշտ hašt „1. მშვიდობიანი, მშვიდობისმოყვარე, მშვიდი; კეთილმოსურნე 2. (კუთხ.) წინკარი, წინა ოთახი“, անշուշտ anšust „უთუოდ, უსათუოდ, აუცილებლად, უეჭველად“, բուշտ bušt „1. ბუშტი 2. ბებერა, ფუთქი 3. შარდის ბუშტი“, երաշտ erašt „1. გვაღვა 2. გვაღვიანი“, երաժիշտ eražišt „1. მუსიკოსი 2. მუსიკათმცოდნე 3. კომპოზიტორი“, հեշտ hešt „ადგილი, იოლი“, շეշտ šešt „მახვილი, აქცენტი“, მუღამ. მარად, ყოველთვის“, նաժիշտ nažišt „მხევალი, მოახლე“, կուշտ košt „I. 1. ბელტი 2. კოყრი, კორძი II. 1. კოშტი, ხისტი, ხეშეში, ხმელი 2. უხეში, ტლანქი“, կուշտ kušt „1. მადღარი, დანაყრებული II(კუთხ.) გვერდი, ფერდი, მხარი“, վաշտ vašt „რაზმი, ასეული“, վիշտ višt „დარდი, მწუხარება, სევდა“, պարկեշտ parkešt „1.თავმდაბალი, თავდა-

ჭერილი, ღირსეული 2. (მოძვ.) ღამაზი, მშვენიერი“, თაჲთ
tašt „ტაშტი“, ძიჲთ čišť „სწორი, მართალი, ჭეშმარიტი“.

šk': hpažp hrašk' „სასწაული“, nužp ušk' „1. გონება,
ფიქრი 2. გულისყური, ყურადღება; სიფხიზლე 3. გრძნობა,
შეგრძნება 4. განსჯა, გაგება; მიხვედრა, მოსაზრება“.

žk': čačp žažk' „მიწისძვრა“.

xt: aħať axt „ავადმყოფობა, ჭირი, სენი“, paħať baxť
„ბედი, ბედ-იღბალი“, aupať aput „აპოხტი, შაშხი“,
čupať zmruxť „ზურმუხტი“, paħať t'axť „ტახტი“, laħať
laxť „ლახტი“, anħať anaxť „ურყევი, ურღვევი, უდრე-
კი, მტკიცე, მდგრადი“, xrať xroxť „1. ამპარტავანი, გო-
როზი, ქედმაღალი 2. თავხედი“, paňuť panduxť „მწი-
რი, ყარიბი“, uť uť „1. აღთქმა 2. კონგრეგაცია, ქთაჲთ
p'taxť „განგრენა“.

ht [xt]: ket ket kexť „ჭუჭყი, ნაგავი, სიბინძურე“, aħať
aħť „ტალახი, ღავი, უსუფთაობა“,

ld [xt]: gaxťaxť gaxťaxť [gaxťaxť] „ნაგავი, ქოფაკი,
მგლის მგუდავი, სამგლე ძაღლი“.

xp řuťaxť t'axť „ნისლი, ბურუსი, ღრუბელი“.

ħ [xp]: noť oħ [voxp] „გოდება, მოთქმა, ვაება“.

xk' čaxť caxť „ხარჯი“, kmaxť kmaxť „ჩონჩხი“,
džoxť džoxť „ჯოჯოხეთი“.

vt' nať navť „ნავთი“.

ნაპრალოვანი + ხშული

	b	d	g	p'	t'	k'	p	t	k	j	ǰ	c'	č'	c	č
z	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
s	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
ž	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
š	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
x	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
v	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ნაპრალოვანი z და ž გვხვდება მჟღერსშულებთან, ხოლო s, š და x ყრუ ხშულებთან, რადგან სომხურში თანხმოვანთმიმდევრობები ჰომოგენურია. გამონაკლისია ნახესხები სიტყვა *ნაჟი navt* „ნავთი“, რომელშიც მჟღერი v გვხვდება ყრუ ფშვინვიერ t'-თან. *ნაჟი navt*-ში p v დიფთონგური წარმომავლობისაა.

ნაპრალოვანი + სონორი

zm: *ჩიხაჟი xiazm* „ხიაზმა“, *საჟაჟი spazm* „სპაზმი“, *ნაჟი nac'izm* „ნაციზმი“, *მოდერნიზმი modernizm* „მოდერნიზმი“, *სადიზმი sadizm* „სადიზმი“, *კაჟი kazm* „1. შემაღლებლობა, სტრუქტურა 2. ყდა“.

zr: *ჟიჟი ežr* „კიდე, ნაპირი“.

z(n): *სეჟი(ნი) sez(n)* „(ბოტ.) ჭანგა“.

zn: *არჟაჟი ark'ayazn* „1. უფლისწული, ბატონიშვილი 2. სამეფო გვარისა, სამეფო წარმომავლობისა“, *ჩიჟი იჟი ixanaxn* „თავადიშვილი“, *დიუჟი dyuc'azn* „ტიტანი, გოლიათი, გმირი, ღმერთების (კერპების) შთამომავალი“.

sn: *თაჟი tasn* „ათი“, *ჟიჟი hyusn* „ხურო, დურგალი“.

sr: *საჟი asr* „მატყელი, საწმისი“, *ანაჟი anosr* „თხელი, გათხელებული, შეთხელებული, მენხერი“, *ნაჟი nosr* „თხელი, იშვიათი, მენხერი“, *საჟი susr* „სურინჯი“.

ž(n): *ჩეჟი(ნი) xež(n)* „გუმფისი, ფისი“.

šm: *ჟიჟი drošm* „1. ბეჭედი, შტამპი 2. დადი, კვალი“, *ჟიჟი hašm* „ხეობარი, დასახინრებული, დაშავებული“.

š(n): *ჟაჟი(ნი) daš(n)* „ზავი, კავშირი, პირობა“.

vr: *ჟიჟი dinozavr* „დინოზავრი“, *ჩიჟი იჟი ixtiozavr* „იხტიოზავრი“, *ბაჟი bakalavr* „ბაკალავრი“, *მაჟი mavr* „მავრი“.

ნაპრალოვანი + სონორი

	r	n	m	l	l	ɾ
z	+	+	+	-	-	-
s	+	+	-	-	-	-
ʒ	-	+	-	-	-	-
ʃ	-	+	-	-	-	-
v	+	-	-	-	-	-
x	-	-	-	-	-	-

ნაპრალოვანი + სონორი ტიპის თანხმოვანთკომპლექსებში ზ-ს, l-ს და ɾ-ს წინ არც ერთი ნაპრალოვანი არა გვხვდება, m-ის წინ გვხვდება მხოლოდ ნაპრალოვანი z და ისიც მხოლოდ ნასესხებ სიტყვებში.

ნაპრალოვანი + ნაპრალოვანი

ʒx: ვუაჟაჟუ ორაბაჟ „1. წყლის გამანაწილებელი 2. ჰიდრაულიკის სპეციალისტი 3. (მოძვ.) წყალგამყოფი“, ვაჟუ vaʒx „(მოძვ.) ვაში“, ხაჟუაჟუ ხაჟუაჟუ „ერთსულოვანი, სოლიდარული“, ჟუჟუ ბდეჟუ „პიტიახში“, ჟუჟუ eʒx „(დიალ.) ეში“, ჟუჟუ ხიჟუ „(ბოტ.) ისლი“, ხაჟუაჟუ staʒx „რამოდენიმენაირი მცენარისაგან მიღებული გუნდრუკის (საკმეველის) მსგავსი სასიამოვნო სუნის ნივთიერება“.

ყველა სიტყვა ნასესხებია და ყველა სიტყვაში ჟუჟუ მიღებულია ჟუჟუ xʒ-ს მეტათეზისით, რადგან სომხურში გვაქვს ჰომოგენური დამავალი მჟღერობის კომპლექსები, ჟუჟუ x კი მჟღერობის ხარისხით ნაკლებია ჟუჟუ ʒ-ზე.

ერთადერთი გამონაკლისია ჟუჟუ xʒ ხაჟუაჟუ naʒx „სურათი, მხატვრობა; მოხატულობა“. ეს სიტყვა კ. აჭარაინის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში არ არის.

xʒ: ხაჟუაჟუ xʒx „ხარჯი“, ხაჟუაჟუ pʒax „გაქცევა, სირბილი“ იხმარება მხოლოდ სიტყვათშეთანხმებებში და ორივე სიტყვაში ჟუჟუ xʒ მიმდევრობა არის მორფემათა მიჯნაზე.

აუსლაუტის სამთანხმოვნიანი კომპლექსები მიიღება სონორით და ნაპრალოვანი სიბილანტით დაწყებულ, ენაში დადასტურებულ ორწევრა კომპლექსებზე p r , n , q t სონორების და მორფემათა მიჯნაზე $-p$ $-k'$ და $-u$ $-s$ აფიქსების დამატებით.

S ხშული + S: $-nqł$ $-ngł$, $-ndł$ $-njł$, $-ndł$ $-nčł$, $-nųr$ $-ndr$, $-nskr$ $-nkr$, $-ndr$ $-njr$, $-nsın$ $-nk'n$, $-ndn$ $-njn$, $-rql$ $-rkl$, $-rdp$ $-rcr$, $-rdn$ $-rcn$, $-rdp$ $-rjr$, $-rql$ $-rkl$, $-ųgr$ $-lc'r$, $-mpr$ $-mbr$, $-mųr$ $-mpr$, $-mrd$ $-mbr$, $-mrl$ $-mbl$.

$-ngł$: ანაღ $angł$ “გრიფი, სვაფი, ფასკუნჯი“.

$-njł$: კუნაღ $kunjł$ “1. კორდი, ბუნო 2. მიწის ბელტი“.

$-nčł$: კინაღ $kinčł$ “(დიალ.) ტახი“.

$-ndr$: ალანაღ $aleandr$ „(ბოტ.) ალანდრა“.

$-nkr$: ჯანსკ $šankr$ “(სამედ.) წყელი“.

$-njr$: ჟანაღ $t'anjr$ “1. სქელი 2. მჭიდრო, მკვრივი 3. მუქი (ფერი) 4. ხშირი (ტყე)“.

$-nk'n$: აისინ $aysink'n$ “მაშასადამე, ანუ, ესე იგი“.

$-njn$: ანაღ $anjn$ “პირობა, პერსონა, ინდივიდი“.

$-rkl$: არსკ $arkł$ “ყუთი, სკივრი, კიღობანი“.

$-rcn$: არაღ $arcn$ “მინანქარი“.

$-rjr$: ბარაღ $barjr$ “მაღალი, ამალღებული“.

$-rcr$: კარაღ $karcr$ “1. მტკიცე, მყარი, მაგარი 2. ხმელი“.

$-lc'r$: ჟაღ $k'alc'r$ “ტბილი“.

$-mbr$: თანაღ $tembr$ “ტემბრი“.

$-mbr$ ჯანაღ $jambr$ დადასტურებულია ინვერსიულ ლექსიკონში მნიშვნელობის გარეშე.

$-mpr$: განაღ $gamp'r$ დადასტურებულია ინვერსიულ ლექსიკონში მნიშვნელობის გარეშე.

$-mbl$: ანააღ $ansambl$ “ანსამბლი“.

S ხშული + k': $-ndp$ $-njk'$, $-nųp$ $-nč'k'$, $-rdp$ $-rck'$, $-rdp$ $-rjk'$, $-rųp$ $-rtk'$.

$-njk'$: ხანაღ $xanjk'$ “(დიალ.) ნაპერწკალი, ცეცხლი“.

$-nč'k'$: ინაღ $inč'k'$ “ქონება, სიმდიდრე, ავლა-დიდება“.

-rck': კიurბჟ kurck' "მკერდი".

-rjk': კარბჟ varjk' "მოწყვალება".

-rtk': ყაარუჟ partk' "ვალი".

S ხშული (არა სიბილანტი) + u: -ნჟუ -nk's.

nk's გასნჟუ || გასნჟუ c'ank's || c'ank' "თესვა, ნათესი",
ჩნჟუ ink's „მე თვითონ“.

ნაპრალოვანი სიბილანტი + ხშული + სონორი: -სათჟ

-stf, -ყიჟ -zdr, -სკჟ -skr, -საჟრ -str.

-stf: სასათჟ astf "ვარსკვლავი".

-zdr: საყიჟ azdr "ბარბაყი".

-skr: ნისკჟ||ნისკჟი oskr||oskor "ძვალი", გასნყოსკჟ gan-
goskr "თავის ქალის ძვალი".

str საქჟასაჟრ alebastr "ალეზასტრი", იოსაჟრ dustr "ქა-
ლიშვილი, ასული", იოსაჟრ ustr „(ძვ.) ძე, ვაჟიშვილი“.

ახალ ნასესხებ სიტყვებში გვაქვს განსხვავებული
თანხმოვანთმიმდევრობები:

-nkt: აჟინსკჟ punkt "პუნქტი".

-ršč': რიჟჟ boršč' "ბორში".

-t'lz: ჩიჟიჟ bit'lz "ბითლი".

ამრიგად, აუსლაუტის ორწევრა თანხმოვანთკომპლექ-
სებში თითოეული თანხმოვნისთვის დადგინდა კონსონან-
ტთა შეთავსებადობის წესები, რომელთაგან შეიძლება
განზოგადდეს:

1. ხშული + ხშული დასტურდება ნასესხებ სიტყვებ-
ში;

2. სიბილანტი + სიბილანტი მიმდევრობა სომხურში
დაუშვებელია;

3. სონორი n + ბაგისმიერი დაუშვებელია;

4. სონორი m მხოლოდ ბაგისმიერების წინ დას-
ტურდება;

5. ხშული + ნაპრალოვანი მხოლოდ ერთ სიტყვაში
დასტურდება;

6. მაგარი n r ძირის ფარგლებში არც ერთი ხშულის
წინ არ გვხვდება;

7. თანხმოვანთჯგუფები ჰომოგენურია და წინამავალი თანხმოვანი მჟღერობის ხარისხით სჭარბობს მომდევნოს, ამიტომ SC მიმდევრობები სჭარბობს CS-ს;

8. სომხურისათვის აუსლაუტში დამახასიათებელია სიბილანტი+ხშული და სონორი+ხშული:

ნაპრალოვანი მჟღერი სიბილანტი z + მჟღერი ხშული (სიბილანტების გარდა): qf zb, qg zg, qh zd.

ნაპრალოვანი ყრუ სიბილანტი s + ყრუ ხშულები (სიბილანტების გარდა): սս sp, ստ st, սկ sk.

ნაპრალოვანი ყრუ სიბილანტი š + ყრუ ხშულები (სიბილანტების გარდა) շս šp, շտ št, շկ šk.

ւբ mb, մպ mp, նդ nd, նթ nt', նտ nt, նկ nk, նծ nc, նა nj თანხმოვანთჯგუფები.

Nanuli Saganelidze

Consonantal Complexes of Auslaut in Literary Eastern Armenian

Summary

The paper analyzes consonantal complexes in auslaut positions of Armenian. Two member and three member sequences are attested within the roots of Armenian.

In two member consonant complexes of the auslaut there must be a sonorous and lateral sibilant within the root. Consonantal complexes starting with a lateral sibilant are homogeneous.

In Armenian, consonantal complexes in the auslaut are mainly of decreasing sonority, the degree of sonority of the preceding consonant surpasses that of the following one; this is why the number of -SC complexes exceeds that of -CS complexes.

The more sonorous the sound, the more probable is its appearance as a first consonant in consonantal auslaut complexes. The opposite obtains in anlaut complexes: the more sonorous the sound, the lower is the probability of its appearance, this being the reason why *r* does not occur in initial positions.

Homogeneous consonantal complexes of the type sonorous *s* + occlusive: *մբ mb*, *մպ mp*, *նդ nd*, *ნթ nt'*, *ნთ nt*, *ნկ nk*, *ნծ nc*, *ნძ nj*, are attested in auslaut positions, which are difficult to overcome when disconnected by a vowel in the anlaut, thus, the consonant is attested by the fixed vowel *ը ə*.

Homogeneous consonantal complexes of the type lateral sibilant + occlusive: *զբ zb*, *զგ zg*, *զդ zd* *սպ sp*, *სთ st*, *სկ sk*, *ჟპ ოპ*, *ჟთ ოთ*, *ჟკ ოკ*, are attested in auslaut positions, which are also difficult to overcome when disconnected by vowel in anlaut positions, so words starting with these complexes are preceded by a non-fixed *ը ə* in pronunciation. Thus, instead of expected prosthesis we deal with epenthesis.

Thus, the structures of anlaut and auslaut clusters are mutually exclusive in Armenian. This enables us to explain a series of phonetic processes and to determine their chronology.

As for three-member sequence consonant complexes, they are formed by adding the sonorous sounds *რ r*, *ն n*, *ღ ო* to two member complexes, starting with a sonorous sound and a lateral sibilant This is the only possible sequence in this position attested in the language.

SYRISCHE LINGUISTIK UND GRIECHISCHES ERBE

Syrische Sprache, die zu der orientalischen Gruppe von arameischen Sprachen gehört, ist auf dem edessenische Dialekt entstanden. Die uralten syrischen Aufschriften sind in Edessa und Umgebungen entdeckt worden (N.Syrien). Die älteste davon ist die Überschrift des Ma'nus Grabmals (I Jh.) und s.g. "Edessenischen Chroniken", die 133/32 Jahren vor Christi und 540 J. nach Christi umfassen. Das uralte originelle Schriftstück ist das in Dura-Europos gefundene Edessenische Pergament. Es ist mit der alten syrischen Schrift-Estrangela ausgeführt.

Als Blütezeit der syrischen Literatur gelten IV-VII Jh. Der grösste Teil der bis heute erhaltenen literarischen Denkmäler haben religiösen Charakter. Das ist die Periode, als das Neue und das Alte Testament übersetzt wurden, ihren Klang die apokriphische Literatur fand, und als die Legende über Christi, über die Jungfrau Maria, über das Leben der Aposteln geschaffen wurden, als sich hymnographische und teilweise didaktische Literatur entwickelte. Wie es zu erwarten war, wurde der Hagiographie den führenden Platz zugewiesen.

In der alten syrischen Literatur nehmen die Übersetzungen aus dem Griechischen den wichtigsten Platz. In Syrien existierten viele Schulen in welchen auf die Schulung in griechischen grosse Aufmerksamkeit gerichtet war. Besonders wichtig war der Einfluss des Griechischen auf in Römischen Imperium eingehenden West Syrien.

Als ein wichtiges Zentrum der griechischen Sprache galt die bekannte „Persische Schule“ in Edessa, die im V Jh. (genauer 488-489 JJ.) wegen ihrer nestorianischen Tendenzen vernichtet worden war.

Nach dem die zu dem Persischen Reich gehörenden Syrier die nestorianische Lehre anerkannt hatten, waren ihre Lehrer gezwungen dieses grosse Kulturzentrum Syriens zu verlassen und ihre eigene Schule in Nisibien zu gründen.

Die Zentren in Edessa und Nisibien und die syrische Hochschule überhaupt waren, wie N.Pigulewskaya bemerkt, die Universitäten des Mittelalters. So waren sie in Byzanz und in lateinischen Westen bekannt. Ihnen wurden die antischen, griechischen Traditionen zu Grunde gelegt und sind nicht nur in den syrischen erwähnt (Пигулевская 1967, 90).

Sowohl in der „Persische Schule“ in Edessa, als auch in der Nisibischen Akademie wurde das heilige Schreiben gelehrt, sowohl in syrisch als auch in griechisch. In den Stunden der Redekunst wurde den Studenten die richtige Aussprache der Wörter, die richtige Verwendung der Interpunktionszeichen beigebracht. In diesen Schulen waren die griechischen Pädagogen tätig, die Grammatik und Lexikographie unterrichteten. In der syrischen Sprache sind die Spuren des Einflusses dieser Kultur deutlich zu merken. Solche Popularität des Griechentums hat den bedeutenden Einfluss auf die Gestaltung der syrischen Literatur und Grammatik ausgeübt. Diese Beziehungen haben das Eintreten der griechischen Lexik in Syrien als Folge bewirkt, namentlich der Theologie und Terminologie.

In der Edessischer "Persischen Schule" sind die Werke von St.Kyrrillos, von Alexandria, von Galenos, von Dioskurides, "Organon" von Aristoteles übersetzt worden. Die Werke von Aristoteles waren den Syrern schon in den IV-V Jh. bekannt. Wie W.Wright bemerkt, Proba (Probus) und Kumi (Kumai) gelten als die ersten Übersetzer der Werke von Aristoteles (Райт 1902, 46). Die genaue Zeitperiode ihrer Tätigkeit ist nicht bestimmt und sie gelten als die Zeitgenossen von Hiva von Edessa. Aber als der erste beste Übersetzer ist der syrische Priester und Arzt Sargis von Rischaina anerkannt (VI Jh), der die griechische Sprache und Literatur, besonders Aristoteles Philosophie ganz gut kannte.

Wie die Forscher bemerkt haben, die Syrier bekommen die ersten Vorstellungen über die Grammatik von den Griechen und die syrische Grammatikwissenschaft nimmt ihre Ursprung von der griechischen Grammatiktheorie. Den Griechen aber gaben den ersten Auftrieb zur Sprachanalyse die Philosophen, die Beziehungen zwischen dem Sinn und Wort, zwischen den Gegenständen behandelten. Wie es schon erwähnt wurde, hatte die griechische Sprache besonderen Einfluss auf die im römischen Reich eingehenden westsyrische (Jakobitische) Sprache. Aus dem Griechischen in

Syrischen sind nicht nur Lexik, sondern auch die Regeln der Zusammenhang der Wörter im Satz eingedrungen, sogar die Regeln des Satzbaues übereinstimmen mit dem Griechischen (Semitistik 1954, 169).

Die Griechen behandeln die Sprache in Verbindung mit der Philosophie, besonders mit der Logik. Wenn sie in der klassischen Periode den Begriff "Grammatik" verwenden, wird es darunter die Lese und Schreibkunst verstanden (Rosenthal 1964,186).Mangel an die bis heute erhaltenen Werke von syrischen Autoren gibt uns keine Möglichkeit vollständige Vorstellungen darüber zu haben was sie unter dem Begriff „Grammatik“ verstanden, obwohl der Charakter dieser Werke uns meinen lässt, dass in der syrischen Grammatikwissenschaft von Anfang an die griechische Definition der Grammatik eingeführt werden musste, die später durch die arabische Tradition, und überhaupt durch den Einfluss des arabischen Grammatiksystems ersetzt worden war.

Grosses Interesse der syrischen Grammatiker erweckten und werden Gegenstand ihrer Erforschung die diakritischen Zeichen. Der Erlernung dieses Systems wurden fast alle Arbeiten von früheren Grammatikern gewidmet.

Punkten und Betonungszeichensysteme unterscheiden in syrischen die Satzglieder und geben ihnen die syntaktische Bedeutung. Dieses System ist unzertrennlicher Teil der alten syrischen Grammatik und wie R.Duval bemerkt, dem wurde die Logik von Aristoteles zu Grunde gelegt. Fünf von diesen Betonungen entsprechen den fünf Kategorien von Aristoteles.Die phonetischen und morphologischen Regeln wurden später nach dem Modell der Grammatik der griechischen Sprache von Dionisios Thrax und nach den Kanonen von Theodosios geschaffen. Für den Übersetzer der Grammatik von Dionisios Thrax halten die Forscher Jausep Huzaja (VI Jh.), obwohl W.Wright meint, dass der erste Versuch sie ins Syrischen zu übertragen, dem Sargis von Rischaina gehört. Diese Aufsicht teilt Merx nicht, der die alte syrische Version der griechischen Grammatik von Dionysios mit lateinischer Übersetzung veröffentlicht hat.

Als Jausep Huzajas Werk gilt auch Traktat "Über die Wörter gleicher Schreibung und unterschiedlicher Bedeutung" er, als erste, hat in ostsyrischen (Nestorianischen) das Vokalsystem geschaffen,

das sich von den bisher bekannten jakobitischen Zeichen unterscheidet. Jausep Huzaja ist als der erste syrische Grammatiker anerkannt und interessant ist die Tatsache, dass er in der ersten Linie doch als der Übersetzer der Grammatik der griechischen Sprache bekannt ist.

Unter den Grammatikern, die ihre Werke nach dem griechischen System schaffen, muss der Grammatiker des VII Jh. Ramischo genannt werden, dem die Grammatiker Ischoyab bar Malkon und Johannan bar Zobi (XII-XIII Jh.) den Traktat über die diakritischen Zeichen zuschreiben und auch der Autor des gleichen Jahrhunderts Ischo bar Nun. Bis heute ist sein grammatischer Traktat "Aequiliterae" erhalten geblieben.

Im VII Jh., nach Jausep Huzaja wurde ein Traktat über die Wörter unterschiedlicher Bedeutung geschrieben. Sein Autor ist Enanischo (Enanischo III), der mit diesem Traktat zusammen ein Lehrbuch zum richtigen Lesen der komplizierten syrischen Wörter geschaffen hat. Es ist zu bemerken, dass Enanischo die Wörter in seinem Werk nach der alphabetischen Reihe geordnet hat. Später hat Hoffmann diesen Traktat veröffentlicht.

Alle obengenannten Werke in syrischer Grammatik gründen sich auf die Prinzipien der griechischen Grammatik. Wie wir gesehen haben, haben die alten syrischen Grammatiker ihre Aufmerksamkeit meist auf die Werke Aristoteles und der griechischen Philosophen, auf die Übersetzung und Bearbeitung der Grammatik der griechischen Sprache von Dionysios Thrax gerichtet. Diese letzte studieren sie besonders sorgfältig. Aber es ist doch zu bemerken, dass die Grammatiker dieser Periode (VI-VII Jh.) sich für die Punktuationen und Akzentuationsfragen interessierten.

Einen besonderen Platz unter den alten syrischen Grammatikern nimmt Jaqob von Edessa (VII Jh.), dem der erste vollständige Traktat der syrischen Grammatik gehört. Es sind einzelne Fragmente dieses Traktates erhalten (sie sind im Britischen Museum aufbewahrt). Seinen grössten Teil hat der grösste syrische Denker Bar Ebraja in seinem "Buch der Strahlen" beibehalten.

Ein der hervorragendsten Verdiensten des Jaqob von Edessa in syrischen Schrifttum ist Schaffen der Vokalzeichen. Die syrischen Grammatiker standen vor den grossen Schwierigkeiten bei der Übergabe sowohl eigener als auch fremdsprachiger (in der ersten

Linie – griechischer) Wörter. Bemerkenswert ist die Erklärung des Jakob von Edessa, dass das syrische Schreibsystem wegen seiner Nachteile und Mangel an Vokale die fremdsprachigen Laute nicht übergeben könne (Segal 1953, 8).

Mit dem Problem der Übereinstimmung der Buchstaben und Laute sind nicht nur Grammatiker beschäftigt. Bekannt ist ein Brief des Mönchs Paulus Antiochenische an Jakob von Edessa, den er über die Vervollständigung des Alphabets der syrischen Sprache bittet.

Jakob von Edessa versuchte dieses Problem durch die Einführung der neuen Vokalzeichen zu lösen. Von Jausep Huzaja in ostsyrischen eingeführte Vokalzeichen waren kompliziert und schwer verwendbar für die Jakobitiner, deshalb hat Jakob von Edessa die Nestorianischen Vokalzeichen durch die griechischen ersetzt. Ihm haben ausgezeichnete Kenntnisse in der griechischen Sprache und Grammatik geholfen. Er hat gesehen, dass alle Vokale der Edesser Aussprachen mit Hilfe der griechischen Vokale wiedergegeben werden konnten. Diese Vokalisationsmethode war für die Jakobitiner annehmbarer als von Jausep Huzaja eingeführte Zeichen (Brockelmann 1909, 49).

Nach den griechischen Vokalen unterscheidet Jakob von Edessa sieben Vokalen. Zu dem syrischen Alphabet hat er für die Wiedergabe des griechischen "π" geeigneten Buchstaben hingefügt. Das Siebenvokalsystem von Jakob fand keine Verbreitung. Danach verwenden die Jakobitiner nur Fünf Vokale nach der Analogie der griechischen Vokalzeichen. Jakob versuchte noch eine radikale Umänderung durchzuführen. Durchs Lesen der griechischen Texte hat er sich ans Schreiben der Vokale und Konsonanten auf einer Ebene gewöhnt und beschloss gleiches ins Syrischen einzuführen. Er hat sogar Grammatik der syrischen Sprache geschrieben, worin er diese Neuerung verwendete, fand aber keine Unterstützung.

Mit Jakobs Namen ist auch der Vervollständigung der Interpunktions- und Betonungszeichen in Syrischen verbunden. In den syrischen Schriftdenkmälern der frühesten Periode treffen wir die diakritischen Zeichen. Aber in den ersten edessischen Dokumenten sind keine Punkte zu finden. Sie sind zum erstenmal in den Denkmälern der III-IV Jh. bestätigt. In den alten Handschriften sind beim Wort mehr als ein diakritisches Zeichen sehr selten zu finden, in den späteren Verzeichnissen aber bei einem Wort ein, zwei oder

drei Punkte treffen. Besonders ist die Punktzahl in Nestorianischen. In Jakobitischen, sogar in den späteren Handschriften, vor dem Einfluss des Nestorianischen Systems, trafen wir gleichmässige Punkte (Segal 1953,2).

Jaqob von Edessa hat die neuen diakritischen Zeichen eingeführt und das Betonungssystem ergänzt. Im Satz wurden die Wörter nach dem Griechischen betont.

Nach dem VIII Jh. beginnt die Verfallsperiode der syrischen Literatur. Der Einfluss des Griechischen wird durch den Einfluss des Arabischen ersetzt. Der bekannte Persönlichkeit des IX Jh. Hunain ibn Ishaq schreibt seine Grammatik der syrischen Sprache bereits im Arabischen, zugleich beherrscht er hervorragend die griechische Sprache und Grammatik. Der berühmte syrische Grammatiker der X-XI Jh. Elija bar Schinaja (von Nisibis) ist Autor des syrisch-arabischen Wörterbuchs und der Grammatik der syrischen Sprache. Seine Grammatik, wie es R. Duval bemerkt, umfasste die Zusammenfassungen der Werke von den vorangehenden Grammatikern.

In den obengenannten Grammatiken sind die Spuren des Einflusses des arabischen Systems noch nicht so scharf zu merken, was über den im XI Jh. tätigen Elija von Thirchan nicht gesagt werden kann, der seinen Traktat bereits auf Prinzipien des arabischen Grammatiksystems aufbaut. Gleiches kann über seinen Schüler Jaqob (Severus) bar Schakko, gesagt werden. Er verwendet in seinem Buch "Dialoge", das den Fragen der Grammatik gewidmet war, die Werke der griechischen Philosophen und der Vertreter der alten syrischen Schule. Die zentrale Figure in der Geschichte der syrischen Literatur ist Grigor Abu-l Farağ bar Ebraja, dessen Beitrag zur Erlernung der syrischen Sprache gross ist. Er war ein hochgebildeter Person und hat uns reiche Erbschaft hintergelassen. Unschätzbar sind seine grammatischen Traktate. Das bedeutet nicht, dass Bar Ebraja die syrische grammatische Erbschaft ablehnt. Ganz im Gegenteil, er erlehrt die Werke von den vorangehenden Grammatikern, legt das arabische Grammatiksystem zu Grunde und berücksichtigt alle Eigenartigkeiten der syrischen Sprache und stützt sich besonders auf die Werke des Jaqob von Edessa, die ihrerseits aufs System von Dionysios Thrax basieren. Infolgedessen bekommen wir oft irgendwelche Synthese und in seinen Über-

legungen sind arabische und syrische Würzel bei der Bestimmung verschiedener Erscheinungen zu bemerken (Merx 1889, 231).

Abu-l Farağ bar Ebraja ist der letzte, der syrischen Grammatiker falls wie die einigen maronitischer Grammatiker nicht in Betracht ziehen, die in XVI-XIX Jh. tätig waren und ihre Werke auf die Prinzipien der arabischen Grammatik aufbauten.

Literatur

1. A.Baumstark. Geschichte der syrischen Literatur, Bonn, 1922.
2. Церетели К.Г. Сирийский язык, Москва, 1979.
3. Пигулевская Н.В. Палестинский сборник, Москва, 1967.
4. В.Райт.Краткий очерк истории сирийской литературы, СПб, 1902.
5. A.Merx. Historia artis grammaticae apud Syros, Leipzig, 1889.
6. Semitistik. Zweiter und dritter Abschnitt, Dritter Band, Leiden, 1954.
7. Fr. Rosenthal. Die aramäistische Forschung, Leiden, 1964.
8. R.Duval. La littérature syriaque, Paris, 1907, v.II.
9. Oeuvres grammaticales d' Aboul Farağ dit Bar Hebraeus, t.2, Paris, 1872.
10. G.Hoffmann. Opuscula Nestoriana Syriaca, Kiel, 1886.
11. J.B.Segal. The Diacritical Points and the Accents in Syriac, Oxford, 1953.
12. Le Livre des splendeurs. La grande grammaire de Grégoire Barhebraeus. Lund, 1922.
13. C.Brockelmann. Die syrische und die christlich-arabische Literatur, 1909.
14. R.Duval. Anciennes littératures chrétiennes, Paris, 1899.

დარეჯან სვანი

სირიული ლინგვისტიკა და ბერძნული მემკვიდრეობა

რეზიუმე

IV-VI საუკუნეებში, სირიული ქრისტიანული ლიტერატურის აყვავების ხანაში, იქმნება აპოკრიფული, ჰიმნოგრაფიული, ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა, ვითარდება ფილისოფია, რომელიც სათავეს ბერძნული ფილოსოფიიდან იღებს და გრამატიკული მეცნიერება, რომელიც ასევე ბერძნული გრამატიკული სისტემის დიდ ზეგავ-

ლენას განიცდის. ედესისა და ნისიბის ცნობილ ცენტრებში (აკადემიებში) ისწავლებოდა ბერძნული ენა, სრულდებოდა დიოსკორიდეს და არისტოტელეს შრომების თარგმანები. აქვე, მჭევრმეტყველების გაკვეთილებზე, დიდი ყურადღება ექცეოდა აქცენტუაციისა და პუნქტუაციის საკითხებს. ბერძნული ენისა და ლიტერატურის შესწავლის უმნიშვნელოვანეს ცენტრად ითვლებოდა ედესის „სპარსთა სკოლა“, ჩვენთვის ცნობილი უძველესი თარგმანები ბერძნულიდან სწორედ ედესური ხელნაწერებია. ბერძნული ლიტერატურის პოპულარობამ სირიელთა შორის მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა საეკლესიო, ისტორიული თუ გრამატიკული ლიტერატურის ჩამოყალიბებაზე. ამ ურთიერთობის შედეგად სირიულში შეიჭრა დიდი რაოდენობა ბერძნული ლექსიკისა, უმთავრესად თეოლოგიური და სამეცნიერო ტერმინოლოგია. სირიული ლიტერატურის მკვლევართა მიერ პირველ გრამატიკოსად აღიარებული იოსებ ჰუზაია (VII ს.) ამავე დროულად არის დიონისე თრაკიელის ბერძნული ენის გრამატიკის მთარგმნელი.

ძველ სირიულ გრამატიკოსთა ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელმა იაკობ ედესელმა (VIII ს.), რომელსაც ეკუთვნის სირიული ენის გრამატიკის პირველი სრული ტრაქტატი, სცადა გადაეჭრა ბგერათა ფიქსაციის პრობლემა სირიულში.

მან ამ მიზნით ხმოვნის აღმოსავლური-ნესტორიანული ნიშნები, რომლებიც ძნელად გასაგები იყო იაკობიტელთათვის (დასავლურ სირიული), ბერძნული ნიშნებით შეცვალა. მის მიერ შემოღებულმა შვიდხმოვნიანმა სისტემამ გავრცელება ვერ პოვა და მხოლოდ ხუთი ხმოვნის ნიშანი დამკვიდრდა.

VIII საუკუნიდან დაიწყო სირიული ლიტერატურის დაცემის ხანა და ბერძნული გავლენა თანდათანობით არაბულმა შეცვალა.

**ზენური კონსტრუქციები გენეტიკით:
სემანტიკური ანალიზი**

ქალბატონი მერი დამენია გახლდათ კრებულ „ტიპოლოგიური ძიებანის“ ერთ-ერთი აქტიური ავტორი. ამ გამოცემისათვის მისი ბოლო სტატია იყო IV ნომერში გამოქვეყნებული „ნათესაობითბრუნვიან სახელთა ზმნასთან შეწყობის შემთხვევები ქართულში“ (დამენია 2000). „ტიპოლოგიური ძიებანი V“ მისი პუბლიკაციის გარეშე დაიბეჭდა, ხოლო წინამდებარე ნომერი ჟურნალისა – „ტიპოლოგიური ძიებანი VI“ – სამწუხაროა, მაგრამ უკვე მერი დამენიას ხსოვნას ეძღვნება.

ამჟამად მე მინდა მივუბრუნდე ზემოთ ხსენებულ სტატიას, რომელიც, მართალია, მცირე მოცულობისაა, მაგრამ საკმაოდ სრულყოფილად და ორიგინალურად წარმოგიდგენს ზმნათა ამ მცირერიცხოვანი ჯგუფის ანალიზს. ავტორი ამ ჯგუფში აერთიანებს შემდეგ ზმნებს: *მეშინია (ძაღლის), მშურს (ამხანაგის), მრცხვენია-მერცხვინება (დედის), მეხათრება (მასწავლებლის), მერიდება (მეზობლის), მეკრძალება (მოხუცის), მჯერა (მეგობრის), მწამს (დეთვის), მმართებს (მეზობლის)*.

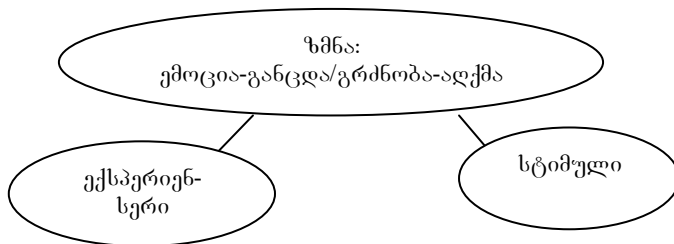
სტატიაში დაწვრილებითაა განხილული ენათმეცნიერთა თვალსაზრისები ამ ზმნებთან დაკავშირებით. გადმოცემულია, როგორ ანალიზებენ თვით ზმნებსა და შესაბამის კონსტრუქციებს ივ. იმნაიშვილი (იმნაიშვილი 1957), კ. ჩხენკელი, ჰ. ფოგტი, ნ. ჭანიშვილი (Чанишвили, 1981), ა. ჰარისი, ჯ. ჰიუტი, ჰ. არონსონი. ავტორს არც იაპონელი ი. კოჯიმას (იმხანად სტუდენტის) საკურსო ნაშრომი დაუტოვებია უყურადღებოდ; სწორედ ი. კოჯიმას იდეაა ამ ჯგუფში *მმართებს (მეზობლის)* ზმნის ჩართვა. თუმცა აქვე ჩნდება კითხვა: რამდენად მართებულია ეს გადაწყვეტილება? ეს უკანასკნელი ზმნა სემანტიკურად აშკარად განსხვავებულია დანარჩენი ზმნებისაგან, რომლებიც თავიანთი სემანტიკით

გრძნობა-აღქმის ზმნებთან დგანან ახლოს, უფრო ზუსტად კი ისინი აღნიშნავენ გარკვეულ ემოციურ განცდათა (უზუნაძე, 1949) გამოვლინებას (აღნიშნულის საფუძველზე შემდგომში ამ ზმნებს ემოცია-განცდის ზმნებად მოვიხსენიებთ). შესადარებლად მოვიხმობთ განსაზღვრებას „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან“: „მართებს: 1. სესხად აქვს აღებული, ვალად ადევს: *ფული მართებს – 5 მანეთი*; 2. მოვალეა, ვალდებულია, რომ გამოიჩინოს რამე: *სიფხიზლე მართებს* (ქეგლ-ი 1950-64).“ განსხვავებულია კონსტრუქციაც *მართებს* ზმნისა: როცა იგი მე-2 მნიშვნელობით იხმარება, სახელი სახელობით ბრუნვაში სინტაქსურ დონეზე დამატებად ფუნქციონირებს და ასევე დამატებაა იგი კონსტრუქციაში, რომელიც აღნიშნული ზმნის პირველი მნიშვნელობის შესაბამისია; რაც შეეხება სახელს ნათესაობით ბრუნვაში (გენეტივში), როცა იგი კონსტრუქციაშია წარმოდგენილი, როგორც წესი, აღნიშნავს, თუ ვის მიემართება, ვის უნდა დაუბრუნდეს *ვალი* (ის, რაც ქვემდებარეს *მართებს*). ამდენად, ნათესაობითბრუნვიანი სახელი ერთგვარი განსაზღვრებაა სახელობით ბრუნვაში მდგომი ობიექტისა. კონსტრუქცია სახელით გენეტივში (სახელობითბრუნვიანი სახელის გარშე) შეიძლება სრული კონსტრუქციის შეკვეცილ სახედ მივიჩნიოთ.

ქალბატონ მ.დამენიას აზრით, აღნიშნული ზმნები, რომელთა შესაბამისი კონსტრუქცია მოიცავს სახელს ნათესაობით ბრუნვაში, შედარებით ახალი წარმონაქმნია; თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო: *მაქვს შიში, მაქვს სირცხვილი, მაქვს რიდი...* შემდგომში ემოციური განცდის სემანტიკამ, რომელიც აბსტრაქტული სახელით იყო გადმოცემული, ზმნაში გადაინაცვლა, რასაც გარკვეული ცვლილებები მოჰყვა ზმნურ კონსტრუქციაში. ამგვარი ტრანსფორმაცია ამოსავალი კონსტრუქციისა საგნებით დასაშვებია, თუმცა აუხსნელი რჩება, ნათესაობით ბრუნვაში მდგომ სახელს რატომ ჩაენაცვლება ზოგჯერ სახელი სახელობით ბრუნვაში, რამდენადაც ნათესაობითბრუნვიანი კონსტრუქციების გვერდით დასტურდება შემდეგი კონსტრუქციებიც:

მას *რცხენია* სიძღერა;
მას *ერიდება* თხოვნა;
მას *ეხათრება* უარის თქმა;
მას *სჯერა* ეს ამბავი;
მას *სწამს* ღმერთი.

ეს უკანასკნელნი აშკარად შეიძლება განხილულ იქნას ე.წ. დატიური კონსტრუქციის ფარდად, რომელიც ძირითადად გრძნობა-აღქმის ზმნებისთვის არის დამახასიათებელი: ქვემდებარე მიცემით ბრუნვაში, დამატება (პირდაპირ ობიექტთან მიახლოებული) – სახელობით ბრუნვაში. ამგვარი (ე.წ. დატიური) კონსტრუქცია ტიპოლოგიურად საკმაოდ გავრცელებულია (იხ.: ასათიანი 2005; Shibatani 2000). აღსანიშნავია, რომ ემოცია-განცდის ზმნების კონსტრუქციული მსგავსება გრძნობა-აღქმის ზმნებთან შეინიშნება სემანტიკურ დონეზეც. ამ ორი ჯგუფის ზმნათა სემანტიკურ სტრუქტურაში ზმნას, რომელიც კონსტრუქციის ბირთვს წარმოადგენს, უკავშირდება ორი არგუმენტი: სტიმული, რომელიც იწვევს, ერთ შემთხვევაში, გარკვეულ გრძნობას, ხოლო მეორე შემთხვევაში – გარკვეულ ემოციას, და ექსპერიენსერი, ამ გრძნობისა თუ ემოციის აღმქმელი ან განმცდელი. ეს საერთო სემანტიკური სტრუქტურა სქემატურად შემდეგნაირად გამოისახება:

სქემა 1

სქემაზე ზმნა, როგორც სტრუქტურის ბირთვი, წარმოდგენილია სტრუქტურის მწვერვალის სახით, რომელსაც უკავშირდება ორი არგუმენტი: სტიმული და ექსპერიენსერი.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ეს საერთო სემანტიკური სტრუქტურა სხვადასხვაგვარად აისახება მორფო-სინტაქსურ დონეზე და განსხვავება სტიმულის კოდირებას

უკავშირდება: ექსპერიენსერი ორივე ჯგუფის ზმნებთან კოდირებულია როგორც ქვემდებარე მიცემითი ბრუნვის ფორმით, ხოლო სტიმული გრძნობა-აღქმის ზმნებთან კოდირებულია დამატებად სახელობით ბრუნვაში, მაშინ როცა ემოცია-განცდის ზმნებთან იგი კოდირებულია დამატებად (სავარაუდოდ), უმეტესად, ნათესაობითი (ზოგჯერ კი სახელობითი) ბრუნვის ფორმით.

უფიქრობთ, ამგვარ განსხვავებას გარკვეული კოგნიტიური საფუძველი უნდა ჰქონდეს. მიუხედავად საერთო სემანტიკური სტრუქტურისა, როგორც ჩანს, მნიშვნელოვანია, როგორ აღიქმება სტიმული ენაში, ანუ როგორია სტიმულის კოგნიტიური ინტერპრეტაცია. კონსტრუქციული განსხვავება ზედაპირულ (მორფო-სინტაქსურ) დონეზე უნდა უკავშირდებოდეს შემდეგს:

გრძნობა-აღქმის ზმნებთან სტიმული აღიქმება როგორც გრძნობის საგანი, ობიექტი და, შესაბამისად, სინტაქსურ დონეზე იგი გარდაისახება დამატებად, რომელიც არც პირდაპირია, არც ირიბი და არც უბრალო, თუმცა იგი უფრო მიახლოებულია პირდაპირ დამატებასთან და მორფოლოგიურად გაფორმებულია სახელობითი ბრუნვით.

ემოცია-განცდის ზმნებთან სტიმულის კოგნიტიური ინტერპრეტაცია ორგვარი შეიძლება იყოს: იგი აღიქმება როგორც ემოციის ადრესატი (ის, ვისკენაც მიმართულია ემოცია), ან – როგორც ემოციის საგანი, ობიექტი. ემოცია-განცდის ზმნები სწორედ ამ თავისებურებით განსხვავდებიან გრძნობა-აღქმის ზმნებისაგან – ამ უკანასკნელთათვის არაა დამახასიათებელი სტიმულის სხვადასხვაგვარი აღქმა; სტიმული, რომელიც აღიქმება როგორც ადრესატი ემოცია-განცდისა, უმეტესად არის ადამიანი ან სულიერი საგანი (იშვიათად – უსულო) და ეს გასაგებობაა, რამდენადაც პროტოტიპული ადრესატი სწორედ ასეთია. ამ შემთხვევაში, გასაგებია, რომ სტიმული სინტაქსურ დონეზე გარდაისახება ირიბ ობიექტთან მიახლოებულ დამატებად. რაც შეეხება მის მორფოლოგიურ გაფორმებას, მას ერთგვარად განაპირობებს ექსპერიენსერის მორფო-სინტაქსური კოდირება. ემოცია-განცდის ზმნებთან, როგორც ცნობილია, ექსპერიენსერი მორფო-სინტაქსურ

დონეზე კოდირებულია როგორც ქვემდებარე, მიცემითი ბრუნვის ფორმით; რამდენაც სტიმული სინტაქსურ დონეზე გარდაისახება ირიბ ობიექტთან მიახლოებულ დამატებად, ბრუნვის ფორმად მისთვის მოსალოდნელია მიცემითი (ირიბი ობიექტის ჩვეული ფორმა), მაგრამ ქართულში ორვალენტიან ზმნა-შემასმენელთან არასდროს გვხვდება ორივე აქტანტი ერთი და იმავე ბრუნვის ფორმაში; ამიტომაც იგი ნათესაობითი ბრუნვით ფორმდება.

სტიმული, რომელიც აღიქმება როგორც ობიექტი ემოცია-განცდისა, უმეტესად არის უსულო საგანი და მორფო-სინტაქსურ დონეზე იგი კოდირებულია პირდაპირ ობიექტთან მიახლოებულ დამატებად, სახელობითი ბრუნვის ფორმით; ამასთანავე, იგი ისევე აკონკრეტებს ზმნით გადმოცემულ ემოციურ აქტივობას, როგორც პირდაპირი ობიექტი აკონკრეტებს გარდამავალი ზმნით გამოხატულ მოქმედებას. მაგალითად, კონსტრუქციაში: **განო წერს წერილს**, „წერის“ მოქმედებას კონკრეტულს ხდის „წერილი“, რამდენადაც „წერა“ შეიძლება წერილისა, ლექსისა, მოხსენებისა, დავალებისა...

ზემოთ წარმოდგენილი მსჯელობის საფუძველზე გასაგები ხდება მონაცვლეობა დამატების ბრუნვების ფორმებისა ემოცია-განცდის ზმნათა სტრუქტურაში. მაგალითისათვის წარმოდგენილია ერთი და იმავე ზმნის პარალელური კონსტრუქციები ნათესაობითობრუნვიანი და სახელობითობრუნვიანი დამატებებით:

- (1) ნინოს რცხენია მეზობლის.
- (2) ნინოს რცხენია სიმღერა.

(1) კონსტრუქციაში სტიმული („მეზობელი“) აღიქმება როგორც ემოციის ადრესატი: „სირცხვილით“ გამოხატული ნინოს ემოცია მიემართება „მეზობელს“ და მორფო-სინტაქსურ დონეზე იგი კოდირებულია ირიბ ობიექტთან მიახლოებულ დამატებად, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით.

(2) კონსტრუქციაში სტიმული („სიმღერა“) აღიქმება როგორც ნინოს ემოციის საგანი (ობიექტი), რასაც მისი ემოცია უშუალოდ უკავშირდება და რომელიც მორფო-სინტაქსურ დონეზე გარდაისახება დამატებად, სახელობითი ბრუნვის ფორმით. იგი, როგორც ემოციის საგანი,

აკონკრეტებს „სირცხვილით“ გამოხატულ ნინოს ემოციას: ნინოს შეიძლება რცხვენოდეს დაყვირება, ლექსის თქმა, ცეკვა.

ანალოგიურად შეიძლება დააკონკრეტდეს (1) სტრუქტურაში ზმნით გადმოცემული ემოცია-განცდა:

(3) ნინოს რცხვენია მეზობლის შეწუხება.

(4) ნინოს რცხვენია მეზობლისთვის თხოვნა.

უკვე (3), (4) სტრუქტურებიდანაც ჩანს, რომ „მეზობლის“ ფორმით კოდირებული აქტანტი ახლოსაა ირიბობიექტთან, გააზრებულია როგორც ადრესატი: მას მიემართება ემოცია-განცდა; ხოლო „შეწუხება“ (3)-ში და „თხოვნა“ (4)-ში ახლოსაა პირდაპირობიექტთან, გააზრებულია როგორც ემოცია-განცდის საგანი (ისევე, როგორც „სიმღერა“ (2)-ში).

იშვიათია ისეთი ანალოგიური პარალელური კონსტრუქციები, რომლებშიც დამატება ერთი და იმავე ლექსიკური ერთეულით იყოს წარმოდგენილი. ერთ-ერთი ამგვარ იშვიათ კონსტრუქციათაგანია, მაგალითად:

(5) ვანოს სწამს ღმერთი.

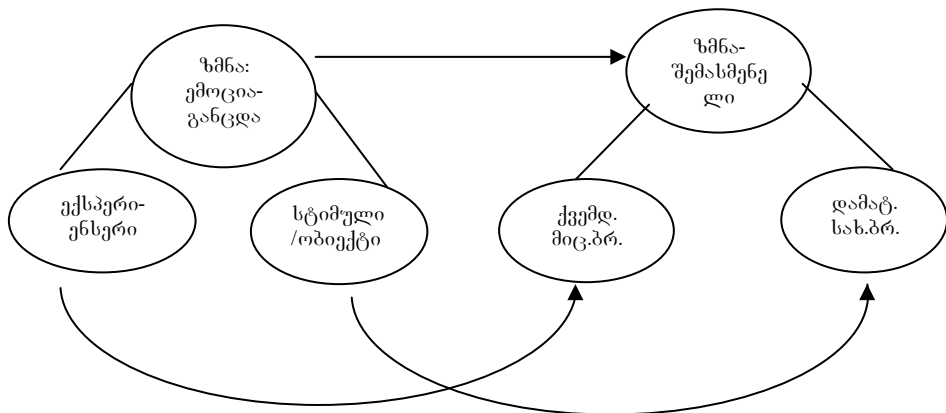
(6) ვანოს სწამს ღვთისა.

(5)-ში „ღმერთი“ არის დამატება, რომელიც ახლოსაა პირდაპირობიექტთან, იგი ემოცია-განცდის საგანია; (6)-ში „ღვთისა“ ირიბობიექტთან მიახლოებული დამატებაა, მას მიემართება ექსპერიენსერის ემოცია-განცდა. საკუთრივ ზმნის სემანტიკის მიხედვით, აქ უფრო ბუნებრივია სტიმულის ინტერპრეტაცია ემოცია-აღქმის საგნად.

ამგვარად, ემოცია-განცდის ზმნათა სემანტიკური სტრუქტურის მორფო-სინტაქსურ დონეზე გარდასახვისას მნიშვნელოვანია, როგორია კოგნიტიური ინტერპრეტაცია სტიმულისა, როგორაა გააზრებული სტიმული: როგორც ემოციის საგანი თუ როგორც ემოციის ადრესატი. პირველ შემთხვევაში მიიღება ტიპიური დატიური კონსტრუქცია (იხ. სქემა 2), ხოლო მეორე შემთხვევაში – სახეცვლილი დატიური კონსტრუქცია: ქვემდებარით მიცემით-ში და დამატებით ნათესაობითში (იხ. სქემა 3).

სემანტიკური დონე

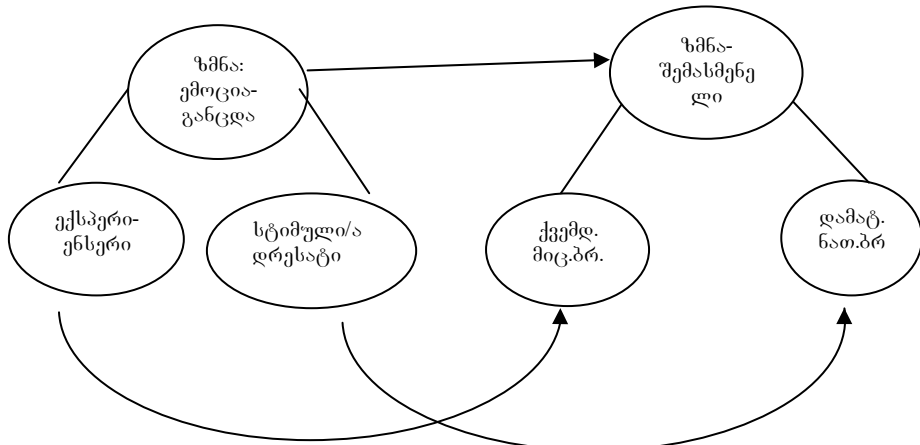
მორფო-სინტაქსური დონე

სქემა 2

სემანტიკური დონე

მორფო-სინტაქსური დონე

სქემა 3

მოცემულ სქემებზე (2,3) სემანტიკურ სტრუქტურაში არგუმენტთან სტიმულის სემანტიკური ფუნქციით მითითებულია მისი კოგნიტიური ინტერპრეტაციაც: ერთ შემთხვევაში იგი გააზრებულია როგორც ემოციის ობიექტი (სქემა 2), ხოლო მეორე შემთხვევაში – როგორც ემოციის

ადრესატი; შესაბამისად განსხვავებულია მისი გარდასახვაც მორფოსინტაქსურ დონეზე, რის შედეგადაც მიიღება პარადლური მორფო-სინტაქსური კონსტრუქციები ემოცია-განცდის ზმნებისათვის.

ლიტერატურა

1. ასათიანი 2005: რ.ასათიანი, აფექტურ ზმნათა კონცეპტუალური სტრუქტურა, „ტიპოლოგიური ძიებანი“, V, თბილისი.
2. დამენია 2000: მ.დამენია, ნათესაობითბრუნვიან სახელთა ზმნასთან შეწყობის შემთხვევები ქართულში, „ტიპოლოგიური ძიებანი“, V, თბილისი.
3. იმნაიშვილი 1957: ივ.იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი.
4. უზნაძე 1940: დ.უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, თბილისი.
5. ქეგლი-ი 1950-64: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1-8 ტომი, თბილისი.
6. Shibatani 2000: M.Shibatani, Non-canonical constructions: A cognitive-typological perspective, “Second Winter Typological School”, Moscow.
7. Чанишвили 1981: Н.В.Чанишвили, Падеж и глагольные категории в грузинском предложении, Москва.

Ether Soselia

Verbal constructions with the genitive: a semantic analysis

Summary

In Georgian there are a few verbs governing a noun in the Genitive case. They were analyzed in *Typological Researches IV* by M. Damenia, to whom the present volume is dedicated. In this article an additional semantic analysis is proposed. The verbs themselves are defined as verbs of emotional experience, having two arguments in their semantic structure: a stimulus and an experiencer. At the morpho-syntactic level, the latter is mapped to the subject in the dative case. As for the stimulus, it is mapped as an object and its case form depends on its cognitive interpretation: it is perceived as either an addressee or an object of a corresponding emotion. When it is perceived as an object of the emotion, it has nominative case form, but when it is perceived as an addressee, its case form is the genitive.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО И ГРУЗИНСКОГО НАРОДОВ В ОБЛАСТИ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

Из различных грузинских источников, в том числе и из «Картлис цховреба», мы видим, что со времен Александра Македонского на нынешней территории Грузии жили бунтюркские племена. Позже, в частности, в XII- XIII веках грузинский царь Давид Строитель и царица Тамара имели родственные связи с кипчаками Афридоном и Кубасаром, которые при дворе представляли важные фигуры. Известно, что по просьбе Давида Агмашенебели, сотни тысяч тюркоязычных кипчаков обосновались в Грузии. В период его царствования в грузинской армии служило более 40 тысяч солдат кипчацкого происхождения. Как известно, указанный период называют «Золотым веком». В этот период царь Грузии уважал как христиан, так и магометан, каждую пятницу вместе со своим сыном Деметрием материально помогал мечети и бедным людям. Брак дочери Давида и Ширван-шаха Маничохри ещё больше углубил взаимоотношения между двумя государствами. Его сын Деметре шел по стопам отца. В XI –XII веках в Грузии жило много выдающихся азербайджанских ученых, мыслителей, поэтов, писателей и религиозных деятелей, таких как Губеиш Тифлиси, Наджмаддин Тифлиси, Сеифаддин Тифлиси и другие. Поэмы выдающегося поэта XII века Низами Гянджеви «Хосров и Ширин», «Лейли и Меджнун» и «Семь красавиц» в средние века были переведены на грузинский язык. Грузия и государство Ширваншахов поддерживали тесные культурные связи, хотя основное население этих стран исповедовало различные религии. Правители лично демонстрировали шаги миролюбия и веротерпимости. Так, грузинский царь Деметре I каждую пятницу посещал мечеть, ширваншахи в свою очередь посещали христианскую церковь в Шемахе. Указание на это имеется и у Хагани, который писал:

«В праздник шах, вернувшись из Абхазии, соизволил утром пойти в церковь...» Известный поэт XII века Хагани Ширвани неоднократно бывал в Грузии. Так, поэт пишет: «От любви к этой красавице кудрявой ясноликой, стал я жителем Абхазии и заговорил по-грузински». Под Абхазией поэт имеет в виду Грузию. Академик Зия Бунятов в книге «Государство атабеков Азербайджана (1136-1225 годы)» поясняет, что в «азербайджанских и других восточных источниках средних веков «Абхазия» и «абхазы» употреблялись исключительно в смысле «Грузия» и «грузины». В творениях Хагани есть и такие строки: «В один прекрасный день пешком перейду в Абхазию, верю, распахнутыми встретят меня двери грузин».

В XIX веке в Тбилиси жил и творил, писал о Грузии и дружил с грузинскими писателями известный азербайджанский писатель, просветитель, философ, основатель азербайджанской драматургии Мирза Фатали Ахундов. Он с 1834 года работал в Тбилиси переводчиком восточных языков в царской канцелярии, одновременно преподавал турецкий и персидский языки в Тбилисском управном училище. Комедии Ахундова впервые были изданы именно в Тбилиси, а его комедия «Везирь хана Ленкорани» была переведена на грузинский язык в 1898 году Акакием Церетели и в том же году поставлена на грузинской сцене. Создав первые на исламском Востоке драматические произведения, Ахундов стимулировал появление первого Тифлисского Азербайджанского Драматического Театра (Гаджиев 1984, 182). Шесть комедий М. Ф. Ахундова и его единственное прозаическое произведение, повесть «Обманутые звезды», сыграли неопределимую роль в развитии реалистических, демократических тенденций в литературах стран Ближнего и Среднего Востока, Закавказья и Средней Азии, Поволжья и Северного Кавказа. Еще при жизни автора его комедии были переведены, кроме русского, на ряд европейских языков, и автор заслужил славу «мусульманского Мольера». Проблемы, поднятые им как в художественных произведениях, так и в многочисленных статьях, исследованиях, заметках, записках, в гениальном философском трактате «Письма Кемал-уд-Довле» охватывают все аспекты жизни самых разных стран Востока и в то же время поднимают проблемы, общие для всего азиатского мира. Причем эти проблемы ставятся Ахундовым не эмпирически-описательно и не абстрактно, а в контексте непримиримой борьбы

воинствующего атеиста, философа-материалиста, революционного демократа, борьбы со средневековым обскурантизмом, за прогресс, просвещение народа, за дружбу и братство между различными нациями, за счастье и свободу человека.

Без ашуга в восточной Грузии не обходился ни один праздник. В городах и деревнях, в лавках ремесленников и за семейным столом, на народных играх и религиозных праздниках (Волкова, Джавахишвили 1982, 185-186).

На праздники в городе со всех уголков страны стекался народ. Приезжали мествире и сазандари (волынщик и музыкант, играющий на восточном инструменте – сазе), певцы и сказители, мастера экспромта и творцы эпоса; приходили показать свое искусство, соревновались друг с другом. Длинные ковры и паласы расстелены на земле, человек тридцать сидят вокруг каждого. В центре внимания – гости – тифлиссские ашуги. Они приехали на праздник показывать "нагли", так сказать, летний театр, театр на колесах, свой передвижной театр. Нагли означает "сказка" и представляет обычно сказочные сюжеты, а иногда это было несколько сцен из дастанов (сказаний), переложенных на стихи (Гришашвили 1989, 74-75). Ашуги экспромтом сочиняли стихи и пели их, аккомпанируя себе на сазе. Они были и поэтами, и певцами, и музыкантами в этом смысле положили начало некоему синтетическому искусству. Утвердились ашуги в Грузии в конце XVI века.

Национальная культура немислима без заимствований, вне определенного влияния соседней культуры, вне осмысления древних нравов и обычаев, знания своей истории; а кто из нас, станет отрицать, что саз, кяманча, чонгури, зурна и прочие старинные музыкальные инструменты не заимствованы от тюркских народов. По словам музыканта Александра Оганезашвили, чианури – обязательный музыкальный инструмент при мусульманских религиозных обрядах. Арабы и поныне читают коран в сопровождении музыки чианури. Он состоит из четырех частей- символов: стрелы, лука (смычок), купола и минарета (остов) и символизирует меч и веру и, вероятно, его появление в Грузии относиться ко времени вторжения арабов. Ашуги умели швырнуть в лицо хлесткое слово, метнуть его, как камень из пращи; никого не щадят, никого не побояться, но не злоба, не мстительность, не ущербность природы своей, а благодарная дерзость правила ими. Слово их исцеляло, что с того, что

горько. Сейчас, спустя более сотни лет от иных ашугов остались одни имена, а было их не десятки, а сотни. Не все, конечно одного ранга и достоинства. Одни поэты сочиняли и исполняли свои стихи на трех языках (азербайджанском, грузинском, армянском) – это подлинные ашуги; другие только сочиняли, третьи – лишь исполняли, прекрасно, впрочем. Ашуги, которые назывались подлинными, появились в Тифлисе в начале XVIII века. Они твердо отстаивали принципы своего творчества, высоко ценили свой талант, тяготели к образованию, изучали поэзию прошлого, по тому, как создавали собственное свое значение и старались передать грядущему поколению безупречные творения. На рубеже XVIII-XIX веков широкое распространение получил песнястих мухамбази – стихотворение из пяти строк с пятью или более строками в строке с однозвучной рифмой. Мухамбази по своему ритмическому строю (шестнадцать слогов), как бы настраивал на мелодию. И. Батонишвили в своем произведении «Калмасоба» говорит устами великого поэта Саят-Новы. «Я хорошо играл на чонгури и на персидскую мелодию сочинил грузинские стихи. Однажды царь Ираклий пожелал устроить празднество. Позвали нас, игроков. Я спел сочиненное мной. Такая песня исполнялась впервые. Повелитель был доволен весьма и подарил мне халат со своего плеча. Потом и другие певцы, мне подражая, сочинили много таких песен». Автор книги «Литературная богема старого Тбилиси», народный поэт Грузии Иосиф Гришашвили не однократно признавался, что писать стихи он начал под влиянием ашугской поэзии.

Стоило театру приехать в город, как содержание его спектаклей менялось. Подмостками для него в Тифлисе обыкновенно служили базарные весы – огромный капани. На капани размещался хор, певцы и музыканты, а впереди ходили ашуги, и под музыку саза завязывалась игра в вопросы и ответы. Потом на капани начиналось представление. Разыгрывались сцены подвигов любимых народных героев, и толпа, затаив дыхание, слушала актеров. И благодарность ее была им наградой. В унылые зимние вечера приходили ашуги в кабахана – кофейни Шейтан-базара. Они ходили между столиками с сазом в руках и пели восточные легенды (Востриков 1912, 121-124). Ашуги пели о любви Кероглы, о дочери хана, похищенной им; они пели о подвигах, об удали молодецкой, покачиваясь в такт тягучему

напеву, а в другом зале кофейни в это время игрался спектакль театра теней, театра Карагёза. Театр теней, а их было несколько в Тифлисе, превратился в обыкновенный сатирический театр. В нем высмеивали всех и все – общественное и личное, богатство и бедность, родовитых и безродных, слабых и сильных. Хозяин театра – его называли Карагёзом (черноглазым) по имени героя легенды – приводил в движение картонные или кожаные фигурки, говорил за своих героев-мужчин, женщин, стариков и детей. Имитатор он был великий, играл на всех восточных инструментах, пел.

В 80-х годах XIX в. театр ашугов перестал существовать.

Литература

1. Волкова Н.Г., Джавахишвили Г.Н. Бытовая культура Грузии XIX-XX века. М.:Наука, 1982.
2. Востриков П. Музыка и песня у Азербайджанских татар. СМОМПК вып 42. Тифлис: 1912.
3. Гришашвили (Мамулашвили) И. Литературная богема старого Тбилиси. Тб.:Мерани, 1989.
4. Гаджиев А.М.Тифлисский Азербайджанский театр. Баку: Ишыг, 1984 (на азерб. языке).

ვუგარ ქერიმლი

აზერბაიჯანელი და ქართველი ხალხების ურთიერთობა
ხალხური შემოქმედების სფეროში

რეზიუმე

სტატიაში მიმოხილულია ქართველთა და აზერბაიჯანელთა ურთიერთობა 10 საუკუნის განმავლობაში.

აშუღთა ინსტიტუტი გაშუქებულია როგორც ქართული ისე აზერბაიჯანული წყაროების საფუძველზე. მოხსენიებულია მირზა ფათალი ახუნდოვის მოღვაწეობა თბილისში.

ავტორი ეხება აზერბაიჯანული სატირიკული თეატრის – ყარაგიოზის – არსებობას თბილისში, რომელმაც XIX ს-ის 80-იან წლებში შეწყვიტა არსებობა.

Vugar Kerimli

Relations between Azerbaijanian and Georgian folk art

Summary

In this article, the forms of interaction and cooperation between Azerbaijanian and Georgian folklore are analyzed.

The author highlights the role of the ashugs and also of the Azerbaijanian State theatre in Tbilisi. The influence of Azerbaijanian folklore on Georgian religious life, the specific influence on its different directions, especially on the oral forms of our national epic poetry, resulting in new genres of folklore with this people.

**“ქართული ლაჟვარდი” შუა საუკუნეების
სპარსულ თხზულებაში**

ლაჟვარდი უძველესი დროიდან ცნობილი ულამაზესი ქვაა, რომელიც ამულეტების, მძივების, ვაზების დასამზადებლად, აგრეთვე მოზაიკისა და ინკრუსტაციისათვის გამოიყენებოდა. მისი თანამედროვე სახელწოდება ევროპულ ენებში ადრე შუა საუკუნეებში დამკვიდრდა (სმიტი 1984, 451).

ლაჟვარდი ანუ ლაზურიტი (lapis lazuli) რთული შემადგენლობის ალუმოსილიკატია, ლურჯი, მოცისფრო, მომწვანო, მოიისფრო-ლურჯი და სხვა ელფერის მქონეა, გაუმჭვირვალეა. ლაზურიტი განსაკუთრებით პოპულარული იყო როგორც ნედლეული საუკეთესო ხარისხის მუქი ლურჯი საღებავის, უღტრამარინის მისაღებად.

ლაზურიტის საბადო ბადახშანში მუშავდებოდა უკვე ძვ. წ. ა. III (ან IV) ათასწლეულიდან; აქედან ის გაჰქონდათ ინდოეთში, მესოპოტამიასა და ეგვიპტეში; პირველად ეს საბადო ზუსტად აქვს მითითებული ალ-ბირუნის თავის „მინერალოგიაში“ (ბირუნი 1983, 345, 348). ძველ აღთქმის საფირონი (šapir) (გამოსლ. 24,10) ლაზურიტს გულისხმობს (იხ. ჩიქობავა 1987, 22). პლინიუსის sappirus აგრეთვე ლაპის-ლაზურს აღნიშნავს და არა თანამედროვე საფირონს, კორუნდის ლურჯ სახეობას (სმიტი 1984, 451). ასირ. ūknū პირველ რიგში იდენტიფიცირებულია ლაჟვარდთან (ტომპსონი, 1936, 132).

დარიოსის ძველ სპარსულ წარწერებში, რომლებიც სუზის სასახლის მშენებლობას ასახავს, ლაჟვარდის აღმნიშვნელია kasaka hya kapautaka (აბაევი 1945, 130; კენტი, 1950, 178); საშუალო სპარსული – kāskēn (მაკენზი, 1971, 50); ხოლო ახ. სპარს. lājvard ხანსკრიტიდანაა ნასესხები; არაბიზებული ფორმებია lāžvard, lāzvard; არაბ. lazavarda, ინდ.

lajavarda აღნიშნავს აგრეთვე სპილენძის სილიკატს (ბირჟენი 1963, 464).

აბუ-ლ ყასემ ქაშანის ტრაქტატში „ძვირფას ქვათა და სურნელთა შესახებ“ გვხვდება ტერმინი „ქართული ლაჟვარდი“ (lājvard-e gorji). ავტორი XIII-XIV ირანის ილხანთა კარის საკმაოდ ცნობილი მოღვაწეა; ცნობილია მისი ორი ისტორიული თხზულება და 1300 წ. დაწერილი საბუნებისმეტყველო ტრაქტატი. ეს უკანასკნელი მოცემული დარგის სპარსული ლექსიკის შესწავლის საუკეთესო წყაროს წარმოადგენს; ზოგადი ნაწილის (ალქიმის), მინერალთა, ლითონთა და სურნელ მცენარეთა აღწერა-დახასიათების გარდა, ნაშრომი შეიცავს ჭიქურის (ქაშანურის) დამზადების უნიკალურ რეცეპტს. ქაშანის წინაპართა პროფესია ჭიქურის დამზადება (kašigari) ყოფილა; ტრაქტატის კერამიკულ ნაწილს დიდი პრაქტიკული ღირებულება აქვს და სამეცნიერო ლიტერატურაში ქაშანის თხზულება „კერამიკული ტრაქტატის“ სახელით გახდა ცნობილი (ქაშანი 1966; ჩიქობავა 1986).

მინერალოგიურ ნაწილში, შუა საუკუნეების ავტორთა ჩვეულებისამებრ, ქაშანის მოჰყავს ცნობები ამა თუ იმ ძვირფასი ქვის საბადოთა შესახებ და ჩამოთვლის სახელწოდებებს, რომლებიც მისი მოპოვებისა და გავრცელების გეოგრაფიას ასახავს. მათ შორის არერთი ტოპონიმი მუდმივ ეპითეტადაა ქცეული ქვათა სახელწოდებებში: ნიშაბურის ფირუზი, ბადახშის ლალი, იემენური ფრცხილი, ევროპული მალაქიტი (dahnaj-e farangi) და სხვ.

თავში „ლაჟვარდის ქვის გაცნობის, მისი სარგებლობისა და თვისებების შესახებ“ ქაშანი წერს: „ის ოთხგვარია: ბადახშანური, ქერმანული, ქართული (gorji) და დუზმარისა. საუკეთესო სახეობა ბადახშანურია, და მასში ოქროს წინწკლების დანახვა შეიძლება“ (ქაშანი 1966, 137).

ლაჟვარდის აქ მოყვანილი სახეობები (ქერმანის, ქართული, დუზმარისა) სხვა სპარსულ და არაბულ წყაროებში არ გვხვდება, რაც მიუთითებს, რომ ავტორი მათ განასხვავებს უშუალოდ საკუთარ პრაქტიკაზე დაყრდნობით; ამასვე ადასტურებს არაერთი ადგილი თხზულებიდან,

სადაც ქაშანი აღწერს მინერალთა მოპოვების ადგილებს, სახეობებს, დამუშავების ტექნიკას და დიდი სიზუსტით მოჰყავს ძვირფასი ქვების ფასები.

ქაშანი შემდეგნაირად ახასიათებს ამ ქვას: ლაჟვარდის ბუნება გრილი და ხმელია; მელანქოლიითა და უძილობით შეპყრობილს არგებს; კარგია სურმასა და თვალის წამლებში და სხვ. (ქაშანი 1966, 137). ლაჟვარდის ქვას, როგორც საფუძველს ლურჯი ფერის საღებავის დასამზადებლად, ქაშანი ეხება თხზულების ბოლო ნაწილში, სადაც დეტალურად აღწერს ქაშანურის (ჭიქურის) დამზადების ტექნოლოგიას (ქაშანი 1966 338, 341).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ გავრცელებული იყო ლაჟვარდის (ლაზურიტის) გაყალბება აზურიტით, ე. წ. „სომხური ქვით“ (hajar-e armani), რომელიც აგრეთვე გამოიყენებოდა საღებავის დასამზადებლად (ბირუნი 1963, 464).

ქართველ ავტორთაგან საქართველოში ლაჟვარდის მოპოვებას აღნიშნავს ვახუშტი ბაგრატიონი: „სარკინეთს ითხრების ლითონი რკინისა და სპილენძისა, და იპოების მცირე ლაჟვარდიცა“ (ქ. ცხ. 1973, 311).

იოანე ბატონიშვილი თავის „კალმასობაში“ საქართველოს „მეტაღთა, მინერალთა და მადანთა“ შორის ლაჟვარდსაც ასახელებს: „ესრეთვე არს ლაჟვარდი სპილენძისა, დანეიფრანგი, დაღისტნის მიწა, ხუთონი და ფაზარნი...“ (კალმასობა 1948, 222); თუმცა შესაძლოა, „ლაჟვარდი სპილენძისა“ გულისხმობს სპილენძის სილიკატს, და არა საკუთრივ ლაჟვარდს. საბუნებისმეტყველო ენციკლოპედიაში ავტორი ამ ქვის (ლაჟვარდი, ლაჯვარდ) ფერს აღწერს და დასძენს: „მის მიერ შეამზადებენ ლურჯსა სამხატრო წამალსა. მოიტანებენ მას ბუხარიდან“ (საბუნებისმეტყვე. ლექ. 1986, 119).

საბასთან ლაჟვარდი მიეკუთვნება აღრალების (ნახევრადძვირფას) ქვებს (საბა 1991).

ვ. ზუხბაია აღწერს საქართველოში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულ, ლაჟვარდით შემკულ ანტიკური ხანის ნივთებს, მაგრამ ადგილობრივ მისი მოპოვების შესახებ არაფერს მიუთითებს (ზუხბაია 1965, 67-68).

„ლაჟვარდის“ გამოყენება მეტაფორული ფუნქციით ხშირია როგორც სპარსულში, ისე ქართულში:

სპარს. *lājvard*, *lāžvard* ლურჯი ფერის სინონიმია – მაგ. ლაჟვარდის გუმბათი აღნიშნავს „ლურჯ ცას“; აქვე შევნიშნავთ, რომ ლურჯი იაგუნდის (საფირონის) სახეობათა შკალაში ერთ-ერთია „ლაჟვარდისფერი იაგუნდი“ (ქაშანი 1966, 39).

საუკეთესო ბადახშანურ ლაჟვარდში ჩართული ოქროსფერი წინწკლები მინერალ პირიტის ჩანართებია, რომელთა ციმციმი ქვის ლურჯ ფონზე შედარებული იყო ვარსკვლავებით მოჭყელილ ცასთან (ბირუნი 1963, 307).

„ვეფხისტყაოსანში“ ლაჟვარდი ფერწასული, დამწუხრებული ადამიანის ფერია: გული ფერი ლაჟვარდისა გავაწითლე, გავაღალე (140); ბროლი და ლალი გათლილი ლაჟვარდად გადიქცეოდა (963).

აქ განხილული „ქართული ლაჟვარდი“ და მსგავსი ტერმინები მნიშვნელოვანია როგორც მოცემული დარგის ლექსიკის შესაწავლად, ისე გეოლოგიის, ქვათა იდენტიფიკაციის და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ისტორიის თვალსაზრისით.

ლიტერატურა

1. აბაევი – Надпись Дария I о сооружении дворца в Сузе, Иранские языки, Вып. I М.- Л. 1945.
2. ბირუნი – Абу-р-Райхан ал-Бируни, Собрание сведений для познания драгоценностей (Минералогия), Статьи и примечания А.М. Беленицкого и Г. Г. Леммлейна, М.-Л., 1963.
3. ზუხბაია – ვ. ზუხბაია, ქვის კულტურა საქართველოში, თბილისი, 1965.
4. კალმასობა – იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, თბილისი, 1948.
5. კენტი – R. J. Kent, Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon, New Haven, Connecticut, 1950.
6. მაკენზი – D. N. Mackenzie, A Consize Pahlavi Dictionary, London, Oxford University Press, 1971.
7. საბა – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბილისი, 1991.

8. საბუნებისმეტყვე. ლექს. – იოანე ბაგრატიონი, საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1986.
9. სმიტი – Г. Смит, Драгоценные камни, М. 1984.
10. ტომპსონი – R. C. Thompson, A Dictionary of Assyrian Chemistry and Geology, Oxford, 1036.
11. ქაშანი - Kāshāni, Abu-l Qāsim ‘Abdullah, ‘Arāyis al-Javāhir va Nafbyis al-Atāib, be kušeš-e Iraj Afšar, Tehrān, 1345 (1966).
12. ქ. ცხ. – ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1973.
13. ჩიქობავა, 1986 – მ. ჩიქობავა, აბუ-ლ ყასემ აბდოლაჰ ქაშანი და მისი ტრაქტატი ძვირფას ქვათა და კეთილსურნელოვან ნივთიერებათა შესახებ, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №4, 1986.
14. ჩიქობავა, 1987 – მ. ჩიქობავა, მღვდელმთავრის სამკერდის თორმეტი ძვირფასი ქვის სახელწოდებათათვის („ძველი ალექმისა“ და ეპიფანე კვიპრელის „თუალთაჲს“ ქართული რედაქციების მიხედვით), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, №273, 1987.

Mary Chikobava

“Georgian Lazurite” in a Mediaeval Persian Treatise

Summary

In this article, the term *lājvard-e gorji* ‘Georgian lazurite’ is considered, which is attested in a treatise written by Abu-l Qasim Kashanī in 1300. In other Persian and Arabic sources no mention is made of the semi-precious stone lazurite (lapis lazuli) mined in Georgia. Apparently the author sticks to his own practice of distinguishing kinds: *lājvard-e kermani*, *gorji*, *duzmari*. Such place-names are important for the study of terms of gemmology, as well as for the history of material culture and trade relations.